

HANDELINGEN
VAN HET
GENOOTSCHAP
VOOR GESCHIEDENIS

GESTICHT ONDER DE BENAMING

SOCIÉTÉ D'ÉMULATION

TE BRUGGE

DRIEMAANDELIJKS TIJDSCHRIFT
VOOR DE STUDIE
VAN GESCHIEDENIS EN OUDHEDEN
VAN VLAANDEREN

CXV - 1978
aflevering 1 - 4

Uitgegeven met steun van het Rijk,
de Provincie West-Vlaanderen en de stad Brugge

BRUGGE 1978

**GENOOTSCHAP VOOR GESCHIEDENIS
SOCIETE D'EMULATION
TE BRUGGE**

Sekretariaat en redactie : p.a. Rijksarchief, Academiestraat 14, 8000 Brugge.
Postrekening : Genootschap voor Geschiedenis, Brugge 000-0107939-75
Jaarlijkse lidmaatschapsbijdrage : 400 F.

**INHOUD
BIJDRAGEN**

M. Vandermaesen, <i>De rekening der Brugse gijzelaars 1328-9 / 1338-41.</i>	1- 16
A. Dewitte, <i>Peter en Bonaventura De Smet, alias Vulcanius (1501-1571).</i>	17- 42
A.K. de Meijer O.S.A., <i>Een Brugse Augustijn aan het Engelse hof in 1685. Jacobus Willemart O.S.A. en Jacobus II.</i>	43- 81
R. Boterberge en T. Colom Aguilar, <i>Brugge in 1631 bedreigd en ontzet.</i>	82-102
E. Costenoble, <i>De bevolking van Adinkerke in de 19e eeuw.</i>	103-145

OORKONDEN EN MEDEDELINGEN

R. van Belle, <i>Een gotische grafzerk uit de Duinenabdij te Koksijde.</i>	146-155
A. Schouteteet, <i>Documenten betreffende de Brugse drukkers uit de 16de eeuw. Jan van Genuwe de Oude.</i>	156-173
D. Hollanders-Favart, <i>Le dessin sous - jacent chez Memling : la châsse de Sainte-Ursule.</i>	174-186
N. Huyghebaert, <i>Quelques lettres de W.H. James Waele relatives à l'exposition des primitifs flamands de 1902.</i>	187-206

VLAAMSE BIOGRAFICA

A. Vandewalle, <i>Willem de Deken (†1328) : volksleider en makelaar.</i>	207-211
A. Deboutte C. ss-R., <i>Franciscus Cauwe als anti-jansenistische auteur 1674-1675.</i>	212-221

BOEKBESPREKINGEN

J. Dhondt, <i>Estates or Powers. Essays in the parliamentary history of the southern Netherlands from the XII th. to the XVIII th. century re-edited by W. Blockmans (J. Mertens).</i>	233-234
J.P. Sosson, <i>Les travaux publics de la ville de Bruges, XIVe-XVe siècles. Les matériaux. Les hommes (A. Vandewalle).</i>	224-227
C. Cockshaw, C. Lemaire en A. Rouzet, <i>Karel de Stoute 1433-1477, Katalogus van de Tentoonstelling (A. Janssens de Bisthoven).</i>	222-224
H. Soly, <i>Urbanisme en kapitalisme te Antwerpen in de 16de eeuw. De Stedebouwkundige en industriële ondernemingen van Gilbert van Schoonbeke. (M. Ryckaert).</i>	227-230
R. Baetens, <i>De nazomer van Antwerpen welvaart. De diaspora en het handelshuis De Groote tijdens de eerste helft der 17de eeuw (D. Dalle).</i>	230-232
M. Theys, <i>La population de Diest pendant les deux premiers tiers du XIXe siècle (Chr. Vandenbroeke).</i>	232-233

KRONIEK	235-254
BOEKENSCHOUW	255-313

HANDELINGEN
VAN HET
GENOOTSCHAP
VOOR GESCHIEDENIS

GESTICHT ONDER DE BENAMING

SOCIÉTÉ D'ÉMULATION

TE BRUGGE

ANNALES

DE LA

SOCIÉTÉ D'ÉMULATION

DE BRUGES

REVUE TRIMESTRIELLE
POUR L'ETUDE
DE L'HISTOIRE ET DES ANTIQUITES
DE LA FLANDRE

CXV - 1978

BRUGES 1978

HANDELINGEN
VAN HET
GENOOTSCHAP
VOOR GESCHIEDENIS

GESTICHT ONDER DE BENAMING

SOCIÉTÉ D'ÉMULATION

TE BRUGGE

DRIEMAANDELIJKS TIJDSCHRIFT
VOOR DE STUDIE
VAN GESCHIEDENIS EN OUDHEDEN
VAN VLAANDEREN

CXV - 1978

BRUGGE 1978

BESTUUR : A. Viaene (voorzitter), L. Devliegher (secretaris), J. Mertens (redactie-secretaris), B. Janssens de Bisthoven (penningmeester), D. Dalle, P. Declerck, J. De Cuyper, N. Huyghebaert, A. Janssens de Bisthoven, J. Maréchal, O. Mus, M. Ryckaert, A. Schouteet, W. Vanderpypen, R. Van Eenoo.

DE REKENING DER BRUGSE GIJZELAARS 1328-9 / 1338-41.

Het heuristische onderzoek naar de rol van de centrale grafelijke administratie bij de repressie die volgde op de nederlaag der Vlaamse opstandelingen te Cassel (24 aug. 1328)¹ leidde tot de herontdekking van een in het Brugse stadsarchief bewaard en tot nog toe ongebruikt document, nl. de nominale betaalstaat ten gunste van die Bruggelingen die in 1328 als gijzelaars het graafschap tijdelijk dienden te verla-

1. Dit thema werd behandeld in het kader van onze doktoraats-thesis : *De besluitvorming in het graafschap Vlaanderen tijdens de 14de eeuw. Bijdrage tot een politieke sociologie van de Raad en van de raadsheren achter de figuur van Lodewijk II van Nevers (1322-1346)*, onuitgegeven doktoraatsverhandeling, Gent, 1977. Over deze opstand en zijn bestraffing na 1328 zie H. PIRENNE, *Le soulèvement de la Flandre Maritime*, Brussel, 1900.; ID., *Histoire de Belgique*, II³, Brussel, 1922, pp. 88-100; H. VAN WERVEKE, *De Nederlanden tegenover Frankrijk (1305-1346)*, in: *Algemene Geschiedenis der Nederlanden*, dl. III, Utrecht/Antwerpen, 1951, pp. 16-62; J. VIARD, *La guerre de Flandre (1328)*, in: *Bibliothèque de l'École des Chartes*, LXXXIII (1922), pp. 362-382, en de bijdragen van F. BLOCKMANS, *De bestraffing van de opstand van Brugge en van Westelijk Vlaanderen in 1328*, in: *Beknopte Hand. v.h. 15de Vlaams Filologencongres*, Gent, 1940, pp. 38-45; J. VAN ROMPAEY, *De Brugse Keure van 1328 en de aanvullende privileges*, in: *Bull. van d. Kon. Commissie voor de Uitgave v.d. Oude Wetten en Verordeningen v. België*, XXI (1965), pp. 35-105; J. MERTENS, *Les confiscations dans la châtellenie du Franc de Bruges après la bataille de Cassel (1329)*, in: *Hand. v.d. Kon. Comm. v. Gesch.*, CXXXIV (1968) pp. 239-284; ID., *De economische en sociale toestand van de opstandelingen uit het Brugse Vrije, wier goederen na de slag bij Cassel (1328) verbeurd verklaard werden*, in: *Belg. Tijdsch. v. Filol. en Gesch.*, XLVII (1969), pp. 1132-1153; J. MERTENS, *Het Brugse Vrije en de opstand van Kust-Vlaanderen*, in: *Spieghel Historiaal*, VI (1971), pp. 304-307.

ten². Deze bron vormt het onontbeerlijk slotakkoord in dit gijzelaarsdossier dat dank zij de studie van Dr. D. VAN DEN AUWEELE een beslissende doorbraak kende³ doch nu omwille van deze rekening enige aanpassing vereist⁴. Deze bijdrage heeft voorsnog tot doel een bronnenkritische identificatie van deze rekening te leveren.

Het dokument doet zich voor als een register in f^o, met als afmetingen 260 x 320 mm., perkament, bestaande uit 5 katernen, ingebonden in een schutblad, met moderne titel «*Rekening van den ghiselghelde an^o 1328*». Het geschrift is van de hand van eenzelfde scribent en vertoont veel gelijkenis met de handen die in het tweede kwart van de 14de eeuw de Brugse stadrekeningen opstelden. Het register is een netboek, samengesteld op basis van 5 — intussen verloren — betaalstaten⁵.

2. Slechts summier vermeld door L. GILLIODTS-VAN SEVEREN, *Inventaire des archives de la ville de Bruges, Section Première ; Inventaire des chartes, Introduction*, p. 15 onder de rubriek Justice criminelle, nr. 8 als *Un registre des ôtages de 1328*.

3. D. VAN DEN AUWEELE, *De Brugse gijzelaarslijsten van 1301, 1305 en 1328. Een komparatieve analyse*, in: Hand. v.h. Genootschap v. Gesch. «Société d'Emulation» te Brugge, CX (1973), pp. 105-167. Onze hartelijke dank gaat hier naar Dr. Van Den Auweele die ons op menige vraag bereidwillig advies verstrekte.

4. Eerlang zullen enkele aspecten van dit gijzelaarsdossier nader belicht worden, o.a. de bronnenkritische voorstelling van geheel de gevolgde procedure, d.w.z. het praktische verloop van de operatie en dit niet alleen beperkt tot de stad Brugge, gevolgd door een aangepaste socio-professionele analyse van de revolutionaire mentaliteit in de 1e helft van de 14de eeuw.

5. S.A.B. GHIS, f° 39 r° : *Item ygheven Bertelmeuse van Steene ende andere cleerken, Claise van Ghent ende Casine van Parijs, van Vpaiementen die hi halp doen den ghiselen ende van elken paiemente die rekeninghe te makene ende van deser groter rekeninghe te scrivene ende te vulmakene*. We verwijzen voortaan naar de gijzelaarsrekening als S.A.B. GHIS, f^o...

De algemene rekeningtitel bevat voldoende elementen om het dokument in zijn juiste tijds kader en binnen nauwkeurig bepaalbare termini te situeren⁶. Het valt inderdaad niet moeilijk de bestaansreden van deze bron te achterhalen : de Brugse gijzelaars die vanaf 17 september 1328 ter beschikking waren gesteld van koning Filips VI van Valois en van graaf Lodewijk II van Nevers om de goede uitvoering der eerste repressiemaatregelen te waarborgen, kregen, omwille van wat achteraf als een «stadsdienst» werd beschouwd, een financiële tegemoetkoming, berekend op basis van het aantal gepresteerde dagen gijzelaarschap⁷.

Waarom echter werd 10 jaar na de feiten nog tot uitbetaling overgegaan ? Inzake de datering van deze

6. S.A.B. GHIS, f° 1 r° : *Dit es die rekeninghe Gillis van Coudebrouc, Gillis van den Walle f. ser Bertelmeus, Jans van Sint Baefs, Jans van den Ackere ende haerlieder yselseps, alse van dat zij ontfanghen hebben ende ute ygheven van der heltscede van der wijnnassise die zij begonsten ontfanghen up Sint Jansavonde midzomers int jaer M°CCC° XXXVIII° ghedurende tote den VIIIsten dach in meye int jaer M° CCC° ende XLI°, die welke heltscede bi borchmeesters, bi scepenen, bi raden ende bi alder ghemeenre poort, die omme dese zake tegader ghedaen was also ene lettre bezeghelt metter stede grote zeghele ende metten zeghelen van alden neringhen van alder stede wel verclaerst, omme daer mede te betaelne die ghiselen die de coninc van Vranckerike ende de grave van Vlaendren hadden van der stede van Brucghe int jaer M°CCC° ende XXVIII°, ghedaen ende gherekent.*

7. S.A.B., GHIS, f° 1 r°, zie hoger : ... *te betaelne die ghiselen die de coninc van Vranckerike ende de grave van Vlaendren hadden van der stede van Brucghe int jaer M°CCC° ende XXVIII°* - De datum van 17 september wordt bepaald door de indiening van de lijst der Brugse gijzelaars, opgeëist door Filips VI van Valois (A.D.N., B 263 / 5901 ; VAN DEN AUWEELE, *o.c.*, p. 107). Toen koning Filips op 20 december 1328 zijn bestraffingsordonnantie tegen Brugge uitvaardigde, verduidelijkte hij in de narratio van deze oorkonde dat de Brugse gijzelaars geleverd werden als waarborg totdat deze koninklijke ordonnantie zou zijn aanvaard (S.A.B., Oorkonden nr. 325, met uitg. van de narratio door GILLIODTS-VAN SEVEREN, *Inventaire...*, I, nr. 325, pp. 401-402).

financiële operatie bestaat inderdaad geen twijfel : vanaf 23 juni 1338 draineerde men te Brugge de helft der inkomsten uit de wijnassisen naar een bijzondere kas die voor de afrekening zou instaan⁸. Hoewel deze laattijdige Brugse reactie op de feiten in schrille tegenstelling staat tot de houding van Ieper, dat zijn gijzelaars op het ogenblik zelf nooit in de steek liet⁹, laat niets toe te veronderstellen dat Brugge reeds in 1328-1329 uitgebreide betalingen uitvoerde¹⁰.

De meest aanvaardbare verklaring ligt in de analyse van de datum «23 juni 1338» toen plots de nodige fondsen voor de betaling van de gijzelaars door de Brugse stadsmagistraat ter beschikking werden gesteld. Men verlieze immers niet uit het oog dat de machtsverhoudingen in Vlaanderen, en meer bijzonder te Brugge, net grondige wijzigingen hadden ondergaan ten nadele van het grafelijk gezag : Lodewijk II van Nevers vluchtte omstreeks 25 / 28 april uit Brugge naar Male onder druk van onrust in de stad¹¹. De gevolgen van deze machtsverschuiving zijn

8. S.A.B., GHIS, f° 1 r°, zie voetnoot 6.

9. Men raadplege de Ieperse stadsrekeningen voor deze periode met uitgaveposten als ...*mester Jehan de Boerleke omme 1 voyage ydaen te Pierone ende te Sint-Quintins omme de ghisele te gheldene...* (uitg. G. DES MAREZ en E. DE SAGHER, *Comptes de la ville d'Ypres de 1267 à 1329*, K.C.G., in 4°, dl. II, Brussel, 1918, p. 862 ; en elders pp. 905, 951, 968).

10. De toenmalige Brugse stadsrekeningen bleven niet bewaard ; de titel van de gijzelaarsrekening toont slechts een voorschotbetaling aan bij het vertrek van de betrokkenen, nl. een bedrag overeenstemmend met 10 tot 13 dagen dienst (zie verder p. 15).

11. Een bondige chronologie der gebeurtenissen ziet er aldus uit : na de machtsgreep van van Artevelde te Gent (dec. 1337) en de eerste successen van diens neutraliteitspolitiek tegenover het Frans-Engels conflict met o.a. een hervatting van de wolinvoer in Vlaanderen, poogden grafelijke aanhangers op 11 april 1338, vanuit

geenszins hypothetisch en berusten niet uitsluitend op externe uitingen van de stedelijke politiek. Op 13 juni kreeg deze ommekeer o.a. zijn beslag in een volledige hernieuwing van de stadmagistraat te Brugge, daar waar het nieuwe schepenzaar normaliter op 22 januari aanving¹². Het nieuwe en «demokratischer» college talmde dus niet en gaf enkele dagen later reeds zijn zegen aan de afrekening van het gijzelaarschap.

De s t r u k t u u r van de gijzelaarsrekening ver-
toont een rubriek ontvangsten en een rubriek uitga-
ven.

A. De rubriek der ONTVANGSTEN (f° 1r^o-3 r°) be-
reikt een som van 27594 lb. 7 s. 4 d. par., hetzij
2299 lb. 10 s. 7 d. gr. 1 sterl., en werd gespijsd door

Brugge en het Vrije, Gent aan te vallen doch werden vrij vlug verdreven. Op 23 april rukte van Artevelde met zijn militie uit om grafelijke benden te Biervliet onschadelijk te maken. Intussen was de graaf op 21 april uit Kortrijk te Brugge aangekomen waar zijn aanwezigheid vereist werd. Hij was er echter niet langer de toestand meester, de stad liep op de markt te wapen en na een kort gevecht nam hij de wijk naar Male. Na voorafgaandelijke besprekingen te Male met gezanten uit Brugge en Gent (29 april - 4 mei), legde Lodewijk zich op 5 mei bij de toestand neer en sloot te Oostkamp, waar van Artevelde en de Gentenaren hun tenten hadden opgeslagen, een overeenkomst met de steden, die hij op 8 mei met een noodgedwongen persoonlijke aanwezigheid te Gent bekrachtigde (Zie terzake de uitvoerige studie door H.S. LUCAS, *The Low Countries and the Hundred Years War (1326-1347)* (University of Michigan Publications, History and political science, dl. VIII), Ann-Arbor, 1929, pp. 271-279, en M. VANDERMAESEN, *Grafelijke residentie en centrale bestuursinstellingen in Vlaanderen tijdens de regering van graaf Lodewijk II van Nevers (1322-1346)*, onuitg. licentiaatsverhandeling, Gent, 1969, pp. 173-174.

12. D. VAN DEN AUWEELE, *Schepenbank en schepenen te Brugge (1127-1384)*. *Bijdrage tot de studie van een gewone stedelijke rechts- en bestuursinstelling*, onuitgegeven doktoraatsverhandeling, Leuven, 1977, Bijlage I, pp. 161-163.

een overheveling van de helft van de opbrengst der wijnassisen te Brugge over de periode 23 juni 1338 tot 8 mei 1341. Deze interne transactie wordt gestaafd door ontvangstposten in overeenstemming met de verpachtingstermijnen zoals deze voorkomen in de gelijktijdige stadsrekeningen. De concordantie tussen gijzelaarsrekening en stadsrekening is omzeggens volmaakt :

13. Deze post identificeert zich als *heltsceede vander wijnassise van VII weken* terwijl verder sprake is *van den welken XIII weken wie ontvinghen deene helt*. In werkelijkheid ving de verpachting van de wijnaccijns reeds aan op 12 mei waarbij gedurende 6 weken telkens 410 lb. par. werd geïnd en voor de laatste 7 weken telkens 205 lb. par. in de stadsrekening verantwoord wordt ; inzake de overige 1435 lb. par. wordt naar de gijzelaarsrekening verwezen (S.A.B., Stadsrekening 1338-1339, f° 31 v°). Het gaat dus niet om de helft van 13 weken, nl. $13 \times 410 / 2$ lb. par. = 2665 lb. par., wel om de helft van de laatste 7 weken nl. 7×205 lb. par. = 1435 lb. par.

14. S.A.B., S.R.B., 1338-1339, f° 31 v° : *...zo ontvinghen wie deene helt van den vors. assisen, dats te wetene tweehondert vijf pond te woeke, ende dandere helt van der vors. 7 weken ontvinghen Gillis van de Walle f. ser Gillis, Jan van den Ackere ende andre personen diere toe ghedeputeert waren bi der ghemeenre port ten ghiselen boef...*

15. De weekopbrengst komt in deze post niet voor, evenmin als in de Brugse stadsrekening ; een afgerond eenheidsbedrag per week is evenmin berekenbaar.

S.A.B. GHIS

- f° 1 r° : vanaf 23 juni 1338, over 7 weken¹³
à 410 / 2 lb. par. per week = 1435 lb. par.
- f° 1 v° : vanaf 11 aug. 1338, over 13 weken
à 400 / 2 lb. par./ w. = 2600 lb. par.
- f° 1 v° : vanaf 10 nov. 1338, over 13 weken
à 350 / 2 lb. par./ w. = 2275 lb. par.
- f° 1 v° : vanaf 9 febr. 1339, over 13 weken
à 280 / 2 lb. par./ w. = 1820 lb. par.
- f° 2 r° : vanaf 11 mei 1339, over 13 weken
à 360 / 3 lb. par./ w. = 2340 lb. par.
- f° 2 r° : vanaf 10 aug. 1339, over 13 weken
à 300 / 2 lb. par./w. = 1950 lb. par.
- f° 2 r° : vanaf 9 nov. 1339, over 13 weken
à 365 / 2 lb. par./ w. = 2372 lb. 10 s. par.
- f° 2 v° : vanaf 8 febr. 1340, over 13 weken
nl. 4075 lb. 14 s. 8d. / 2 = 2037 lb. 18 s. 4 d. par.¹⁵

Stadsrekening Brugge

- 1338-1339¹⁴ :
- 23 juni 1338, over 7 weken
à 205 lb. par./ w. = 1435 lb. par.
- 1338-1339, f° 32 r° :
- ID als hiernaast
- 1338-1339, f° 32 r° : ID.
- 1339-1340, f° 31 v° : ID.
- 1339-1340, f° 31 v° : ID
- 1339-1340, f° 32 r° : ID.
- 1339-1340, f° 32 r° : ID.
- 1340-1341, f° 37 r° : ID.

- f° 2 v° : vanaf 9 mei 1340, over 13 weken,
à 336 / 2 lb. par./w. = 2184 lb. par.
  - f° 2 v° : vanaf 8 aug. 1340, over 13 weken,
à 280 / 2 lb. par./w. = 1820 lb. par.
  - f° 3 r° : vanaf 7 nov. 1340, over 13 weken,
à 440 / 2 lb. par./w. = 2860 lb. par.
  - f° 3 r° : vanaf 6 febr. 1341, over 13 weken,
à 600 / 2 lb. par./w. = 3900 lb. par.
- 1340-1341, f° 37 r° : ID.
  - 1340-1341, f° 37 v° : ID
  - 1340-1341, f° 37 v° : ID
  - 1331-1342, f° 33 r° : ID.

B. Het vernieuwend belang van de bron ligt vervat in haar rubriek UITGAVEN. De algemene titel maakte reeds gewag van gijzelaars door de stad Brugge in 1328 geleverd aan de Franse koning én aan de graaf van Vlaanderen¹⁶. Deze tweeledigheid van de operatie vindt men terug in de 3 onderdelen van de uitgaven :

- gijzelaars voor de Franse koning ondergebracht te Troyes¹⁷, te Provins¹⁸ en te Parijs¹⁹.
- een aanvullend contingent gijzelaars opgeëist door Filips VI van Valois, ondergebracht te Rijsel²⁰ ;
- gijzelaars voor de graaf van Vlaanderen²¹.

Beide contingenten voor de Franse koning kregen reeds de nodige aandacht²² doch het bestaan van een groep voor de graaf werd tot nog toe door niemand opgemerkt, hoewel sinds lang gekend, geïventariseerd en uitgegeven bronnenmateriaal hierop zinspeelde²³. Evenmin werd enig verband gelegd tussen

16. S.A.B., GHIS, f° 1 r°, cf. supra p. : ...*die ghiselen die de coninc van Vranckerike ende de grave van Vlaendren hadden van der stede van Brucghe...*

17. Frankrijk, hpl. dep. Aube.

18. Frankrijk, hpl. dep. Seine-et-Marne.

19. S.A.B., GHIS, f° 5 r° - 23 v°.

20. S.A.B., GHIS, f° 24 r°-25 r°.

21. S.A.B., GHIS, f° 26 r°-38 v°.

22. VAN DEN AUWEELE, *Brugse gijzelaarlijsten... passim*.

23. We vermelden, in chronologische volgorde, o.a.

- de brief van graaf Lodewijk aan de prior van de Carmelieten te Brugge, die als bemiddelaar voor de opstandelingen zowel koning als graaf polste inzake eventuele vredesvoorwaarden, (23 aug. 1328, gekend doorheen de analyse door I. DIEGERICK, *Inventaire analytique et chronologique des chartes et documents appartenant aux archives de la ville d'Ypres*, dl. II, Brugge, 1854, nr. CCCLXXX, p. 8) en waarin de levering van gijzelaars in het

deze groep van de graaf en een ongedateerde gijzelaarslijst²⁴, zonder enige grond toegeschreven aan de uitvoeringsbesluiten van het verdrag van Athis (juni 1305)²⁵.

Hierbij kan dadelijk opgeworpen worden dat noch in dit verdrag, noch in de hieropvolgende teksten (1312, 1316) sprake is van gijzelaars, noch voor de koning noch voor de graaf²⁶.

Een vergelijking tussen deze ongedateerde lijst en de derde rubriek uit de gijzelaarsrekening brengt dadelijk de quasi inhoudelijke identiteit tussen beide lijsten aan het licht²⁷, waaruit de datering 17-26 sept.

vooruitzicht werd gesteld. De brief werd door DIEGERICK foutief gedateerd op «1326»: de samenstelling van graaf Lodewijks itinerarium wees sindsdien uit dat deze slechts in 1328 op een 23ste augustus te Gent kon zijn geweest, met uitsluiting van alle andere opstandsjaren.

- de stad Brugge onderwerpt zich aan koning en graaf en belooft aan beide vorsten gijzelaars te leveren (Archives Nationales - Parijs, J 997, nr. 11).
- een notariële akte, afgeleverd te Nevers, op 18 okt. 1328, stelt vast dat een reeks Brugse gijzelaars zich op grond van een grafelijke ordonnantie te Nevers aanbod, waarna een nominale lijst volgt der 3 groepen waarin ze over dit graafschap verspreid werden (R.A.G., Oorkonden der graven van Vlaanderen, Chronol. Suppl. Wijffels, nr. 613; zie C. WYFFELS, *Inventaris van de oorkonden der graven van Vlaanderen. Chronologisch gerangschikt supplement*, s.l., s.d., p. 144, nr. 613).

24. R.A.G., Oorkonden van de graven van Vlaanderen, Fonds de Saint-Genois, nr. 1115; uitg. Th. DE LIMBURG-STIRUM, *Codex diplomaticus Flandriae*, dl. I, Brugge, 1899, nr. 181, pp. 406-412.

25. Deze lijst werd geanalyseerd en op «1309» gedateerd door L. WARNKOENIG, *Flandrische Staats- und Rechtsgeschiede*, III, *Urkunden*, nr. LXX, p. 145. Deze datering werd door J.F. VERBRUGGEN, *De slag der Gulden Sporen*, Antwerpen-Amsterdam, 1952, p. 207 overgenomen. VAN DEN AUWEELE, *o.c.*, *passim*, verwijst naar «1305».

26. Uitg. DE LIMBURG-STIRUM, *o.c.*, I, nr. 7, p. 31-41.

27. Het verschil tussen beide documenten ligt op het functionele vlak: het ongedateerde stuk in het R.A.G. is de lijst van de door de graaf aanvankelijk opgeëiste Brugse gijzelaars, zonder re-

1328 voor de eerste lijst volgt²⁸.

De gijzelaarsrekening van 1338-40 kan bovendien beschouwd worden als een dynamische bron, in de mate dat ze de demografische evolutie weerspiegelt die het geheel van deze groep gijzelaars doormaakte

kening te houden met de te Cassel gesneuvelde of achteraf gevluchte personen die derhalve geen gehoor gaven aan de oproeping; de rekening daarentegen geeft een lijst van Bruggelingen die daadwerkelijk deze dienst verrichtten. Het betreft hier dus een verschil tussen theorie en praktijk. Dit verklaart dan ook waarom niet alle namen uit het oproepingsdokument in de rekening terug te vinden zijn. Als voorbeeld volgt een vergelijking van de betaalpost voor de poorters (S.A.B. GHIS, f° 26 r°) met de overeenstemmende post uit de ongedateerde lijst (uitg. DE LIMBURG-STIRUM, o.c., I, nr. 181, pp. 406-407).

S.A.B. GHIS

lijst R.A.G.

huutygheven den porters

— <i>Griele vidua Boudens Casekins over Bouden Casekin,</i>	— <i>Bouden Casekin</i>
— <i>Willem van Bassevelde die Hoyscuddere over hem zelven,</i>	— <i>Willekin van Bassevelde de Hoyscuddere,</i>
— <i>Jan van Bassevelde die Hoyscuddere over hem zelven</i>	— <i>Jan van Bassevelde de Hoyscuddere</i>
— <i>Banghelin van den Walle over hem zelven</i>	— <i>Bangelin van den Walle</i>
— <i>Pieter de Bul over hem zelven,</i>	— <i>Pieter de Bul in den Braemberg</i>
enz...	enz...

Hoewel de namen niet in dezelfde volgorde voorkomen behoren beide dokumenten zonder verdere twijfel tot het gijzelaarsdossier van 1328-1338 / 41.

28. Volgende elementen bepalen deze vooropgestelde termini :

- op 17 september 1328 legden de koninklijke commissarissen een lijst van «500» gijzelaars voor aan de stad Brugge (A.D.N. B 263 / 5901 ; VAN DEN AUWEELE, o.c., p. 107-108) waarbij aanvaardbaar is dat de graaf zijn suzerein het initiatief liet ; een vergelijking van de koninklijke en grafelijke lijsten wijst praktisch geen overlappingsen aan zodat de samenwerking bij het opstellen der lijsten volledig moet zijn geweest ;
- op 26 sept. 1328 kreeg ridder Filips van Axpoele opdracht de (grafelijke) gijzelaars uit Brugge, het Vrije en elders uit Vlaanderen naar Nevers te vergezellen (R.A.G., Oorkonden van de graven van Vlaanderen, Chronol. Suppl. Wyffels, nr. 613, ingelast afschrift) dus toen de lijst reeds gekend was.

over een periode van 10 jaar. Wanneer de post *Pieter de Bul over hem zelven.... 45 s. 6 d. gr.*²⁹ betekent dat deze persoonlijk de vergoeding ging ontvangen, blijkt uit *Griele vidua Boudens Casekin over Bouden Casekin* dat de gijzelaar zelf was overleden doch dat zijn erfgename(n) het bedrag opstre(e)k(en)³⁰. De post *Jan van Zwevezele bi hem zelven ende bi Kateline, sire weduen*³¹ wijst erop dat Jan van Zwevezele een tijdlang zelf zijn vergoeding kwam innen, waarna zijn weduwe deze taak overnam. De gerechtigde overleed derhalve tussen 23 juni 1338 en mei 1341³².

In deze voorbereidende bijdrage tot de studie van het gijzelaarsdossier beperken we ons verder tot de weergave van het aantal gijzelaars binnen elk der 3 rubrieken, opgesplitst per poortersgroep of ambacht.

1. Gijzelaars voor de koning.

— poorters :	61
— wevers :	80
— vulres :	71
— sceerres :	28
— varewers :	8
— vleeschouwers :	13
— visschers :	17
— cardewanniers :	32
— buersemakers :	9

29. S.A.B., GHIS, f° 26 r°.

30. De vragen die kunnen rijzen bij een comparatieve studie van het volledige gijzelaarsdossier op basis van alle beschikbare lijsten en aanverwante documenten zullen behandeld worden in een bijdrage rond de socio-professionele aspecten van deze zaak.

31. S.A.B. GHIS, f° 13 r°.

32. De analyse van deze rekening in het licht van de Brugse bevolkingscijfers van 1340 zal in een latere bijdrage behandeld worden.

— riemmakers :	3
— tikewevers :	2
— lisecleedwevers :	3
— oudecleedcopers :	15
— sceppers :	18
— coussceppers :	2
— zadelaers :	3
— tafelmakers :	3
— hoedemakers :	3
— lammynerkers :	1
— kerseghietters :	9
— sciplieden :	1
— boghemakers :	5
— potters :	1
— tenninstoepmakers :	1
— linemakers :	1
— frutiers :	1
— culctstickers :	5
— temmermans / macheniens :	8
— zelvversmeiden :	3
— smeden :	5
— wijnmeters :	7
— hudevettens :	4
— zwartledertouwers :	2
— makelaers :	34
Totaal :	460

2. Supplementair contingent voor de koning

Totaal : 39.

Beide voorgaande groepen totaliseren derhalve 460 + 39 wat in wezen betekent dat Filips VI ook werkelijk door hem opgeëiste 500 Bruggelingen kreeg.

3. Gijzelaars voor de graaf.

— poorters :	59
— wevers :	77
— vulres :	59

— sceerres :	13
— hudeveters :	9
— vleeschouwers :	4
— visschers :	3
— zelvsmeyden :	4
— riemmakers :	1
— kerseghietters :	2
— zwerdvaghers :	2
— tenijnstoepmakers :	1
— temmermans :	5
— machenars :	6
— strodeckers :	2
— tegheldeckers :	4
— loodgieters :	1
— buersemakers :	3
— sciplieden :	5
— wijnmeters :	1
— cardewaniers :	2
— corenmeters :	1
— oudecleedcopers :	3
— cultstickers :	5
— bakers :	5
— meulnaers :	1
— makelaers :	34
Totaal :	314

De analyse der uitgekeerde bedragen leert dat de grote meerderheid der gijzelaars uit elk der 3 groepen zijn «dienst» volledig uitvoerde³³ d.w.z.

- koning I : 37 weken + 6 dagen
- koning II : 26 weken + 6 dagen

33. Zie de titels binnen de rubriek uitgaven voor elk van deze groepen, en vergelijk met het ontvangen bedrag - Het onderzoek van het volledige gijzelaarsdossier wijst uit dat bijna voor elk der afwijkingen op deze maximale dienst een verklaring kan gevonden worden, hetzij door overlijden tijdens de dienst, vervanging door familieleden, laattijdig aanvangen van de dienst enz.

— graaf : 27 weken + 3 dagen

De hieraan verbonden dagvergoeding bedroeg voor elke gijzelaar, ongeacht zijn toebehoren tot een bepaalde groep, 3 d. gr. per dag, waarbij ieder op de dag van het vertrek een voorschot ontving, hetzij voor 13 dagen (koninklijke contingenten), hetzij voor 10 dagen (grafelijk contingent). De individuele vergoedingen bedroegen derhalve normaliter voor

— koning I : 265 dagen aan 3 d. gr./ d = 3 lb. 6 s. 3 d. gr.

— koning II : 188 dagen aan 3 d. gr./ d = 2 lb. 7 s. gr.

— graaf : 192 dagen aan 3 d. gr./ d = 2 lb. 8 s. gr.

Tegenover de ontvangst van 2299 lb. 10 s. 7 d. gr. 1 sterling staat een uitgave van 2187 lb. 10 s. 6 d. gr. gijzelaarsgeld, aangevuld met een bedrag van 17 lb. 10 s. gr. dat werd gebruikt voor de materiële verwerking van het dossier (bvb. betaling van klerken of wisselverlies op geleend geld ten behoeve van de reisom in september 1328³⁴). Het batig saldo van 94 lb. 10 s. 1 d. gr. en 1 st. werd overgeschreven naar de stadsrekening van 1341³⁵ waar het inderdaad als ontvangst werd geboekt³⁶.

34. S.A.B., GHIS, f° 39 r°.

35. S.A.B., GHIS, f° 39 v°.

36. S.A.B., Stadsrekening 1341-1342, f° 36 v° : *Item ghemeene ont-fanc... van Gillis van Coudebrouc, Gillis van den Walle, Jan van Sinte Baefs, Jan van den Ackere ende haren yselsepe als van dat zij meer ontfanghen hadden dan huutygheven vander heltscede vander wijnas-sise die zij ontfighen ten ghiselen boef, also die rekeninghe vanden ghiselen verclaerst, vierwaerftwintich viertiene pond, tien sceelighen, een penninc grote ende een inghelsch, valent in paris.: XJ^cXXXIIIJ lb. Js. IIIJd.*

Deze eerste kritische omschrijving van de gijzelaarsrekening steunt nog hoofdzakelijk op de gegevens die expliciet in onze bron vervat liggen. Ze verdient echter een meer diepgaande studie vermits nu reeds duidelijk blijkt dat men hier staat voor een sleuteldocument tot een beter begrip van de opstandige mentaliteit te Brugge tijdens de eerste helft van de 14de eeuw, haar prosopografische analyse, de continuïteit van de revolte binnen de stedelijke socio-professionele structuren, enz. Deze facetten vormen het voorwerp van nog lopend onderzoek.

M. VANDERMAESEN

**PETER EN BONAVENTURA DE SMET,
ALIAS VULCANIUS,
(1503 - 1571).**

Peter de Smet. Afstamming en vriendenkring

De Leidse hoogleraar in de *Latijnsche als Grixe tale*, 1581-1614, Bonaventura Vulcanius (de Smet), werd geboren te Brugge op 30 juni 1538¹ als zoon van Peter de Smet en Adrianette Tuwaert, en kleinzoon van Andries de Smet en Margriete Kippijn².

Aan de hand van voornamelijk het register van P. de Smet, kunnen wij de afstamming in volgend schema onderbrengen.

Jooris de Smet³

↓
Andries de Smet + Margriete Kippijn⁴

↓

1. *Petri Cunaei... Doctorum virorum ad eundem Epistolae. Quibus accedit Oratio in obitum Bonaventurae Vulcanii*, P. Burmannus, Leiden, P. Vander Aa, 1725, blz. 402. Deze datum, overeenstemmend met het grafmonument te Leiden, werd door alle biografen overgenomen. B. Vulcanius bevestigt hem overigens in zijn schrijven, Leiden 16 maart 1611 aan H. Smetius : Univ. Bibl. Leiden UBL, B.P.L. 1830 : natus enim sum anno 1538 junii die trigesimo.

2. S.A. B(rugge), Registers der Vierschaere, Register de Smet, 1531-1552, 2dln., A, nr. 290 ; B, nr. 655 ; in B, nr. 611 wordt Adrianette Tuwaert Druwette genoemd.

3. SAB, Reg. de Smet, A nr. 594, mogelijks is de «margriete, filia van wijlen Willem de Smit, weduwe van Vincent dhane» die in 1538 te Eeklo overleed een nicht van Jooris De Smet, en Willem de Smit diens vader.

4. Zie voetnoot 2.

1. Peter de Smet + Adrianette Tuwaert
  - ↓
  1. Francisca de Smet
  2. Samson de Smet
  3. Bonaventura de Smet
  4. Franciscus de Smet + Clara Reyniers
  5. Monica de Smet
2. Pierijne de Smet⁵ + Jooris Zoete
  - ↓
  1. Nele Zoete
  2. Grietkin Zoete
  3. Naenkin Zoete⁶
3. Maertin de Smet + Betkin Schree⁷
4. Andries de Smet + Zoete Cools⁸
5. Maria de Smet⁹.

Peter de Smet¹⁰, aan en van wie 38 brieven bewaard bleven (zie Bijlage 1) genoot zijn eerste onderwijs in de Brugse Bogaerdenschool¹¹, een school voor behoeftige en verlaten kinderen onder controle van, en gesubsidieerd door het stadsbestuur. Op 22 juni 1523 werd hij als pauper aan de Leuvense Universiteit opgetekend¹².

5. SAB, Reg. De Smet, A nr. 290 ; B nr. 655.

6. SAB, Reg. De Smet, B nr. 151.

7. SAB, Reg. De Smet, A nr. 502, zie tevens Bijlage II.

8. SAB, Reg. de Smet, A nr. 87.

9. UBL, B.P.L. 885, J. Vivianus aan P. Vulcanius, 1532 (nov.-25 dec.).

10. Een akte van mei 1538 noemt P. Vulcanius 35 jaar oud ; dit plaatst zijn geboortedatum omstreeks 1503 (Rijksarchief Brugge, Découv. 203, fol. 176).

11. ZEGHERE VAN MALE, *Den Spiegel Memoriael sprekende van 't Gouvernement van den Godshuuse ten Bogaerde anno XVc LV*, uitg. A. SCHOUTEET, Een beschrijving van de Bogardenschool te Brugge omstreeks 1555, BRUGSE GESCHIEDBRONNEN, Dl. I, Brugge 1960, blz. 40, 183.

12. H. DE VOCHT, *History of the Collegium Trilingue Lovaniense, 1517-1550* 4 dln., Leuven 1951-1955, dl. II, blz. 182.

Ook deze studies werden van stadswege gepatrooneerd, getuige de toelage bij zijn promotie in 1527¹³. Na een aarzeling tussen verdere studies te Parijs of te Leuven¹⁴, volgde hij de cursussen aan het *Collegium Trilingue* in laatstgenoemde stad, waar hij zijn studies onder R. Rescius (Ressen) die het Grieks, en G. Goclenius (von Gockelen) die het Latijn doceerde, voortzette¹⁵. Hij geraakte er bevriend zowel met Erasmus als met de latere leraar in het Grieks aan het Collège de France J. van Strazeele, met J. van Campen, leraar in het Hebreeuws aan het Collegium Trilingue e.a.m.¹⁶. Daar tevens ontmoette hij zijn stadsgenoot J. Vaseus die in 1550 hoogleraar werd te Salamanca¹⁷, en de kanunnik der O.-L.-Vrouwkerk te Brugge, J. van Halewijn, die poogde De Smet aan de kapittelschool te Brugge te verbinden in 1529¹⁸.

13. SAB, Stadsrekeningen 1526-1527, fol. 116. Een fundatie van Jacob van Themseke ten gunste van de Bogaerdschool voorzag drie beurzen aan de Leuvense Universiteit voor oud-pupillen van die school : ZEGHERE VAN MALE, *a.w.*, blz. 153.

14. UBL, Cod. Vulc. 106 F. Zevecote aan P. Vulcanius, z.pl., 1527. Een Magister J. Zevecote komt in 1547 voor in de kapittelakten der O.-L.-Vrouwkerk te Brugge (Archief O.-L.-Vr. Kerk, Brugge, Kapittelakten 1529 e.v. fol. 49). In verband met de leraren en studenten aan het Collegium Trilingue zie uitgebreid bij H. DE VOCHT, *a.w.*

15. UBL, Cod. Vulc. 105 II, J. Vaseus aan w. Vulcanius, z. pl., 1535-1549.

16. Zie de briefwisseling met J. van Campen en J. van Strazeele : UBL Cod. Vulc. 105 I, 105 II, 106 I en 106 II. Over J. van Campen en J. Van Strazeele zie H. DE VOCHT, *a.w.*, dl. II blz. 120-122 ; 415-416.

17. Over J. Vaseus (†1561) zie A. ROERSCH, *L'Humanisme belge à l'époque de la Renaissance*, dl. II, Leuven 1933, blz. 79 e.v.

18. Een zeer belangrijke brief in dit verband is het schrijven van J. van Strazeele aan P. Vulcanius de dato 9 februari 1528 (UBL Cod. Vulc. 105 II). Jacob van Halewijn was de zoon van Jacob van Halewijn (†1 okt. 1544), Heer van Maldegem, Meesegem, Boesinge,

Tussen 1529 en 1531 verbleef P. Vulcanius op voorpraak van Erasmus en Vives te Londen als praepceptor voor de zoon van Lord W. Mountjoy : Ch. Blount, die achteraf zijn studies o.m. te Parijs voltooide¹⁹. Daar bleef hij in contact met de leraren J. van Campen, J. van Strazeele en C. Goclenius²⁰.

Op 1 september 1531 werd hij te Brugge tot *taelman en cleric van de vierschaere* benoemd²¹. Vanaf deze periode vatte Peter contacten aan met voorname humanisten uit het Brugse milieu als J.L. Vives²², J. Vivianus²³, die in 1535 les gaf in de school van E.

Uitkerke, Leischote.. die tussen 1512 en 1540 deel uitmaakte van de Brugse magistraat en tot 1544 J. de Cruucke onder zijn protectie nam (H. DE VOCHT, *a.w.*, dl. III, blz. 485). Jacob jr. was sinds 1524 kanunnik aan de O.-L.-Vrouwkerk. Hij overleed op 25 juli 1548 (H. DE VOCHT, *a.w.*, dl. II, blz. 416).

19. Over W. Mountjoy zie H. DE VOCHT, *Literae virorum eruditorum ad Fr. Craneveldium (1522-1528)*, Leuven 1928, blz. 241, 313, 314. Lord W. Mountjoy was een oud-student van Erasmus te Parijs (1498-1499) ; deze had hem zijn *Encomium Matrimonii* opgedragen ; zie tevens de brief van Ch. Blount aan P. Vulcanius [1533] *z.pl. z.d.*, UBL, BPL 885. Wat het aandeel van Erasmus bij Peter Vulcanius' aanbeveling bij Mountjoy was, is onduidelijk. Wij weten alleen dat Erasmus zijn talent en persoonlijkheid prees en hem discipulus noemde : P.S. ALLEN en H.M. ALLEN, *Opus Epistularum Desiderii Erasmi Roterodami, denuo recognitum et auctum*, 11 dln., Oxford 1906-1947, dl. IX, brief 2460, dl. X, brief 2794.

20. H. DE VOCHT, *Coll. Tril.*, dl. III blz. 602-604.

21. SAB Reg. de Smet, A, fol. 1 : medio sacramento a magistratu Brugensi ad officium tabellionatus sive scribatus admissus est. De brieftitel bij Erasmus : Petro Vulcanio, inlytae Rei publicae Brugensi a pensionibus (P.S. ALLEN, *a.w.*, dl. IX, brief 2794) werd tot nog toe verkeerdelijk als pensionaris vertaald (H. DE VOCHT, *Literae ad Craneveldium*, Leuven 1928, blz. 241 ; ID., *Coll. Tril.* dl. II, blz. 182).

22. H. DE VOCHT, *Literae ad Craneveldium*, blz. 241.

23. J. Vivianus verbleef 1532-1533, waarschijnlijk als praepceptor op advies van J.L. Vives, in Londen, om daarna (1535) over Parijs, Nancy, Argentueil, Keulen en Leuven te Gent een nieuwe betrekking te vinden.

Hoeckaert te Gent ; met de diplomaat C. De Sceppere²⁴, de rechtskundige Jacob de Corte²⁵ en de schoolster Jan Fevijn²⁶ ; met de leraren J. de Cruucke (Cruquius), J. Van Gelder, met neo-Latijnse poëten als D. Lampson, J. Lernout en met de theoloog G. Cassander ; deze laatsten zouden hun vriendschap met Peter later op Bonaventura overdragen. Twee brieven van Erasmus aan Peter Vulcanius dateren uit 1531 resp. 1533.

In 1543 ondernam hij een reis vanuit Brugge, door Duitsland, naar Italië ; vertrokken op 15 februari bereikte hij Rome op 30 juni²⁷. Hetzelfde jaar 1543 was tevens waarschijnlijk het jaar waarin hij in het huwelijk trad met A. Tuwaert²⁸.

In oktober 1549 verhuisde hij naar Leuven — om drie maand later op 1 februari 1550, als stadspensionaris van Middelburg in Zeeland aanvaard te worden aan een jaarwedde van £ 50 en £ 3 als tabberdlaken²⁹.

24. Zie C. De Sceppere aan P. Vulcanius, Vere 10 augustus 1552 (UBL Cod. Vulc. 105 II) Biografieën van de Brugse humanisten in A. DEWITTE, Erasmus en Brugge 1515-1536, *Hand. Em.*, dl. XCIV, 1957, blz. 5-21. Over C. De Sceppere zie H. DE VOCHT, *Coll. Tril.*, dl. III, blz. 15-16. Zie verder (over De Cruucke) : H. DE VOCHT, *a.w.*, dl. III, blz. 481 ; J. PURAYE, *D. Lampson, Humaniste*, z.pl. 1950 ; H. VAN CROMBRUGGE, *Janus Lernutius 1545-1619, een biografische studie* (Verh. K. VI. Acad.) Brussel 1955, en M.E. NOLTE, *G. Cassander en zijn œcumenisch streven*, diss., Nijmegen 1951.

25. J. de Corte aan P. Vulcanius, Brugge, einde 1549 (UBL Cod. Vulc. 105 II).

26. Zie bvb. de brief van C.V. (?) aan P. Vulcanius, 25 januari 1532-1549 (UBL Cod. Vulc. 108).

27. UBL, Cod. Vulc. 108, fol. 10-18 ; op 11 maart 1544 uit Rome vertrokken was hij op 22 juni te Keulen terug (Id., fol. 1-9v).

28. Vergelijk SAB, Reg. de Smet A, nrs. 60 en 290.

29. *Archief van het Zeeuws Genootschap*, Jg. VII, 1894, blz. 46 ; W.S. Unger, *Bronnen tot de geschiedenis van Middelburg*, dl. II (RGP nr. 61, Den Haag 1926) blz. 491 ; zie tevens SAB, Reg. de Smet B, nrs. 649-650. Zijn register te Brugge vermeldt op 12 oktober 1549 :

Ook de onkosten van de verhuis, iets meer dan £8 werden door Middelburg betaald. Daar kon hij rekenen op de steun van de abt van de O.-L.-Vrouwabdij van Middelburg, Mattheus van Heeswijck 1549-71, en van de Markies van Vere, Maximiliaan van Boergondië³⁰ om zich in zijn nieuwe milieu in te werken. Even later vertrouwde de privé-leraar te Leuven, en medewerker van Goclenius, P. Nannius (Nanning) hem P. Tiara toe³¹ terwijl ook G. Cassander hem aanschreef³². Hij bleef tevens met de vroegere Brugse vrienden contact houden.

«hier heeft mijn registre gherust midts mijn vertrecken metterwoonst naar Leuven» Reg. de Smet, B, nr. 653. De acten in zijn register lopen zelfs door tot 1552 (Reg. de Smet, B, nrs. 655 e.v.) doch worden geregistreerd door C. Beernaerts en De Cauleris. Dit laat vermoeden dat hij zijn functie te Brugge tot 1552 kon cumuleren met zijn Middelburgs ambt. Uit het nr. 657 (Reg. de Smet B) blijkt dat hij zeker op 9 april 1552 metterwoonst te Middelburg was gevestigd.

30. P. Vulcanius aan M. van Heeswijck, Mechelen 22 januari 1552, UBL BPL 885. Mattheus van Heeswijck was in 1549 Floris van Schoonhove abt sinds 1540 opgevolgd en had o.m. ook Livinus Lemmen uit Zierikzee, student bij de medicus W. Pantin, onder zijn protectie : H. DE VOCHT, *a.w.*, dl. III, blz. 336. Over Maximiliaan van Boergondië, uit het geslacht Boergondië-Beveren, dat sinds 1453 over Vlissingen, en sinds 1485 het bewind over Vere voerde zie o.m.: J.A. VAN HOUTTE, *Handel en Verkeer in Algemene Geschied. der Nederlanden*, dl. IV, blz. 184-185. Maximiliaan (geb. 28 juli 1514) studeerde te Leuven in 1526 onder leiding van J. Becker (Borsalus), deken van Middelburg die reeds in 1522 zijn broer Filips naar Leuven had moeten vergezellen op bevel van Adolf van Bourgondië heer van Vere en Beveren. J. Becker was vroeger leraar in de Filosofie geweest (1502) aan de Leliepedagogie te Leuven en was ook als tutor opgetreden voor neven van Jer. Busleyden. (H. DE VOCHT, *a.w.*, dl. I, blz. 264-265). Hij volgde Adolf als Heer vander Vere op in 1540.

31. P. Nannius aan P. Vulcanius, 6 januari 1551 in A. POLET, *Petrus Nannius (1500-1557)*, Leuven 1936, blz. 313-314. P. Tiara, oud-leerling van het Collegium Trilingue, was in 1575 betrokken bij de stichting van de Leidse Universiteit. Hij was medicus en werd hoogleraar in het Grieks te Leiden in 1575.

32. G. Cassander aan P. Vulcanius, Keulen 24 april 1553 en 14 januari 1558, UBL, Cod. Vulc. 108.

Het hoogtepunt van zijn loopbaan bereikte hij toen hij op 1 febr. 1557 tot *patronus causarum*, procureur bij de Grote Raad te Mechelen werd benoemd³³. De relaties die hij in de hofkringen met J. Hopper, secretaris van Filips II en later diplomaat te Madrid en de verdediger van G. Cassander bij Filips II ; en met de geschiedschrijver aan het hof Paccius, aanknoopte zouden voor Bonaventura van grote betekenis worden³⁴.

Uit dezelfde periode dateert logischerwijze zijn contact met Mechelse humanisten. Zijn vriendschap met b.v.b. Everard Nicolai, President van de Raad te Mechelen, zal Bonaventura later in de gelegenheid stellen een uitgave van ongekende gedichten van diens jongere broers J. Secundus, N. Grudius en H. Marius te bezorgen³⁵.

Tot zover de contacten door Peter de Smet aangeknoopt. Van de financiële verrichtingen van Peter bleven talrijke bewijsstukken bewaard, zowel in zijn Register te Brugge als in de Schepenbrieven te Mechelen³⁶. Vanaf 1541-1542 trad hij als geldschieder op voor zijn vader Andries. Wanneer deze stierf in 1552

33. *Stadsarchief Mechelen*, Schepenbrieven, G. I, nr. 186, fol. 58, 5 februari 1562. Hij ontving zijn jaarwedde van stadspensionaris te Middelburg tot 1 februari 1557 en nog £ 12 voor latere diensten ; verder bleef hij een gratuiteit van £ 2 per jaar genieten, zolang hij te Mechelen verbleef : *Archief Zeeuws Genootschap*, Jg. VII, blz. 46.

34. Zie o.m. J. Hopper aan P. de Smet, Madrid, 27 juli 1571, UBL Cod. Vulc. 105 II. Over J. Hopper neef van R. Dodoens, geboren in 1523, zie H. DE VOCHT, *a.w.*, dl. IV, blz. 323 e.v. Over Paccius zie noot 79.

35. *Poemata & Effigies Trium fratrum Belgarum...* Leiden, Elsevier, 1612. Over E. Nicolai (1498-1561), zoon van de jurist Nicolas Everts, afkomstig uit de buurt van Middelburg : H. DE VOCHT, *a.w.*, dl. II, blz. 430-431.

36. Zo schenkt hij in 1535 als vergoeding voor de steun die hijzelf van de armenzorg kreeg aan de Arme Maagdekens een huis in de Ezelstraat (SAB, Reg. de Smet, A nr. 290), terwijl hijzelf te

beliep de schuld meer dan 50 £ gr. vlaams. De waarde van de bezittingen van de moeder, Margriete Kippijn, werd op dezelfde datum geschat op 5 à 6 £ gr. Peter kreeg dit bij voortestament, en verbond zich haar vanaf 1552 jaarlijks 4 £ gr. voor huur, voeding en aankopen te schenken³⁷. Zoals uit latere briefwisseling blijkt, verhuisde zij, een gebrekkige en praktisch blind geworden vrouw, met Peter mee naar Mechelen³⁸.

Daarnaast betaalde hij de schulden van zijn broer, Maertin de Smet, in 1527 wegens Lutheranisme veroordeeld, en installeerde deze als boekbinder³⁹. Verder aanvaardde hij in 1536 het voogdijschap over zijn

Brugge o.m. in het bezit kwam van huizen in de Wolstraat (1533 : Id., A, nrs. 152, 329 ; 1542 : Id., B, nr. 273) ; de Clarastraat (1544 : Id., B, nr. 451) — dit laatste verkocht hij in 1550 (SAB Reg. J. Van Overdijle nr. 532) — ; de Nieuwe Gentweg (1538 en 1546 : SAB Reg. de Smet, A nr. 495-497 ; B, nr. 323, 582 ; Reg. Plocknoy, nr. 599) ; de St.-Jacobstraat (1538 : Reg. de Smet A, nr. 515 ; dit huis verkocht hij hetzelfde jaar opnieuw) ; de Paardestraat (1535 en 1547 : Id., B nr. 239 en 648) ; de Zuidzeepziederstraat (1541 : Id., B, nr. 180) ; de Braamberg (1544 en 1545 : Id., B, nr. 469 en 525) ; de Traliënstraat (1544 : Id., B., nr. 509) ; achter de St.-Janskapel (1547 : Id., B, nr. 630) ; de Korte Winkel (1547 en 1550 : Id., B., nr. 646 ; Reg. C. Beernaerts B, nr. 481) ; rond de Kalkoven (1545 en 1549 : Reg. de Smet, B, nr. 542, 620-621, 644 ; Reg. C. Beernaerts, A, nr. 532) ; terwijl hij in 1560 een huis op 't Vuil Reiken verkocht (Reg. N. Van den Dijcke, nr. 288).

Te Mechelen kocht Vulcanius in 1562 als eigen woonhuis «In de Witte Lelye» in de Bafferstraat, samen met een huisje in de Sausierstraat, achter het voorgaande huis gelegen (Schepenbrieven, SAMECH. G.I, nr. 186 fol. 58) terwijl hij in 1566 twee stukken land te Muizen aankocht (Id., G.I. nr. 190, fol. 92v, 93 en nr. 193 fol. 54).

37. SAB, Reg. de Smet, B, nr. 655 : 10 maart 1552.

38. H. DE VRIES, *Correspondance de Bonaventura Vulcanius, 1573-1577*, Den Haag 1923, blz. 277.

39. SAB, Reg. de Smet A, nr. 502 ; Verlijdbboek 1492-1538, fol. 198-199, zie Bijlage II.

schoonzuster Margriete Tuwaert⁴⁰ en in 1540 over de onmondige kinderen van zijn zuster Pierijne⁴¹. Hetzelfde jaar nam hij samen met de jurist Fr. Reyvaert het voogdijschap waar over de niet meerderjarige kinderen uit het eerste huwelijk van de stadspensionaris (1535-1539), Leonard Casenbroot⁴².

Tot zover een overzicht van de voornaamste gegevens over Peter Vulcanius, die te Mechelen overleed in 1571⁴³. Wat nu de broers en zusters van Bonaventura betreft: — die wij straks van dichtbij volgen — van Francisca de Smet, een oudere zuster, mogen we onderstellen dat ze door haar vader in het Latijn en het Grieks werd onderricht⁴⁴. Samson de Smet, over wiens gedrag Peter bij herhaling te klagen had, verdween omstreeks 1559 uit de Nederlanden, waarschijnlijk naar Italië⁴⁵. In 1566 hoopte Bonaventura nog dat Samson van avontuur zou terugkeren om

40. Id. A, nr. 327; medevoogd was Bonaventura Tuwaert; Margriete Tuwaert was een buitenechtelijk kind van Bertin Tuwaert. Peter zelf volgde de stadspensionaris L. Casenbroot als voogd op.

41. SAB, Reg. de Smet B, nr. 151.

42. Id. B, nr. 93 Van de hand van Fr. Reyvaert werden in het Brugs atelier van H. Goltz gedrukt: *Ad Leges duodecim tabularum Liber Singularis* (1563), *De Praejudiciis Libri Duo* (1565); *De juris Ambiguitatibus Libri Quinque* (1564), en *Protribunalium Liber Singularis* (1564). Hij behoorde tot de Brugse magistratuur doch werkte tevens als corrector op het atelier van H. Goltz.

43. H. DE VRIES, *a.w.*, blz. 34-35.

44. Id., blz. 29 en 276; tevens *UBL*, Cod, Vulc. 108 en 105 III: D. Lampson aan Vulcanius, Richmond 4 mei 1555 en Luik 22 januari 1563. In 1559 was Peter Vulcanius bezorgd om het feit dat ze nog ongehuwd was (H. DE VRIES, *a.w.*, blz. 29).

45. H. DE VRIES, *a.w.*, blz. 276.

onder invloed van zijn familie een behoorlijk leven te leiden⁴⁶.

Franciscus de Smet, jonger dan Bonaventura, verbleef in 1559 te Antwerpen, waar hij Latijn studeerde, en zich op de studie van de *ars musica* toeleigde, onder leiding van M. Servatius⁴⁷. Gezien zijn belangstelling voor de handel, werd hij daarna als vennoot veertien jaar lang in de zaak van Jan en Arnold Fleming en Konrad Snethius opgenomen⁴⁸. Hij trad daarna in het huwelijk met Clara Reyniers, dochter van Adam, een gefortuneerd Antwerps koopman. Wanneer Bonaventura de Smet in 1578 op reis was, kwam zijn briefwisseling o.m. bij die broer terecht⁴⁹. Franciscus duikt verder bij herhaling in Bonaventura's correspondentie op⁵⁰: om schulden aan Bonaventura op te vorderen, en als koerier⁵¹. Eén enkele keer richtte Bonaventura voor hem een ver-

46. Id., blz. 29; nergens wordt de aard van diens avonturen gepreciseerd.

47. Id., blz. 276. Over M. Servatius noch over R. Varenius, bij wie Franciscus thuis lag, zijn nadere gegevens bekend.

48. UBL, Cod. Vulc. 36, fol. 187: B. Vulcanius aan de Antwerpse magistraat, z.d. z.pl. Over de gebroeders Fleming(us) en K. Snethius is verder niets bekend; Vulcanius liet een grafgedicht na op Jan Fleming: *In obitum Joannis Flemingi, Domini in Wineghem*, waarin hij zijn vriendschappelijk karakter prees (UBL, Cod. Vulc. 97, fol. 14). Hij publiceerde dit epitaphium in enigszins gewijzigde vorm in zijn *Moschi... Idyllia* (1584), blz. 63-69.

49. H. DE VRIES, *Genève, Pépinière du Calvinisme hollandais*, dl. II, blz. 19. Waarschijnlijk vanaf 1576 slaagde Bonaventura erin een ruzie die reeds jaren tussen beide bleek te bestaan, weer goed te maken (H. DE VRIES, *Corresp.*, blz. 176-177 en 190-191).

50. Zie bv. de invitatie naar de Antwerpse kermis door Franciscus (UBL, Cod. Vulc. 109, z.d.); uit die brief kan verder blijken dat Francisca de Smet toen reeds twee dochters had.

51. UBL, Cod. Vulc. 36, fol. 138: Bonaventura aan Fr. Junius, Leiden 14 juli 1581.

zoekschrift tot de Antwerpse Magistraat in verband met achterstallige gelden die de ondertussen overleden Sneathius aan Franciscus nog verschuldigd was. Dit geld kon hij betrekken uit de verkoop van een eigendom dat echter door de stad als haar bezit werd opgeëist. Bonaventura vroeg de zaak aan de hand van de documenten te willen herzien⁵². Hij vernoemde Franciscus tevens bij herhaling als zijn erfgenaam⁵³.

Zijn jongste zuster, Monica de Smet, geboren omstreeks 1550, overleed reeds in 1562⁵⁴.

Peter en Bonaventura de Smet, 1550-1559

De Leidse hoogleraar en tijdgenoot van Vulcanius, P. Cunaeus verklaarde in 1614 dat Bonaventura de Smet in zijn jeugd door zijn vader met de beste leraren was bedacht geworden. Hij zou reeds op zestienjarige leeftijd aan de in hem gestelde verwachtingen hebben beantwoord en dit mede dank zij een ongehooflijke werkkraft⁵⁵. Wat was concreet het aandeel van Peter bij de carrière van zoon Bonaventura ?

Hoewel weinig gegevens over deze eerste studiekeerperiode voorhanden zijn, weten we dat Bonaventura vóór 1554 aan de Latijnse school te Diest studeerde onder Johannes Van der Molen (Molanus). Dit laat zich verklaren door de vriendschap die tussen Peter

52. Zie voetnoot 48.

53. Zo vb. UBL, Cod. Vulc 36, fol. 186v. Franciscus Vulcanius est meus heres. Op 23 maart 1578 werd Franciscus te Mechelen ontslagen van een borgsom van 594 gulden die hij voor Gommaar Capmans, schipper uit Lier had gestort voor schepen uit Antwerpen (SAMECH, Schepenbrieven, G.I., nr. 202, fol. 135).

54. H. DE VRIES, *a.w.*, blz. 277.

55. P. CUNAEUS, *Oratio in obitum B. Vulcanii, Epistolae*, Leiden 1725, blz. 403.

de Smet en Vander Molen blijkt te hebben bestaan⁵⁶. Als medestudenten van Bonaventura zijn ons de namen van Adriaan Van der Mijle en Franciscus Thorius bekend⁵⁷.

Zeker in 1554 studeerde Bonaventura daarna te Gent⁵⁸ terwijl de lof van Cunaeus goed overeenkomt met wat Bonaventura in 1576 aan de Geneefse drukker, zelf filoloog, H. Estienne schreef : «ik stuur u een Latijnse vertaling toe van een hymne van Callimachus. Deze tekst stelde ik samen toen ik, op zestien-

56. J.N. BAKHUIZEN VAN DEN BRINCK, Bonaventura Vulcanius en Leiden, in *Varia Historica.. A.W. Byvanck*, Assen 1954, blz. 156-157. J. Van der Molen was tussen 1543 en 1553 rector aan deze school en week daarna wegens godsdienstige overtuiging uit naar Bremen waar hij tot zijn dood (1583) rector van de Latijnse school was. Van J. Vander Molen bezat B. Vulcanius in handschrift drie uitvoerige Latijnse zangen (*Judicium Salomonis*, *De Agno Dei* en *Hercules*), vier dialogen (*Judicium Minois*, *Sacchaesus*, *Aurora*, *David en Goliath*) (UBL, Cod. Vulc. 69, 63 folia en Cod. Vulc. 19, 71 folia) naast aantekeningen op het Evangelie (UBL, BPL, 150). Hij maakte ook een piëteitsvol epitaphium bij zijn dood waarin hij de intelligentie en toewijding van zijn vroegere leraar ongewoon groot noemde (UBL, Cod. Vulc. 97 fol. 72). Over de vriendschap die hij met P. de Smet had aangeknoopt beschikken wij over weinig preciese aantekeningen wat de aard ervan betreft : H. DE VRIES, *Corresp.*, blz. 61, 292, 293, 299, 491 en UBL, Cod. Vulc. 36, fol. 114.

57. Adriaan Van der Mijle uit Dordrecht trad later als raadsman in de dienst van Willem van Oranje. Over de medicus Franciscus Thorius uit Belle, overleden te Londen omstreeks 1600 zie H. DE VRIES, *a.w.*, blz. 489-491. Fr. Thorius was een van de leerlingen van Jan van Strazeele aan het Collège de France. Bij de dood van zijn leraar gaf hij een bijdrage voor een *Libellus Epitaphiorum* (1559) terwijl hij de commentaren van Van Strazeele op de *Carmina Pythagorae* in 1562 liet verschijnen (H. DE VOCHT, *Coll. Tril.*, dl. II, blz. 416). Zie tevens de brief van Fr. Thorius aan P. Vulcanius, UBL, Cod. Vulc. 105 I, 29 april 1559. Bij de promotie te Leiden van zijn zoon Raphaël Thorius tot medicus, 12 januari 1591, maakte Bonaventura een drietal puntdichten (UBL, Cod. Vulc. 97, fol. 69).

58. Zijn verblijf te Gent inspireerde Bonaventura tot een kort lofgedicht *In Gandavum*, (1578), UBL, Cod. Vulc. 97, fol. 48.

jarige leeftijd, te Gent, samen met de gebroeders Uutenhove, de Griekse letteren studeerde»⁵⁹. Deze bijdrage, de *Eis Dia Callimachi*, werd door Estienne in 1577 in een heruitgave van werken van de hellenistische dichter Callimachus van Cyrene opgenomen⁶⁰.

Als rector van de Gentse school fungeerde de Bruggeling Jan Otto, die in 1557 omwille van zijn sympathie voor de hervorming, de Nederlanden zou moeten verlaten en daarna aan het gymnasium te Duisburg verbonden werd. In dit jaar 1557 schreef J. Otto dat het hem met genoegen vervulde dat zijn «nederige taak als pedagoog het gemenebest ten goede zou komen». Hij wist verder en het bedroefde hem niet, dat Vulcanius eerder de *bonae litterae* en de *pietas* dan de leraar verkleefd was. Hij gaf Bonaventura de raad voornamelijk de *pietas*, achtergrond voor elke studie der *bonae litterae*, te cultiveren⁶¹.

Te Gent had Bonaventura niet alleen de gebroeders Uutenhove⁶² als medestudenten, doch verder nog P. Preisius, N. Charidonius, de gebroeders Verhage, H. Van den Cornput en Peter Vulcanius, een toevallige

59. H. DE VRIES, *a.w.*, blz. 369-270.

60. *Callimachi Cyrenaei hymni et epigrammata...* Genève, H. Estienne, 1577. Zie tevens J. Olivarius aan Bonaventura, z.d., z.pl. in H. DE VRIES, *a.w.*, blz. 269-270.

61. Over Jan Otto, zie H. DE VOCHT, *Coll. Tril.*, dl. III, blz. 301; zie tevens UBL, Cod. Vulc. 106 I, J. Otto aan Bonaventura, 23 februari 1557.

62. Bedoeld zijn de zonen van Karel van Uutenhove, die verwant was met Jan Van Uutenhove, leider van de Hervormingsgezinde beweging (†Londen 1565). Karel zelf vluchtte in 1556 met zijn kinderen naar Frankrijk daar ook hij omwille van zijn contact met protestanten verdacht was. Van zijn zonen: Richard, Karel, Nikolaas, Jan en Jacob is hier o.m. Karel bedoeld (Gent 1536 — Keulen 1600) die als dichter enige bekendheid verwierf: H. DE VOCHT, *Coll. Tril.*, dl. II, blz. 465-473.

naamgenoot. Henricus Smetius, later te Heidelberg lijfarts van de keurvorst Frederik III, studeerde toen op een lagere klas⁶³. Met al deze studenten had Bonaventura echter achteraf zo goed als geen contact meer.

Zijn vader, Peter de Smet, had ondertussen de hymne van Callimachus, in vertaling van zijn zoon, aan J. Olivar (Olivarius) voorgelegd. Misschien op het advies van deze laatste stuurde hij zijn zoon in februari 1555 uit Brussel, waar hij als pensionaris voor Middelburg optrad, naar Leuven bij een Brugse vriend A. Sylvius⁶⁴. Deze zou Bonaventura's leidman zijn bij zijn studie in de medicijnen. A. Sylvius aanvaardde de opdracht en liet niet na, naast Bonaventura's intellectuele bekwaamheid (*eruditio*) ook zijn karakter (*suavitas morum*) te prijzen⁶⁵. Te Leuven kwam Bonaventura langs Sylvius om, met P. Nannius, nu leraar in het Latijn aan het *Collegium Trilingue* en opvolger van Goclenius, in contact. Van Nan-

63. UBL, BPL, 1830, Bonaventura aan Smetius, Leiden 16 maart 1611. Van de opgesomde studenten konden wij alleen Van den Cornput en Smetius vereenzelvigen. H. Smetius (Lede-Aalst 1537 — Heidelberg 1612) behaalde zijn titel van medicus te Bologna in 1561 en diende om zijn godsdienstige overtuiging de Nederlanden te verlaten. Hendrik van den Cornput (Breda 1536 — Dordrecht 1601) studeerde de rechten te Leuven en daarna de theologie te Heidelberg. Zijn zuster was gehuwd met bovengenoemde H. Smetius (VAN SCHELVEN, NNBW, dl. II, kol. 336-341). Misschien komt N. Charidonius overeen met de «Dominus Charronus» die zeker sinds 1575 als gast van L. Daneau te Genève verscheen (H. DE VRIES, *a.w.*, blz. 310, 223, 343, 348, 432).

64. H. DE VRIES, *a.w.*, blz. 270. Met J. Olivarius wordt wellicht bedoeld (P) J. Olivar (†1553) uit Valencia, een gewezen correspondent van Erasmus die in dienst was van de prinsbisschop van Luik G. van Oostenrijk (H. DE VOCHT, *Coll. Tril.*, dl. II, blz. 199). Over A. Sylvius, zie volgende voetnoot.

65. De brief van A. Sylvius aan P. de Smet, afgedrukt in H. DE VRIES, *a.w.*, blz. 489-490 (naar UBL, Cod. Vulc. 105 II) kan wor-

nius bezat hij in zijn bibliotheek achteraf een aantal teksten⁶⁶, terwijl hij onder diens controle o.m. de vertaling van de *Hymnus in Palladem* van Callimachus samenstelde⁶⁷. Uit een grafgedicht dat Bonaventura aan het afsterven van W. Beernaerts, hoogleraar in de medicijnen, wijdde blijkt hij ook met deze de beste relaties te hebben onderhouden⁶⁸. Uit diezelfde Leuvense periode is ons overigens nog een uitvoerige dissertatie bewaard de dato 30 november 1556, waarin hij aan een fictieve correspondent de hogere waarde van de studie der medicijnen verdedigde ten

den aangevuld door dezelfde doch uitgebreide brief in Cod. Vulc. 105 I, die wij 2 of 3 maart 1555 dateren. De identificatie van A. Sylvius (Vanden Bussche) is moeilijk. Zijn contact met P. Nannius en G. Frisius toont aan dat hij toegang had tot de geleerdenwereld terwijl zijn navraag naar Francisca en Samson de Smet in hem een vriend van den huize verraadt. Wellicht was hij verwant met Georges Vanden Bussche, oud-refectionalis van St.-Donaas te Brugge, die in 1561 in de orde der Dominicanen trad : A.C. DE SCHREVEL, *Histoire du Séminaire de Bruges*, dl. I, Brugge 1895, blz. 108, 291.

66. De stelling van TER HORST (NNBW, dl. IX, kol. 1143-1145) als zou Bonaventura reeds in 1554 te Leuven hebben gestudeerd, kan niet verdedigd worden, gezien hij uitdrukkelijk het jaar 1554, als aan de Gentse school doorgebracht citeert, terwijl de brief van Bonaventura aan Jacob Meek'ren (UBL, Cod. Vulc. 36, fol. 204, z.d., z.pl.) een tweejarige studie te Leuven vermeldt. De teksten van Nannius in Bonaventura's bezit : UBL, Cod. Vulc. 45 B : het zesde boek (cap. 3-9) van de *Polybii Historiae* ; Cod. Vulc. 53 : *P. Nannii Dialogus de Milite Peregrino* (10 folia) ; Cod. Vulc. 92 G II, fol. 62-63 : *Petri Nannii Castigationes in Titi Livii Historiarum Dec I lib. 3* ; Cod. Vulc. 98 F : twee redevoeringen van Nannius : *De Amore* en *In laudem eloquentiae*, naast een commentaar *In Georgica Vergiliana* (28 folia).

67. H. DE VRIES, *a.w.*, blz. 197.

68. UBL, Cod. Vulc. 97, fol. 13v-14 : *In obitum Gulielmi Bernartii Doctoris Medici et Professoris Regii, Lovanii 1572*. Over W. Beernaerts, die in 1557 J. de Drivere (Thriverus, Brachelius) opvolgde als hoogleraar, zie H. DE VOCHT, *Coll. Tril.*, dl. II, blz. 538 e.v.

aanzien van de theologie en de rechtsgeleerdheid⁶⁹. De argumentatie is zeer leerrijk, wanneer we in het oog houden dat zowel J. Van der Molen als J. Otto, zijn vroegere leraren, omwille van hun gebrek aan orthodoxie uit de Nederlanden waren uitgeweken.

De theologie is in deze tijd zeer te ontraden, schrijft Vulcanius. De hedendaagse theologen immers, willen geen moeite meer doen om hun tegenstanders te begrijpen. Zij gebruiken alleen het gezagsargument, zonder de wetenschappelijke opzoekingen van anderen zelfs maar te volgen. Het geheel maken zij dan met pauselijke goedkeuring rechtsgeldig. Wie de rechten wil studeren heeft een grote zin voor rechtvaardigheid van doen (*aequi ac boni observatio*) vervolgt Vulcanius, terwijl het vandaag alleen een najagen van geld is geworden en de rechtdenkenden worden geminacht. De studie der medicijnen tenslotte noemt hij niet alleen een noodzakelijke taak doch tevens een eervolle opgave van goddelijke inspiratie. Daarna geeft hij een opsomming van de grondslagen voor deze studie, die hij zelf, als jongeling nog, begonnen was. De kandidaat moet in ieder geval de griekse letteren en de dialectica volledig bezitten; daarnaast is een diepgaande kennis van de filosofie vereist. Onder filosofie wordt in de tekst verstaan: physiologie, humoraalpathologie, een «vroeg» biochemie en psychologie, in de zin van Vives' studie *De Anima*. Hierbij gaf Vulcanius de

69. H. DE VRIES, *a.w.*, blz. 13-28. Deze dissertatie werd als *Consilium... De Studio Medicinae* gepubliceerd in J.G. TE WATER, *Narratio de Rebus Academiae Lugduno Batavae...*, Leiden 1802, blz. 129-154. Te Leuven had Bonaventura opnieuw Fr. Thorius, met wie hij reeds te Diest samen studeerde, als medestudent in de geneeskunde (H. DE VRIES, *a.w.*, blz. 491).

hoofdprincipes van de leer van Galienus zoals deze tot de komst van W. Harvey in verband met de fysiologie algemeen aanvaard bleef. Wat de pathologie betreft citeert hij wel de Parijse anatoom Jacob Sylvius (Dubois) doch niet Vesalius, zodat hij hier totaal afhankelijk blijft van de behoudsgezinden te Leuven in de XVIe eeuw.

Bonaventura de Smet bleef echter slechts twee jaar de studie der medicijnen te Leuven volgen⁷⁰. Daarna stuurde Peter hem, ten vroegste in 1557, naar zijn vriend Cassander te Keulen om aldaar filosofie en de *litterae humaniores* grondig te bestuderen⁷¹. Bonaventura zegde dat dit gebeurde enerzijds om financiële redenen, anderzijds omdat hij zich vreemd voelde midden het stadsrumoer en het «uitschot» van de geneesheren⁷².

Uit een brief van Cassander aan Bonaventura uit 1559 vernemen we op een indirecte manier wat Cassander als zijn speciale bijdrage beschouwde tot de

70. Zie Vulcanius aan Jacob Meek'ren (UBL, Cod. Vulc. 36, fol. 204 z.d., z.pl.). Dat hij studies in de rechten volgde, zoals De Vries vertelt, blijkt uit geen enkele tekst.

71. Het is moeilijk hier een juiste datum voor aan te geven. Bonaventura zegt slechts twee jaar te Leuven te zijn gebleven; anderzijds vermeldt Cassander in zijn brief aan Peter de Smet, Keulen 14 januari 1558, de aanwezigheid van Bonaventura niet (UBL, Cod. Vulc. 108) terwijl hij anderzijds in 1558 de naam van Bonaventura betreft bij een uitgave van zijn hand. In een brief van H. Smetius, uit 1611, aan Bonaventura komen een groep namen voor van studenten aan de universiteit te Duisburg die Bonaventura bleek te kennen. Eventueel dateert het contact met hen — contact dat slechts uit deze brief alleen blijkt — uit de periode 1557-59, waarin hij Cassander naar zijn buitenverblijf te Duisburg verzegelde (UBL, BPL, 1886).

72. H. DE VRIES, *a.w.*, blz. 34. Over financiële tegenspoed in Peter's familie vinden wij geen sporen. Ook de oorzaak van die plotse verbetering tegen het Leuvense artsenmilieu, konden wij niet achterhalen.

algehele voltooiing van Bonaventura's opvoeding⁷³. Hij wilde hem bijbrengen : een afkeer voor elke te haastige hervorming in de kerk, een drang naar vrede, eenheid en wederzijds begrip, een volledig respect voor en navolging van de vroegste christelijke traditie, en tenslotte een afkeer voor alle bijgeloof en corruptie inzake geloof. Wellicht kunnen deze stellingen worden samengevat in het ene begrip : pietas. Ten bewijze van deze opvatting van zijn leraarschap had hij zijn in 1558 verschenen werk : *Liturgica De Ritu et Ordine Dominicae Coenae celebrandae, quam celebrationem Graeci Liturgiam, Latini Missam appellantur* in een inleidend gedicht expliciet aan Vulcanius als voorbeeld gesteld⁷⁴. Bonaventura zelf had er een inleidingsgedicht voor geschreven waarin hij benadrukte dat er niets in voor kwam dan wat historisch kon worden bewezen⁷⁵. Daarnaast was Cassander vol lof over Bonaventura's scherp en evenwichtig ver-

73. H. DE VRIES, *a.w.*, Cassander aan B. de Smet, Keulen april 1559, blz. 270-274. Merkwaardig is dat deze brief dienen moest als apologie voor Cassander bij Paccius, die, na contact met Peter Vulcanius, Cassanders' stellingen wilde verdedigen (UBL, Cod. Vulc. 105 III, Cassander en C. Wouters aan P. Vulcanius, Keulen 15 november 1559). In 1576 zou Bonaventura navraag doen bij Abraham Musculus, geestelijke te Bern, omtrent de opportuniteit van een thesis die Cassander, op verzoek van de Keizer, had neergeschreven in verband met de tegenstrijdigheden in de Kerk (H. DE VRIES, *a.w.*, blz. 200-201). Doch hier bleek Bonaventura in een zekere zin zelf stelling te nemen waar hij schreef dat Cassander met zijn thesis tot doel had de katholieke dogma's en ceremoniën — *impia dogmata et superstitiosas ceremonias* schreef Vulcanius — eerder te verontschuldigen dan te veroordelen.

74. *Georgii / Cassandri / Belgae Theologi / Impp. Ferdinando I et Maximiliano II / A Consiliis. / Opera Quae Reperiri / poterunt omnia / Epistolae CXVII et Colloquia II / Cum Anabaptistis, nunc primum edita / Parisiis, / Apud Hieronymum Druart, via / Jacobaea, sub scuto Solari / M.DC.XVI / blz. 20.*

75. Originele handschrift zie : UBL, Cod. Vulc. 97, folia 8-8v : *In Liturgica Georgii Cassandri.*

stand, en was overtuigd dat hij zijn medeburgers (*res publica*) en zijn familie onmisbaar zou worden⁷⁶. Wellicht stamt uit het laatste jaar bij Cassander doorgebracht, het Grieks gedicht *In obitum Joannis Strasellii Grecarum literarum Lutetie professoris regii*⁷⁷.

In 1559 slaagde Peter de Smet erin, dank zij zijn functie te Mechelen, Bonaventura onder te brengen in de familia van de hertog van Medina Celi, Don Luis de la Cerda, vice-koning van Napels, die hem een drietal jaar wilde in dienst houden om hem hierna, naargelang van zijn prestaties, bij de Koning of een prins een honorabele betrekking te bezorgen. Hij stelde hem onder de leiding van de mathematicus P. Montegius⁷⁸. Kort daarop kwam Bonaventura in

76. UBL, Cod. Vulc. 105 III, Cassander en Wouters aan P. Vulcanius, Keulen 15 november 1559. Bij de verwijzing naar de *res publica* kan hier ook de bedoeling zijn van het aanleunen bij de traditie van de eigen stad. Zo komen onder de nota's in Bonaventura's bibliotheek de *Tabulae Rhetoricae et Dialecticae* van Cassander voor, een cursus door deze laatste aan het Jan De Witte — instituut — een Brugse onderwijsinrichting als tussenschakel tussen het onderwijs van de kapittelschool en de universiteiten — in 1541-42 gegeven (UBL, BPG 20). Dit is de enige verwijzing in de bronnen naar mogelijke invloed bij Vulcanius van onderwijs te Brugge verschaft. Vulcanius bezat verder nog in Cassanders handschrift een uitgebreide *Annotatio in obscuriores quosdam locos Psalmorum* (UBL, Cod. Vulc. 98, 152 folia) naast teksten in verband met de door Cassander betrachtte eenheid der Kerken. Deze teksten: *Consultatio de articulis Religiosis* (nr. 23 van de catalogus — 1615 — van Vulcanius' bibliotheek) en zeker *Consultatio de missa celebranda* (UBL, Cod. Vulc. 108) zijn van latere datum.

77. UBL, Cod. Vulc. 97, fol. 103v; Vulcanius schreef verkeerdelijk dat hij dit gedicht op 16-jarige leeftijd had gemaakt.

78. H. DE VRIES, *a.w.*, blz. 490, de jaardatum is duidelijk 6 april 1559. Don Luis de la Cerda is speciaal in onze geschiedenis bekend als de opvolger van Alva als landvoogd der Nederlanden. In juni 1572 op aanduiding van Filips II naar de Nederlanden vertrokken, diende hij geweld te gebruiken om de haven van Sluis

contact met de historiograaf Paccius. Deze laatste moet hem een betrekking bij de belangrijke Spaanse humanist, tevens bisschop van Burgos, Franciscus de Mendoza, hebben aangeboden, met het gevolg dat Vulcanius tenslotte naar Spanje afreisde met de bedoeling er o.m. zijn studie in de medicijnen te pogen voort te zetten⁷⁹. Hij zou pas in juli 1571, net na het overlijden van zijn vader, in de Nederlanden terugkeren.

Een overzicht van deze *10 jaar studie* toont aan dat Bonaventura's vader, én door zijn eigen studie aan het *Collegium Trilingue*, én door zijn contacten met vooraanstaande humanisten, vooreerst de voorkeur gaf aan leraren die in het spoor van Erasmus het humanisme voortzetten, zelfs wanneer zij hierdoor de kans liepen ongewenst te worden in de Nederlanden. De studies die Bonaventura te Leuven aanvatte passen echter niet in dit schema, evenmin als de afreis van Bonaventura in 1559 naar Spanje op het eerste

binnen te kunnen varen, alhoewel hij een duidelijk sympathieke ontvangst genoot in de rest van het land. Terwijl Alva de lopende zaken afhandelde en de Hertog van Medina Celi bij herhaling met hem in conflict kwam, werd, buiten hun medeweten, Don Luis de Requesens reeds in januari 1573 als hun opvolger benoemd. Hij kwam slechts in november in de Nederlanden toe terwijl Alva op dit ogenblik zijn taak neerlegde (H.A. ENNO VAN GELDER in *AGN*, dl. V, blz. 29-37, 63). Over Ph. Montegius vonden wij geen verdere gegevens.

79. H. DE VRIES, *a.w.*, blz. 145, 270, 279, 491; P. CUNAEUS, *a.w.*, blz. 403; H. DE VRIES (*a.w.*, blz. 124) meent in Paccius: Marcus Salon de Paz, genoemd Marcus Burgos de Paz, een rechtsgeleerde die vóór 1576 overleed, te kunnen herkennen. Wij hebben geen teksten die bewijzen dat Paccius deze betrekking voor Vulcanius aanvraag, alhoewel dit aangewezen lijkt. Een voorganger van Paccius als koninklijk historiograaf was de Bruggeling Willem van Male (†1560), van wie correspondentie met Lodew. van Praet over de jaren 1550-55 bewaard bleef.

zicht nuttig blijkt voor zijn opvoeding in humanistische zin. Zowel J. Van der Molen als A. Van der Mijle spraken bijvoorbeeld hun gebrek aan vertrouwen uit t.a.v. de strenge orthoxie van dit land⁸⁰. Klaarblijkelijk waardeerden zij P. de Smets' bedoelingen niet helemaal. Deze laatste gaf als redenen om zijn zoon uit Keulen terug te roepen, op : dat Bonaventura aan het hof te Mechelen en straks in de hogere Spaanse kringen de gelegenheid zou hebben vreemde talen te leren, nieuwe streken te bezoeken en de zeden en gewoonten der mensen onderling te vergelijken. Dit alles noemde Peter een niet geringe inleiding tot de filosofie. Ook in de wiskunde zou zijn zoon (bij Montegius) zijn kennis kunnen verruimen terwijl het contact met de eruditi viri slechts gunstige invloed kon hebben⁸¹. Deze opsomming geeft wel de indruk van een verontschuldiging omdat het tenslotte, spijs alles, onder meer om een *talis conditio*, een aanloop van een schitterende carrière gaat. In die zin had P. de Smet zelf inderdaad de *ocium litterarum* voor een werkelijk zaakje (*negocium*) verlaten, wanneer hij van Middelburg naar de Grote Raad te Mechelen overkwam⁸². Het is verder opvallend dat P. de Smet zijn zoon naar de orthodox-katholieke burcht, die Spanje was onder Filips II, liet vertrekken na hem eerst uit Leuven naar Cassander, die speciaal om de Spaanse inquisitie te vermijden naar Keulen was vertrokken, te hebben gestuurd.

80. H. DE VRIES, *a.w.*, blz. 293, 298, 299 ; beiden zullen in 1574 Bonaventura eveneens afraden aan de katholieke Universiteit te Keulen de eed af te leggen.

81. H. DE VRIES, *a.w.*, blz. 274-275, 145.

82. Zie vb. de brief van G. Cassander aan P. de Smet, Keulen 14 jan. 1558 (UBL Cod. Vulc. 108).

Wilde hij zijn zoon in de studie der medicijnen laten opgaan om hem buiten de godsdiensttwisten te houden? Het studieprogramma dat Cassander had opgesteld was er dan zeker een verkeerde inleiding op geweest. De faam van Franciscus de Mendoza echter, zal wellicht definitief de knoop hebben doorgehakt⁸³.

A. DEWITTE

83. Recente publicaties i.v.m. Bonaventura de Smet: A. DEWITTE, *Bonaventura Vulcanius en Philips Marnix van Sint-Aldegonde 1577-1606, Album A. Schouteet*, Brugge 1973, blz. 57-74; ID., *Bonaventura Vulcanius' Literaire ambities, Haec Olim*, 23 (1973), blz. 86-95; P.A. GEURTS EN J.A. VAN DORSTEN, *Drie redevoeringen van Bonaventura Vulcanius over de stichting van de Leidse Universiteit, Bijdragen en Mededelingen van het Historisch Genootschap*, Groningen LXXIX (1965), blz. 387-414; tenslotte de bijdrage A. DEWITTE in N.B.W. VII (1977), kol. 894-899.

Bijlage I - De briefwisseling Peter de Smet 1527-1571

datum	plaats	afzender	herkomst
1. (1527)	z.pl.	Franciscus van Zevecote	UBL Cod Vulc 106
2. (1528), 9 febr.	Brugge	Jan van Strazeele	UBL Cod Vulc 105 II
3. (1528), 23 mar.	Brugge	Jan van Strazeele	Id.
4. (1529), 23 apr.	Brugge	Jan van Strazeele	Id.
5. (1529), apr.-mei	z.pl.	Franciscus Heptistegius	UBL Cod Vulc 106 I
6. 1529, 20 aug.	Leuven	Jan van Campen	UBL Cod Vulc 105 II
7. (1530-31), 16 jan.	Parijs	Jan van Strazeele	
8. (1531), 22 febr.	Leuven	C. Godenius	H. DE VOCHT, <i>Coll. Tril.</i> , III, blz. 602-604
9. (1531), febr.-mar.	Londen	P. de Smet aan C. Godenius	Id.
10. 1531, 18 mar.	Freiburg	D. Erasmus	P. S. ALLEN, <i>opus Epistolarum.</i> <i>Des. Erasmi</i> , dl. IX, nr. 2460
11. 1533, 20 apr.	Freiburg	D. Erasmus	Id. nr. 2794
12. (1531-33), 30 dec.	Parijs	Jan van Strazeele	UBL, Cod Vulc 106 II
13. (1532-33), pinkst.	Parijs	Jan van Strazeele	UBL Cod Vulc 105 I
14. (1532-33), 13 sept.	Londen	J. Vivianus	UBL Cod Vulc 106 I
15. (1532), nov.-dec.	Londen	J. Vivianus	UBL, BPL 885
16. (1533, aug.)	Parijs	Carolus Blount	Id.
17. (1535-36)	Gent	J. Vivianus	Id.
18. (1532-49), 25 jan.	—	C.V.	UBL, Cod Vulc 108
19. (1535-49)	(Spanje)	Jan Vaseus	UBL, Cod Vulc 105

20. 1549, najaar	Brugge	Jacob de Corte	UBL Cod Vulc 105 II
21. 1551, 6 jan.	Leuven	P. Nannius	A. POLET, <i>P. Nannius</i> , Leuven, 1936, blz. 313-14
22. 1552, 22 jan.	Mechelen	P. de Smet aan Matth. van Heeswijck	UBL BPL 885
23. 1552, 10 aug.	Vere	Corn. de Sceppere	UBL Cod Vulc 105 II
24. 1553, 24 apr.	Keulen	G. Cassander	UBL Cod Vulc 108
25. 1555, 2-3 mar.	Leuven	A. Sylvius	UBL Cod Vulc 105 I
26. 1555, 30-31 mar.	—	J. Molanus	H. DEVRIES, <i>Corresp.</i> , blz. 489 Stadsbibl. Hambg. XLY 320
27. 1555, 4 mei	Richmond	D. Lampson	UBL, Cod Vulc 108
28. (1550-57), 13 aug.	Parijs	Jan van Straezele	UBL Cod Vulc 106 I
29. 1558, 14 jan.	Keulen	G. Cassander	UBL Cod Vulc 108
30. (1559), 21 mar.	Mechelen	P. de Smet aan Bon. de Smet	H. DEVRIES, <i>Corresp.</i> , blz. 274
31. (1559), 6 apr.	Brussel	L. de Mecina Coëli	Id., blz. 490
32. 1559, 29 apr.	Parijs	Fr. Thorius	UBL Cod Vulc 105 I
33. 1559, 15 nov.	Keulen	G. Cassander en C. Wouters	UBL Cod Vulc 105 III
34. 1563, 22 jan.	Luik	D. Lampson	Id.
35. 1566, 29 jul.	Burgos	Fr. de Mendoza	H. DE VRIES, <i>Corresp.</i> , blz. 492
36. 1566	—	Bonaventura de Smet	Id., blz. 28-31
37. 1570-71	Mechelen	P. de Smet aan J. Hopper	Id., blz. 34-35
38. 1571, 27 jul.	Madrid	J. Hopper	UBL Cod Vulc 105 II

Bijlage II. - Vonnis t.a.v. Maertin de Smet, 31 okt. 1527¹.

Actum laetst in Octobre 1527.

Upden laetsten dach van Octobre in 't jaer 1527, zo was Maertin de Smet, filus Andries, ter manynghe vanden heere ende by vonnesse van scepenen vander stede van Brugghe, ghecondempneert mynheere den scoutheeten vanden voors. stede, uter name van onsen harden gheduchten heere den Keyser, metsgaders mynheere den burchmeester vander courpse der zelve stede, uter name vanden courpse ende lichame van diere, verghevenesse te biddene up zyn een knye van tghuent dies hy jehghens God ende justicie mesdaen hadde ;

voorts, noch in d'eerste processie generale, die men binnen deser stede draghen zoude, mede te gane in zyn lynwaet, baervoets ende blootshoofs, met een barnende tortse van vier ponden was inde handt, de messe ende dienst daer de voors. processie ghedreghen zoude worden te hoorene over beede zyn knyen ende t'henden der messen mynheeren vander wet aldaar zynde verghevenesse te biddene up zyn een knye ende de voors. tortse aldaer te latene ;

voorts, noch te blivene binnen deser stede, zonder daerute te moghen ghaene dan by expressen consente vanden ghemeenen college der voors. stede ter camere, zes jaren lanc achtereen ghedurende, ingaende ter date van desen, ende dat up zyn hooft ofte anderssins criminelicke ghecorrigeert te zyne ter discretie van scepenen ; ende boven al desen noch te betalene in proffitelicker beterynghe vierentwyntich karolus guldenen.

Ende dit al ter causen dat dezelve Maertin zeere indiscretelicke ghesproken hadde zekere blasphematoire woorden ten laste vander maecht Maria ende ghebenedide moedere ons Heeren.

Ende boven dien dat hy met zekere zyne complicen, wylen *Hector van Dommele*, ter causen van heresien ghevanghen zynde binnen deser stede, by sinistre ende onghoorloofden weghe hadde helpen ghevin enden doen hebben het Nieuwe Testament, gheprent in Vlaemsche² ; omme twelcke te doene hy Maertin voors.

1. Wij danken dhr. Ere-Archivaris A. Schouteet die deze tekst ter beschikking wilde stellen.

2. Het Nieuwe Testament, gheprent in Vlaemsche, is duidelijk

zyne complicen gheleet heift duer 't huur daer hy zyner wynckele houdt ; ende hebben alzo alle tsamen gheclommen duer een gootveynstre tot in een andere ydele huus daernaest, aldaer denzelven Hector 't voors. Nieuwe Testament by hemlieden ghegheven was met een langhen stock, daermede zy recten tot der veynstere vander vanghenesse ; twelcke Testament hy Maertin zelve in sticken sneet, omme dieswille datte te bet duer de nauwe trailgen vander vanghenesse gheraken zoude. Dewelcke voorn. Hector was daer te vooren beghonnen bekeeren, ende ghenouch up eenen goeden wech, omme of te gane van zijn quade opinie, maer naer dat hij vanden voors. Maertin ende zyn complicen ontfinc tvoors. Nieuwe Testament, zo es hy weder gherecidiveert in zyn eerste quade opinie ende heresie, daerinnè hy is bleven persisterende.

Ende boven al desen dat hy, Maertin, binnen twee jaren haerwaerts andere zaken ende acten ghedaen heift, contrarie den placate ende edicte vander Keyserlicker Majesteyt, onzen harden gheduchten heere, uteghegheven ende al Vlaendren duere ghepubliciert up 't stic vanden Lutheranen ende andere secten, qualic ghevoelende vanden helegghen kersten gheloove, ende onze moedere de heleghe Kercke.

Alzo dezelve Maertin al tghuent dies voors. es by zynen vrijen wille ende buten alle banden van ysere ende van pyne voor scepenen van deser voors. stede verkendt ende verleden heift.

Actum ten daghe ende jare als boven.

Ghezien byden college de supplicatie hemlieden overghegheven by Maertin de Smet, zo was den zelve Maertin gheconsenteert zyn bejach ende proffyt te moghen doene, ende ooc moghen reysene buten deser stede, daert hem believeen zal, tot der tyt dat hem tzelve consent byden college, nu zynde of naermaels wesende, wederroupen wordt, met conditien dat hy altyd residentie ende woonste houden zal binnen deser stede. Actum 28 en. in Lauwe 1527, my present Ghyselin. (Brugge, Stadsarchief, *Verlydboek over de jaren 1492-1538*, fol. 198-199).

de Antwerpse vertaling uit 1526, naar de Duitse versie die Luther in 1522 maakte van Erasmus' *Novum Instrumentum*, 1520. Voor Brugge dateren de vroegste sporen van Lutheranisme precies uit 1520, wanneer N. de Bureau de invloed van Luther aan deze van Erasmus bindt, en 1521-22, wanneer een monnik uit Oudenaarde te Brugge wordt terechtgesteld. - In 1524 zal dan een karthuizer uit Genadedal in het huwelijk treden, en in de periode 1529-36 is een leraar aan de stedelijke Bogaerdschool, Perceval de Pollinc-hove in hoge mate van Lutheranisme verdacht.

EEN BRUGSE AUGUSTIJN AAN HET ENGELSE HOF IN 1685

JACOBUS WILLEMART O.S.A.
EN JACOBUS II.

De bewering dat audio-visuele media, als radio en televisie, de afstanden tussen landen en volken overbruggen zal vandaag de dag niemand willen tegenspreken. Uit eigen ervaring is men met dit feit vertrouwd. Wel zal het enige moeite kosten als waarheid aan te nemen, dat enkele zeventiende-eeuwse toneelvoorstellingen van een middelbare school in Brugge een rol gespeeld hebben bij de restauratie van de Augustijnenorde in het Engeland van de Stuarts. Het lijkt een wat ver gezocht voorbeeld van een audio-visueel medium met een draagwijdte ver over de landsgrenzen, maar in werkelijkheid was het een belangrijke schakel in een eigenaardig samenstel van gebeurtenissen.

Laten we beginnen met een citaat uit een brief, die Fulgentius Travalloni, prior-generaal van de Augustijnen op 22 sept. 1685 schreef aan Jacobus II, koning van Engeland. «Nu de boodschap van het Evangelie opnieuw is gaan schijnen over dit koninkrijk door het licht van het geloof, verzoek ik Uwe Majesteit met alle aandrang de vroegere staat en luister van onze orde daar te willen herstellen, ons in Uw gunst aan te nemen en de gedachtenis te vernieuwen aan zulk een oude orde, die er zoveel kloosters heeft verloren. Zo zullen wij in staat zijn voor de Heer te werken en onze krachten en ons bloed te wijden aan de oogst die verwacht kan worden»¹.

In zwaarwichtige barokke volzinnen bood Travalloni de koning zijn gelukwensen aan met de overwinning op diens vijanden, die onder leiding van de hertogen van Argyll en Monmouth pogingen in het werk gesteld hadden hem van de troon te stoten en de protestantse religie te herstellen. Vanuit het zuiden en het noorden waren zij in juni 1685 naar Londen opgetrokken maar onderweg gevangen genomen en op last van de koning terechtgesteld². «De hele katholieke wereld juicht», verklaart Travalloni, «en ik mag daarbij niet achterblijven». Hij is er zich van bewust een onbetekenend man te zijn, maar hij spreekt namens zijn orde, de zonen van St. Augustinus. Evenals de koning van Engeland de ketters heeft verslagen met scepter en zwaard zo deed de bisschop van Hippo dit met zijn stem en de pen. Bovendien, zegt de generaal, was de orde van de Augustijnen de tweede die in Engeland het geloof verkondigde. Hier zit de briefschrijver even bezijden de waarheid — andere orden waren reeds vóór 1249 in Engeland werkzaam³ — maar historische accuratesse was in de gegeven omstandigheden niet zo belangrijk. De veranderde situatie in Engeland bood de generaal de gelegenheid 's koning's aandacht te vestigen op zijn orde, opdat de draad, door Hendrik VIII in 1538 afgebroken, weer kon worden opgenomen. Tot op ze-

1. Rome, Archivum Generale Augustinensium (AGA), Register Dd 125, f. 88v-89. Voor Fulgentius Travalloni van Montelparo (1616-1693), zie D. PERINI OSA, *Bibliographia Augustiniana. Scriptores itali* IV (Firenze 1937), 19.

2. Zie voor de geschiedenis van deze rebellie *The Life of James II*, ed. J.S. CLARKE (London 1816), 24-50.

3. F. ROTH OSA, *The English Austin Friars 1249-1538* I. History (New York 1968), 18.

kere hoogte kunnen wij de pogingen om de Engelse Augustijnenprovincie weer op te richten aan de hand van in het generaal archief bewaarde brieven, of liever afschriften, reconstrueren en ze een plaats geven in de Europese geschiedenis.

Toen Karel II, op zijn doodsbed tot het katholiecisme bekeerd, de 6e februari 1685 overleed, volgde zijn broer, de hertog van York hem op als Jacobus II. Hijzelf was al in 1671 (of 1672) katholiek geworden en was in 1673 na de dood van zijn eerste vrouw hertrouwd met Maria Beatrice d'Este, prinses van Modena. Op 23 april 1685 waren zij tot koning en koningin van Engeland, Schotland en Ierland gekroond, waardoor deze landen weer door een katholieke Stuart werden geregeerd⁴.

Enkele dagen later, op 29 april, begonnen in Rome de voorbereidingen voor het generaal kapittel van de Augustijnen, waarin Fulgentius Travalloni op 9 juni 1685 tot prior-generaal werd gekozen. Voor dit kapittel was ook John Skerrett, een Ier geboren te Galway en op dat moment missionaris in Engeland, naar Rome gekomen. Hij had in Spanje gestudeerd en was een twintigtal jaren lid geweest van de provincie van Andalusië. Daarna had hij gewerkt op de Canarische eilanden, was vervolgens prior geweest in Ierland, ging toen als missionaris werken in Virginia (N. Amerika) en was in de tachtiger jaren van de 17e eeuw in dezelfde hoedanigheid naar Engeland getrokken. Door een toevallige samenloop van omstan-

4. Een overzicht van het leven van Jacobus II (1633-1701) in *Dictionary of National Biography* X, 618-36; voor de godsdienstkontroverse van die tijd, zie R.E. BOYER, *English Declarations of Indulgence 1687 and 1688* (The Hague-Paris 1968). Voor Mary Beatrice (1658-1718), zie *DNB* XII, 1250-58 en C. OMAN, *Mary of Modena* (London 1962).

digheden was hij vanuit Londen naar het kapittel in Rome gekomen⁵.

In de provincie van de Canarische eilanden nl. waren zoals te doen gebruikelijk twee afgevaardigden gekozen, maar de provinciaal was het daarmee niet eens en stelde Skerrett als zijn persoonlijke afgevaardigde aan. Daardoor kwam deze provincie, tegen de regels in, met drie afgevaardigden naar het kapittel. Een speciale commissie zocht de toedracht van de zaak uit en besliste dat Skerrett niet op legitieme wijze gekozen was. Hij werd dus niet toegelaten, ondanks protesten van de provinciaal.

Al had hij dan geen stem in het kapittel, zijn stem werd ongetwijfeld gehoord in de wandelgangen, waar hij over de veranderde situatie in Engeland verteld zal hebben en over de kansen die er voor de Augustijnen lagen om er officieel terug te keren.

We kunnen dit afleiden uit een door het generaal kapittel genomen besluit, waarin het vaststelde, dat enige uitstekende mensen naar Engeland gezonden dienden te worden om er in de wijngaard des Heren te gaan werken. Om dit werk wat meer aantrekkelijk te maken werd mede bepaald, dat degene die drie jaar in de Engelse missie gewerkt had en gebleken was zowel in gedrag als in de leer onberispelijk te zijn, recht zou hebben de veel begeerde titel van magister in de theologie te ontvangen⁶. John Skerrett keerde in juli 1685 naar Engeland terug.

5. F.X. MARTIN OSA, «Obstinate Skerrett», missionary in Virginia, The West Indies and England c.1674-c.1688, in *Journal of the Galway Archaeological and Historical Society* 35 (1976), 12-51.

6. Acta Cap. Generalis OSA 1685, in *Analecta Augustiniana*, 12 (1927-28), 57.

Ogenschijnlijk maakte de generaal niet zo'n haast om het kapittelbesluit uit te voeren. Tussen de sluiting van het kapittel (juni 1685) en het schrijven van de reeds geciteerde brief van 22 sept. 1685 liggen drie maanden waarin t.a.v. de Engelse zaak in het register van Travalloni niets is te vinden. Toch kunnen we uit latere documenten aflezen, dat het generaal bestuur van de orde de kwestie niet heeft laten liggen. Zij zullen zich verschillende vragen gesteld hebben. Hoe te beginnen in Engeland? Met de directe zielzorg of met het onderwijs op middelbare scholen? Moesten alle provincies uitgenodigd worden enkele mensen te sturen, of alleen zij die de beschikking hadden over Engelssprekenden? Hoe lagen de politieke verhoudingen tussen Engeland en de andere Europese landen? Een eeuw vroeger toen de katholieke Mary Tudor koningin van Engeland was (1553-1558), werden Spaanse en Portugese Augustijnen gevraagd naar Engeland te gaan, omdat Mary getrouwd was met Philips II, maar de man die toen uiteindelijk de opdracht kreeg, de Portugees Sebastiano Toscano, was niet verder gekomen dan Brussel en kreeg zo het zich liet aanzien geen Engels visum⁷.

Toen Karel II in 1660 uit zijn ballingschap in Engeland was teruggekeerd kreeg de prior van Brugge, Gerard Carlier, verlof naar de koning te gaan om de terugkeer van de Augustijnen voor te bereiden⁸. Het is echter niet duidelijk of hij er ooit geweest is. Een derde poging werd ondernomen in 1667, toen er

7. A. de MEIJER OSA, The attempts to reestablish the English Augustinian Province under Mary Tudor, in *Anal. August.* 24 (1961), 5-29.

8. AGA, Dd 96, f.230bis.

weer een nieuwe prior generaal was gekozen, Hieronymus Valvasori. In een brief aan de Engelse koningin Catharina van Braganza stelde hij haar James MacCarthy, een Ierse Augustijn, voor, die door hem tot provinciaal van Engeland benoemd was met het doel er de Augustijnenorde te herstellen. Uit een rapport van de pauselijke agent, Claudio Agretti, van 14 dec. 1669 blijkt, dat MacCarthy in Londen resideerde en de mis las ten huize van de Venetiaanse ambassadeur⁹. Maar de medewerking van Karel II, die hoewel katholiserend de Engelse staatskerk hersteld had, was niet te verwachten geweest. De kwestie zou nu beter aangepakt moeten worden.

Gezien de aanwezigheid van John Skerrett in Engeland zou het voor de hand liggen Ierse Augustijnen te vragen zich bij hem te voegen, maar zou het verstandig zijn mensen uit Ierland weg te halen nu daar, na de terreur van Cromwell, een periode van restauratie begonnen was? Moest de generaal zich per brief onmiddellijk tot de koning wenden en zo ja, wie zou dan gevraagd moeten worden die brief de koning te overhandigen? We stellen ons voor dat het generaal bestuur in de maanden augustus-september 1685 dergelijke vragen de revue heeft laten passeren.

Een mogelijke aanzet tot Augustijnse activiteit in Rome zou de bisschopswijding van John Leyburn, de eerste apostolisch vicaris in Engeland, geweest kunnen zijn¹⁰. Die vond plaats te Rome op 9 september.

9. AGA, Dd 103, f.61v-62; *The Irish Augustinians in Rome*, ed. J.F. MADDEN OSA (Rome 1956), 17.

10. Voor John Leyburn, zie B. HEMPHILL, *The early Vicars Apostolic of England 1685-1750* (London 1954), 1-26.

En die activiteit resulteerde dan in het schrijven van de brief aan Jacobus II op 22 sept. 1685. Vier dagen later werd een soortgelijke brief opgesteld en schreef Travalloni een aparte brief aan koningin Mary Beatrix in haar moedertaal, het Italiaans. Daarin verzocht hij haar bij de koning een goed woordje te willen doen voor de terugkeer van de Augustijnen in Engeland¹¹.

De officiële brieven waren geschreven; nu moest er nog iemand gevonden worden die ze naar het Engelse hof zou brengen. Uit een onverwachte hoek kwam hiervoor hulp opdagen.

Waarschijnlijk eind september, begin oktober kreeg de nieuwe generaal vanuit Amsterdam een lijvig boek ten geschenke toegestuurd. Het bevatte preken en meditaties voor iedere dag van de Vastentijd en Pasen en was geschreven door Jacobus Willemart, pastoor van de statie De Star en ex-apostolisch prefect van de Hollandse missie der Augustijnen. De «*Lectiones Evangelicae in dominicas et ferias Quadragesimae cum meditationibus in Passionem Domini et sermonibus paschalibus*», bijna 850 pp. groot, is Willemart's hoofdwerk en is opgedragen aan Fulgentius Travalloni. De auteur had zijn werk het jaar tevoren beëindigd — het imprimatur is gedateerd 21 juni 1684 — en hij had het in de loop van 1685 persklaar gemaakt. Op 20 juli vroeg Willemart aan de apostolisch vicaris Joannes van Neercassel of deze zijn boek wilde approberen¹². Neercassel schreef hem op 3 augustus terug, dat hij te zeer door andere zaken werd bezig gehouden en het boek niet kon lezen

11. AGA, Dd 125, f.92-93v.

12. Utrecht, Rijksarchief, *Archief van de oud-bisschoppelijke Clerozie* (OBC), 592, Willemart aan Neercassel 20 juli 1685.

zoals het een censor betaamt¹³. De goedkeuring op 31 juli van dat jaar kwam dan ook niet van hem maar van de Amsterdamse aartspriester David vander Mije. De dedicatiebrief staat gedateerd op 27 augustus 1685 en het boek werd gedrukt te Amsterdam bij Frederik van Metelen¹⁴. In de opdrachtbrief wordt geen toespeling gemaakt op een uitverkiezing of opdracht voor Willemart naar het Engelse hof te gaan, wat m.i. stellig gebeurd was als Travalloni hem vóór 27 augustus voor deze taak had benoemd. Uit het feit dat Willemart zich eerst eind november 1685 aan het hof van St. James aandiende mogen we afleiden, dat de opdracht en de brieven van Travalloni aan de koning en koningin van Engeland niet eerder dan in oktober 1685 vanuit Rome naar Amsterdam verzonden zijn, omdat de reis tussen die twee plaatsen minstens een maand vergde.

Bovendien wordt in de brieven van de generaal van een boodschapper geen melding gemaakt. De veronderstelling lijkt dus aannemelijk, dat door de *Lectiones Evangelicae* de aandacht van Travalloni gevestigd werd op deze medebroeder «ab ultimo Ordinis angulo», die hem onbekend was «me ignotum et absentem» schrijft Willemart in zijn opdracht.

13. OBC, 611, Neercassel aan Willemart 3 aug. 1685.

14. De katholieke uitgever Van Metelen (c.1656-c.1709) had zijn boekwinkel in de Warmoesstraat onder het teken van De Vier Evangelisten. Wanneer hij en zijn collega's specifiek katholieke boeken uitgaven, fingeerden zij de plaats van uitgifte. In het geval van de *Lectiones Evangelicae* gaf hij Antwerpen op. Zie voor hem L. LEUVEN, *De boekhandel te Amsterdam door katholieken gedreven tijdens de Republiek* (Epe 1951), passim. De Van Metelens hadden connecties met de Augustijnen te Amsterdam. Een Maria Jans van Metelen werd op 28 aug. 1665, toen zij 30 jaar oud was, geestelijke dochter van St. Augustinus (Klopje), Utrecht, Prov. Archief OSA, *Annales Ord. FF. Erem. S.P. Augustini Amstelodami 1623-1711*, II, p. 231.

LECTIONES EVANGELICÆ

IN DOMINICAS ET FERIAS QUADRAGESIMÆ,

*Cum Meditationibus in Passionem Domini,
& Sermionibus Paschalibus:*

OPERA ET STUDIO

Admodum Reverendi ac Eruditissimi Patris

F. JACOBI WILLEMART
BRUGENSIS,

S. Th. L. Ord. Erem. S. P. Augustini

PROVINCIAE BELGICÆ DEFINITORIS,

PRÆFECTI APOSTOLICI,

AC AMSTELODAMENSIS MISSIONARII.

*Accedunt quatuor Indices Titulorum, Concionum in
Evangelia per Annum, S. Scripturae, & Rerum
memorabilium.*

ANTVERPIÆ,
Ex Officinâ FREDERICI à METELEN,

Sub signo quatuor Evangelistarum,

M. D. C. LXXXV.

Nu is de dedicatie van een boek op zich nog geen reden, dat de dedicator voor een dergelijke opdracht wordt aangezocht. Het is duidelijk, dat er andere redenen in deze zaak meespeelden. Daarom moeten we zoeken naar iemand die Willemart persoonlijk kende en op de hoogte was van zijn kwaliteiten. Bovendien moet die persoon zich ophouden in de omgeving van de prior generaal om deze te suggereren de juiste man gevonden te hebben voor die belangrijke missie.

Een voor de hand liggende mogelijkheid is de assistent-generaal van de Duitse provincies, waartoe de Vlaams-Belgische provincie behoorde, waarvan Willemart lid was. In deze functie was op het generaal kapittel van 1685 François Bassery gekozen. Uit diverse documenten echter blijkt, dat hij niet in Rome, maar in Brussel resideerde en tussen de jaren 1684-1689 tevens prefect was van de Augustijnen in de Hollandse missie. Hem kunnen we dus niet tippen als de man die Willemart bij de generaal heeft aanbevolen¹⁵.

Met meer zekerheid kunnen we een andere Zuid-Nederlander, die in 1685 wel in Rome verblijft, naar voren halen, nl. Michael van Hecke, of Heckius. Geboren in 1620 te Watervliet bij Gent was Van Hecke in zijn 50e levensjaar benoemd tot professor in de H. Schrift aan de pauselijke universiteit, de Sapienza, te Rome. Van 1673-1679 was hij assistent-generaal geweest van de Duitse provincies en hij stierf te Rome op 25 sept. 1687. Hij behoorde tot dezelfde provincie als Willemart, die zes jaar jonger was. Uit Van Hecke's autobiografie, door L. Ceyskens, OFM gepu-

15. Voor Bassery (1620-1689), zie N. TEEUWEN OSA, Het obituaarium van het Augustijnenklooster te Brussel, in *Augustiniana* 3 (1953), 281.

bliceerd¹⁶, blijkt dat hij tussen 1653-1655 in hetzelfde Brugse klooster woonde als Willemart ; Van Hecke als theologieprofessor en regens van de studies, Willemart als leraar Latijn aan het Augustijnencollege. Ze kenden elkaar dus van dichtbij.

Nu zal het Van Hecke niet onbekend geweest zijn, dat Karel II, die na de onthoofding van zijn vader Karel I in 1649 in ballingschap leefde op het continent, in 1656 zijn residentie verplaatste van Keulen naar Brugge en daar bleef tot de lente van 1658. Zijn broers, de hertogen van York en Gloucester, kwamen hem daar verschillende malen bezoeken. Jacobus, de hertog van York, was in Brugge van sept. 1656 tot begin 1657.

Gedurende die tijd waren de Stuarts meer dan eens de gasten van de Augustijnen van Brugge bij de toneelvoorstellingen in hun college. Deze informatie wordt ons medegedeeld door Johannes Petrus van Male, een oudstudent van het Brugse Augustijnencollege, in zijn biografie van Willemart. Deze levensbeschrijving bevindt zich in een te Kortrijk bewaard handschrift, dat de titel draagt : *Praelthoneel der geleerde ende doorluchtighe Brugghelingen*¹⁷. We lezen daar het volgende :

16. *Augustiniana* 2 (1952), 249-51.

17. Kortrijk, Stedelijke Openbare Bibliotheek, *Fonds Goethals-Vercruyse*, ms 177, zie bijlage 1. Onze dank gaat uit naar bibliothecaris P. Vancolen, die ons welwillend een fotocopie toezond van Willemart's biografie. Voor de priester-historicus Van Male (1681-1735), zie *Biographie Nationale de Belgique*, XIII, 231-33 en M. LUWEL, Johannes Petrus van Male als historicus, in *Handelingen v.h. Gen. «Société d'Emulation» te Brugge* 84 (1947), 119-44. A. De BEHAULT de DORNON, *Bruges séjour d'exil des rois d'Angleterre Edouard IV (1471) et Charles II (1656-1658)*, Bruges 1931, vermeldt geen relaties van de Stuarts met de Augustijnen te Brugge. Wij danken L. Danhieux van het Brugse Rijksarchief die ons daarop attent maakte.

«Hij (= Willemart) heeft meermaels door nieuw gevonden thoneelspelen ende verthooninghen het treurigh verdriet van Carel den tweeden van dien naem Coning van Engeland Yrland ende Schotland, den welcken als dan tot Brugghe met sijne twee coninglicke broeders de hertoghen van Jorck ende Glooester sigh ophield weten te matighen ende te versachten. Was ter dier oorsake seer aengenaem ende wel ghesien bij den selven op wiens versouck hij, soo de Augustijnen mejnen, soude gheschreven hebben eenen bouck vande Engelsche beroerten ende inlandsche twisten, dogh heeft desen bouck in het licht niet willen gheven vreesende soo hij sulcx dede de ghemoederen der Engelschen, die reeds aen het bedaeren waren, wederom door verbitteringhe te ontstellen. Men seght dat desen Coningh dickwils daerna hem versocht heeft om in sijn hof te commen, maer dat hij sulcx altijd gheweijghert heeft».

De mededeling van Van Male is zeer belangrijk en maakt duidelijk dat het Van Hecke geweest moet zijn, die generaal Travalloni suggereerde Willemart te vragen naar het Engelse hof te gaan, omdat hij Jacobus II waarschijnlijk persoonlijk kende, althans hem te Brugge ontmoet had.

Het zou interessant geweest zijn te weten welke toneelstukken in de periode dat de Stuarts in Brugge verbleven, werden opgevoerd. Ik heb daarover inlichtingen gevraagd bij het Rijks- en het Gemeentearchief van Brugge. Men deelde mij mede, dat hun geen literatuur over de toneelactiviteiten van het Brugs college bekend was, zoals die er bestaat t.a.v. de colleges van Antwerpen, Gent en Keulen¹⁸. Ook

18. F. PRIMS, Het Vlaamsch toneel der Antwerpsche Augustijnen, in *Verslagen v.d. Kon. Vl. Akad. v. Taal- en Letterkunde* (1936), 237-49; N. TEEUWEN OSA, Het toneelrepertorium van het Augustijnencollege te Gent, in *Augustiniana Neerlandica* I (1950), 1-34 en H. NEU, Dramatische Aufführungen im Kloster der Augustiner-Eremiten in Köln, in *Jahrbuch d. köln. Geschichtsvereins* 26 (1951), 128-37. In het Stadsarchief van Brugge bevinden zich wel twee subsidieaanvragen van de Augustijnen aan de stadsrege-

zijn er in de Brugse archieven helaas geen programma's van de voorstellingen bewaard gebleven, die er elders wel zijn, zodat we dus niet weten of het b.v. was Maria Stuarta, in 1622 geschreven door de Augustijn Jacob van Zevecote¹⁹, of een ander stuk dat mogelijk iets met de Engelse geschiedenis te maken had. Ofschoon we dit dus niet weten, blijft toch het feit vaststaan, dat de Stuarts in Brugge toneelvoorstellingen hebben bijgewoond in het Augustijnencollege.

Voor wij Willemart gaan volgen op zijn zending naar het hof van St. James, eerst een overzicht van zijn leven.

Jacobus Willemart werd in 1626 te Brugge geboren, waar hij zijn studies maakte aan het aldaar in 1622 opgerichte Augustijnencollege en trad op 17-jarige leeftijd in de orde der Augustijnen. Aan de universiteit van Dowai behaalde hij het licentiaat in de theologie. Omdat hij goed bedreven was in het Latijn, werd hij door zijn overheid aangewezen deze taal te onderwijzen aan de studenten van het college te Brugge, waar hij in 1661 benoemd werd tot subprior van het convent.

Drie jaar later maakte hij — om welke reden is niet overgeleverd — een reis naar Spanje en verbleef enige tijd in het klooster S. Maria de Regula bij Ca-

ring ten behoeve van de bouw van een theater (1654) en de restauratie daarvan (1686), zie bijlage 4 a-b. Graag willen wij de Heer A. Vandewalle dankzeggen voor zijn nazoekingen en de fotocopiëen van deze documenten.

19. Geboren te Gent 1596, uitgetreden in 1623 en overleden als hoogleraar in de welsprekendheid te Harderwijk in 1642, cf. O. DAMBRE in *Nationaal Biografisch Woordenboek* 4 (Brussel 1970), 987-96; zie ook J. IJSEWIJN, Jacobus Zevecotius: Maria Stuarta / Maria Graeca, Tragoedia. A synoptic edition of the five extant versions, in *Humanistica Lovaniensia* 22 (1973), 256-319.

diz. Daar bevond zich een mirakuleus beeld van O.L. Vrouw van de Regel dat volgens een lokale traditie eens opgesteld was in de huiskapel van St. Augustinus te Hippo. Willemart heeft de geschiedenis van het beeld en het heiligdom beschreven in een boek, dat hij in 1683 te Amsterdam bij van Metelen liet drukken²⁰. In dat boek geeft hij ook korte beschrijvingen van 54 Mariaheiligdommen, die door de Augustijnen bediend werden. Gefascineerd door het wonderdadige beeld probeerde hij een replica op ware grootte te krijgen voor de Augustijnenkerk van zijn geboortestad, maar de Spaanse medebroeders wilden daar niets van weten en gaven hem slechts een prentje, dat aan het beeld was aangestreekt. Na lang volgehouden correspondentie vanuit België lukte het Willemart 11 jaar na zijn bedevaart er toch een schilderij van te laten maken. Een vriend van Willemart bracht het over zee naar Brugge. In plechtige processie werd de Madonna door de stad gedragen en in tegenwoordigheid van de bisschop op 12 april 1676 in de Augustijnenkerk opgesteld, waar zij sindsdien grote verering genoot, vooral van de daar wonende Spanjaarden. De afbeelding bevindt zich vandaag te Brugge bij de Zusters van O.-L.-Vrouw ter Potterie²¹.

20. *Historia sacra religiosissimi sacrarii B.V. Mariae de Regula.. prope Gades. Coloniae [= Amsterdam] apud Fr. à Metelen 1683 (VIII-446).*

21. Voor de geschiedenis van deze replica, zie A. KEELHOFF OSA, *Histoire de l'ancien couvent des Ermites de St. Augustin à Bruges* (Bruges 1869), 40-45. en A. MAERTENS, *Onze Lieve Vrouw der Potterie*. (Brugge, 1937), 121-122.

Willemart was intussen tweemaal prior geweest, te Roeselare (1670-1673) en te Brugge (1673-1676). In het laatste jaar werd hij secretaris van de Flandro-Belgische provincie en op 31 aug. 1681 benoemde de Congregatie van de Propaganda hem tot prefect van de Augustijnenmissie in Holland²². Zodra het provinciaal kapittel van 1682, waarin hij tot definator werd gekozen, beëindigd was, maakte hij in de maanden mei-juni van dat jaar een visitatiereis langs de staties van Amsterdam, Nijmegen, Utrecht en Groningen. Tijdens zijn verblijf in Amsterdam stierf de primarius van de statie De Star, Johannes Uuten Eeckhout op 20 mei 1682. Hij was er na de dood van de stichter der statie Petrus Parmentier (1602-1681) slechts 1 jaar pastoor geweest.

Op aandringen van de gemeentenaren bood Willemart zich als opvolger aan en werd door vicaris Van Neercassel op 23 juni 1682 tot primarius van De Star benoemd²³.

Van zijn visitatiereis door de Noordelijke Nederlanden maakte hij een verslag, dat hij op 19 febr. 1683 naar de Propaganda stuurde. Toen hij na een half jaar nog geen bericht van ontvangst had gekregen, stuurde hij op 20 aug. 1683 een tweede verslag naar Rome, waarin hij de veronderstelling uitte dat zijn eerste verslag mogelijk niet was aangekomen. Dit tweede verslag is door R.R. Post in 1940 gepubliceerd in het *Archief van het aartsbisdom Utrecht*²⁴. De begeleidende brief van het eerste verslag is evenwel nog bewaard in het archief van de Propaganda²⁵.

22. *Archief Aartsbisdom Utrecht* 64 (1940), 305.

23. *Ibidem*, 307.

24. *Ibidem*, 305-10.

25. Rome, Archivio de Propaganda Fide, *Scritture riferite nei Congressi Olanda e Belgio*, III, f.383-84v.

Zowel in deze brief, als in het door Post uitgegeven verslag van aug. 1683 komen enkele passages voor die betrekking hebben op Engeland. Hij deelt nl. aan de kardinaal van de Propaganda, Paoluccio Altieri, mede, dat hij twee studiebeurzen heeft gesticht ten behoeve van twee studenten uit Amsterdam, of zo deze niet gevonden worden, voor twee studenten uit Engeland. Zij konden de humaniora gaan studeren aan een van de Augustijnencolleges in de Zuidelijke Nederlanden — en hij zal hierbij wel aan Brugge gedacht hebben — vervolgens filosofie en theologie om zich na de priesterwijding in te zetten voor de missie in Noord-Nederland of in Engeland.

Een ander interessant gegeven is de suggestie aan de kardinaal om de Augustijnse missionarissen in Engeland te doen ressorteren onder de prefect van de Hollandse Augustijnenmissie, dat is in feite onder hemzelf. Hij geeft daarvoor als reden op, dat hij zich in staat acht met behulp van vrienden in dat land en speciaal met de welwillende steun van koning Karel II, door deze Willemart herhaaldelijk toegezegd, de groei van de orde in Engeland te bevorderen. Of dit voorstel in Rome is besproken en aan de generaal van de orde ter kennis gebracht, is niet bekend. Het heeft in ieder geval geen effect gehad.

Jacobus Willemart werkte in Amsterdam van 1682 tot 1691. Van zijn activiteiten is weinig overgeleverd, omdat hij, zoals zijn opvolger in De Star, Ferdinand de Post, in de Annales van de statie aantekent, een eigen register begon, dat helaas niet meer bewaard is²⁶. We hebben slechts enkele notities van zijn hand in de Annales van de statie, maar die hebben be-

26. *Annales OESA Amstelodami*, cit., p. 143.

trekking op de geestelijke dochters van St. Augustinus (de klopjes) en op hetgeen hij voor de kerk aanschafte, zoals een nieuw orgel en een preekstoel²⁷. Hij moet een geliefde herder geweest zijn, die vooral om zijn preken gewaardeerd werd, want toen hij op 5 juni 1691 als gekozen provinciaal Amsterdam verliet, was dat tot groot verdriet van zijn kudde, zoals Ferdinand de Post aantekent²⁸.

Als provinciaal bestuurdde hij de Vlaams-Belgische provincie van 1691 tot 1694. Mauritius Poelman werd toen voor de tweede keer tot provinciaal gekozen. Zwak van gezondheid zag deze zich echter genoodzaakt enkele dagen voor zijn dood (28 mei 1695) van zijn functie afstand te doen. In overleg met het provinciaal bestuur werd Willemart toen tot rector-provinciaal gekozen. Intussen was in Rome al een bericht binnengekomen van het overlijden van de provinciaal ! Generaal Antonio Pacini, die later toegaf dat hij verkeerd was ingelicht, benoemde op 4 juni Willem Wijnants tot plaatsvervangend provinciaal²⁹. Dit gebeurde waarschijnlijk op instigatie van Bernard Désirant, een vriend van Wijnants. Désirant, die om zelf carrière te maken overal onrust stookte, verbleef toen enkele jaren in Rome als afgevaardigde van de aartsbisschop van Mechelen om de anti-jansenistische fractie van de Leuvense universiteit te vertegenwoordigen in het onderzoek naar de orthodoxie van Zeger Bernard van Espen en zijn jansenistische vrienden, die sinds 1677 door de anti-jansenistische collegae te

27. Ibidem, 273-74.

28. Ibidem, 146.

29. AGA, Dd 135, p. 70-71.

Rome waren aangeklaagd van onzuiverheid in de leer³⁰.

Toen de benoeming van Wijnants in de provincie bekend werd, veroorzaakte dit nog al wat deining, men wilde Wijnants niet als rector-provinciaal accepteren omdat Willemart op wettige wijze in deze functie benoemd was. De generaal echter, verontwaardigd over de rebellie, benoemde op 27 aug. 1695 Wijnants ten tweede male en zette de benoeming kracht bij door hen die Wijnants niet wilden gehoorzamen te excommuniceren. Het provinciebestuur appelleerde bij de H. Stoel via de secretaris van Lambert Ledrou, de vroegere provinciaal en nu pauselijk sacrista, voornamelijk om van de excommunicatie ontslagen te worden. Tegen het eind van het jaar was door de congregatie in deze zaak nog geen uitspraak gedaan, maar het merendeel van de provincie, Willemart inclusief, had zich bij de beslissing van de generaal neergelegd, nadat de kwestie van beide zijden geklaard was. Over de crisis werd verder niet meer gesproken en op het kapittel van Brussel op 28 april 1697 werd Willem Wijnants tot provinciaal gekozen. Twee dagen later stierf Jacobus Willemart te Brugge.

Keren we terug tot het centrale punt van ons verhaal: Willemart's zending naar het hof van Jacobus II, die plaats vond in de tweede helft van november 1685.

We zijn over deze onderneming goed geïnformeerd door een brief, die Willemart erover schreef aan Travalloni, daags na zijn terugkeer in Amsterdam op 6

30. A. de MEIJER OSA, De Brugse Augustijnen Franciscus van Muenincxhove (1659-1736) en Bernardus Désirant (1656-1725) in *Augustiniana* 23 (1973), 5-117, op p. 10.

dec. 1685³¹. Ofschoon de terugreis niet zonder evenementen was verlopen — de reiskoets was in een rivier gevallen en op de Noordzee had hij bijna schipbreuk geleden — had Willemart zijn opdracht met succes uitgevoerd.

Voor hij uit Amsterdam was vertrokken, had hij op 11 november de apostolisch vicaris Van Neercassel medegedeeld, dat de generaal van zijn orde hem had opgedragen naar Engeland te gaan en dat hij zich op 18 november in Den Briel hoopte in te schepen. Omdat de assistent-generaal Bassery — die op dat ogenblik in Amsterdam was en hem waarschijnlijk de opdracht en de brieven van Travalloni overhandigde — vertelde, dat Neercassel in correspondentie stond met zijn Engelse ambtgenoot John Leyburn, vroeg Willemart Neercassel om een aanbevelingsbrief, opdat Leyburn zou weten wie hij voor zich had als hij hem zou bezoeken³². Willemart is echter al vertrokken als Neercassel hem in een brief van 21 november het beste toewenst³³. Over Leyburn spreekt hij niet — met opzet, zoals later blijkt — omdat hij niet wil dat Willemart hem last zal veroorzaken³⁴.

In zijn relaas aan Travalloni schrijft Willemart, dat de koning en de koningin hem zeer vriendelijk hadden ontvangen en dat hij ook een bezoek had gebracht aan de apostolisch vicaris Dr. John Leyburn.

31. Zie bijlage 2.

32. OBC, 592, Willemart aan Neercassel 11 nov. 1685.

33. OBC, 611, Neercassel aan Willemart 21 nov. 1685.

34. OBC, 598, Neercassel aan John Leyburn 14 dec. 1685: «P. Willemarts ob meam a loco absentiam necdum videre potui. Dum in Angliam proficisci cogitabat, ei litteras non dedi, ne forte illarum occasione, tibi Domine Illustrissime molestus foret, quamvis sit vir bonus pacisque cultor».

Toen hij aan het hof zijn opwachting maakte, ontmoette Willemart een vroegere vriend, die secretaris van de koningin was geworden. Jammer, dat zijn naam niet is medegedeeld. In de door ons geraadpleegde literatuur vonden we twee secretarissen van Mary Beatrice : Edward Coleman, die in dec. 1678 om zijn aandeel in het Popish Plot wegens hoogverraad werd opgehangen, en John Caryll, die van 1686-1711 secretaris van de koningin was³⁵. Wie er secretaris was tussen de jaren 1678-1686 hebben we niet kunnen achterhalen, zodat we ook niet weten uit welke tijd diens vriendschap met Willemart dateerde. Het is mogelijk, dat Willemart met deze secretaris Carolus a S. Joanne Busca heeft bedoeld. In Neercassel's brief van 21 november zegt deze in Engeland alleen Busca te kennen³⁶. De ongeschoeide Karmeliet Busca was tussen 1678-1682 in de statie van Leiden werkzaam geweest³⁷. Willemart had hem in Brugge gekend waar hij prior was in dezelfde tijd als Willemart daar aan het hoofd van zijn klooster stond. Dit

35. Zie M. HAILE, *Queen Mary of Modena* (London 1905), 76-78, 144, 160.

36. OBC, 611, Neercassel aan Willemart 21 nov. 1685 : «Alios in Anglia notos non habeo nisi forte P. Carolum Busca, qui quondam hisce in locis fuit cooperarius noster. Si is sit etiam nunc Londini in sacello oratoris Catholici Regis, gratum feceris si illum, dum tua ferent negotia, ex me salutaveris. Est vir humanus, qui forte tibi consilio et auxilio esse poterit. Nescio an praestantissimus ille vir in Angliam advenerit, qui ut Rei Catholicae intendat nuper ex Urbe dicitur esse profectus. Si advenerit nec difficilis ad eum sit accessus, velim illum de observantissima mea voluntate certiozem reddas».

37. *Bijdragen Bisdom Haarlem* 3 (1875), 186. In de *Romeinse bronnen voor de kerkelijke toestand der Nederlanden onder de apostolische vicarissen 1592-1727*, II (1651-1686), ed. R.R. POST (RGP, gr. serie 84), 's-Gravenhage 1941, komt hij negenmaal voor, maar onder de naam Bosca, zie p. 792.

schrijft hij aan Neercassel als hij in Amsterdam terug is, want hij had hem in Londen ontmoet en met hem over Neercassel gesproken³⁸. Van Busca is wel bekend, dat hij *capellanus maior* was van de Spaanse legatie te Londen en biechtvader van de Spaanse gezant. Hij overleed aldaar op 2 jan. 1688³⁹.

Willemart zegt in zijn brief aan Neercassel, dat Busca betrekkingen had met het Engelse hof, maar te weten of hij geïdentificeerd mag worden met de ons niet bekende secretaris is bij gebrek aan nadere gegevens niet mogelijk.

Deze secretaris dan vertelde Willemart, dat het Engelse hof zich er over verbaasd had, dat onder de vele religieuzen die de koning met diens troonsbestijging hadden gelukgewenst, tot dan toe de Augustijnen ontbraken. Toen Willemart dan op de vierde dag van zijn Londense verblijf door Jacobus II in audiëntie werd ontvangen, begon hij — met het terloops gemaakte verwijt in gedachte — de koning uit te leggen, dat de Augustijnen nog niet in staat waren geweest hem eerder hun gelukwensen aan te bieden, omdat er een kapittel gehouden was, waarin een nieuwe generaal was gekozen. Bovendien had het generaal bestuur naar een geschikte persoon moeten uitzien om die naar Engeland af te vaardigen. Na rijp beraad was hij (Willemart) voor deze taak aangewezen omdat hij wijlen 's konings broeder gekend had tijdens diens residentie te Brugge. Misschien heeft

38. Zie bijlage 3.

39. Wij willen graag onze dank betuigen aan Br. Willem Aude-naert OCD, provinciaal archivaris te Gent, die ons welwillend een doorslag toezond van zijn «Levensschets van Carolus a S. Joanne Busca OCD (1632/33-1688)», die verschijnt in *Archivum Carmeli Neerlandici* 16 (1978), 18-28.

Jacobus II bij deze woorden gedacht aan de tijd toen hijzelf in die stad verbleef en mogelijk ook aan de toneelvoorstellingen in het Augustijnencollege.

Vervolgens bood de Amsterdamse pastoor in bijna dezelfde bewoordingen als die in Travalloni's brief de gelukwensen van zijn orde aan bij gelegenheid van 's konings troonbestijging en diens overwinning op zijn vijanden.

Als derde punt van zijn opdracht besprak Willemart met de koning een mogelijk herstel van de Augustijnenorde in Engeland, maar, voegde hij er diplomatiek aan toe, te gelegener tijd. Als verklaring voor deze toevoeging gaf hij de generaal op, dat de koning op het moment meer belangrijker zaken had te behandelen. Vooral de oppositie in het parlement tegen zijn plannen om katholieke officieren in het leger aan te stellen zat hem behoorlijk dwars. De zittingen van het parlement waren zelfs verdaagd tot februari 1686⁴⁰.

Jacobus bedankte Willemart voor zijn goede wensen en beloofde de orde van St. Augustinus, die hij hogelijk respecteerde, te rechter tijd te zullen gedenken.

40. «9th [November 1685]. Began the Parliament ; the King in his speech required continuance of a standing force instead of a militia, and indemnity and dispensation to Popish officers from the Test ; demands very unexpected and displeasing to the Commons»... «20th. The Parliament was adjourned to February, several both of Lords and Commons excepting against some passage of his Majesty's speech relating to the Test, and continuance of Popish officers in command. This was a great surprise in a parliament, which people believed would have complied in all things», *Diary and Correspondence of John EVELYN*, ed. W. Bray, II (London 1854²), 244-45.

Het gesprek tussen de koning en de pastoor kreeg daarop een meer vertrouwelijk en minder formeel karakter. Jacobus vertelde hem vele bijzonderheden over zijn broer, wijlen Karel II, en vroeg hoe de situatie in Holland was in verband met de dreigende vervolging van de katholieken. Deze hing nl. in de lucht als reactie op de verdrukking van de Hugenoten in Frankrijk door Lodewijk XIV, die een maand tevoren, op 18 okt. 1685, het edict van Nantes had opgeheven, waardoor veel protestanten o.a. naar Holland en Engeland waren gevlucht. Deze gebeurtenissen hadden de gemoederen in Engeland zeer geschokt. Er was echter ook nog een persoonlijke belangstelling van Jacobus voor Holland. Zijn dochter Mary immers, protestant gebleven, was met stadhouder Willem van Oranje getrouwd. Willem en de republiek der Verenigde Nederlanden hadden bij gelegenheid van de begrafenis van Karel II en de kroning van Jacobus een buitengewone ambassade naar Engeland gestuurd die er een half jaar was gebleven. Gedurende die tijd waren de verdragen tussen beide staten van 1667, '68, '74 en '78 vernieuwd⁴¹. Omdat de Hollanders pas op 24 oktober waren vertrokken, had Jacobus de onderhandelingen nog vers in het geheugen.

Na de audiëntie bij de koning bracht Willemart een bezoek aan koningin Mary Beatrice om haar Travalloni's brief te overhandigen. Ook met haar besprak hij dezelfde zaken als met de koning, maar er kwam een meer persoonlijke kwestie bij. Misschien

41. *Verbaal van de buitengewone ambassade van Jacob van Wassenaar-Duivenvoorde, Arnout van Citters en Everard van Weede van Dijkveld naar Engeland in 1685* (Werken Hist. Gen., nwe reeks 2), Utrecht 1863.

was het zijn pastorale ondervinding die Willemart de vrouwelijke psyche deed bespelen om haar aldus gunstig te stemmen voor zijn orde. De prior-generaal had nl. in de tweede brief aan Jacobus zijn beste wensen geuit voor een koninklijk nakomelingschap, maar in de brief aan de koningin had hij daar geen melding van gemaakt. Willemart maakte nu aan Mary bekend, dat de prior-generaal en de gehele orde aan het bidden waren voor een voorspoedige geboorte van een mannelijke nakomeling, waardoor het voortbestaan van de koninklijke familie en de katholieke religie in Engeland gewaarborgd zouden zijn. Willemart wist, dat uit Jacobus' eerste huwelijk met Anne Hyde (1637-1671) van de 8 kinderen er slechts twee in leven waren: Mary (1662-1694), echtgenote van Willem van Oranje, en Anne (1665-1714) die met prins George van Denemarken gehuwd was. Geen van hen was katholiek. Hij moet ook geweten hebben, dat Mary Beatrice reeds vier kinderen ter wereld had gebracht, die allen als babies waren gestorven, en dat zij vier miskramen had gehad⁴².

De gebeden van de Augustijnen waren de vrome koningin zonder twijfel hoogst aangenaam. Want de geboorte van een zoon was de vurigste wens van het Britse koningspaar, niet alleen voor de instandhouding van die tak van de Stuarts, maar ook om de katholieke monarchie voort te zetten. Toen dan ook op 10 juni 1688 James Francis Edward (1688-1766) was geboren, werd het kind met haast overdreven zorg omringd, opdat het toch maar in leven zou blijven. De protestantse tegenstanders van de koning wilden eerst niet aannemen, dat het een wettelijke

42. Zie J. DOORN, *De vrouw van de stadhouder-koning, Mary Stuart II 1662-1694* (Zaltbommel 1967), 345.

zoon was. Zij beweerden dat het een ondergeschoven kind was, dat in een beddepan de slaapkamer van de koningin was binnengesmokkeld op de veronderstelde tijd van de geboorte⁴³. Hoewel zij later moesten toegeven, dat James Francis de wettelijke troonopvolger was, beschouwden zij deze geboorte als de druppel die de emmer deed overlopen. Zij nodigden 's konings schoonzoon Willem van Oranje uit de Noordzee over te steken om de protestantse zaak te redden. Dat gebeurde in november 1688.

Maar laat ons terugkeren naar Willemart's bezoek aan Londen, drie jaar eerder in november 1685.

Queen Mary Beatrice, dankbaar voor de gebeden van de Augustijnen, beloofde Willemart op haar beurt, dat zij alles in het werk zou stellen om de herleving van de orde in Engeland te bevorderen. Evenals haar echtgenoot toonde ook Mary een levendige belangstelling voor Holland en stelde zij haar bezoeker vragen over de situatie van de katholieken in de republiek, over de, zij het betrekkelijke, vrijheid van godsdienst, over de toestand van de missie, speciaal die van de Augustijnen. Stuk voor stuk kreeg zij daarop van Willemart een antwoord.

Daarop nam Jacobus Willemart afscheid van het hof, dat hem zo goed had ontvangen en wachtte op een teken dat de antwoorden op de brieven van de generaal klaar lagen om afgehaald te worden. Maar dat wilde niet vlotten.

Gedurende een week vervoegde hij zich dagelijks aan het paleis Whitehall en drong er bij zijn kennissen op aan, dat er wat haast gemaakt zou worden

43. Ibidem, 137-39 ; HAILE, *o.c.*, 195-96.

met de brieven, omdat hij zijn parochie in Amsterdam niet te lang in de steek kon laten en binnen enkele dagen wilde vertrekken. Onder die bekenden vermeldt hij de reeds genoemde secretaris van de koningin en de biechtvader van de koning, de Kapucijn Mansuetus. Deze stond in zeer nauwe relatie met het koningspaar en had hen daags voor de officiële kroning in Westminster volgens het katholieke ceremonieel gezalfd in de privévertrekken⁴⁴. Hij deed begin 1686 afstand van zijn functie van biechtvader van de koning, mogelijk terzijde geschoven door de Jezuïeten, als John Ellis in zijn *Correspondence* over de jaren 1686-88 ons doet geloven⁴⁵, en werd opgevolgd door John Warner SJ. Jacobus omringde zich steeds meer met Jezuïeten, wat hem zowel door protestanten als katholieken kwalijk werd genomen. Edward Petre was 's konings grootste vertrouweling, voor wie Jacobus aan paus Innocentius XI herhaaldelijk de bisschoppelijke waardigheid vroeg, maar de paus bleef dit weigeren. De koningin had ook een Jezuïet als biechtvader, Marcantonio Galli. Ook hem noemt Willemart onder degenen bij wie hij er op aandrong dat er met de antwoordbrieven haast gemaakt diende te worden. Zij deelden hem mede, dat de brieven in concept klaar waren, maar toen Willemart naar Amsterdam terugkeerde, had hij ze nog niet ontvangen. «Ik verwacht ze binnenkort», schrijft hij de generaal in zijn brief van 6 december. Na ontvangst zal hij ze direct doorsturen met een bredere uiteenzetting hoe de zaken van de orde in Engeland te beginnen en te bevorderen overeenkomstig het geringe aantal Augustijnen en de mening van de apos-

44. HAILE, *o.c.*, 128 ; OMAN, *o.c.*, 85.

45. *The Ellis Correspondence*, ed. G.A. Ellis, I (London 1829), 155.

tolisch vicaris Leyburn⁴⁶. Het is twijfelachtig of hij een tweede rapport naar Rome verstuurd heeft.

De tijd is nog niet rijp, zegt Willemart, om in Engeland een provincie te beginnen, of conventen of scholen, zoals magister Van Hecke in zijn ijver voor de orde had aangeraden. Hieruit blijkt, dat de generaal in zijn opdrachtbrief aan Willemart over Van Hecke heeft geschreven, misschien wel dat deze hem gesuggereerd heeft Willemart met de zending naar Engeland te belasten. Dit zijn echter vermoedens, want de brief is jammer genoeg niet bewaard gebleven. Willemart adviseert de generaal dus kalm aan te doen en weer wijst hij op de moeilijkheden die de koning van het parlement ondervindt in de kwestie van de katholieke legerofficieren. De Amsterdamse pastoor vermoedt dat Jacobus voorlopig niet veel tijd zal hebben om zich met de Augustijnse zaak te occuperen.

De gehele brief van 6 dec. 1685 overziende, kunnen we vaststellen, dat Jacobus Willemart daarin naar voren komt als een goed onderhandelaar met

46. Met Leyburn heeft Willemart verschillende keren een onderhoud gehad, zoals hij op 14 december aan Van Neercassel schrijft (zie bijlage 3) en hij is vol lof over hem. Op zijn beurt preekt Leyburn Neercassel en hij vroeg Willemart daags voor diens vertrek uit Londen of hij er voor kon zorgen, dat hij een exemplaar kreeg van Neercassel's boek de *Amor poenitens* zodra de tweede druk was verschenen. Willemart geeft dat verzoek door aan de Hollandse apostolisch vicaris, die er een zal sturen. Dit deelt Neercassel op dezelfde dag in een brief aan Leyburn mede (OBC, 598). Aan Willemart bericht Neercassel op 23 december, dat Leyburn erg ingenomen was met de bezoeken van de pastoor: «Illustrissimus Adrumetinus in suis ad me litteris te R.P. valere iubet, mihi que significat sibi fuisse admodum iucundum visitationis et salutationis honorem, quo ipsum veneratus es, postulatque ut suis occupationibus attribuas, quod te abeuntem non donaverit litteris, quas addixerat» (OBC, 611).

een scherp oog voor de toestanden die hij op dat moment in Engeland aantrof.

Naast deze opmerkingsgave — en misschien wel mede daardoor — weet hij met voorzichtigheid adviezen te geven en het zich in triomfalisme vermeiende generaal bestuur, dat van ver af moet oordelen over een diversiteit van berichtgeving, te manen met bescheidenheid te werk te gaan en af te wachten hoe de zaken zich zullen ontwikkelen.

De antwoorden van Jacobus II en Queen Mary komen pas later in Rome aan. De brief van de koningin, gedateerd 20 nov. 1685, wordt op 25 jan. 1686 in het register van Fulgenzio Travalloni gecopieerd; die van de koning is geschreven op 14 april 1686 en wordt in Rome geregistreerd op 31 mei van dat jaar⁴⁷. Beide brieven bevatten niet meer dan algemene vriendelijkheden aan het adres van de generaal en zijn orde.

Willemart's verslag van zijn Engelse missie en het vriendelijke briefje van de Engelse koningin waren voor de generaal kennelijk voldoende — mogelijk duurde het wachten op het antwoord van Jacobus hem te lang — om naar werkers voor de wijngaard van de Engelse kerk te gaan zoeken. Op 5 maart 1686 wendde hij zich tot de prior van de Grands Augustins te Parijs met de vraag of deze in zijn omgeving Engelssprekende Augustijnen had, die bereid zouden zijn aan de andere kant van het Kanaal te gaan werken⁴⁸. Eenzelfde verzoek ging op die dag uit naar de provinciaal van de Franse provincie. Het is mogelijk,

47. AGA, Dd 125, f. 162; f.215v.

48. Ibidem, f. 183v.

dat Travalloni vernomen had dat Jacobus II bij zijn poging het katholicisme te herstellen Lodewijk XIV trachtte te imiteren. De Engelse monarch had inderdaad goede betrekkingen met de Zonnekoning, hoewel deze hem beschouwde als een tweederangs vorst. Maar vanuit Frankrijk kwam voor Travalloni geen hulp.

Vier dagen na zijn brief aan prior Jérôme Morel van Parijs, deelt hij apostolisch vicaris Leyburn mede, dat hij bezig is mensen te zoeken die in Engeland willen gaan werken en hij beveelt hem John Skerrett aan, die er al was⁴⁹.

In dezelfde maand maart 1686 doet de generaal een beroep op zeven vooraanstaande Augustijnen in Ierland, wier namen hem mogelijk door Skerrett, tijdens diens verblijf in Rome, waren opgegeven. Geen van de zeven ging echter op de uitnodiging in, want tussen april en augustus van dat jaar vinden we andere Augustijnen die naar Engeland worden uitgezonden: de Engelsman William Coulson en de Ieren Augustine Oste, Gregory Smith en John Madden. John Skerrett zelf werd op 4 april als missionaris in Engeland geconfirmeerd.

Een beslissende stap op de weg naar de restauratie van de Engelse provincie wordt door Travalloni genomen op 2 november 1686 als hij John Skerrett benoemt tot vicaris-generaal van alle Augustijnen in Engeland, waarbij hij hem alle volmachten geeft om de oprichting van de provincie voor te bereiden⁵⁰. Skerrett zal dit beschouwd hebben als een beloning

49. Ibidem, f. 186r-v.

50. Ibidem, f. 129v-131.

voor zijn pionierswerk. Misschien zal hij gedacht hebben : was ik niet door een toevallige omstandigheid op het generaal kapittel in Rome geweest, dan was het nooit zover gekomen. Maar hij zal er ook dankbaar voor hebben moeten zijn, dat andere toevallige omstandigheden hem daarbij behulpzaam waren, nl. die rond de persoon van Jacobus Willemart, als de opdracht van diens boek aan de generaal en de toneelvoorstellingen in het Brugs Augustijnencollege, door de Stuarts bijgewoond.

Toch is alles slechts van korte duur geweest. Aan de droom om de vroegere provincie in Engeland spoedig te herstellen kwam een abrupt einde toen Willem van Oranje in november 1688 zijn schoonvader van de troon verdreef. Engeland bleef voorlopig een missiegebied en de provincie zal pas opnieuw opgericht worden tijdens het generaal kapittel van 1977.

We begonnen met een citaat, met een ander willen we eindigen en wel uit van Male's biografie van Willemart :

«Doen nu na de dood van Carel den tweeden Jacobus hertogh van Jorck tot den throon van Engeland was verheven, soo wierd den eerw. vader Jacobus Willemart vanden generael der Augustijnen ghesonden om sijne majesteijt over sijne comste tot het rijck veel ghelucx te bieden. Hij scheepde dan van Holland af ende volbracht met groote achtinghe bij den Coningh bij den welcken hij reedts tevoren, te weten ten tijde van desselfs ballingschap binnen Brugghe wel gheacht ende aenghe-naem was, sijn last ende besendighe, dogh con de bitse nijdt van sommighe afjonstighe doen hij in Holland wederghekeert was niet ontluchten... Hij liet voorts tot schoone ghetuijghenissen van sijne gheleerde welsprekentheijd eenen bouck van sermoenen op de Evangelien in het latijn ende een aenwijs vande wercken vanden H. Augustynus op de Psalmen, een seer aensienelick werck, maer onder ons ghelijck als vele andere schoone wercken van onse gheleerde medeborgers weijnich be-kent, eene beclaghelijcke sake dat men soo groot een werck

maeckt van nieuwe bijeen ghelapte ende oghesmoockte schijnschriften, dewelcke sommige hof en snofwijse ons uyt Vrancrijk medebrenghen ende dat men of uyt wangunst ofte uyt onwetentheid niet eens en gheweerdighe na te sien de uytstekende schriften van onsen landaert»⁵¹.

A.K. de MEIJER O.S.A.

51. Zie bijlage 1.

BIJLAGE 1

Biografie van Jacobus Willemart

(f.201) JACOBUS WILLEMART wierd tot Brugghe gheboren in het jaer 1626 ende heeft aldaer sijne eerste oeffeninghen in letterkennis ende latijnssche spraekkunde voltrocken. Thans nauwelicx seventhien jaren oud heeft hij de weereld verlatende door den besonderen roep des Heeren sigh begeven in het clooster der Augustijnen tot Brugghe ende wies voorts aen in godtvruchtigheid ende gheleerdheid. Hij was in de goede letteren, besonder inde latijnssche dichtconste, seer ervaren, waerom hij oock ten eersten van sijne oversten bequaem gheoordeelt wierd om te wesen opsiender over de leerende jonckheijd welck ampt hij seer loffelick heeft waerghenomen, houdende altijts de sijne in tucht door eene saghtmoedighe staticheijd, want hij was van seer vreedsaem ende vriendelick een ghemoed. Hij heeft meermaels door nieuw ghevonden thoneelspelen ende verthooninghen het treurigh verdriet van Carel den tweeden van dien naem Coning van Engeland Yrland ende Schotland, den welcken als dan tot Brugghe met sijne twee coninglicke broeders de hertoghen van Jorck ende Gloosester sigh onphield weten te matighen ende te versachten. Was ter dier oorsake seer aengenaem ende wel ghesien bij den selven op wiens versouck hij, soo de Augustijnen mejnen, soude gheschreven hebben eenen bouck vande Engelsche beroerten ende inlandsche twisten, dogh heeft desen bouck in het licht niet willen gheven vreesende soo hij sulcx dede de ghemoederen der Engelschen, die reeds aen het bedaeren waren, wederom door verbitteringhe te ontstellen. Men seght dat desen Coningh dickwils daerna hem versocht heeft om in sijn hof te commen, maer dat hij sulcx altijdt gheweyjert heeft.

Maer onsen Willemart sigh tot het beneerstighen der godtsgheleerdheid begevende bequamp op de hooghescholen van Dowaij den eernaem van bachelier ende wierd naderhand onder de sijne licentiaet, steijgerende soo voorts ghedeurigh hoogher aen hoogher. Eerst bequaemp hij het ampt van supprior dogh leijde het selve af om de jonghe studenten, waer toe hij eene besondere gheneghentheijd hadde te bestieren. Thans wierd hij prior tot Rousselaer ende daerna tot Brugghe, alwaer hij, soo als sij selfs schrijven, erstelde de vervallende cloostertucht, ende verbeterde de bedorven zeden vande sijne. Hij heeft niet sonder groote vrucht op verscheijden plaetsen het woord des Heeren vercondight ende meermaels den Vastentijdt tot groot ghenoughen van sijne aenhoorders ghepredickt met eenen uyttersten ijver de eere Godts ende de zielezaligheid van sijnen evennaesten betrachtende. Heeft

oock eenighen tijdt gheheimschrijver ofte soo sij het nomen secretaris gheweest vande provincie ende wierd vervolghens ghebruijckt op de Hollandsche Missie ofte Sendinghe tot Amsterdam, alwaer hij inden tijdt van neghen volle jaren vele afghedwaelde tot den schoot der Kercke wederom brenghende de plicht van eenen warachtighen zielenherder (*f.201v*) volcommentlick heeft waerghenomen, stellende sijne ziele te pande voor sijne schapen ende moete om het ghelove ende de rechtveerdicheijd oock al eenighe vervolginghe lijden.

Doen nu na de dood van Carel den tweeden Jacobus hertogh van Jorck tot den thron van Engeland was verheven, soo wierd den eerw. vader Jacobus Willemart vanden generael der Augustijnen ghesonden om sijne majesteijt over sijne comste tot het rijk veel ghelucx te bieden. Hij scheeppe dan van Holland af ende volbracht met groote achtighe bij den Coningh bij den welcken hij reedts tevooren, te weten ten tijde van desselfs ballingschap binnen Brugghe wel gheacht ende aenghenaem was, sijn last ende besendinghe, dogh con de bitse nijdt van sommige afjonstighe doen hij in Holland wederghekeert was niet ontvluchten. Tot tweemaal wierd hij onder de vaders van het diffinitorium, dat is onder de beslechtsers der ghemeijne saken, ghestelt ende slough ten lesten de handt aen het roer vande Vlaemsche provincie, dewelcke hij wesende van cleijne ende groote om sijne vriendelicke beleeftheijd seer bemint als eenen oprechten vader loffelick heeft bestiert. Hij was seer godtvruchtigh ende namp den biechtstoel met groote neerstigheijd waer. Hij hadde eene besondere eerbiedigheijd tot de alderheijlighste maghet Maria ende bracht uyt Spaignen mede het nadrucksel van een wonderwerckende beeld van Onze Vrouwe de Regula hetwelcke met grooten toeloop ontrent de stadt Guadix gheviert werdt. Dit voerde hij met grooten toestel ende verheffinghe inde kercke van sijn clooster binnen Brugghe alwaer het noch heden in eere ghehouden werdt. Ende om het volck tot meerder achtighe van dit beeld te beweghen, soo heeft hij een boucxken gheschreven ende uytgegeven van alle de wonderwercken dewelcke Godt door hetselve heeft uytghevraecht.

Hij liet voorts tot schoone ghetuijghenissen van sijne gheleerde welsprekenetheijd eenen bouck van sermoenen op de Evangelien in het latijn ende een aenwijs vande wercken vanden H. Augustynus op de Psalmen, een seer aensienelick werck, maer onder ons ghelijck als vele andere schoone wercken van onse gheleerde medeborgers weijnich bekend, eene beclaghelicke sake dat men soo groot en werck maect van nieuwe bijeen ghelapte ende opghe-

smoockte schijnschriften, dewelcke sommige hof en snofwijse ons uyt Vranckrijck medebrenghen ende dat men of uyt wangunst ofte uyt onwetentheid niet eens en gheweerdighe na te sien de uytstekende schriften van onsen landaert.

Dan desen eerw. ouderlingh stierf vol van jaren ende deugdh tot Brugghe op den 30 aprill in het jaer 1697, oud 71, religieus 54 ende priester 46 jaren ende wierd voor het autaerken vanden H. Nicolaus inde sacristie begraven.

Joannes Petrus van Male (1681-1735),
*Praelthoneel der gheleerde ende
 doorluchtighe Bruggheelingen*, f. 201r-v.
 (Kortrijk, Stedelijke Openbare Bibliotheek,
Fonds J. Goethals-Vercruyse, ms 177).

BIJLAGE 2

Jacobus Willemart OSA aan Fulgentius Travalloni, prior generaal OSA, over zijn missie naar het Engelse hof

(f.145v) Romae, 6 Jan. 1686. Missus in Angliam Regi piissimo Regnum et Victorias Religionis, nostrique nomine gratulaturus P. Licentiatus Fr. Jacobus Willemart inter Batavos Missionarius, sequentes post redditum nobis dedit, videlicet,

Amstelodami, 6 Dec. 1685

Reverendissime Pater. Londino tandem post binum, et praesentissimum vitae periculum in itinere terrestri rheda deiecta in flumen, et imminentis naufragii in mari discrimen salvus heri, et incolumis sub vestris auspiciis ad propria redii.

Benignissime a Rege, et Regina, simulque postea ab Illustrissimo Episcopo Adrimetino Vicario [receptus sum]. In primo Aulae ingressu secretarius Reginae pridem mihi notus exposuit admirationem Aulae quod inter caeteros omnium Ordinum commissos nullus hactenus Augustinianus gratulationis obsequium detulisset.

Quare in affatu secreto, quem per eundem secretarium, et R.P. Galli Soc. Jesu Reginae confessarium non obstantibus gravissimis Maiestatis Britannicae inter Parlamenti molestias occupationibus, quarta ab adventu meo die obtinui, exposui pro inductione nuperimam vestram ad Generalatum assumptionem, et maturam exinde sollicitudinem, ad hoc negotii eligendi commodum oratorem, ad quod me indignum, sed Regi Defuncto Maiestatis suae fratri Bru-

gis notum (*f.146*) Amstelodamo destinavit, ad quem finem iussu vestro S.M. suae pedibus adstratus exponerem vestrum, et totius Ordinis iubilum pro sua ad Thronum Britanniae exaltatione, et omnimoda super rebelles victoria coelitus (ut ipse palam semper fatetur) victoriaeque per Orbem catholicum, undequaque dispersa laetitia. Tertio secundum contentum nostrum exposui Ordinis nostri pro propaganda in Anglia primitus fide, et Religione confirmatos, at nondum exantlatos, novissime offerens nomine vestro non tantum preces, et sacrificia, sed et studia, et sudores, et sanguinem, pro Sacrae Maiestatis suae obsequio, et Religionis restoratione, orans, ut opportuno tempore restorationis etiam nostrae reminisci non dedignaretur. Quod Rex benignissimus toto affectu acceptavit, actisque pro congratulatione gratiis, suo tempore pro sua erga Ordinem aestimatione se facturum promisit.

Inde ad notitiam fratris Defuncti Regis multa particularia familiariter mecum discurrit, et etiam de praesenti, quae hic in Hollandia ob Regis Galliae contra Haereticos molestias metuebatur, persecutione.

In affatu cum Regina eadem quae supra exposui, et in fine obtuli, ut supra, adiciens, quod et Rev. ma Vestra Paternitas totusque Ordo incessanter Deum Optimum Maximum, Beatissimam Virginem, et omnes Coelites precibus, et sacrificiis continuo essent rogaturi pro felici, et mascula successione pro familia Regiae Coronae Britanniae, et Religionis stabilimento (*f.146v*) quod Reginae super omnia erat gratissimum, omnem suum affectum vicissim ad Ordinis promotionem in istis partibus addicenti.

Inde multa coepit me interrogare circa statum catholicorum, in Hollandia circa libertatem Ecclesiarum, circa formam missionum, quibus per singula respondi, quod cum tempore Ordini praesertim nostro futurum esset accomodum.

Inde benignissime dimissus per octiduum Aulam circumcursitans non destiti per amicos, praesertim confessarium Regis Rev. mum P. Mansuetum Cappuccinum, virum profecto integerrimum, et benignissimum, et Rev. mum P. Confessarium Reginae praenominatum urgere responsum post duos dies discessurus, ostendensque necessariam assistentiam meam Gregi Christi, et meo, qui asseruit Reginam iam statum mandasse secretario responsum suum (cuius copiam in calce harum adiungo) et commendaturam Regi responsum, quod utrunque mihi propediem transmittetur, quod cum advenerit universum statum negotii Ordinis nostri in illis partibus inchoandi, et promovendi iuxta tenuitatem nostram, et iudicium III. mi Episcopi Adrimetini ibidem Vicarii Apostolici latius transcribam.

Tempus nondum est opportunum ibidem parandi Provinciam, aut Conventus, aut Gymnasia litteraria, ut Eximius P. Magister Echius pro suo erga Ordinem zelo hortabatur. Rex enim, vel hoc tempore acerrime agere debuit contra Parlamentum, quod volebat (f.147) cassari omnes Officiales Catholicos in militia Regis. Tempus plura non permittit.

Interim hoc paternae vestrae obedientiae impenso obsequio lumbens addam, quodcumque imbecillitas mea poterit. D.O.M. Rev. mam Paternitatem Vestram diu Ordini nostro servet incolumem, uti vovet humillimus, et obsequiosissimus filius, et servus frater Jacobus Willemart.

Rome, Arch. Gen. OSA, Dd 125, f. 145v-147

BIJLAGE 3

Jacobus Willemart OSA aan de apostolisch vicaris Joannes van Neercassel

IHS

Amsterdam, 14 Dec. 1685

Reverendissime ac Illustrissime Domine salutem cum humilibus sacrarum manuum osculis.

Reversus ex Anglia acceptissimas vestras cum felici difficilis itineris appreciatione, et precum piarum suarum oblatione inveni, quarum profecto efficaciam inter geminata terra marique discrimina praesentem inveni.

P. Carolus Busca pridem mihi, dum Brugis uno tempore conventus nostros regeremus, familiaris, in negotiis aulae faventis quidem, sed tamen viro extero et religioso taedii plenis, solatio fuit non exiguo, dum interdum et cum animi sensu de Illustrissimae Vestrae Gratiae erga nos affectu et benevolentia colloqueremur.

Inveni cum ingenti animi mei satisfactione, et quae verbis vix exprimi possit, virum illum praestantissimum Joannem Episcopum Adrimetinum cum potestate Vicarii Apostolici ex Urbe in Angliam destinatum. Est profecto Praelatus inter tam eminentes optimi generis dotes humillimus et humanissimus, qui mecum saepius familiarissime agere voluit. Inveniet certe undequaque non parvas in tam arduo negotio molestias. Missiones enim in Anglia propter tam diuturnam Vicarii Apostolici orbitatem hactenus sine forma et modo et in magna Missionariorum libertate, ne dicam licentia unde gaudebat videre virum jam in Missionibus Hollandiae aliquanto tempore exercitum, et ex eo formam et modum Missionum,

uti in Hollandia administrantur, intelligere, et praesertim prudentiae vestrae in regimine Ecclesiae Hollandicae moderamen. Laudabat et gratulabatur laboribus dotibus et studiis vestris, et *Amorem poenitentem* praecipue extollebat, desiderans habere exemplar secundae editionis si prodiisset, et in ultimo affatu, qui fuit pridie discessus mei, promiserat me honorare suis ad Illustrissimam Vestram Dominationem litteris, verum nescio, quomodo ad manus meas non devenerunt. Interim salutationem affectu et obsequii oblatione plenissimam per me deferri voluit, quod statim a reditu meo coram perfecissem nisi et corpories ex navigatione indispositio, et negotii Romam expediendi occupatio distinuisset.

Interim Deum Optimum Maximum deprecari non desino, ut Illustrissimam Vestram Dominationem diu Ecclesiae suae servet incolumem, uti et mihi

Reverendissimae ac Illustrissimae Suae Gratiae
humilissimo et obsequiosissimo famulo

Fratri Jac. Willemart.

Utrecht, Rijksarchief,

Archief Oud-Bisschoppelijke Clerezie, Inv. n. 592

BIJLAGE 4

A. De Augustijnen van Brugge vragen aan de stadsregering een subsidie voor de bouw van een theater in hun college

Aen mijn Ed. Heeren Burghmeesters ende Schepenen der stede van Brugghe.

Vertoonen met alder eerbiedinghe de Paters vande Augustynen deser stede van Brugghe, hoe dat zij boven de scholen, inde welcke de jonckheyt wort onderwesen inde latynsche taele, hebben ghemact een zale dienende om dezelve jonckheyt te exerceren door declamatien ende actien, welcke exercitien zeer profitigh zyn om dezelve bequaem te maecken tot alle functien noodigh ten dienste van t'ghemeynte : doch alzo de supplianten om t'zelve werck te maecken hun clooster vinden grootelicx met schulden belast, ende noch moet opgherecht worden in die zaele een theatre, soo ist, dat sy hun toevlucht nemen tot U.E. biddende ghedient zoude werden tot vervoorderinghe vande jonckheyt ende naervolghende profyt vande republycke aldaer den theater op te doen rechten. T'welck doende etc.

In de marge : Sij dese gheleijt in handen vande heeren ghecom-

mitteerden tot de Thresorie om hunlyden advijs ende rapport ghehoort voorder gheresolveert te worden. Actum in Camere den 26 Junij 1654.

J. Nieulant 1654

B. Het Augustijnencollege van Brugge vraagt aan de stadsregering een subsidie voor het herstel van het theater

Aen mijn Edele ende Weerde Heeren Burghmeesters ende Schepenen der stede van Brugghe

Supplierende verthoont reverentelick het Collegie der Eerw. PP. Augustijnen deser stede, hoe den theater staende op den aula op de saele vantselve collegie, alwaer jaerlicx voor U Edele ende ghe-meente wordt ghespeelt door de jonckheyd aldaer studerende, eenighsints ghelijck U Edele in het laetste spel heeft connen bemerken is vervallen, ende vermits deselve plaetse ende theater tot nyet anders is dienende, als tot onderwijsynghen ende exercitie der jonckheyd deser stede, soo ist, dat de supplianten nemen hunnen toevlucht tot U Edele.

Biddende deselve ootmoedelick om assistentie tot het vermaecken van dese, autoriserende hiertoe tot besichtighe van diere mijn Edele Heren ghecommitteerde van het Tresorije deser stede. T'welck doende etc.

In de marge : Zy gheleyt in handen vande ghecommitteerde omme naer examinatie ende rapport voorder gheresolveert te worden. Actum in Caemere 28 Junij 1686 my present.

C. van Volden 1686

Brugge, Stadsarchief, *Kerkarchief Augustijnen*

BRUGGE IN 1631 BEDREIGD EN ONTZET

De vooruitzichten voor het jaar 1631 waren weinig schitterend voor de Spaanse Zuidelijke Nederlanden.

Gustaaf Adolf van Zweden was in 1630 Duitsland binnengevallen en de keizerlijke troepen, gelegerd aan de grenzen van de Zuidelijke Nederlanden, had men naar het Noorden gestuurd zodat deze flank van onze gewesten onbeschermd bleef.

Verder was er steeds het nijpend geldtekort. Markies Aytona, Spaans ambassadeur te Brussel, berichtte eind 1630 het hof te Madrid¹, dat zonder nieuwe fondsen, het onmogelijk zou zijn het hoofd te bieden aan de Hollanders in de komende militaire campagnes². Volgens Aytona konden de Noordelijken daarbij rekenen op meerdere gunstige factoren :

- een zeer goede moraal na de verovering van 's Hertogenbos (1629) en Wezel
- steun van rebellen in de Zuidelijke Nederlanden
- een zeer bekwaam aanvoerder in de persoon van Frederik Hendrik van Nassau
- het intens gebruik van rivieren en kanalen voor een vlugge troepenbeweging³.

Daarbij wist men in het Zuiden dat de prins van Oranje 3 miljoen escudos gevraagd had voor zijn

1. De briefwisseling van markies Aytona, in dit artikel gebruikt, bevindt zich in de Koninklijke Bibliotheek te Brussel, hs. 16147-48 en 16149, in de Biblioteca Nacional de Madrid, hs. 1433 tot 1437 en in het Archivo de los Medinaceli de Sevilla, bundel 79.

2. Kon. Bibl. Brussel, hs. 16149, fol. 41 : brief van 14 december 1630. Bibl. Nac. Madrid, hs. 1436, fol. 59.

3. Ibidem, hs. 16147-48, fol. 86-88.

kampagne van 1631 met het oog op een belegering van Antwerpen «y otra ciudad» (en een andere stad)⁴.

Derhalve vreesde het Zuiden de komende lente van 1631.

Spanje had ook te weinig militaire leiders om zijn prestige en gezag in Europa in stand te houden.

Eerste minister Olivares zag er van af een vreemde op een strategisch belangrijke plaats te benoemen, en het tekort aan een goed generaal werd omzeild door de aanstelling van een militaire junta, bestaande uit Spanjaarden en enkele vreemdelingen. Dit had men tijdens de campagne van 1630 toegepast ondanks de veelvuldige bezwaren van de Spaanse gezant Aytona, die de nadelen van zo'n opperbevel aanklaagde⁵.

Op het einde van 1630 stelde Filips IV Brussel op de hoogte van de benoeming van de markies van Santa Cruz (die zich in Italië bevond) tot militair opperbevelhebber in de Zuidelijke Nederlanden⁶.

In het voorjaar van 1631 deed het gerucht de ronde dat de Hollanders van plan waren Duinkerke en het grensgebied tussen Maas en Rijn aan te vallen⁷. Wat men als gerucht opgevangen had, viel uit. De prins van Oranje rukte in mei met een sterke troepenmacht naar de Rijn op, waarbij een groot aantal Franse

4. Ibidem, hs. 16149, fol. 45-47 : brief van 28 december 1630.

5. Ibidem, hs. 16147, fol. 66-67 : brief van 24 december 1630.

6. Bibl. Nac. Madrid, hs. 1437, fol. 11-12. In het voorjaar van 1631 kwamen in Vlaanderen 5.000 Italiaanse en Spaanse soldaten en te Mardycke ontscheepten nog onverwachts 2.300 Spanjaarden na een zeereis van slechts 6 dagen vanuit La Coruna. Kon. Bibl. Brussel, hs. 16147-48, fol. 81 B : brief van 2 april 1631.

7. Kon. Bibl. Brussel, hs. 16147-48, fol. 81 B.

vrijwilligers naar Holland overliepen, zodat Aytona in zijn schrijven aan Filips IV opmerkte «que esta guerra es tanto con franceses como con los rebeldes» (dat deze oorlog zowel met Fransen als met opstandelingen gevoerd wordt)⁸.

Begin juni verscheen de vijand in groten getale dan uiteindelijk voor de stad Brugge.

Een relaas daarover kan men stap voor stap volgen in de brieven van de Spaanse gezant Aytona, die toen eveneens in het leger een opdracht had en actief deelnam aan de verdedigingsoperatie van de stad. Een tweede ooggetuigenverslag is van Carlos Coloma, een ander Spaanse diplomaat, en één der legeraanvoerders in Vlaanderen⁹. Beide Spaanse bronnen worden door Brugse bevestigd en soms aangevuld.

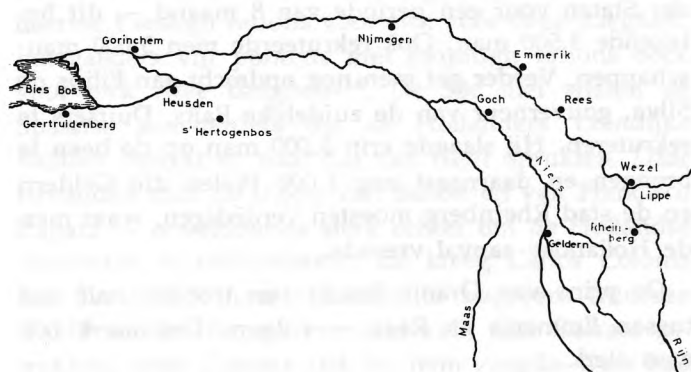
Het verslag van de twee Spaanse diplomaten over deze operatie van eind mei tot midden juni stemt nagenoeg overeen. Toch zijn de brieven van Aytona precieser en objectiever: het zijn dagelijkse berichten voor Madrid over hetgeen in Vlaanderen gebeurt¹⁰. Coloma beschreef zijn campagne achteraf met meer zin voor detail dan Aytona en met de bedoeling zijn optreden te verantwoorden.

8. Ibidem, hs. 16149, fol. 55-56: brief van 20 mei 1631. Bibl. Nac. Madrid, hs. 1436, fol. 93-95.

9. Carlos Coloma, *Relacion del socorro de Bruxas, Varios relaciones de los Estados de Flandes*, Madrid, 1880, blz. 1-25.

10. Bijvoorbeeld zijn brief van de 5e juni schreef Aytona in de omgeving van Brugge, toen Oranje zich aan het terugtrekken was op Watervliet en de markies van Santa Cruz zich klaar maakte om door de Bruggelingen ontvangen te worden. Over Aytona maakte Teresa Colom Aguilar een doctoraatsverhandeling, *El escritor Don Francisco de Moncada, diplomático en Alemania y Flandes*, universiteit Barcelona, 1976, 2 dln.

Carlos Coloma was tijdelijk Spaans ambassadeur in Engeland tot zijn aankomst te Brussel in maart 1631. Aanvankelijk kapitein van de lichte ruitery, werd hij door graaf Jan van Nassau vervangen en tot «maestre de campo general» bevorderd. Tijdens de Goede Week opereerde hij in het Antwerps dijkensysteem en het Waasland. Paaszaterdag was Coloma te Brussel, waar op tweede Paasdag de markies van Santa Cruz (de nieuwe opperbevelhebber) aankwam met 4.000 manschappen, Spanjaarden en Italianen, die in Geldern gelegerd werden. Half mei bracht men ze over naar Walem¹¹ in 't vooruitzicht van een vijandelijke aanval.

Er was eveneens sprake van een mogelijke aanval op de Vlaamse kust zodat Coloma, samen met Santa Cruz en Aytona, Duinkerke en de kustverdediging gingen inspekteren.

Het gehele kustgebied kwam onder het gezag van Louis de Benavides, gouverneur van Duinkerke. Graaf Fontaine kreeg de opdracht de meest geschikte

11. Zie kaart, blz. 85

stelling in te nemen om Brugge en Damme te verdedigen «y los fuertes que estan sobre el canal y villas de la Enclusa, el cual escogió el de Hasgat, entre los dichos fuertes y Dama, en donde se acuarteló con cosa de 2500 hombres y algunas piezas de artillería» (en de forten op het kanaal en de streek van Sluis, die het Hazegat koos, tussen voornoemde forten en Damme, waar hij zich terugtrok met 2.500 man en enkele stukken geschut)¹².

Met alle mogelijke middelen poogde men soldaten te rekruteren. Zo slaagde men erin alle gouverneurs van de sterkten in Artesië, Henegouwen en Luxemburg hun garnizoenen te laten verdubbelen op kosten der Staten voor een periode van 8 maand — dit betekende 3.500 man. Ook rekruteerde men 5.000 manschappen. Verder gaf men nog opdracht aan Filips de Silva, gouverneur van de zuidelijke Palts, Duitsers te rekruteren. Hij slaagde erin 3.000 man op de been te brengen en daarnaast nog 1.000 Walen die Geldern en de stad Rheinberg moesten verdedigen, waar men de Hollandse aanval vreesde.

De prins van Oranje bracht zijn troepen half mei tussen Emmerik en Rees — volgens Coloma 40.000 man sterk.

Alle gouverneurs vreesden de Hollandse aanval en drongen aan op volk en munitie... maar de legerleiding stuurde de troepen, die uit Italië aankwamen, samen met de Duitsers naar Antwerpen !

De prins van Oranje, schrijft Coloma, bij de vaststelling dat de Spanjaarden troepen uit het gebied van Over-Maas wegtrokken in plaats van het speciaal te verdedigen, trok met zijn leger de Rijn stroomafwaarts.

12. C. Coloma, *o.c.*, blz. 4.

Daarop begaven Santa Cruz, Aytona en Coloma zich naar Antwerpen, bevreesd voor een belegering van de Scheldestad en het doorsteken van de dijken.

Zo waren einde mei de Spaanse troepen in het Antwerpse geconcentreerd.

Volgens Aytona waren de Spanjaarden er nochtans zeker van dat de Hollanders naar Vlaanderen zouden afzakken¹³.

In die zin maakte Fontaine ook de nodige voorbereidingen in het Brugse. De 24e mei 1631 verliet hij met 3.000 man Moerbrugge en trok meer noordwaarts. Hij verzocht de Vier Leden om de nodige steun en hulp nl. «vijfvenveertigh bijlanders, ende daartoe t'sestigh rations voor elck voor twee daeghen, mitsgaeders vijf pontons met twijntigh rations oock voor elck twee daeghen»¹⁴. De 30e mei wisten de Spaanse aanvoerders dat de Hollanders Yzendijke hadden bereikt en naar Sas van Gent oprukten. Daar bevonden zich de legers van Ballon en van Francisco Zapata — onvoldoende sterk echter om de Hollandse doorbraak te verhinderen ! Zo kreeg Carlos Coloma het bevel zich naar Heusden te begeven. Intussen was Francisco Zapata met zijn volk naar Zelzate getrokken, waar Coloma zich bij hem voegde. Daar had de gouverneur, Diego Sanchez de Castro, inlichtingen over een vijandelijke opmars naar Yzendijke met de bedoeling van een ontschepping in Watervliet.

Zapata en Coloma, met 300 escortesoldaten, gingen vanuit Philippine de vijandelijke troepen bespieden.

13. Kon. Bibl. Brussel, hs. 16149, fol. 56-58. Bibl. Nac. Madrid, hs. 1436, fol. 85-87.

14. R(ijks) A(rchief) B(rugge) (verder R.A.B.), Registers Brugse Vrije, nr. 650, fol. 64v-65v.

Ze maakten 24 krijgsgevangenen van wie ze te horen kregen dat het de bedoeling was Sas van Gent in te nemen en bij een eventuele mislukking, naar Brugge op te rukken. Coloma stuurde onmiddellijk een ijlbode naar Antwerpen «ordenándole matase el caballo ó llegase en cuatro horas á Anveres» (met bevel zijn paard kapot te lopen of in vier uur te Antwerpen te zijn) opdat Santa Cruz en Aytona met hun eenheden zouden ter hulp komen¹⁵.

Op zondag 1 juni ging kapitein Cuevas met 30 ruiters de vijandelijke bewegingen observeren en stelde vast dat het gros van het leger met 50 stukken geschut naar Eeklo oprukte. Coloma was nochtans niet zeker van de bedoeling der Noordelijken en liet loopgraven aanleggen langs de dijk tussen het Sint-Antoniusfort en Sas van Gent¹⁶.

15. C. Coloma, *o.c.*, blz. 10.

16. *Idem*, blz. 11.

Uit de inlichtingen der krijgsgevangenen, kon Coloma zich een idee vormen van het Hollands geschut. Geen enkel stuk overschreed «diez y ocho libras la bala» (18 pond per bal) zodat, volgens Coloma, de vijand daarmee geen vestingmuren zou beschieten. Ook kwam hij te weten dat de Hollanders van plan waren de nacht te Maldegem door te brengen, wat hem liet veronderstellen dat de vijand naar Brugge trok, ofwel door dit gebied naar Duinkerke. Aldus maande Coloma de markies van Santa Cruz en Aytona aan naar Gent op te trekken, zoals hijzelf van plan was.

Aytona bevestigt in zijn brieven het relaas van Carlos Coloma. Inderdaad begaven de markies van Santa Cruz en Jan van Nassau zich op 1 juni naar Sas van Gent en na zich bij Carlos Coloma te Moerbeke gevoegd te hebben, sloegen ze samen de richting Gent in. In minder dan een dag rukten de Spanjaarden 13 mijl op, hetgeen Aytona als iets buitengewoons vermeldt¹⁷.

Ook C. Custis beschrijft in zijn Jaarboeken dezelfde reisroute van de vijand: «Den Prince van Oraigne, een leger van dertig duysent mannen bij een versammelt hebbende, is met alle de selve op den 29 Meye 1631 ontrent Ysendycke aengelandt en ging binnen Watervliet logeren. Hy quaem voorts langs Caprycke, Eecloo en Maldegem...»¹⁸.

Coloma verhaalt verder hoe de Spaanse aanvoerders het kamp een mijl voorbij Gent opsloegen. Daar

17. Kon. Bibl. Brussel, hs. 16149, fol. 56-58. Bibl. Nac. Madrid, hs. 1436, fol. 85-87.

18. C. Custis, *Jaerboecken der stadt Brugge*, dl. 3, 2e druk, Brugge, 1765, blz. 227 en vlg.

wachtten ze op de artillerie van de «maestre de campo» Vingarde die de Schelde te Dendermonde moest oversteken en zich bij hen voegen. Nog voor valavond waren alle Spaanse troepen, ook Vingarde, te Mariakerke «con la gente algo cansada por la jornada y excesivo calor de aquel dia» (met het volk ietwat vermoeid door het werk en de grote warmte van deze dag). 's Anderendaags rukten ze vier mijl op langsheen het kanaal Gent - Brugge, dat ze aan hun rechterzijde hielden¹⁹. Coloma trok met zijn ruitertij voorop en liet het kamp opslaan voorbij het fort te Sint-Joris. Het voetvolk plaatste hij in escadron aan de ingang van de heide en de ruitertij te Aalter.

Volgens Aytona verschenen de Hollanders de 31e mei in de omgeving van Brugge.

In amper drie dagen hadden ze 22.000 infanteristen, 3.000 cavalisten en 70 stukken geschut ontscheept en waren daarbij nog 7 mijl opgerukt²⁰! De 1e juni begon de vijand stellingen in te nemen zonder ze evenwel te versterken en de volgende dag sloeg hij bruggen over het kanaal Gent-Brugge. In zijn schrijven aan de koning bevestigt Aytona hoe het hele leger op 3 juni samen was, vier mijl oprukte en te Aalter bivakkeerde «que es la mitad del camino

19. C. Coloma, *o.c.*, blz. 13.

20. Kon. Bibl. Brussel, hs. 16149, fol. 57-58. Bibl. Nac. Madrid, hs. 1436, fol. 85-87. «... haviendo en tres dias solos desembarcado 22.000 infantes efectivos, aunque ellos hecharon voz que eran 40.000 ; 3000 cavallos, setenta piezas de Artilleria y caminado por tierra siete leguas ; el desembarco se vio con tanto horden y preseteza que apenas lo pueden creher los que lo han visto... El enemigo, Señor, llego con la Mar alta de las Aguas Vivas con quatro mil baxeles y abatiendo de golpe los mastiles, se vino a tierra, y los Navios donde trahia su cavalleria eran fabricados con tal arte, que se hallo en poco rato toda casi de golpe en tierra».

de Gante a Brugas» (halverwege Gent en Brugge), op een halve mijl van de vijandelijke stellingen²¹.

Ook Carlos Coloma schrijft dat de Spanjaarden besloten te Aalter te blijven en verdere inlichtingen in te winnen over de Noordelijken.

Graaf Fontaine had intussen het Hazegrasfort onttruimd. Hij liet een sterke macht te Damme en in de andere forten en was van plan zich met zijn volk binnen Brugge terug te trekken.

Aanvankelijk weigerden de Bruggelingen zoveel volk binnen te laten, tot ze werkelijk het dreigend gevaar inzagen. Niettemin, zo scheen het, was er een voldoende meerderheid bij de Brugse magistraat om met de prins van Oranje te onderhandelen²².

Dit vermoeden van Coloma over mogelijke contacten tussen Oranje en de Bruggelingen, wordt door Custis bevestigd. De 2e juni, schrijft Custis, zou de hertog van Vendôme, lid van Oranjes staf, een brief hebben geschreven «versoeckende dat hy met eenige van de besonderste persooenen van de Stadt soude willen naer buyten komen, om aldaer te verhandelen nopende den vrydom der Catholycke Religie : maer den Bisschop verre van daer aen te volkomen, en hadde selfs geene antwoorde willen schryven»²³.

Oranje had intussen het kanaal overgestoken met 4.000 haakbussen en nam Moerbrugge en Steen-

21. Ibidem, fol. 57v.

22. C. Coloma, *o.c.*, blz. 13-14. «Reusaron al principio los de Brujas el recibir tanta gente, hasta que viendo que el enemigo los comenzaba a apretar de veras y el peligro al ojo, se resolvieron en admitilla, aunque, segun se dijo, no faltaron votos en el Magistrado que aconsejaron el adalantarse a tratar con el Principe de Orange para sacar mejores partidos».

23. C. Custis, *o.c.*

brugge in, waaruit kapitein Guitz, op bevel van Fontaine, zich had teruggetrokken. Aldus bezetten de Hollanders twee punten aan weerszijden van het kanaal²⁴.

Woensdagmorgen de 4e juni kwamen alle Spaanse aanvoerders op bevel van Santa Cruz na de mis bijeen. Ze beslisten zo snel mogelijk de stad Brugge te hulp te komen, vertrouwend op het enthousiasme van de soldaten en het feit dat de vijand weinig tijd had gehad om zich in stelling te brengen.

Voor het Spaanse leger bestonden er twee mogelijkheden :

1. de kortste weg lag langs het kanaal. Dit betekende een mogelijke botsing met de vijandelijke artillerie die zich in deze zone had opgesteld.
2. een meer landinwaartse beweging en dan op Brugge trekken langs de abdij van Sint-Andries. Het nadeel daarvan was, dat de flank van het leger op die wijze onbeschermd bleef : immers de vijandelijke infanterie (24.000 man) was sterker dan de Spaanse (8.000 man) ; de cavalerie was elkaar waard en de Spaanse artillerie haalde het op de Hollandse.

Op dit ogenblik wist de Spaanse legerleiding niets af van de houding van de stad Brugge : of zij al dan niet het garnizoen had binnengelaten. Daarom werd er een kapitein heen gestuurd met zes afdelingen ruitery en 500 muskettiers. Kort na hun vertrek vernamen in het Spaanse kamp, dank zij een brief van de Brugse bisschop aan zijn Gentse collega, die in

24. Kon. Bibl. Brussel, hs. 16149, fol. 57v.

't kamp der Spanjaarden verbleef²⁵, dat Brugge een garnizoen van 3.000 man had opgenomen. Dit bericht wekte ten zeerste het enthousiasme bij de Spaanse troepen.

Voor de prins van Oranje daarentegen viel het verloop der gebeurtenissen niet mee.

Eerst en vooral was daar de opname van een garnizoen door de Bruggelingen... een daad waartoe de bevolking normaliter weinig geneigd was. Custis wijst eveneens op het effect daarvan : «Hy (Oranje) meende dese Stadt op het onvoorsienste seer gemakelyck te overmeesteren ; te meer, om dat hy wel wiste, dat de Bruggelingen, volgens hunne Privilegien geene vremde soldaeten begeerende, niet kloeck genoeg en souden zyn hem te wederstaen. Doch verstaende, dat de inwoonders, buyten hunne gewoonte en syne meeninge, reedts vyf duysent soldaeten binnen gelaeten hadden...».

Vervolgens de besliste opmars der Spanjaarden. En tenslotte het gebrek aan bevoorrading «particulamente de pan» (voornamelijk brood).

Als laatste poging om de onderneming naar zijn hand te zetten, stuurde Oranje een bode naar de stad ; de man werd echter op twee kanonschoten onthaald : «a quien recibieron con dos cañonzos» !

Daarop liet hij zijn stellingen in brand steken, de bruggehoofden ontmantelen en het leger terugtrekken op Maldegem en Kaprijke «tan lleno de vergüenza y rabia como a su venida lo estuvo de mal fundadas y

25. C. Coloma, *o.c.*, blz. 16 : «... se supo por una carta del Obispo de Brujas para el de Guante que se hallaba en el ejército, y sirvió mucho con su industria y con su consejo, y, últimamente, con una compañía de cien valones que levantó a su costa y la pagó por tado el verano...».

vanas esperanzas» (zo vervuld van schaamte en woede als hij bij zijn komst vol slecht gefundeerde en ijdele hoop geweest was). Tijdens deze overhaastige terugtocht verloren de Noordelijken 1.000 man, gedood of gevangen genomen door de bevolking en de Spaanse ruitelij²⁶.

In een brief van Aytona vernemen we in dit verband, dat de 4e juni, toen de markies van Santa Cruz Brugge poogde te naderen, hem bericht werd dat de Hollanders bezig waren hun stellingen in brand te steken en zich terug te trekken. Vermits dit nieuws echter laat kwam, kon niets meer ondernomen worden²⁷.

Aan zijn kant verhaalt Coloma hoe hijzelf, op bevel van de legerleiding, naar Brugge reisde om inlichtingen in te winnen over de Hollandse terugtocht. Hij bezette de verlaten stellingen van Oranjes leger en wijst erop dat de Spanjaarden de vijandelijke achterhoede zeker veel verlies zouden toegebracht hebben, was de brug van Moerbrugge niet vernield geweest²⁸.

Op donderdag 5 juni bevond Santa Cruz zich met zijn troepen nabij Brugge. De vijand had zich volledig op Sluis en Aardenburg teruggetrokken. Eerst dacht men hem achterna te zetten, maar graaf Fontaine verwittigde de markies dat ingevolge de ordevolle terugtocht, weinig kon ondernomen worden²⁹. Volgens Carlos Coloma steunde Aytona zeer geestdriftig het plan tot achtervolging, maar zag er van af bij het bericht dat de stadhouder van Sluis met 1.000

26. Idem, blz. 17-18.

27. Kon. Bibl. Brussel, hs. 16149, fol. 56-58. Bibl. Nac. Madrid, hs. 1436, fol. 85-87.

28. C. Coloma, *o.c.*, blz. 18.

29. Kon. Bibl. Brussel, hs. 16149, fol. 58.

infanteristen en een massa delvers Middelburg (O.VI.) «castillo y villa neutrales» had laten versterken, wat de doortocht der Spanjaarden kon beletten³⁰.

In zijn brief van 5 juni analyseert Aytona de mogelijke oorzaken van het vijandelijk falen en de vijandelijke terugtocht³¹ :

- De vlugge opmars van het Spaanse leger. (Ook Custis vermeldt dit als een belangrijk element : «Doch verstaende... dat den Graeve Jan van Nassauw met een grooter leger van 's Konings troupen seer haest stondt te volgen, is hij onverrichter saken op den 4 Juny te rugge gekeert»).
- De opname van 1.000 man binnen de Brugse muren. (Coloma spreekt van 3.000 man en Custis van «vyf duysent soldaeten»).
- Een of ander geheim akkoord van Hollandse zijde met Brugge dat mislukte. (Custis vermeldt dergelijke poging en uitnodiging tot overeenkomst van Hollandse kant, waarop door de Bruggelingen niet werd ingegaan).

Aan Spaanse zijde was men nochtans van mening, dat, ware men vier dagen later gekomen, de Hollanders Brugge zouden ingenomen hebben.

De situatie van Brugge einde mei, begin juni was inderdaad zeer kritiek, met als hoogtepunt «de compste vanden viant voor dese stadt den 2e juny». De stadsmagistraat en de Vier Leden poogden met alle mogelijke middelen aan het verweer mee te werken. Niet alleen nam de magistraat een garnizoen op binnen de stadswallen, met alle problemen en onkosten

30. C. Coloma, *o.c.*, blz. 18.

31. Kon. Bibl. Brussel, hs. 16149, fol. 58.

daaraan verbonden, maar liet ook bijlen, houwelen, schoppen, enz. maken om die «onder de gemeenten» uit te delen³². In de Brugse stadsrekeningen van 1630-1631 vindt men ingesloten een speciale «Rekenynghe vande troublen»³³. Het betreft de levering van brood, bier, kaas, enz. aan de soldaten, kruit en salpeter, en verder ook «gratuyteyten ende wynen ghepresenteert van wegghen dheeren vanden collegie aende commandeurs vande milicie».

Ook de gehele Brugse klerikale wereld stond de verdedigers in die kritieke momenten «met gheestelike wapenen» ter zijde. Op 1 juni riep de bisschop alle parochies en kloostergemeenschappen op tot gebed, lof met processie van het H. Sacrament en «t'synghen vande litanien, ende andere goede ghebeden»³⁴. De volgende dagen werd met intens gebed

32. C. Custis, *o.c.* en R.A.B., Registers Brugse Vrije, nr. 650, fol. 67-67v.

33. S(tads) A(rchief) B(rugge) (verder S.A.B.), Rek. 1630-1631.

34. A(rchief) B(isdom) B(rugge) (verder A.B.B.), Acta, dl. 16, fol. 82 : «Zyne Eerweerdigheyt verstaen hebbende dat het schyndt dat den vyandt zyn ghewelt op deser stede van Brugghe soude willen ghebruycken, de welcke zoo wel met gheestelike als met tydelike wapenen dient wederstaen, ordonneert dat in alle prochie kercken, ende mans cloosters deser stede vande zes hueren tot den achten bedynghen ghecontinueert worden, ende het lof begonst met processie van het hoochweerdich H. Sacrament, ende met t'synghen vande litanien, ende andere goede ghebeden.

Ende dat vande acht hueren tot den vyf hueren vanden merghen stondt alle vrouwe cloosters haer sullen begheven om neerstelick te waecken ende continueerlick te bidden, dat de bermerticheyt Godts ons soudien believen te vergheven ende door de voorspraecke vande Ghebenedyde moeder Godts, ende alle Godts Lieve heylighen dese stadt believe te bewaeren in het heylich Catholycke gheloove, ende te beschermen vande macht vande vyandt. Ende voorts dat van merghen den 2en Juny snuchtens ten vyf hueren in alle prochie kercken ende cloosters van mans persoonen het hoochweerdich H. Sacrament uutghestelt worde ende de bedynghen ghecontinueert tot tsavondts ten zes hueren, ten fyne als voren».

verder gegaan. Voor de vrouwenkloosters voorzagen men echter een beurtrol «midts de continuatie vande nacht wacht... te swaer soude vallen»³⁵.

Op 5 juni reeds dankte de infante Isabella in een schrijven de Vier Leden voor hun inzet en medewerking «et particulièrement pour faciliter le fait des vivres et aultres necessitez, auxquelles il fault promptement resouldre, sans s'arrester aux formalitez, estant l'occasion telle, qu'un chacun doit en general, et particulier employier ses forces et moijens puis qu'ijl s'agist principalement de la religion Catholique contre la quelle l'ennemij a conjuré»³⁶.

De 6e juni naderde het Spaanse leger Brugge tot op 1/4 mijl, wat een hele opluchting betekende voor «aquella noble y catolica ciudad» (deze edele en katholieke stad)³⁷. Santa Cruz deed met zijn gevolg zijn intrede en zoals gebruikelijk, presenteerde men hem «een stuck wyns»³⁸.

De magistraat was akkoord een garnizoen van 3.000 man op te nemen en de stad verder te versterken³⁹, waartoe men onmiddellijk de nodige schikkingen trof⁴⁰. Na een bezoek aan Damme, vertrok de markies van Santa Cruz met zijn leger op tweede Pinksteren tot halfweg Gent en in twee dagen was hij te Sint-Niklaas, waar Jan van Nassau zich bij hem

35. Ibidem, fol. 82-82v.

36. R.A.B., Registers Brugse Vrije, nr. 650, fol. 68v-69v. Volgens Custis dankte Isabella eveneens de Brugse bevolking in een schrijven van de 8e juni.

37. C. Coloma, *o.c.*, blz. 19.

38. S.A.B., Rek. 1630-1631.

39. C. Coloma, *o.c.*, blz. 19. De Bruggelingen «recibirian 3000 hombres de guarnicion y tratarian de fortificarse».

40. R.A.B., Registers Brugse Vrije, nr. 30, fol. 385-385v.

voegde. Deze was dicht langs de vijandelijke linies getrokken zonder dat de vijand ook maar iets ondernomen had⁴¹ !

Het leger van Oranje scheepte de 9e juni te Water-
vliet in. Dit kort bericht in een brief van de Spaanse
ambassadeur Aytona aan zijn koning⁴², stoffeert Co-
loma met meerdere details.

Hij beschrijft hoe de Hollandse troepen het te Wa-
tervliet hard te verduren kregen : de broodprijs steeg
ongehoord, maar veel erger nog was het gebrek aan
water voor de paarden. Met vaartuigen liet men zoet
water uit Holland aanbrengen, niet in tonnen maar
losweg in het ruim, hetgeen door de vermenging met
zeewater tijdens het transport, een grote sterfte onder
de paarden veroorzaakte : ongeveer 1.500 ! Ten slotte
scheepte het leger in en langs de Roo Vaert bereikte
het Gorinchem, waar het aan land ging. Tussen
Heusden en 's Hertogenbosch sloeg Oranje zijn kamp
op⁴³.

Terug te Brussel stelde Aytona de korrespondentie
van de ambassade op punt.

Daaruit weten we, dat de markies van Santa Cruz
zich de 11e juni een mijl voorbij Gent bevond en van
plan was de 13e te Sint-Niklaas te overnachten. Graaf
Jan van Nassau was naar Brabant getrokken, omdat

41. C. Coloma, *o.c.*, blz. 19.

42. Kon. Bibl. Brussel, hs. 16149, fol. 58. Bibl. Nac. Madrid, hs. 1436, fol. 87-88.

43. C. Coloma, *o.c.*, blz. 19-20 : «... lo que más se sintió fué el no tener agua dulce para dar de beber á los caballos, tal, que fué forzoso hazerla traer de Holanda en barcas, no entonelada, sino suelta, cosa que, por llegar gastada y mesclada con la de la mar, causo una mortandad tan grande en ellos que se creyó habian muerto más de 1500 caballos, tanto de servicio como del bagaje».

de vijand zijn ruitery te Bergen-op-Zoom had ontscheept⁴⁴.

Op dit ogenblik ook beschikte Aytona over inlichtingen betreffende de juiste getalsterkte der Noordelijken. Deze inlichtingen kwam hij te weten langs de thesaurie om, die de prins van Oranje volgde. Vermelde thesaurie verdeelde dagelijks 44.800 dukaten. Oranje beschikte over 4.600 vaartuigen elk aan 4 gulden per dag en in Vlaanderen had hij het commando over 25.000 man voetvolk.

Enkele dagen later (13 juni) schrijft Aytona zijn bedenkingen, gemaakt tijdens zijn laatste militaire campagne, aan Olivares, de minister van Filips IV⁴⁵ :

- het geld door de Staten bijeengebracht en door Madrid ter beschikking gesteld, volstaat niet om het hoofd te bieden aan Holland.
- twee legers zijn noodzakelijk — een eerste om het tegen de vijand in te zetten en een tweede om ermee onafhankelijk van het eerste te opereren⁴⁶.
- het groot voordeel der Noordelijken is de snelheid waarmede het leger zich verplaatst door het intens gebruik van de waterlopen : de 9e juni scheepte het te Watervliet in en de 11e beschikte men reeds over de cavalerie in Brabant ! Deze snelle troepenverplaatsing staat in sterk contrast met de traagheid van het Spaanse leger — alles gebeurt over land «conque se pierde tiempo y se gasta el

44. Kon. Bibl. Brussel, hs. 16149, fol. 58. Bibl. Nac. Madrid, hs. 1436, fol. 87-88.

45. Ibidem, hs. 16147-48, fol. 87.

46. Deze thesis van Aytona was geïnspireerd op de taktiek door Wallenstein toegepast. Markies Aytona kende Wallenstein tijdens zijn verblijf als ambassadeur te Wenen tussen 1624 en 1629.

exercito y la Hacienda con solo comboyes» (waar- door men tijd verliest en leger en financies ver- spilt enkel met konvooien). Voor de afstand Brugge-Breda heeft het Spaanse leger minimum 8 dagen nodig !

Carlos Coloma beschrijft verder, hoe na de «opera- tie Brugge» de Hollanders hun grenzen versterkten ter bescherming van 's Hertogenbosch, Heusden en Geertruidenberg.

Het verlies aan manschappen vulden ze aan met volk uit het Rijnleger, dat onder het bevel stond van Willem van Nassau — (Aytona wijst daarentegen op de geringe verliezen). De Spanjaarden concentreerden hun leger tussen Antwerpen en Lier. Begin juli be- schikte Spanje in de Zuidelijke Nederlanden over volgende troepensterkte : 15.000 infanteristen, 4.000 cavaleristen en daarnaast nog de Engelse en Ierse eenheden, zowat 3.000 man sterk.

Zo die gegevens juist zijn, hadden de Spanjaarden met een merkelijke numerieke minderheid de voor- bije campagne tot een goed einde gebracht — vol- gens Aytona vielen 25.000 Hollandse infanteristen Vlaanderen binnen.

Als besluit onderstreept Coloma de belangrijke strategische ligging van Brugge. De val van Brugge zou ongetwijfeld ook het verlies van Damme bete- kend hebben, van de omliggende forten en verder een mogelijke aanval op Oostende en de andere kustplaatsen⁴⁷.

Welke was de reactie te Madrid op het succes van deze operatie ?

47. C. Coloma, *o.c.*, blz. 20-25.

Filips IV feliciteerde van harte zijn ambassadeur, de markies Aytona⁴⁸. Dit gebeurt echter in een protocolaire brief, zodat de werkelijke reactie te zoeken is in een brief van Spanjes eerste minister Olivares⁴⁹.

Het nieuws over het Spaanse succes bereikte eind juni Madrid. Olivares is hierover ten zeerste verheugd maar... klaagt over de zware geldproblemen. Dit brengt hem tot een scherpe kritiek op de organisatie van het leger in Vlaanderen: de beurs moet dicht voor alle extra soldijen, buitengewone officieren en onbestaande kompagnies en afdelingen! De oudgedienden moeten daarentegen weder opgenomen en betaald worden, want al de rest betekent een ondergraven van de macht en van de dienst aan koning en vaderland. Olivares haalt het voorbeeld aan van een kind van de schatbewaarder, aan wie men zo maar een kompagnie ruitelij had toegekend en het geval van de vorming van een fiktieve kompagnie «solo para dar sueldos y titulos, quando de aca se esta diciendo que no hay un Real y de ay lo mismo» (enkel om soldijen en titels te geven, terwijl men zowel hier (Sp.) als daar (Vl.) klaagt over geldgebrek).

Bij dit alles vergeet hij het geval Brugge. Zijn ontmoediging is groot, wanneer hij de nuttelosheid van zijn inspanningen ziet om de Spaanse heerschappij in stand te houden: «... estoy esperando cada dia mi muerte o quedar arrimado» (ik hoop elke dag op mijn einde ofwel ter zijde te kunnen blijven). Hij besluit met de verzekering dat iedereen in Spanje de moed aan 't verliezen is bij het zien wat er gebeurt.

48. Bibl. Nac. Madrid, hs. 1437, fol. 21-22: brief van 17 juli 1631.

49. Archivo Medinaceli Sevilla, bundel 79: brief van 23 juni 1631.

In Spanje kende het succes i.v.m. Brugge niet de weerklank, die men in Brussel had gehoopt — de Spaanse regering zat volop in geldzorgen en dit slorpte volledig de aandacht op !

Te Brugge daarentegen besepte men des te meer het gevaar waaraan de stad ontsnapt was en de draagwijdte van het Spaans militair ingrijpen. Niet alleen werd onmiddellijk, op aanmanen van de Spaanse legerleiding, werk gemaakt van de fortificatie van de stad, maar ook wensten de Vier Leden hun erkentelijkheid uit te drukken. Ze overlegden hoe «den heere Grave van Fontaine te congratuleren ende vereeren met eene condigne gratuiteyt over sijne diensten ende debvoiren den lande bewesen inde letste invasie vanden vijandt in Vlaenderen»⁵⁰.

Verder gingen, als dankzegging na het vertrek van de vijand, drie generale processies uit⁵¹. De bisschop oordeelde immers dat de stad «non sine miraculo» ontsnapte aan de vijanden van het katholiek geloof... En een processie op zondag 6 juni 1632 ter gedachtenis van de mirakuleuze bevrijding⁵², bewijst hoe diep de Hollandse bedreiging van begin juni 1631 bij de Bruggelingen had ingeslagen.

R. BOTERBERGE - T. COLOM AGUILAR

50. R.A.B., Registers Brugse Vrije, nr. 650, fol. 75-75v.

51. A.B.B., Acta, dl. 16, fol. 83v.

52. Ibidem, fol. 149v-150.

DE BEVOLKING VAN ADINKERKE IN DE 19DE EEUW¹.

Inleiding.

De historische demografie bekleedt een belangrijke plaats in het huidig wetenschappelijk onderzoek, gezien de nauwe relatie tussen demografische en economische geschiedenis. Wil men immers fundamentele sociale en economische veranderingen begrijpen, dan is de kennis van het demografisch proces onontbeerlijk. De historische demografie is daarenboven niet alleen interessant in het kader van de studie van ons verleden, maar ze stelt een vergelijkende maatstaf vast voor hoofdtrekken in ons eigen leven. De bevolkingsproblemen waarmee wij vandaag te kampen hebben — de tendentie naar nulgroei in de geïndustrialiseerde landen en de bevolkingsexplosie in de derde wereld — kunnen we met behulp van de historische demografie beter begrijpen.

Om de demografische geschiedenis van een land te kennen, zijn micro-studies van elke geleiding noodzakelijk. En zo belandden wij in Adinkerke. Op het einde van de 18de eeuw werd onder impuls van de Oostenrijkse vorsten een nationale zeevisserij opgericht². Het gehucht «de Kerckepanne», dat als gevolg daarvan in de duinen van het tot dan toe agrarische

1. Dit artikel is een samenvatting van de hoofdzaken uit onze licentiaatsverhandeling *De bevolking van Adinkerke in de 19de eeuw. Een historisch-demografische studie (1801-1900)*. - R.U.G. 1976-1977, promotor Dr. C. Vandenbroeke.

2. B. BIJNENS, De visserij te De Panne, in *Bachten de Kupe*, 11^e jg., 1969, p. 50.

Adinkerke uit de grond rees, evolueerde in de loop van de 19de eeuw tot een belangrijke vissersnederzetting en deed het inwonertal van Adinkerke groeien van 634 in 1814 tot 3071 in 1900³. In het begin van de eeuw was deze groei vnl. te danken aan inwijking, terwijl ze tegen het einde ervan in hoofdzaak gedragen werd door de geboorteoverschotten. Illusterend voor de ontwikkeling van dit vissersdorp is ook de volgende tabel⁴ :

Tabel : Aantal vaartuigen.

	Oostende	Nieuwp.	Blankenb.	Heist	De Panne
1836	79	9	59	12	6
1860	145	—	42	24	15
1894	200	10	17	18	80

Rond de eeuwwisseling bezat Adinkerke-De Panne de tweede grootste vloot van de Vlaamse kust. Het was dus tot een all-round vissersdorp geëvolueerd.

Wij wilden een eerste en voorlopig⁵ antwoord geven op de vragen naar het huwelijkspatroon, het kinderaantal, het niveau van de zuigelingensterfte, e.d. bij de Vlaamse vissers. De noodzaak drong zich dan ook op niet alleen het demografisch gedrag van de gehele Adinkerkse bevolking te bestuderen, maar ook het specifiek gedragspatroon van elke sociale geleiding bloot te leggen. Het grote probleem was de wijze waarop wij onze bevolking indeelden. Alleen

3. Bevolkingstellingen 19de eeuw.

4. B. BIJNENS, *op. cit.*, p. 53.

5. In Vlaanderen werd tot nu toe nog geen historisch-demografische studie van een vissersbevolking gemaakt. Pas na meerdere studies zal het demografisch gedrag van die bevolkingsgroep gekend zijn.

met behulp van diverse bronnen (erfenaangiften, patentbelasting, etc.) is het mogelijk tot een haarfijne stratificatie te komen. De tijd ontbrak ons echter om ook deze complementaire bronnen te exciperen, zodat we ons enkel baseerden op de beroepsvermeldingen uit de akten van de burgerlijke stand, met alle onvolkomenheden vandien. Onze socio-professionele indeling zag er als volgt uit :

- vissers (zeer homogene groep),
- landbouwers (ook landgebruikers en hoveniers),
- werklui (werkman, dagloner, dienstknecht),
- ambachtslui (b.v. strodekker, klompenmaker),
- tertiären (b.v. handelaar, herbergier, douanebeambte, veldwachter).

Aangezien beroepstellingen voor Adinkerke in de 19de eeuw ontbreken en de reconstructie van de beroepsstructuur op basis van de bevolkingsregisters te veel tijd zou opgeslorpt hebben, kennen wij de vertegenwoordiging van elke socio-professionele groep per bepaald tijdstip niet. Wel konden wij de gezinnen die na hun huwelijk te Adinkerke bleven, en voor wie het einde van de echtverbintenis gekend is, als volgt indelen :

Tabel : Beroepsstructuur van de sedentaire bevolking.

	1801-40		1841-60		1861-80		1801-60		1801-80	
V ⁶	20	15,7%	59	50%	66	46,8%	79	32,2%	145	37,5%
L	30	23,6	11	9,3	16	11,3	41	16,7	57	14,7
W	62	48,8	37	31,3	42	29,7	99	40,4	141	36,5
A	11	8,6	6	5	7	4,9	17	6,9	24	6,2
T	4	3,1	5	4,2	10	7	9	3,6	19	4,9
Tot.127	100%		118	100%	141	100%	245	100%	386	100%

6. Verklaring afkortingen : V = vissers, L = landbouwers, W = werklui, A = ambachtslui, T = tertiären.

Uit deze tabel blijkt duidelijk het sterke overwicht van het aantal vissersgezinnen in de tweede helft van de 19de eeuw.

Tot slot willen we nog even uitweiden over methode en materiaal. Bij de zogen. gezinsreconstructie (initiatiefnemer L. Henry)⁷ — de meest aangewezen methode voor diepgaand demografisch onderzoek — wordt de inhoud van de geboorte-, huwelijks- en overlijdensakten van een gemeente (Adinkerke) voor een bepaalde periode (1801-1900) op stereotype fiches overgebracht. Na alfabetische klassering gaat men over tot de eigenlijke gezinsreconstructie : op de gezinsfiches worden bovenaan alle gegevens over de ouders gecentraliseerd en onderaan over de kinderen. Essentieel voor grondige studie is : de leeftijd van de vrouw, de huwelijksdatum, de overlijdensdatum voor één van de echtgenoten en alle geboorten van de kinderen. Dank zij een dergelijke gezinsreconstructie kunnen we beter dan ooit veranderingen in fecunditeit en mortaliteit blootleggen en begrijpen.

Beweren dat onze gezinsreconstructie foutloos is, zou overdreven zijn. Een storende factor is vooral de migratie van de gezinnen. Aangezien wij slechts de akten van één gemeente excerpeerden, zullen bij tijdelijke gezinsmigratie een aantal geboorten aan onze observatie ontsnapt zijn. Daarnaast dient ook de vraag gesteld te worden welke de representativiteit is van de in aanmerking genomen gezinnen : was het demografisch gedrag van hen die bleven dat van de ganse bevolking ? Onder welke beroeps categorie val-

7. In twee publicaties zet L. Henry de methodologie van de historische demografie uiteen : *Nouveau manuel de dépouillement et d'exploitation de l'état civil ancien* en *Manuel de démographie historique*.

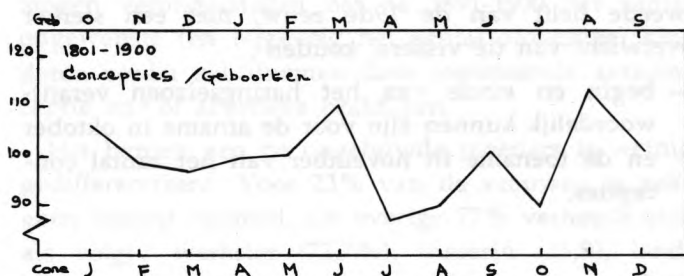

len de meest stabiele gezinnen ? De waarde van een studie wordt echter niet alleen bepaald door de dege-lijkheid van de methode, maar ook door de volledigheid van het statistisch materiaal. Voor Adinkerke was de registratie zeer behoorlijk : weinig of geen akten ontbraken, de verschaftte informatie was zeer rijk,... Hinderlijk was wel dat, zeker tot 1840, het aantal geregistreerde doodgeborenen niet beantwoordde aan de werkelijkheid, wat bepaalde resulta-ten dan ook enigszins hypothekeert.

De geboorten.

Seizoenschommelingen wettige geboorten (g) en concepties (c).

c :	J	F	M	A	M	J	J	A	S	O	N	D ⁸
g :	O	N	D	J	F	M	A	M	J	J	A	S
1801-30	103	101	107	102	122	122	109	90	77	71	98	92
1831-55	98	97	102	102	119	116	86	84	92	86	116	96
1856-75	112	111	100	95	86	93	75	90	103	100	118	112
1876-1900	107	93	90	100	92	113	85	92	112	92	114	104
1801-1900	106	99	97	100	100	110	87	90	101	90	113	102

8. Bij de berekening van de seizoenschommelingen werd rekening gehouden met de ongelijke duur van de maanden.

Tijdens de eerste helft van de 19de eeuw worden de meeste kinderen geboren van oktober tot maart. Voor de periode 1801-30 bereikt ook nog april hoge cijfers, terwijl er in de periode 1831-55 ook veel kinderen in augustus ter wereld komen. Na 1855 kristalliseren de meeste geboorten zich rond die nieuwe piek in augustus. Voor het laatste kwart van de 19de eeuw mogen we van een zekere nivellering spreken, de pieken zijn over het hele jaar verspreid. De stelling van D. Dalle⁹ dat «de voortplanting, vroeger meer dan nu, beïnvloed werd door de ritmische variaties van het sexueel instinct» blijkt aldus op te gaan. Vanaf de tweede helft van de 19de eeuw schijnt de natuur echter minder vat te hebben op de bevolking.

Daarnaast dient vermeld te worden dat de overgang van een agrarische naar een overwegend visserssamenleving zijn invloed heeft laten gelden. We mogen aannemen¹⁰ dat de landbouwers / werklui meer natuurgebonden leefden : door hun werkzaamheden op het land werden weinig kinderen verwekt in de nazomer en het begin van de herfst. Voor de tweede helft van de 19de eeuw, met een sterker overwicht van de vissers, zouden :

- begin en einde van het haringseizoen verantwoordelijk kunnen zijn voor de afname in oktober en de toename in november van het aantal concepties,

9. D. DALLE, *De bevolking van Veurne-Ambacht in de 17de en de 18de eeuw*, Brussel, 1963, p. 127.

10. Verder onderzoek, nl. seizoenfluctuaties van de concepties per socio-professionele groep, is hier noodzakelijk.

— het hoog aantal concepties in januari oorzakelijk verbonden kunnen worden met het einde van de sprotvangst.

Onwettige geboorten.

Tabel : Percentage onwettigen.

1801-10	3,60%	1851-60	2,43%
1811-20	2,00%	1861-70	2,93%
1821-30	1,88%	1871-80	2,48%
1831-40	2,99%	1881-90	2,84%
1841-50	2,72%	1891-1900	1,90%

In vergelijking met de percentages voor heel Vlaanderen¹¹ ligt het aantal onwettigen in Adinkerke aan de lage kant. Het overschot op de huwelijksmarkt en de spanningen die hieruit voortsproten tot na het midden van de 19de eeuw, kwam in Adinkerke in beperktere mate voor en kan het lager percentage onwettigen verklaren. Voor de periodes 1831-50 en 1861-70 (crisisjaren) kan de toename van het aantal onwettigen te wijten zijn aan het uitstel van het huwelijk of het niet doorgaan door het afsterven van de man, na prenuptiale betrekkingen. We mogen veronderstellen dat na 1891-1900 het aantal ongewenste (en bijgevolg het aantal onwettige) kinderen verder zal afnemen door toenemende anticonceptie en/ of abortieve praktijken.

Het beroep van de ongehuwde moeders is weinig gedifferentieerd. Voor 23% van de vrouwen is zelfs geen beroep vermeld. De overige 77% verhoudt zich als volgt: werkster (72,7%), visserin (13,9), landbouwster (4,4), bijzondere (4,4), herbergierster (2,9),

11. C. VANDENBROEKE, Prospektus van het historisch-demografisch onderzoek in Vlaanderen, in *Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis*, CXIII (1976) 67-69 en 83.

bareelwaakster (0,7), rentenierster (0,7). Het overgrote deel van de vrouwen is bijgevolg werkster. Opvallend is het gering percentage onwettige kinderen dat bij de visserinnen verwekt wordt. Het intensief nuptialiteitspatroon van deze socio-professionele groep zal hierin zeker een rol gespeeld hebben. Er worden ook zeer weinig onwettige kinderen verwekt bij de hogere sociale klassen. Het is mogelijk dat in de eerste plaats deze meisjes de schande ontvluchtten door naar de stad te trekken.

Prenuptiale concepties.

Als prenuptiale concepties beschouwen we die geboorten die binnen de 7 maanden na het huwelijk plaatsvinden. Tot 1880 blijft het aantal prenuptialen op hetzelfde niveau schommelen (1801-40 : 22,8% van het aantal eerstgeborenen ; 1841-60 : 22,3% ; 1861-80 : 21,4%). Voor de laatste twee decennia van de 19de eeuw, met hun 35,6%, tekent zich een sterke toename af.

Evenals J.L. Flandrin¹² maakten we voor de prenuptialen volgende onderscheidingen :

- tussen 0 en 3 maand na het («geprovoceerde») huwelijk ter wereld gekomen,
- tussen 4 en 5 maand na het («geavanceerde») huwelijk ter wereld gekomen,
- tussen 6 en 7 maand na het («geplande») huwelijk ter wereld gekomen.

12. J.L. Flandrin, *Les amours paysannes. Amour et sexualité dans les campagnes de l'Ancienne France (XVIe-XIXe siècle)*, Parijs, 1975, passim.

Tabel : Percentage prenuptialen.

	1801-40	1841-60	1861-80	1881-1900
0-3m	12,7%	12,5%	8,7%	6%
4-5m	3,3	3,5	2	17,3
6-7m	6,7	6,2	10,7	12,2

Het aantal «geplande» huwelijken nam toe. Vanaf 1861 ongeveer stijgt het aantal verloofden dat kort vóór het huwelijk sexuele betrekkingen heeft. De Kerk schijnt op dit terrein dus weinig invloed gehad te hebben op het gedrag van de jongeren.

Het aantal «geavanceerde» huwelijken blijft klein tot 1880. Voor de laatste decennia van de 19de eeuw is de toename echter zo groot dat we van een «sexuele revolutie» mogen spreken.

Het aantal «geprovoceerde» huwelijken neemt af. Tot 1860 was de druk van de Kerk voldoende groot om een aantal jongemannen tot een huwelijk te dwingen. Na 1860 neemt die invloed af; tussen 1881-1900 is het aantal «geprovoceerde» huwelijken nog maar klein.

Tot slot stellen we het aantal prenuptialen dat tussen 0 en 3 maand na het huwelijk ter wereld komt en het aantal onwettigen gelijk aan 100%. Van dit totaal berekenen we het percentage prenuptialen 0-3m : 1801-40 : 25,4% ; 1841-60 : 29,7% ; 1861-80 : 21,6% ; 1881-1900 : 11,1%. In geval van vluchtige relatie heeft het zwangere meisje dus weinig kans met de vader van haar kind in het huwelijk te treden. Na 1860, maar vooral na 1880, blijkt de druk van de morele gezagdragers nog maar weinig succes te hebben.

Uit deze cijfers kunnen we dus besluiten dat, zeker tot 1860, de bevolking dank zij de invloed van de Kerk kuis leefde. Naar de eeuwwisseling toe slaan de

jongeren minder acht op haar vermaningen en worden de zeden heel wat vrijer.

De geboorte-intervallen.

Zowel het interval tussen het huwelijk en de eerste geboorte als de overige intervallen werden berekend.

— INTERVAL HUWELIJK-EERSTE GEBOORTE.

Interval	Huwelijksleeftijd (1801-1900)					
	15-19	20-24	25-29	30-34	35+	15-35+
8 - 11 m	71%	66%	63%	74%	39%	65%
+ 12 m	29%	34%	37%	26%	61%	35%

Vijfzestig procent van de gezinnen worden vóór de eerste huwelijksverjaardag verrijkt met een nakomeling¹³. Tweeëntwintig procent van de eerstgeborenen worden in de loop van de negende maand na het huwelijk geboren. Intervallen van meer dan twee jaar komen slechts zelden voor. (Bij 5,4% van de gezinnen). Als we rekening houden met de huwelijksleeftijd, constateren we dat naarmate de vrouw later huwde (uitz. 30-34 jaar) ze ook minder kans liep vóór 12 maanden na het huwelijk een kind ter wereld te brengen. Zeker na 35 jaar zijn een groot aantal vrouwen minder vruchtbaar.

Er bestaat wel een verschil in intervallengte voor de rijkere beroepklassen (landbouwers en ambachtstertiatoren) en de armere (vissers en werklui) :

13. De prenuptiale concepties zijn hier buiten beschouwing gelaten.

Interval	V	W	L	A-T (1801-80)
8 - 11 m	62,6%	60,4%	70%	74%
+ 12 m	37,3%	39,5%	30%	26%

Meer dan 70% van de vrouwen van de landbouwers en ambachtstertiatoren bevallen tussen 8 en 11 maanden na het huwelijk. Voor de armere sociale klassen daarentegen bedraagt dit percentage slechts 60 à 63%. De geringere fecundabiliteit van deze laatsten, maar ook een grotere impact van de intra-uterinaire mortaliteit speelden een rol. (Zie verder).

— OVERIGE INTERVALLEN (alleen gezinnen met min. 6 kinderen).

Gemiddelde intervallengte (1801-80) :

1-2 bevalling	18,6 m	vierdelaatste	22,1 m
2-3 bevalling	19,4 m	derdelaatste	23,3 m
3-4 bevalling	21,6 m	voorlaatste	26,3 m
4-5 bevalling	23,2 m	laatste	29,3 m

Hoe meer bevallingen een vrouw achter de rug heeft, hoe langer het interval tussen de volgende geboorten is. Vooral het langere laatste interval valt op : de afnemende fecunditeit laat zich gelden.

— INVLOED VAN DE MORTALITEIT OP DE GEBOORTE-INTERVALLEN.

Voor elk gezin berekenden wij het interval na overlijden, d.i. wanneer het voorgaande kind overlijdt binnen het eerste levensjaar, en het normaal interval, d.i. wanneer het kind één jaar of ouder wordt. De intervallen na overlijden zijn steeds korter dan de normale intervallen :

	Gezinnen 1801-60	Gezinnen 1861-1900
norm.	24,2 m	22,6 m
na overl.	19,4 m	18,3 m

We mogen dus aannemen dat de lengte van het interval tussen de opeenvolgende geboorten nauw samenhangt met de duur van de lactatieperiode. Als het voorgaande kind overlijdt, wordt de lactatieperiode onderbroken en kan de ovulatie weer op gang komen.

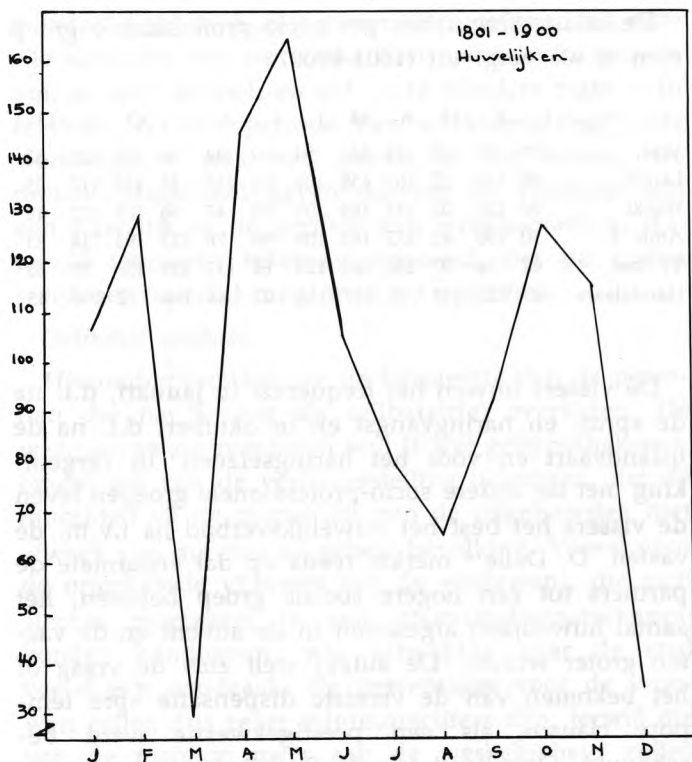
Tot slot konden we nog nagaan in welke mate de Adinkerkse vrouwen hun kind met moedermelk voedden. Hiervoor stelden we het interval na overlijden gelijk met 100% en gingen na in hoeverre het normaal interval daarvan afweek. Als deze afwijking naar nul tendeert, wordt geen of slechts korte tijd borstvoeding gegeven; bij een afwijking van 50% en meer wordt het kind wel lange tijd door de moeder zelf gevoed. In Vlaanderen en Brabant worden steeds hogere percentages dan 50% genoteerd; uitzonderingen daarop vormen het Waasland en de Polderstreek. Voor Adinkerke golden de volgende percentages: 1801-60: 24,7% en 1861-1900: 23,4%. Deze cijfers wijzen er dus op dat de lactatieperiode ook in Adinkerke zeer kort werd gehouden. Uit deze cijfers mogen we o.i. ook besluiten dat alle socio-professionele groepen — dus ook de armere — slechts korte tijd borstvoeding gaven. Hun overwicht bij de geobserveerde gezinnen (286 vissers / werklui tegenover 100 landbouwers / ambachtslui-tertiairen) geeft nl. de tendens aan in onze cijfers. Verder onderzoek is evenwel aangewezen.

De huwelijken.

Seizoenschommelingen huwelijken.

	J	F	M	A	M	J	J	A	S	O	N	D
1801-30	46	152	23	203	214	107	81	63	77	86	113	28
1831-55	102	127	32	211	196	91	74	41	100	92	124	4
1856-75	122	108	43	134	137	105	94	78	73	181	73	47
1876-1900	122	136	23	97	149	111	73	69	104	129	135	46
1801-1900	106	130	29	146	165	105	80	65	92	127	115	35

De fluctuaties van de huwelijken worden sterk gedomineerd door de kerkelijke voorschriften. In maart, tijdens de vasten, en in december, tijdens de advent, wordt er weinig gehuwd. Wel bestond naar het einde van de 19de eeuw toe, de neiging om toch in december te trouwen. Zowel de vasten als de advent worden ingesloten door maanden waarin men frequent huwde : februari, april, november en januari. Tot in 1855 werden de meeste huwelijken afgesloten in april en mei. Na 1855 zijn de schommelingen minder uitgesproken. Naast april en mei geniet nu ook oktober de voorkeur van een aantal huwelijkskandidaten.

De seizoenfluctuaties per socio-professionele groep zien er als volgt uit (1801-1900) :

	J	F	M	A	M	J	J	A	S	O	N	D
Viss.	179	158	15	81	144	94	62	44	84	160	120	53
Landb.	88	124	37	169	138	104	101	113	45	132	117	25
Werkl.	96	126	22	185	189	109	89	47	86	105	122	19
Amb. l.	50	130	42	175	161	105	93	76	122	93	114	33
Vr. ber.	62	54	37	168	163	129	62	112	129	137	77	62
Handelaars	45	125	114	94	137	118	22	68	166	92	166	45

De vissers huwen het frequentst in januari, d.i. na de sprot- en haringvangst en in oktober, d.i. na de Ijslandvaart en vóór het haringseizoen. In vergelijking met de andere socio-professionele groepen leven de vissers het best het huwelijksverbod na i.v.m. de vasten. D. Dalle¹⁴ merkte reeds op dat «naarmate de partners tot een hogere sociale groep behoren, het aantal huwelijken afgesloten in de advent en de vasten groter wordt». De auteur stelt zich de vraag of het bekomen van de vereiste dispensatie «pro tempore clauso» als een prestigekwestie werd beschouwd. Opvallend is wel dat bij de vissers en de werklui, de laagste sociale klassen, het minst tijdens de vasten wordt getrouwd. Wij stelden echter vast dat voor de advent de relatie rijkdom-frequentie niet opgaat. Het is dus mogelijk dat het geringer aantal observaties voor de hogere klassen tot een zekere vertekening aanleiding gaf.

De landbouwers geven de voorkeur aan het voorjaar (april-mei) en aan oktober (pachtovereenkomsten). Tijdens de zomer, en vnl. in september, wordt

14. D. DALLE, De bevolking van de stad Veurne in de 17e-18e eeuw, in *Handelingen van het Genootschap «Société d'Emulation» te Brugge*, dl. CVI, 1969, p. 95.

er minder gehuwd. Het zware werk op het land eiste alle aandacht op. De werklui en ambachtslui huwen vnl. in april en mei, en ook — in mindere mate — in februari, d.i. de periode van werkhervatting¹⁵. De werkloosheid was het grootst in de winter. De minstvermogenden gaven daarom de voorkeur aan een huwelijk in de periode van werkhervatting, d.i. na 15 februari; rekening houdend met de vasten werd het huwelijk uitgesteld tot april-mei.

Definitief celibaat.

Hieronder verstaan we de frequentie van de personen die na 50 jaar als celibatair(e) overlijden. De waarde van de resultaten wordt wel gehypotheekeerd, omdat wij van de veronderstelling uitgingen, dat de mobiliteit en de mortaliteit van de ongehuwden niet afweek van die van de gehele bevolking. Vooral voor de ongehuwde vrouwen (en de weduwen), die zich slechts moeizaam in een plattelandsmaatschappij konden handhaven, was uitwijking naar de stad veelal een noodzaak. De percentages voor de vrouwen zullen dus zeker minimumcijfers zijn, terwijl die van de mannen meer aan de werkelijkheid zullen beantwoorden.

Tabel : Percentage celibatairen op 50-jarige leeftijd.

	1801-30	1831-55	1856-75	1876-1900	1801-1900
Mannen	8,8	7,4	8,5	8,7	8,1
Vrouwen	3,2	4,7	4,3	7,5	5,3

Het aantal celibatairen dat, na de kaap van de vijftig te hebben omzeild, nog te Adinkerke verbleef,

15. D. DALLE, *ibidem*, p. 94.

was zeer gering. Zowel voor de mannen als voor de vrouwen overtrof het definitief celibaat nooit de 10%. Voor de mannen werden steeds hogere percentages aangetroffen. Dit kan te wijten zijn aan de beperktere emigratie van de mannelijke celibatairen en aan het mannenoverschot in Adinkerke veroorzaakt door de grotere nood aan mannelijke werkkrachten. Opmerkelijk is wel de toename van het percentage definitief celibatairen bij de vrouwen tussen 1876-1900. Dit kan het gevolg zijn van een remming van de immigratie of van een gewijzigd (restrictiever) nuptialiteitspatroon. Ook de daling van de mortaliteit en het bijgevolg minder frequent afsluiten van tweede huwelijken kan een rol gespeeld hebben.

Leeftijd bij eerste huwelijk.

Het restrictief nuptialiteitspatroon dat de 19de eeuw kenmerkte, scheen voor Adinkerke minder uitgesproken te zijn :

	Gemidd. lft. mann.	Gemidd. lft. vr.	Afwijking
1801-30	29,3	25,6	— 3,7
1831-60	28,0	25,0	— 3
1861-80	27,6	23,9	— 3,7
1881-1900	26,2	23,1	— 3,1

De zogenaamde transitiefase¹⁶, waarbij de huwelijksleeftijd (en de natuurlijke vruchtbaarheid) scherp daalde, zette zich vroeger in bij de vrouwen dan bij de mannen. Reeds in de periode 1861-80 noteren wij een gemiddelde huwelijksleeftijd van minder dan 24

16. Zie artikel van R. LESTHAEGHE, Vruchtbaarheidscontrole, nuptialiteit en sociaal-economische veranderingen in België, 1846-1910, in *Bevolking en Gezin*, 1972, pp. 251-305.

jaar. Voor de mannen manifesteert zich de verdere daling van de huwelijksleeftijd pas in de laatste decennia van de 19de eeuw.

De huwelijksleeftijd wordt in belangrijke mate beïnvloed door de tewerkstelling. In de 19de eeuw was door de daling van de mortaliteit het aantal huwelijkskandidaten sterk toegenomen en gezien de weinig elastische economische infrastructuur, konden deze onmogelijk allemaal tewerkgesteld worden. Als afweermecanisme ging men later huwen. De in vergelijking met andere gemeenten¹⁷ wat lagere huwelijksleeftijden voor Adinkerke moeten in verband gezien worden met die tewerkstelling. Zeer zeker bij de visvangst, die steeds in belang toenam, konden nog vele handen gebruikt worden. De huwelijksleeftijden per socio-professionele groep zullen ons toelaten hier dieper op in te gaan :

	Mannen					Vrouwen				
	V	L	W	A	T	V	L	W	A	T
1801-60	24,7	30,3	28,9	29,6	30,2	22,8	24,9	25,5	26,2	25,8
1861-1900	24,1	30,3	28,0	26,9	28,2	22,0	27,1	23,3	24,9	24,5

De vissers en hun vrouwen huwden zeer vroeg en in vergelijking met de andere socio-professionele groepen trouwden ze steeds het jongst. De gunstige tewerkstelling in de visserij (en een mentaliteit eigen aan deze lagere sociale klasse ?) kan als mogelijke verklaring dienen. Uit deze cijfers mogen we ook be-

17. R. MIERS, *De bevolkingsstructuur en -evolutie van de gemeente Hoboken in de 19de eeuw : een historisch-demografisch onderzoek (1804-1913)*, onuitgegeven licentiaatsverhandeling, R.U.G., 1975-76, p. 71.

G. VANSTEELANT, *Bijdrage tot een historisch-demografische analyse : Rumbeke (1815-1890)*, onuitgegeven licentiaatsverhandeling, R.U.G., 1974-75, p. 53.

sluiten dat de relatief lage huwelijksleeftijden voor Adinkerke en de daling ervan in de 19de eeuw in belangrijke mate voortspruiten uit de lage huwelijksleeftijden van de vissers. Hoe groter hun vertegenwoordiging (b.v. in 1881-1900 is bij' 45,7% van de huwelijken een visser betrokken), hoe lager de huwelijksleeftijd voor de ganse bevolking zal liggen.

De landbouwers huwden zeer laat, nl. rond 30 jaar. Een belangrijke daling van hun huwelijksleeftijd doet zich ook niet voor. Voor de landbouwsters noteren we zelfs een stijging. Ook de werklui trouwen tamelijk laat. Voor beide socio-professionele groepen speelde de economische factor een belangrijke rol. Om de versnippering van het bedrijfsgoed en bedrijfskapitaal tegen te gaan, zullen een aantal landbouwerszonen (en landbouwersdochters : zie stijging huwelijksleeftijd) hun huwelijk uitstellen (bv. tot hun vader overleden is). Maar ook veel werklui, die naast het werk op het land afhankelijk zijn van de opbrengst van een klein lapje grond, zullen wachten met trouwen tot ze dit stukje grond verworven hebben.

Weduwschap en nieuw huwelijk.

Tabel : Huwelijken volgens burgerlijke staat.

	1801-30	1831-60	1861-80	1881-1900	1801-1900
C x Ce ¹⁸	58,3%	71,9%	83,3%	85,3%	77,4%
W x Ce	17,9	14,1	6,3	6,1	10
C x We	18,4	10,8	7	4,9	8,9
W x We	5,2	3	3,3	3,5	3,5

18. Verklaring afkortingen : C = celibatair, Ce = celibataire, W = weduwnaar, We = weduwe.

Het aantal huwelijken waarbij een weduwe of een weduwnaar betrokken is, is sterk afgenomen tegen het einde van de 19de eeuw : 41,6% tijdens de periode 1801-30 en 14,6% voor 1881-1900. De transitie dient vooral gesitueerd te worden tussen 1801-60 ; na 1860 krijgen we een stabilisering van de situatie. De daling van de mortaliteit en het feit dat minder huwelijken ontbonden worden, zal hierbij wel een belangrijke rol gespeeld hebben. Ook de verlaging van de huwelijksleeftijd, waardoor proportioneel meer jongeren een huwelijk gaan afsluiten, deed zijn invloed voelen. Gelijktijdig moet hierbij een gewijzigde huwelijkspolitiek in aanmerking genomen worden, in die zin dat zich nog weinig ongehuwden bereid toonden om met een weduwe(-naar) te trouwen. Meer bepaald voor de laagste sociale klassen (vgl. onderstaande tabel) kan aldus gesteld worden dat men in toenemende mate een huwelijk uit liefde wenste aan te gaan. Voor de landbouwers en, zij het in mindere mate, voor de tertiären waren materiële overwegingen en een meer pragmatische ingesteldheid daarentegen nog steeds bepalend, zodat meerdere celibatairen nog met een weduwe in de echt traden.

Tabel : Huwelijken volgens burg. staat, per socio-prof. groep (1801-1900)

	Vissers	Landb.	Werkl.	Amb.l.	Tert.
C x Ce	87%	60%	75%	79%	80%
W x Ce	5	21	8	11	14
C x We	5	15	12	6	4
W x We	3	4	5	4	2

De vraag dringt zich ook op welke proportie van de weduwen(-naars) opnieuw in het huwelijksbootje stapte :

	Leeftijd bij weduwschap						Tot.
	-30	30-39	40-49	50-59	60-69	+70	
Mannen	100%	86,9	68,9	39,3	21,9	5,2	45,6
Vrouwen	66,6	62,9	28,5	15	3,5	0	27,5

Slechts een kleine helft van de weduwnaars hertrouwde, terwijl nauwelijks meer dan een vierde van de weduwen tot dezelfde stap overging. In elke leeftijdsklasse hertrouwden meer mannen dan vrouwen. De leeftijd bij het weduwschap speelde een belangrijke rol :

- beneden de 30 jaar hertrouwden alle mannen. Tot ongeveer 50-59 jaar lag de verhouding tweede huwelijken tamelijk gunstig. Na 70 jaar hertrouwden er nog maar weinig. (Sterke invloed mortaliteit).
- opvallend is het hoog percentage vrouwen jonger dan 30 jaar dat geen nieuw huwelijk meer afsluit. Na hun 40ste verjaardag (einde vruchtbaarste periode) hertrouwen nog weinig vrouwen. De kans op een nieuw huwelijk voor de bejaarde weduwen vooral is zeer klein.

Tot slot kunnen we nog nagaan welke tijd er verliep tussen het afsterven van de partner en het nieuw huwelijk :

Duur	Mannen			Vrouwen		
	-40 j.	+40 j.	tot.	-40 j.	+40 j.	tot.
0-2m	12%	8%	10%			
3-5m	24	23	24			
6-8m	19	11	15			
9-11m	7	11	9	19%	29%	23%
12-17m	7	15	11	21	26	23
18-23m	10	2	6	7	10	8
2j	7	15	11	26	10	20
3	—	8	4	7	5	7
4	2	—	1	3	—	2
5+	10	7	8	16	20	17

De mannen hertrouwen zeer vlug : 34% wacht niet langer dan zes maand na de dood van hun vrouw ; 58% is reeds binnen het jaar opnieuw gehuwd. Zowel de mannen jonger (24%) als ouder (23%) dan 40 jaar hertrouwen het frequentst 3 à 5 maand na het afsterven van hun partner. De mannen beneden de 40 jaar leggen aanvankelijk een grotere haast aan de dag : 80% is reeds hertrouwd binnen de twee jaar. Bij hun oudere lotgenoten trouwt «slechts» 70% binnen ditzelfde interval.

De vrouwen waren verplicht tot negen maanden na de dood van hun man te wachten met een nieuw huwelijk (posthume geboorten). Ongeveer een vierde van de weduwen hertrouwde na 9 - 11 maanden weduwschap. Een evengroot aantal (23%) wachtte nauwelijks 12 à 17 maanden. Dus ook bij de vrouwen ging men zeer snel over tot de keuze van een nieuwe partner. De weduwen boven de 40 jaar hertrouwen vlugger dan hun jongere soortgenoten, waarschijnlijk uit vrees definitief afgeschreven te worden¹⁹. In tegenstelling tot de mannen wacht een groter percentage vrouwen lange tijd (d.i. langer dan 5 jaar) vooraleer te hertrouwen.

19. Naast een indeling in leeftijdsklassen ware het ook interessant geweest de weduwen/weduwnaars op te splitsen volgens socio-professionele groepen. D. DALLE, *op. cit.* (*Handelingen*), p. 89, kwam tot het besluit dat het aantal weduwen/weduwnaars dat binnen het jaar hertrouwt, minder groot is in de meer gegoede klassen.

*Herkomst van de huwelijkspartners.***Tabel : Woonplaats op tijdstip van huwelijk.**

	1801-20	1821-40	1841-60	1861-80	1881-1900
V-M					
Adink.	68,5%	58,9%	64,5%	58%	64,7%
V					
Adink.	25,9	30,9	30	34,3	29,6
M					
Adink.	3,1	7,1	4,5	7,3	5,4
Onbek.	2,3	2,9	0,8	0,3	0,2

Op één uitzondering na woonde er steeds één van de huwelijkspartners te Adinkerke. In 63% van de gevallen woonden bruid en bruidegom te Adinkerke, in 31% woonde alleen de vrouw te Adinkerke, terwijl in slechts 6% van de gevallen alleen de man te Adinkerke woonde. Er werd dus meestal de voorkeur gegeven aan een huwelijk in de woonplaats van het meisje.

Tabel : Woonplaats «vreemde» bruidegoms.

	1801-20	1821-40	1841-60	1861-80	1881-1900
-5 km.	16	26	40	55	67
5-10	14	20	22	11	15
10-15	3	5	5	6	5
15-20			3	3	5
20-50		1	1	7	20
50+		1	1	21	14
Tot.	33	53	72	103	126

Het grootste deel van de mannen was afkomstig uit de aangrenzende gemeenten (-5 km.), nl. 52,7%. Tot 1860 kwam het tweede belangrijkste contingent mannen uit de gemeenten grenzend aan de aangrenzende gemeenten (5-15 km.). Na 1860 deed zich een verschuiving voor en kwamen er meer echtgenoten uit

verder afgelegen gemeenten (20+km.). In afstanden omgerekend echter blijkt dat bij het huwelijk nage-
noeg alleen micro-migraties optreden : 90,5% van de
bruidegoms legt een afstand van maximum 50 km. af.
De 37 bruidegoms die wel verder woonden, kwamen
vnl. uit Vlissingen (24 Adinkerkenaars die in Vlissin-
gen woonden als loods), uit Antwerpen (4 mannen)
en uit Gent (2 mannen). De meeste mannen woonden
aldus in West-Vlaanderen (82,4%). De overige brui-
degoms kwamen uit Frankrijk (8,7%), Vlissingen
(6,2%) en de andere provincies (2,5%). Opvallend is
het feit dat het percentage mannen dat over de
Franse grens heen hun bruid kiest, klein is.

Ontwikkelingsgraad van de bevolking.

We beperkten ons tot de controle van de handte-
keningen in de huwelijksakten :

	1801	1811	1821	1831	1841	1851	1861	1871	1881	1891
	-10	-20	-30	-40	-50	-60	-70	-80	-90	1900
M										
Gelett.	66%	58	64	51	61	59	73	71	89	94
V										
Gelett.	29%	24	41	31	33	40	50	52	84	93

Allereerst moet op de gunstige alfabetiseringsgraad
voor de Westhoek gewezen worden²⁰. Voor Binnen-
Vlaanderen zijn gemiddeld 40 à 50% van de mannen
geletterd, terwijl in Adinkerke steeds minimaal 51%
van de mannen hun huwelijksakte ondertekenden.
De cijfers voor Adinkerke sluiten aan bij de gunsti-

20. D. Dalle kwam tot dezelfde vaststelling voor het jaar 1709,
zie D. DALLE, Een statistiek van het analfabetisme in Veurne-
Ambacht, in 1709, in *Biekorf*, 1955, pp. 47-51. Ongeveer 30% van
de mannelijke bevolking van de kasselrij kon schrijven.

ger waarden voor N.W. Frankrijk (dép. du Nord), waar in het begin van de 19de eeuw 60 à 70% van de mannen geletterd was²¹.

Het percentage alfabeten lag steeds hoger voor de mannen dan voor de vrouwen. Voor beide geslachten evolueert dit percentage gunstig. Een dieptepunt doet zich voor omstreeks 1830, m.a.w. het tijdstip waarop de individuen huwen die in het begin van de 19de eeuw school liepen of hadden kunnen lopen. Er heeft zich blijkbaar tijdens de Franse tijd een storing in het onderwijs voorgedaan. Na 1860 en na 1880 krijgen we een sprongsgewijze vooruitgang.

Het verband tussen welstand en alfabetisme is voor de hele 19de eeuw evident :

	Vissers		Landb.		Werkl.		Amb.		Tert.	
	M	V	M	V	M	V	M	V	M	V
1801-										
1900	68%	63%	92%	71%	56%	40%	91%	72%	98%	80%

Zeer hoge percentages worden bereikt bij de landbouwers en de ambachtslui. De situatie bij de tertiairen is nog gunstiger : 98% geletterden. (De mannen die niet kunnen tekenen zijn alle 3 handelaarherbergier). Heel wat lagere waarden worden genoteerd voor de werklui en de vissers. Toch dient opgemerkt te worden dat de vooruitgang voor beide socio-professionele groepen in de tweede helft van de 19de eeuw zeer groot was : bv. 20% geletterde vissers tussen 1801-50 tegenover 73% tussen 1851-1900.

21. F. FURET - J. OZOUF, Literacy and industrialization : The case of the Département du Nord in France, in *Journal of European Economic History*, 1976, 5, pp. 5-44.

*De fecunditeit.**Vruchtbaarheidscoëfficiënten²².*

Periode	Leeftijdsgroep						
	15-19	20-24	25-29	30-34	35-39	40-44	45-49
23							
1801-	0,636	0,583	0,543	0,505	0,411	0,230	0,015
1840	0,272	0,539	0,529	0,496	0,409	0,227	0,015
1841-	0,666	0,601	0,540	0,509	0,432	0,216	0,020
1860	0,380	0,533	0,526	0,502	0,425	0,211	0,020
1861-	0,722	0,576	0,554	0,513	0,404	0,208	0,042
1880	0,333	0,528	0,542	0,511	0,402	0,208	0,042

De vruchtbaarheidscoëfficiënten voor Adinkerke liggen voor de hele beschouwde periode hoog. De duidelijk convexe curve wijst op een premalthusiaanse bevolking met een nog natuurlijk vruchtbaarheidspatroon. Daarnaast speelde voor Adinkerke een andere factor een belangrijke rol : we wezen er reeds op dat de lactatieperiode zeer kort werd gehouden. Dit brengt met zich mee dat de steriele periode na elke bevalling kort was en dat de volgende conceptie zeer vlug kon plaatsvinden.

Naarmate de leeftijd van de vrouw toeneemt, daalt de vruchtbaarheid. Opvallend zijn ook de verschillen tussen de vruchtbaarheidscoëfficiënten inclusief en exclusief prenuptiale concepties. Vooral bij de jongere leeftijdsklassen zijn de afwijkingen aanzienlijk. De grotere vitaliteit (?) van de jongeren, maar ook de

22. De vruchtbaarheidscoëfficiënt wordt verkregen, door per vijfjaarlijkse leeftijdsgroep (15-19 jaar, 20-24 jaar,...) het aantal geboorten te delen door het aantal jaren dat de vrouwen er gezamenlijk in doorbrachten.

23. We streefden twee evaluaties van de vruchtbaarheidscoëfficiënten na, nl. inclusief (bovenste waarde) en exclusief (onderste waarde) prenuptiale concepties.

geringere vruchtbaarheid op latere leeftijd, geven aanleiding tot deze afwijkende resultaten.

De cijfers voor de 3 subperiodes vertonen een grote continuïteit, er doen zich nauwelijks wijzigingen voor. De ietwat lagere waarden voor 1801-40 spruiten o.a. voort uit de gebrekkige registratie van de doodgeborenen. Daarnaast speelden de grotere impact van de morbiditeit en de bijgevolg talrijker voorkomende conceptie- en zwangerschaps crises een rol (1803-1804, 1810-1812,...). Tijdens de periode 1861-80 dalen de vruchtbaarheidscoëfficiënten lichtjes, tot op ongeveer het niveau van 1801-40. De lagere waarden voor de leeftijdsgroepen 35-39 en 40-44 jaar zijn waarschijnlijk van toevallige aard, maar kunnen ook een aanwijzing zijn voor de schuchtere doorbraak van anticonceptie. De vruchtbaarheidscoëfficiënten volgens de socio-professionele groepen laten ons toe hier dieper op in te gaan :

Socio-prof. groep	Leeftijdsgroep (1801-80)					
	15-19	20-24	25-29	30-34	35-39	40-44
V	0,700	0,574	0,542	0,515	0,437	0,260
L	0,727	0,700	0,606	0,558	0,438	0,188
W	0,642	0,597	0,518	0,496	0,390	0,182
A-T	0,636	0,527	0,611	0,470	0,388	0,257

Voor alle socio-professionele groepen ligt de vruchtbaarheid op een hoog peil, dat geleidelijk afneemt met het vorderen van de leeftijd. De hoogste waarden noteren we bij de landbouwers. Deze schijnen dus helemaal geen restrictief voortplantingspatroon te hebben, zoals dit bv. elders²⁴ kon worden vastgesteld. Het niveau van de vruchtbaarheid ligt bij

24. b.v. Rumbeke, G. Vansteelant, *op. cit.*, p. 92.

de vissers en de werklui op ongeveer gelijke hoogte tot en met de leeftijdsklasse 30-34 jaar. De groep ambachtslui-tertiairen staat ietwat apart: voor alle leeftijdsklassen (uitz. 25-29 en 40-44 jaar) worden de laagste coëfficiënten genoteerd.

Veelal²⁵ kan er een onderscheid gemaakt worden tussen rijke- vruchtbare gezinnen en armere- minder vruchtbare gezinnen. Als we de ambachtslui-tertiairen buiten beschouwing laten, zouden we ook voor Adinkerke tot een relatie tussen rijkdom en vruchtbaarheid mogen besluiten. De lagere levensstandaard van de werklui en de vissers (slechtere voeding, minder hygiëne) kon de vruchtbaarheid van de vrouw verminderen en maakte haar ook kwetsbaarder tijdens de zwangerschap (meer miskramen). Maar ook enge behuizing, waardoor ouders en kinderen in dezelfde kamer moesten slapen, en uithuizigheid (bv. bij seizoenarbeid) kunnen het aantal concepties in negatieve zin beïnvloed hebben. De groep der ambachtslui-tertiairen mogen we wel als de minst vruchtbare groep bestempelen. Aanvankelijk dachten we dat dit niet het gevolg was van anticonceptie, maar wel te wijten aan het gering aantal observaties en aan toevallige factoren, zoals de geringere fecundabiliteit van een aantal vrouwen. Uit de studie van de zuigelingensterfte (zie verder) bleek echter dat de ambachtslui-tertiairen als eersten binnen de Adinkerkse samenleving aan geboortelimitatie (op beperkte schaal) hebben gedaan.

Dimensie van de gezinnen.

Alle gezinnen waarvoor een einddatum gekend was, werden gebruikt.

25. H. CHARBONNEAU, *Tourouvre-au-Perche aux XVIIe et XVIIIe siècles*, Parijs, 1970, p. 110.

Tabel : Spreiding van het aantal gezinnen volgens het aantal kinderen.

Ant. geboren	Gezinnen gevormd in 1801-60 (%)	Gezinnen gevormd 1861-80 (%)
0	159	71
1	41	7
2	20	21
3	45	70
4	73	78
5	102	92
6	53	57
7	49	92
8	73	92
9	98	106
10	102	127
11	53	71
12	25	50
13	37	14
14	33	28
15	16	7
16	8	—
17	—	14
18	8	—
20	4	—

Voor de periode 1801-60 valt het hoog percentage (16%) kinderloze gezinnen op. Daarnaast komen de gezinnen met 5, 9 en 10 kinderen het frequentst voor; 26% van de beschouwde populatie heeft 10 kinderen en meer, en per gezin worden gemiddeld 6,58 kinderen geboren. In de daaropvolgende periode (1861-80) constateren we een toename van het gemiddeld aantal kinderen tot 7,29. Deze stijging hangt nauw samen met de afname van het aantal gezinnen zonder kinderen (nog slechts 7%). Als we die kinderloze gezinnen voor de beide periodes buiten beschouwing laten, krijgen we voor 1801-60 gemiddeld 7,87 kinderen per gezin en voor 1861-80 gemiddeld 7,85, m.a.w. een zeer lichte afname.

De gezinsomvang en de huwelijksleeftijd staan in nauw verband met elkaar. In de eerste helft van de 19de eeuw huwde men op latere leeftijd (25,3 jaar in 1801-60 en 23,9 in 1861-80) en kwamen er proportioneel meer tweede huwelijken voor (33% in 1801-60 en 17% in 1861-80). De kans dat een bepaald echtpaar kinderloos bleef, was dus groter. Tussen 1861-80 daalde de huwelijksleeftijd en werden minder tweede huwelijken afgesloten, wat dan het percentage kinderloze echtparen deed dalen.

We moeten ons echter de vraag stellen of de eerste helft van de 19de eeuw niet gekenmerkt werd door geringere fecundabiliteit en een grotere impact van de intra-uterinaire mortaliteit. De vruchtbaarheidscoëfficiënten voor 1801-40 wezen wel in die richting. De talrijker voorkomende zwangerschaps- en conceptiecrises kunnen het kinderaantal negatief beïnvloed hebben; en aangezien meerdere vrouwen (bv. weduwen) op latere leeftijd huwden, kunnen ze tijdens de crisisjaren hun (enig) ongeborn kind verloren hebben.

Steriliteit.

We constateerden dat wanneer we geen rekening houden met de prenuptiale concepties de vruchtbaarheid van de vrouwen in de leeftijdsgroep 15-19 jaar (0,336) lager ligt dan de vruchtbaarheid van de vrouwen in de leeftijdsgroep 20-24 jaar (0,532). Voor vele monografieën²⁶ werd dit verschijnsel opgemerkt en veelal toegeschreven aan de zogenaamde adolescentiesteriliteit: vrouwen beneden de 20 jaar zouden minder vruchtbaar zijn.

26. b.v. Rumbeke, G. VANSTEELANT, *op. cit.* Hoboken, R. MIERS, *op. cit.*

Tabel : Interval tussen huwelijk en eerste bevalling (1801-1900).

	Huwelijksleeftijd				
	17	18	19	17-19	20-24
1ste geb. ts					
8-12m. huwelijk	80%	76,4	67,7	71,6	66
1ste geb. na					
12m. huwelijk	20%	23,6	32,3	28,4	34

Uit deze cijfers blijkt dat er in Adinkerke van adolescentiesteriliteit geen sprake kan zijn. Ondanks het gering aantal observaties zouden we zelfs mogen besluiten dat de jongste vrouwen het vruchtbaarst waren. De belangrijkste oorzaak voor de lagere vruchtbaarheidscoëfficiënten ligt ons inziens in het feit dat de meeste vrouwen op 19-jarige leeftijd huwen, en hun eerste kind in de daaropvolgende leeftijdsklasse (20-24) ter wereld brengen. Belangrijk voor het einde van de 19de eeuw is daarentegen ook de gevoelige leeftijdsdaling voor het intreden van de menarche.

Voor de berekening van het percentage steriele echtparen staan ons twee methodes ter beschikking²⁷ :

	Op : 25 j.	30 j.	35 j.	40 j.
Reeks A	4,25%	7,55%	11,7%	18,95%
Reeks B	1,5 %	3,9 %	8,9%	17,1 %

27. Reeks A : deling van de algemene vruchtbaarheidscoëfficiënten (d.i. van alle vrouwen) door de vruchtbaarheidscoëfficiënten van de later- vruchtbare vrouwen.

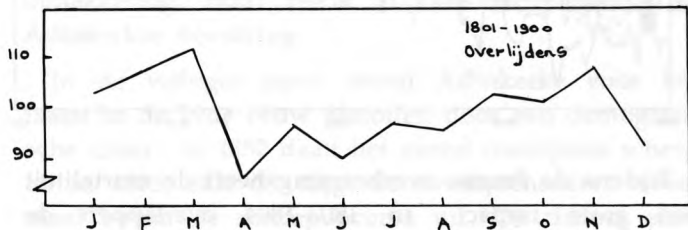
Reeks B : deling van het gemiddeld aantal kinderen van alle vrouwen door het gemiddeld aantal kinderen van de later- vruchtbare vrouwen.

De sterk uiteenlopende cijfers van reeks A en reeks B (zeker tot en met 35 jaar) wijzen erop dat de beide methodes om de definitieve steriliteit te benaderen met het nodige voorbehoud moeten gebruikt worden. Het verschijnsel steriliteit was te Adinkerke van gering belang. Op elke leeftijd konden nog heel veel vrouwen aan de procreatie deelnemen. Pas na 40 jaar kent het aantal fertiele echtparen een gevoelige daling.

De overlijdens.

Seizoenschommelingen overlijdens.

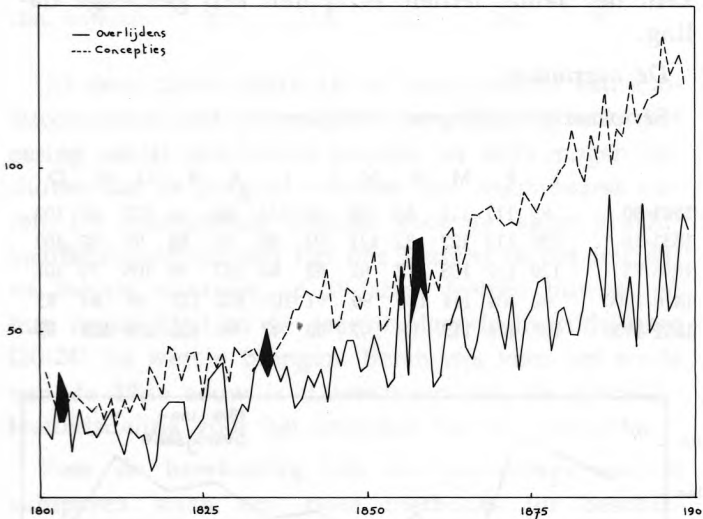
	J	F	M	A	M	J	J	A	S	O	N	D
1801-30	89	111	115	85	94	96	111	88	96	127	80	103
1831-55	116	113	127	82	121	92	90	81	88	95	87	101
1856-75	129	117	105	77	82	92	94	117	93	105	79	104
1876-1900	90	104	114	100	99	91	103	102	127	96	84	83
1801-1900	103	108	112	86	97	90	97	96	103	101	108	93

In de 19de eeuw deed zich een zekere evolutie qua sterfte voor. Tot 1875 stierven veel mensen op het einde van de winter en in het vroege voorjaar. Tijdens het laatste kwart van de eeuw beperkt deze piek zich tot de maanden februari - maart - april. We constateren nu wel een hoge sterfte in de nazomer : juli - augustus - september. In het voorjaar bezwijken vnl. volwassenen en bejaarden aan ademhalingsziekten en griep, terwijl in de nazomer overwegend

zuigelingen sterven (ingewandsstoornissen)²⁸. We mogen ook niet uit het oog verliezen dat tussen augustus en oktober de meeste epidemies (cholera, dysenterie, e.d.) uitbreken.

Vergelijking van conceptie- en overlijdenscurve (zie grafiek).

Tijdens de Franse overheersing heeft de mortaliteit een grote impact: in 1803-1804 overlappen de conceptie- en de overlijdenscurve elkaar en in 1810-12 sluiten ze dicht bij mekaar aan. De economische malaise (crisis 1810-13, misoogsten) verzwakte de bevolking, zodat een aantal sterftecrisisen voorkwamen. Tussen 1815 en 1825 krijgen we een gunstig verloop:

28. A. QUETELET, De l'influence des saisons sur la mortalité aux différents ages dans la Belgique, in *Nouveaux mémoires de l'academie royale des sciences et belles lettres de Bruxelles*, XI, 1838, (pp. 3-42) passim.

het aantal concepties overtreft steeds in belangrijke mate het aantal sterfgevallen. Rond de dertiger jaren (1825-28 en 1834-36) stijgt de mortaliteit weer, terwijl de conceptiecurve een aantal inzinkingen kent. Ook hier zijn de economische crises (1828-29 en 1832-34) de grote verantwoordelijken. Werkloosheid, gebrek-kige ravitaillering en epidemies stortten de bevolking in grote ellende.

Tussen 1836-44 groeit de bevolking weer sterk aan, er ontstaat een duidelijke decalage tussen conceptie- en overlijdenscurve. De landbouwcrisis van 1845-48 (mislukte oogsten, aardappelplaag,...) en de teleurgang van de linnennijverheid veroorzaakten in Vlaanderen de zwaarste economische crisis van de 19de eeuw. Het pauperisme nam sterke uitbreiding. In Adinkerke scheen deze crisis minder nefaste gevolgen te hebben. In 1845 daalde het aantal concepties wel bruusk en kende de mortaliteit een korte opflakking, maar reeds in 1846 recupereerde de Adinkerkse bevolking.

In de vijftiger jaren wordt Adinkerke voor het laatst in de 19de eeuw getroffen door een demografische crisis : in 1852 daalt het aantal concepties scherp en in 1855, 1857-58 stijgt de overlijdenscurve tweemaal boven de conceptiecurve uit. De cholera eiste een zware tol. Vanaf 1860 groeien conceptie- en overlijdenscurve uit elkaar. In jaren met grote sterfte (bv. 1887, 1892) kan de mortaliteit de nataliteit voortaan niet meer overtreffen.

Zuigelingensterfte (q^0)²⁹.

Twee evaluaties zijn noodzakelijk : 1° enkel reke-

29. De zuigelingensterfte wordt verkregen door het aantal overlijdens binnen het eerste levensjaar te delen door het aantal levendgeborenen.

ning houdend met de levendgeborenen, 2° naast de levendgeborenen ook de doodgeborenen in beschouwing nemend. Het reële sterfterisico voor de zuigelingen situeert zich ergens tussen beide niveaus.

	Zonder d.g.	Met d.g.
1801-40	261‰	264‰
1841-60	284	315
1861-80	254	281
1881-00	226	247

Het sterftequotient q_0 ligt op een zeer hoog niveau³⁰. De hoogste waarden situeren zich tussen 1841-60 (crisisjaren), na 1880 manifesteert zich een daling van het sterfterisico voor de zuigelingen. De hogere levensstandaard en de daarmee gepaard gaande betere hygiënische omstandigheden tegen de eeuwwisseling hadden een positieve invloed op de daling van de zuigelingensterfte. Ook dient het belang van bepaalde medische innovaties en microbiologische ontdekkingen (b.v. van Koch en Pasteur) beklemtoond te worden.

C. Jacquart³¹ onderzocht in «La mortalité infantile dans les Flandres» waarom de zuigelingensterfte in het arrondissement Veurne zo enorm hoog lag. Hij concludeerde dat het maritiem klimaat van de kuststreek, de geringe hoogte boven de zeespiegel en de slechte kwaliteit van het drinkwater de belangrijkste oorzaken waren. Als de kinderen minder goed verzorgd worden, zoals dat het geval was in de 19de eeuw (minder krachtige voeding en minder hygiëne), hebben de eerste twee factoren van de geboorte af een

30. Voor de periode 1776-95 verkreeg D. Dalle de volgende waarden: 305‰ voor de stad Veurne tegenover 244‰ voor het platteland (zie D. DALLE, *op. cit.* (*Handelingen*) p. 109).

nadelige invloed. Vanaf de zesde maand, wanneer naast of i.p.v. borstvoeding ook ander voedsel gegeven wordt, neemt de mortaliteit bij de zuigelingen bovendien door het verbruik van minderwaardig drinkwater sterk toe. Darmontstekingen veroorzaakt door het geïnficeerde voedsel en ademhalingsstoornissen t.g.v. het nadelige klimaat hebben de dood van heel wat zuigelingen tot gevolg. De verklaring van C. Jacquart lijkt aannemelijk, te meer daar we op statistische basis konden aantonen dat in Adinkerke uitzonderlijk weinig vrouwen borstvoeding toepasten.

De doodsoorzaken bij de zuigelingen zijn zeker voor de 19de eeuw, onvoldoende gekend. Met de biometrische methode³² kunnen we wel een onderscheid maken tussen endogene en exogene sterfte. Bij de endogene sterfte³³ is de doodsoorzaak reeds aanwezig vóór de geboorte (bv. aangeboren misvormingen) of is ze het gevolg van kwetsuren opgelopen tijdens de bevalling. De exogene sterfte concentreert zich vnl. in de eerste levensmaand ; ze heeft een uitwendige oorzaak (infecties, verkeerde voeding) en staat in nauw verband met het milieu waarin de kleine terecht komt.

31. C. JACQUART, *La mortalité infantile dans les Flandres. Etude de démographie belge*, Brussel, 1907, zie besluit.

32. J. BOURGEOIS-PICHAT, De la mesure de la mortalité infantile, in *Population*, dl. 1, p. 53.

33. J. BOURGEOIS-PICHAT, Les causes du décès, in *Population*, dl. 6, 1951, p. 461.

Tabel : Evolutie van de componenten van de zuigelingensterfte.

	1801-40	1841-60	1861-80	1881-1900
endogeen	38 ³⁴	116	74	51
exogeen	226	199	207	196
tot.	264	315	281	247
aandeel	14,3%	37%	26,2%	20,6%
end. sterfte				

Op lange termijn neemt het aandeel van de endogene sterfte in de zuigelingensterfte af, terwijl het aandeel van de exogene sterfte toeneemt. Dit schijnt erop te wijzen dat de omstandigheden waarin de bevalling verliep (konde van de «vroedvrouwen», hygiëne,...) gunstiger werden en dat de toekomstige moeders gezonder waren. De relatieve toename van de exogene sterfte hangt samen met het inkorten van de lactatieperiode en het bijgevolg vlugger overstappen op lagere-kwaliteitsvoeding, en door de grotere uithuizigheid van de vrouwen³⁵.

Tabel : % exogene sterfte per socio-professionele groep (1801-1900).

	vissers	werklui	landb.	amb./tert.
%	74,1	77,3	71,9	85,8
qo (‰)	208	300	241	330

34. De cijfers voor 1801-40 beantwoorden niet aan de realiteit : door de erbarmelijke registratie van de doodgeborenen (slechts 3 voor 1801-40 tegenover 33 voor 1841-60) wordt de endogene sterfte onderschat.

35. A. LESAEGE, La mortalité infantile dans le département du Nord de 1815 à 1914, in *Revue du Nord*, LII, 1970, p. 244.

Logischerwijze zou de impact van de exogene sterfte, die nauw samenhangt met het levensmilieu, het grootst moeten zijn bij de armsten, want de levensomstandigheden (minder medische zorgen, minder hygiëne, slechtere voeding,...) zijn minder gunstig³⁶. Voor de landbouwers, werklui en vissers schijnt dit op te gaan: laagste percentage exogene sterfte bij de landbouwers, iets hogere waarden voor de vissers en de werklui. Wanneer we echter ook de ambachtslui-tertiairen in ogenschouw nemen, blijkt dat bij hen de impact van de exogene sterfte zeer groot is, hoger dan voor de vissers en de werklui.

Essentiëel lijkt de frequentie en de duur van de lactatie. In de vissers- en landbouwersgezinnen sterven het kleinst aantal zuigelingen en noteren we eveneens het laagste percentage endogene sterfte. Beide socio-professionele groepen zouden aldus frequenter dan de werklui en de ambachtslui-tertiairen hun kinderen met moedermelk gevoed hebben. Zeer zeker zouden de ambachtslui-tertiairen in geringe mate of geen borstvoeding hebben toegepast (typisch stedelijk fenomeen). Het al of niet toepassen van borstvoeding moet vanzelfsprekend zijn repercussies hebben op het niveau van de vruchtbaarheid. Theoretisch zouden — bij een natuurlijk voorplantingspatroon — de ambachtslui-tertiairen de hoogste vruchtbaarheid moeten kennen (kortstondige steriele periode na elke bevalling). Uit de studie van de vruchtbaarheidscoëfficiënten bleek het tegendeel; er blijft aldus maar één plausibele verklaring voor het lager vruchtbaarheidsniveau over, nl. dat de ambachtslui-tertiairen reeds (op beperkte schaal) aan anticonceptie deden.

36. H. CHARBONNEAU, *op. cit.*, p. 248.

*Kindersterfte.***Tabel : Sterftequotiënt (q) en aantal overlevenden (S).**

	1801-40	1841-60	1861-80	1881-1900
4q1 ³⁷	141	115	114	106
5q5	26	55	24	35
5q10	33	22	11	—
S1	739	716	746	774
S10	632	598	643	668
S15	611	585	636	(668)

In de loop van de 19de eeuw evolueerde het sterf-terisico van de kinderen gunstig : afname 4q1, 5q5 en 5q10. Het risico te overlijden tussen 5 en 10 jaar was zeer groot voor de generatie 1841-60. Het aantal overlevenden van deze generatie op 10 jaar bedroeg amper 598 van de 1.000 kinderen. De jongeren waren dus zeer kwetsbaar tijdens epidemies. Na 1860 treedt enige verbetering op. Voor de hele 19de eeuw bereikten grosso modo 60% van de kinderen de leeftijd van 15 jaar.

Mortaliteit van de volwassenen.

Het uiteindelijke doel bij de studie van de mortaliteit is de opstelling van een sterftetafel. Hiervoor moeten we twee sterftequotiënten berekenen (nl. 5q0 en 20q45) ; beide quotiënten vormen de vereiste basispunten op de typetafels van S. Ledermann³⁸. Door

37. Verklaring afkortingen :

4q1 = het risico dat de éénjarigen lopen te overlijden vóór ze 5 jaar zijn, 5q5 = het risico dat de vijfjarigen lopen te overlijden vóór ze 10 jaar zijn, 5q10 = het risico dat de tienjarigen lopen te overlijden vóór ze 15 jaar zijn.

38. S. LEDERMANN, *Nouvelles Tables-Types de mortalité*, Parijs, 1969.

extrapolatie kunnen we per vijfjaarlijkse leeftijdsgroep het sterftequotiënt en het aantal overlevenden bepalen. Een dergelijk statistisch procédé is sterk benaderend, het is evenwel het beste hulpmiddel om de mortaliteit binnen een bepaalde gemeenschap te bestuderen.

Tabel : Sterftetafel. (huwel. 1801-45)

Lft.	Beide geslachten			Mannen			Vrouwen					
	Sterfte-quot.	Overlev.	Overl.	Levens-verw.	Sterfte-quot.	Overlev.	Overl.	Levens-verw.	Sterfte-quot.	Overlev.	Overl.	Levens-verw.
0	261	1000	261	35,4	280	1000	280	33,8	278	1000	278	34,7
1	141	739	104	46,8	107	720	77	45,8	163	722	118	46,9
5	26	635	16	50,1	41	643	26	47,1	45	604	27	51,6
10	25	619	15	46,3	24	617	15	44,0	26	577	15	48,9
15	36	604	22	42,4	36	602	22	40,0	35	562	20	45,2
20	58	582	34	38,9	52	580	30	36,4	44	542	24	41,8
25	52	548	28	36,2	55	550	30	33,3	46	518	24	38,6
30	54	520	28	33,0	60	520	31	30,1	58	494	29	35,3
35	59	492	29	29,7	70	489	34	26,8	51	465	24	32,4
40	66	463	30	26,4	83	455	38	23,6	53	441	23	29,0
45	75	433	32	23,1	99	417	41	20,6	55	418	23	25,5
50	93	401	37	19,8	124	376	47	17,5	67	395	26	21,8
55	121	364	44	16,5	161	329	53	14,7	91	369	33	18,2
60	169	320	54	13,5	213	276	59	12,0	133	336	45	14,7
65	239	266	63	10,7	186	217	62	9,6	196	291	57	11,6
70	342	203	69	8,2	394	155	61	7,5	300	234	70	8,9
75	462	134	62	6,2	515	94	48	5,8	422	164	69	6,6
80	599	72	43	4,5	639	46	29	4,3	567	95	54	4,6
85		29				17			41			

De levensverwachting bij de geboorte bedraagt nauwelijks 35,4 jaar. Vanaf 1 jaar neemt deze toe, met een maximale waarde op 5 jaar. Hieruit blijkt de zeer grote impact van de zuigelingensterfte. Een vierde van de kinderen is reeds vóór zijn eerste verjaardag overleden. Tot op 25 jaar is de levensverwachting hoger dan bij de geboorte, vanaf 30 jaar noteren we reeds een lagere waarde.

Wanneer we de stertetafel voor de mannen en de vrouwen afzonderlijk bekijken, constateren we dat het sterfterisico voor de vrouwen kleiner is. Tot op vijfjarige leeftijd zijn de verschillen gering. Van 5 tot 55 jaar is de levensverwachting voor de vrouwen steeds ongeveer 5 jaar groter. Na 55 jaar is de impact van de mortaliteit nagenoeg even groot voor beide geslachten.

Het hoge sterfterisico dat de inwoners van het 19de-eeuwse Adinkerke liepen, is in feite normaal. Pas op het einde van de eeuw stijgt de levensstandaard en treden bovendien belangrijke medische innovaties op. De mens bedwingt dan de dood na eeuwenlang zijn weerloos slachtoffer te zijn geweest en er doen zich diepgaande veranderingen voor in het nuptialiteits- en in het voortplantingspatroon: men huwt op jongere leeftijd en ten gevolge hiervan, onderneemt men de eerste — schuchtere — pogingen tot geboortelimitatie. Vanuit historisch-demografisch oogpunt is het einde van de 19de eeuw dan ook een zeer interessante en boeiende periode!

EVA COSTENOBLE

BIJLAGE

Aantal concepties en overlijdens per oogstjaar.

Oogstj.	conc.	overl.	Oogstj.	conc.	overl.
1801	37	21	1840	57	30
2	31	17	1	62	37
3	23	37	2	61	33
4	23	32	3	61	39
5	32	13	4	70	28
6	30	27	5	52	46
7	28	19	6	55	39
8	26	20	7	64	48
9	28	18	8	62	48
1810	23	22	9	58	38
1	30	27	1850	65	40
2	20	19	1	75	50
3	30	13	2	51	44
4	25	21	3	55	34
5	32	17	4	70	37
6	26	19	5	59	70
7	40	7	6	77	37
8	35	12	7	57	78
9	32	27	8	69	79
1820	46	29	9	59	57
1	44	29	1860	70	34
2	36	29	1861	62	37
3	43	17	2	78	53
4	44	20	3	82	53
5	31	24	4	68	61
6	44	36	5	74	46
7	39	39	6	86	42
8	44	41	7	86	51
9	34	18	8	88	65
1830	46	22	9	89	60
1	43	28	1870	85	56
2	44	26	1	83	45
3	45	39	2	84	61
4	42	43	3	83	39
5	37	51	4	93	54
6	43	40	5	90	57
7	48	35	6	87	66
8	51	40	7	93	67
9	57	27	8	95	44
			9	98	57

Oogstj.	conc.	overl.
1880	101	58
1	112	50
2	99	50
3	96	59
4	110	76
5	103	73
6	123	60
7	101	93
8	112	60
9	110	52
1890	127	68
1	114	46
2	119	90
3	122	50
4	123	54
5	140	77
6	129	56
7	135	61
8	128	87
9	—	82

EEN GOTISCHE GRAFZERK UIT DE DUINENABDIJ TE KOKSIJDE

Tijdens de opgravingscampagne 1955-1956 werd in de ruïnes van de Duinenabdij te Koksijde in de westelijke gang van de grote kruisgang een reeks belangrijke grafzerken blootgelegd. Diverse publikaties verschenen hieromtrent¹. In deze artikels ging de aandacht hoofdzakelijk naar de merkwaardige grafzerk van Margareta Ghoys (†1348). Deze zerk werd sedert enige jaren als blikvanger opgesteld achter het museum bij de ingang van het park.

De grafzerk van een anonieme mannelijke figuur werd, zonder verdere beschrijving slechts vernoemd alhoewel het om een merkwaardige zerk gaat². De reden hiervan is gemakkelijk te vinden. De betrokken zerk is deerlijk beschadigd nl. gedeeltelijk afgeschilferd, in diverse stukken gebroken en anoniem. Een nauwgelette studie liet ons toe een tamelijk volledige en gefundeerde reconstructie te maken.

Hier volgt eerst een beknopte beschrijving van dit grafmonument.

1. J. DE CUYPER, *Grafzerken uit de XIVe eeuw in de Duinenabdij te Koksijde*, in *Biekorf*, 57 (1956), blz. 139-142 ; J. DE CUYPER, *Margereta Ghoys van Keiem, «familiaris» van de Duinenabdij (†1348)*, in *Biekorf*, 57 (1956), blz. 211-213 ; A. DUBOIS, *Une Oblate aux Dunes*, in *Citeaux in de Nederlanden*, 8 (1957), blz. 42-51 ; P. SCHITTEKAT, *De schat in het zand*, Brussel, 1966, blz. 106-108 ; A. DUBOIS, *L'abbaye des Dunes in Annales de la fédération historique et archéologique de Belgique*, Kortrijk, 1953, pl. VIII b en IX a, Kortrijk, 1960.

2. J. DE CUYPER, *Grafzerken a.w.*, blz. 141.

1. Wrijfprent van een anonieme zerk uit de Duinenabdij te Koksijde, ca. 1350-1355.

Type : Vloerzerk afkomstig van de westelijke gang van de grote kruisgang.

Overledene : Onbekende man, daar het grafscript op de koperen banden verloren ging.

Datum : 1350-1355.

Ikonografie : Man in burgerkledij, rechtstaande, onder een gotische nis gedragen door vier kolommen ; de handen zijn gevouwen voor de borst ; de voeten rusten op een hondje.

Techniek : Doorniks carboonkalksteen met fijne lijngravering ; het koperen inlegwerk voor hoofd, handen en tekstband met zes vierlobben is verdwenen.

Afmetingen : $\pm 2,65$ m. x $\pm 1,48$ m.; dikte : 0,14 m.

Reconstructie : Onze wrijfprent (zie afb. 1) laat zien hoe belangrijke partijen verloren gingen, van andere delen blijven enkele lijnfragmenten over welke slechts door een geoefend oog kunnen geïnterpreteerd worden. Bij de reconstructie hebben wij ons steeds laten leiden door een nauwgezette confrontatie van onze wrijfprent met de zerkfragmenten. Hierbij werden bepaalde delen in spiegelbeeld overgebracht, waar geen twijfel kon bestaan nopens de architecturale afbeeldingen. Deze weergave klopte volledig met de schaarsbewaarde lijnfragmenten nl. bovendeel van de architectuur, schouders, slippen enz. De onzekere delen, nl. de architectuur van het middendeel, gotische boog met klaverkruis, voorarmen en de schoenen (gedeeltelijk) werden met enkele lijnen weergegeven. Deze wedersamenstelling is gebaseerd op een vergelijkende studie van koperen grafplaten en grafzerken van dezelfde periode. Enkel de sokkels en basissen van de vier kolommen zijn pure gissingen, gebaseerd op bestaande zerken, daar geen minste lijnfragment meer bewaard was om ons te leiden. Andere delen

2. Reconstructie van de anonieme zerk uit de Duinenabdij.

hebben wij volledig blank gelaten nl. het middendeel van de architectuur, het hondje onder de voeten van de afgestorvene (enkel een deel van de snoet en de staart bleven bewaard) en de slip van de gordelriem, daar deze partijen eveneens verloren gingen.

Commentaar : Grafzerken van dat type kwamen in de XIVde eeuw waarschijnlijk meer voor. Weinige bleven bewaard. Een duidelijke stijlverwantschap is aan te tonen met diverse Vlaamse koperen grafplaten nl. van Alan Fleming (†1363) bewaard te Newark en van Robert Braunch (†1364) bewaard te Kings Lynn in Engeland³, van Bruno de Warendorp te Lubeck (†1369)⁴. Een nog sprekender verwantschap bestaat met een grafzerk eertijds in het St.-Lucas-Instituut te Doornik bewaard⁵. Dit grafmonument welke Jan van Bassevelde, burger van Brugge en zijn echtgenote voorstelt, werd in 1889 tijdens graafwerken ontdekt op de ligging van de kruisgang van het kapittel van de kathedraal van Doornik, maar ging jammer genoeg verloren ten gevolge van bombardementen tijdens de laatste wereldoorlog. Een goede afbeelding bleef bewaard onder vorm van een wrijfprent, thans in het Museum voor Kunst en Geschiedenis te Brussel (zie afb. 3). Deze zerk wordt omstreeks 1360 geda-teerd⁶.

3. M. COOK, *Discovering brasses and brass rubbing*, Tring, 1970, toont op blz. 25 een afbeelding van deze Vlaamse grafplaat.

4. Voor een afbeelding zie W.F. CREENY, *A book of facsimiles of Monumental brasses on the Continent of Europe*, Norwich, 1884, afb. blz. 17. Men beschouwt deze grafplaat als van vlaamse herkomst te zijn.

5. H. ROUSSEAU, *Frottis de tombes plattes*, Brussel, 1912, blz. 83-84.

6. F.A. GREENHILL, *Incised effigial slabs*, vol. I, London, 1976, blz. 206-207.

3. Wrijfprent van de verdwenen zerk van Jan van Bassevelde en echtgenote, ca. 1360.

Foto A.C.L. Brussel.

Op basis van stijl en kledij menen wij de zerk uit de Duinenabdij iets vroeger te moeten dateren nl. 1350-1355⁷. Laten wij even de mode van deze tijd analyseren. De onbekende man draagt een lange surcot tot halverwege het scheenbeen. De surcot is tamelijk nauwsluitend aan de borst, zodat het middel enger voorkomt⁸, tevens zijn knopen gedeeltelijk zichtbaar. De mouwen zijn halflang en voorzien van lange neerhangende slippen. Aan de hals is zijn kaproen zichtbaar. Deze kap, die eventueel over het hoofd kon getrokken worden, is voorzien van een schoudermanteltje. Verder draagt hij een lendenriem waaraan rechts de gesp afgebeeld staat, in het midden een beurs en links een dolk. Hij draagt nauwsluitende hozen en puntschoenen. Deze beschrijving stemt overeen met de burgerkledij van de jaren 1350-1355⁹.

Bij vergelijking met de zerk uit Doornik zien we hoe de mode verder evolueerde. De surcot die begin 1300 tot op de voettoppen reikte, werd met de jaren korter en komt in 1360 reeds boven de knieën. Achteraf zal de surcot nog verder inkorten. De knopen lopen hier over gans de borst en de randen van de kaproen zijn mooi uitgesneden. De mouwen zijn eveneens voorzien van lange slippen. Aan de riem hangt tevens een lange dolk en een beurs. Onder de

7. F.A. GREENHILL, *a.w.*, vol. II, blz. 58. De auteur vermeldt enkel het bestaan van deze zerk en dateert deze ca. 1350.

8. Zie de beschrijving van de klederdracht uit deze periode bij F.W.S. VAN THIENEN, *Acht eeuwen kostuum*, Antwerpen, 1967, blz. 13-25.

9. F.A. GREENHILL, *a.w.*, vol. I, blz. 206. De auteur geeft in zijn werk een zeer interessante beschrijving van de klederdracht en zijn evolutie door de eeuwen heen, zich hierbij baserend op de afbeeldingen van grafzerken.

voeten treffen we eveneens een hondje. Gelaat en handen waren in de Doornikse steen waarschijnlijk ingelegd met marmer, daar waar de Duinenzerk, omwille van de zeer geringe uitholling met koper bezet was. Kleine deeltjes pek kleven nog aan de steen, er is geen spoor van klinknagelbevestiging. Het randschrift was eveneens uit koper. Op de plaats van de solderingen werd een bijkomende holte gekapt (gearceerd op onze wrijfprent) die dan bij het aanbrengen van pek een vaste hechting moest verzekeren¹⁰.

Tijdens de opgravingscampagne van 1975-1976 werd op een ander uiteinde van de ruïnes een fragment van koperen tekstband gevonden met de vermelding «... (s)eptimo...». Tevens werd een kleine koperen vierlob ontdekt met voorstelling van het wapenschild van Christiaen de Hondt (†1509)¹¹. De beide fragmenten versierden eens gelijkaardige grafzerken. In de abdijkerk waren vroeger nog diverse grafzerken met koperen platen bedekt. Een tekst op het vermaarde grondplan van de Duinenabdij, geschilderd door Pieter Pourbus en bewaard in het Arentshuis te Brugge meldt: «(...) de kerke van Duynen (...) wel versiert van binnen met steenen

10. Deze werkwijze schonk in de Middeleeuwen al gauw geen voldoening. Bij het betreden van de zerken kwam het koper toch los. Men verbeterde het systeem door de platen te bevestigen met klinknagels en lood. Deze klinknagels pasten in voorafgemaakte dookgaten, waarin langs een smalle geul vloeibaar lood werd gegoten, dat bij stolling een goede hechting van de plaat met de steen verzekerde. Verder werd tussen de plaat en de steen pek gegoten, om hinderend geluid, vervorming en breuk van de plaat te vermijden en een perfecte hechting met de steen te realiseren.

11. «Gevierendeeld, 1 en 4 van goud met 3 hazewinden van sabel, 2 en 3 van zilver met 2 rozen van keel in het schildhoofd en een schild van azuur aan de punt» zie A. DUBOIS, *Sceaux et armoiries dans l'abbaye des Dunes*, in *De Duinen*, nr. 5 (1962), blz. 17-19.

beelden en 2 altaren en sepulturen van metalen»¹². Drie zerken werden tijdens de campagne 1975-'76 in het oostelijk gedeelte van de kruisgang opgegraven, waarvan één eertijds gans belegd was met koper¹³. Waarschijnlijk komen al deze zerken uit Doornikse ateliers. De besproken burger werd tot nu toe niet geïdentificeerd. Vermoedelijk werd hier een belangrijke weldoener van de abdij afgebeeld. Het was gebruikelijk in de Middeleeuwen dat milde schenkers het voorrecht bekwamen om in de kruisgang van het klooster te mogen begraven worden.

De kronijken van A. de But vermelden diverse weldoeners die belangrijke renten, gronden of huizen hebben geschonken aan de abdij tijdens de jaren 1300 en later¹⁴. Tevens zijn heel wat archiefstukken in verband met deze schenkingen bewaard in het Duinenfonds van het Groot-Seminarie te Brugge¹⁵. De schenking van de reeds geciteerde Margareta Ghoys is hier bijzonder leerrijk¹⁶. De notariële bescheiden waarbij de schenking geregistreerd wordt, kennen haar uitdrukkelijk het sepulturerecht in de Duinenabdij toe¹⁷. Het zal in elk geval zeer moeilijk zijn deze anonieme burger te identificeren daar de sepultureboeken, die gewoonlijk een korte beschrij-

12. L. DEVLIEGHER, *De legende op P. Pourbus' schilderij van de Duinenabdij*, in *Bulletin van de Koninklijke Commissie voor monumenten en landschappen*, 11 (1960) blz. 163-173.

13. Deze zerken zullen eerlang het voorwerp uitmaken van een afzonderlijke publikatie.

14. A. DE BUT, *Chronica abbatum monasterii de Dunis*, uitgegeven door E. VAN DE PUTTE, Brugge, 1864.

15. F. VAN DE PUTTE, *Inventaire des chartes, bulles pontificales, privilèges et documents divers de la bibliothèque du Séminaire épiscopal de Bruges*, Brugge, 1857.

16. A. DUBOIS, *Une oblate aux Dunes*, a.w.

17. J. DE CUYPER, *Margareta Ghoys*, a.w.

ving geven van grafmonumenten, verloren gingen¹⁸. De besproken zerk verdiende zeker een beter lot dan de huidige situatie.

De diverse brokstukken staan buiten opgesteld in regen en wind en worden overwoekerd door korstmos. Alhoewel de stukken scheikundig behandeld werden, heeft het aftakelingsproces zich verder gezet, zodat de beeltenis aktueel volledig verdwenen is. Een ander aantal merkwaardige grafzerken, zal dezelfde weg nog opgaan, indien niet dringend betere bewaringsmaatregelen getroffen worden na voorafgaandelijke scheikundige behandeling. Wij wensen de heer Schittekat, conservator van het Duinmuseum, te danken voor zijn vriendelijk onthaal tijdens onze veelvuldige studiebezoeken.

R. van Belle

18. *Abbaye des Dunes à Koksijde et à Bruges*, in *Monasticon Belge*, t. III, vol. II, Luik, 1966, blz. 357.

**DOCUMENTEN BETREFFENDE
DE BRUGSE DRUKKERS
UIT DE 16DE EEUW
JAN VAN GENUWE DE OUDE**

In deel 84 (1947) van onderhavige «Handelingen» hebben wij een biografische nota alsmede een tiental documenten betreffende Jan van Genuwe de oude en zijn zoon, Jan van Genuwe de jonge, gepubliceerd. Daarmede mochten we twee tot dan toe volledig onbekende drukkers aan de vergetelheid ontrukken en ze aan de lijst van de bekende Brugse typografen toevoegen. Intussen zijn nog enkele nieuwe documenten met betrekking tot Jan van Genuwe de oude onder onze handen gekomen.

Op zichzelf genomen brengen deze nieuwe documenten slechts enkele schaarse aanvullingen van biografische aard ; ze bevatten echter geen enkele bijzonderheid in verband met zijn typografische activiteit : zijn beroep wordt er zelfs niet eens in vermeld. Niettemin zijn deze documenten niet van belang ontbloot : niet alleen vullen ze de biografie van een weinig bekende Brugse drukker enigermate aan, maar ze laten ons daarenboven toe onze vroegere bijdrage op enkele plaatsen te rectificeren.

De oudste vermelding, die we tot nog toe van Jan van Genuwe de oude hadden, dateerde van april 1553. Nu treffen we hem reeds drie jaar vroeger te Brugge aan, samen met zijn tweede vrouw, Anna Wesemael. We zien hem nog een tiental keren optreden als voogd over de minderjarige kinderen van Jan de Backere, die met zijn dochter, Anna van Genuwe, was getrouwd. Verder vernemen we dat Jan van Genuwe de oude op 19 april 1570 een huis in de Korte

Winkel te Brugge heeft aangekocht, maar het reeds het volgende jaar, op 2 augustus 1571, heeft verkocht. Ten slotte leren de nieuwe documenten ons dat Jan van Genuwe de oude op 21 maart 1580 nog in leven was en in 1574 nog steeds in de Vlamingstraat te Brugge woonde.

De Vlamingstraat behoort thans ten dele tot de parochie van Sint-Jacob en ten dele tot de parochie van Sint-Walburga. In onze eerste bijdrage hebben we gemeend dat dit ook ten tijde van Jan van Genuwe het geval was. En vermits Jan van Genuwe de oude in zijn testament de kerk, de pastoor en het armbestuur van zijn parochie, die de Onze-Lieve-Vrouw was, had bedacht, besloten we daaruit te mogen afleiden dat Jan van Genuwe de oude op het einde van zijn leven van woonst was veranderd en op het grondgebied van de Onze-Lieve-Vrouweparochie was gaan wonen. We hebben ons daarin zeer vergist. In de 16e eeuw behoorde de Vlamingstraat wel degelijk tot de Onze-Lieve-Vrouweparochie¹, zodat men veilig mag aannemen dat er geen woonstverandering heeft plaats gehad en onze Jan van Genuwe tot het einde van zijn dagen in de Vlamingstraat is blijven wonen.

In onze vroegere bijdrage schreven we, eveneens ten onrechte, dat het te betwijfelen viel of Jan van Genuwe de oude in 1553 reeds zelfstandig drukker te Brugge was, vermits zijn naam niet wordt aangetroffen in de gildeboeken van het librariërs-gilde — die tot 1555 bewaard zijn gebleven — en waarvan het lidmaatschap een vereiste was om het drukkersbedrijf

1. Zie: A. Schouteet, *De grenzen van de Onze-Lieve-Vrouweparochie te Brugge vóór en na 1800*, in *Handelingen van het Genootschap «Société d'Emulation» te Brugge*, CVIII (1971) 300-318.

te Brugge zelfstandig te mogen uitoefenen. Het is echter niet geweten wanneer de Brugse drukkers verplicht werden tot het librariërs-gilde toe te treden². Tot in de eerste jaren van de 17e eeuw was dit nog niet het geval. Overigens blijkt dat Willem de Neve, die van 1611 tot 1663 als drukker te Brugge bedrijvig was, verscheidene jaren zelfstandig heeft gedrukt vooraleer tot dit gilde te zijn toegetreden³.

A. SCHOUTEET

1

1550 november 12. — *Jan van Genuwe en echtgenote Adriana Wemmale doen overdracht ten voordele van Nikolaas Verguus, wonende te Antwerpen, van een rente van 20 pond 1 schelling 9 denier groot 's jaars ten laste van Gerard Bezoete en echtgenote Martine.*

Dominic, Anchemant, XII novembre [1550]. — Jan van Genewe ende Adriane, zyn wyf, gaven up, transporteerden ende droughen in handen over hemlieden ende over huerlieder naercommers Christiaen van Schoonhove, ten behouwe ende proffyte van Claeys Verguus, wonende bin der stede van Antwerpen, ende zyne naercommers, t'zynen vryen eyghindomme ende over zyn vry, proper ende eyghin goet, al dezelve macht, recht, cause ende actie als den voors. Jan van Genewe ende zynen wive hadden of heesschen zouden moghen an dese eerste jegenwoordighe chaerter van weddinghe bezeghelt met scepenen zeghelen van der Sluus, mentie makende van XXVI lb. I s. IX d. grooten sprekende ten proffyte van den voorn. Jan van Genewe ende ten laste van Gheraert Bezoete ende Martyne uxor, te betalene by zes ponden grooten tjaers ende vallende telcken XXVen in hoymaent, ende dat totter

2. Zie A. Schouteet, *Inventaris van het archief van het voormalige gild van de librariërs en van de vereniging van schoolmeesters te Brugge*, in *Handelingen van het Genootschap «Société d'Emulation» te Brugge*, dl. C (1963), blz. 234.

3. Over de Brugse drukker Willem de Neve hopen we weldra een afzonderlijke bijdrage te publiceren.

somme van XX lb. I s. IX d. grooten zonder voordr als reste van der voorn. somme te deser date noch onbetaelt zynde ende voort an al dies de voors. chaerter breeder verclaerst, mencioen maect ende inhout, cum garant.

Protocol van Adriaan Schapelynck, klerk van de vierschaar van Brugge, over de jaren 1548-1556, blz. 257-258.

2

1567 april 21. — *Jan van Genuwe en Gislenus de Backere worden aangesteld tot voogden over Jasper, Jacop en Elizabeth, de drie minderjarige kinderen van Jan de Backere en Anna van Genuwe.*

Meester Jan van Genuwe ende Ghelein de Backere juraverunt voochden van Jasper, Coppen ende Betken, liberi Jan de Backere, biervoerdere, by Tanneken van Genuwe, uxor. Actum XXIen april naer Paschen, present: Lem, oversiender, Boullengier, Spars, scepenen.

Aantekenboek van eedsafleggingen door voogden over de jaren 1558-1575, fol. 198 v., nr. 7.

3

1567 april 26. — *Jan van Genuwe en Gislenus de Backere, voogden over de drie minderjarige kinderen van Jan de Backere en Anna van Genuwe, worden gemachtigd om af te zien van het vaderlijk versterf van hun pupillen tegen een bedrag van 8 pond 1 schelling 4 denier groot.*

Den burchmeestre courpse, Baenst, Boulengier, Despars, Dominicle, Mastaert, Woestyne, Doorne, XXVI april [1567]. — Meestre Jan van Genuwe ende Ghelein de Backere, als voochden van Jasperken, Copken ende Betken, de kinderen van Jan de Backere, biervoerdere, die hy hadde by Tanneken van Genuwe, zynen wyfve, verzochten consent omme over ende uuter name van de voorn. huerlieder weesen quyte te moghen schelden zelve Tanneken, huerlieder moedere, van alle der successie, zo meuble als immeuble, dezelve weesen toecommen ende ghesuceddeert by den overlyden van den voorn. Jan de Backere, huerlieder vadere, midts hebbende zuver boven alle lasten van diere volghende den

inhouden van den gheaffirmeirden state, de somme van VIII lb. I s. III gr., latende voorts de voorn. bezitteghe alleene gherecht in een huus staende in de Ezelstrate ende alle de andere goedinghen van denzelven sterfhuuse, gheene uuteghesteken nocht ghereserveert, al omme beter ghedaen dan ghelaten ende den meesten oorboor ende proffyt van de voorn. weesen, zo zy voochden presenteren te verclaersen by eede in presentie van de voorn. weesens moedere.

Welcken volghende scholden de voorn. voochden quyte 't voorn. Tanneken, der weesens moedere, midts hebbende de voorn. somme van VIII lb. I s. III gr., latende voorts de voorn. weduwe gherecht in 't voorn. huus ende goedinghen als vooren, in de presentie van de voorn. weduwe, die tzelve accepteerde.

In kennessen.

Protocol van Paulus vander Praet, klerk van de vierschaar van Brugge, over de jaren 1560-1567, fol. 221 v.

4

1567 april 26. — *Anna van Genuwe, weduwe van Jan de Backere, belooft een bedrag van 8 pond 1 schelling 4 denier groot aan haar kinderen uit te keren als hun vaderlijk versterf, onder verband van een huis, staande aan de westzijde van de Ezelstraat te Brugge.*

Dominicle, Mastaert, idem dach. — De voorn. weduwe wedde ende beloofde de voorn. voochden ten behouve van de voorn. kinderen de voorn. somme van VIII lb. I s. III gr. commende over de successie ende versterfnesse hemliedden toecommen ende verstorven by den overlyden van den voorn. Jan de Backere huerlieder vadere, die te betalen zo welcken tyden zy huerlieder zelfs ofte tot eeneghen gheapprobeirden state ghecommen zullen wesen, daerinne verbindende een huus met zynen toebehoorten daerinne zy by verdeele alleene gherecht ghebleven es, staende binnen deser stede ten voorhoofde in de Ezelstrate an de westzyde van diere naesten den huuse toebehoorende Jacop Alveryc an de noortzyde an d'een zyde ende den huuse toebehoorende Reynier Mortier an de zuutzijde an d'andere, achterwaerts streckende met eender platse van lande ende vryen aysemente daer thenden met vryen thuunmuere ende poortken daerinne totter erfve van den voorn. Mortier duer welc poortken de proprietarissen van desen huuse niet gaen en muegghen noch ghebruuc daerof hebben dan by consente van den proprietarissen van tzelfs Mortiers huuse,

belast met III s. II d. gr. 's jaers landcheins metten huuse van den voorn. Mortier daerof dit voorn. parcheel jaerlicx ghelden moet XVI gr. XVI miten ende d' ander huuse 't remenant, ende noch met III lb. gr. 's jaers losrente den penninck XVIII die men ghelt Ghelein Ketele daerof dit voorn. parcheel jaerlicx ghelden moet de XII s. gr. ende noch verbonden met X lb. X s. gr. te betalen by III lb. gr. 's jaers telcken Kersmesse daerof 't le payement viel Kersmesse lestleden, omme by ghebreke van betalinghe tzelve daeran te verhalen naer de rechten etc. met belofte van houdenesse naer costume onvermindert van huerlieder goede.

In kennessen.

T.a.p., fol. 221 v.-222.

5

(Kort na 1567 april 26). — *Jan van Genuwe en Gislenu de Backere, voogden over de drie minderjarige kinderen van Jan de Backere en Anna van Genuwe, doen bij de weeskamer van Brugge aangifte van het vaderlijk versterf van hun pupillen.*

Jan van Genuwe ende Ghelein de Backere, als voochden van Jasper, Copkyn ende Betkyn, de kynderen van Jan de Backere by Tanneken van Genuwe filia Jan zyne wive, brochten ten pampiere van weesen de groote van den goedinghen de voorn. weesen verstorven by den overlydene van voorn. Jan, de weesens vadere, ende es by vorme van uutcoope zuvere van allen lasten van denzelven sterfhuuse de somme van acht ponden eenen scellinck vier grooten, welcke somme van VIII lb. I s. IIII d. zyn in handen van 't voorn. Tannekyn als moedere metter houdenesse etc. Ende in verzekerthede van diere heeft verbonden een huys met zynen toebehoorten staende aen de westzyde van de Ezelstrate naest 't huys toebehoorende Jacob Alveryc an de nootzyde ende 't huys toebehoorende Regnier Mortier an de zuutzyde als al blyct zoo by de lettren van verdeele als by den lettren van weddynghe beede ghepasseert onder scepenen zeghelen der stede van Brugghe up den XXVIen dagh van april LXVII, clerc Pauwels van Praet.

Weeskamer van Brugge, register van wezen-goederen van Sint-Jacobszestendeel over de jaren 1556-1614, fol. 127 v., nr. 1.

1569 december 5. — *Jan van Genuwe en Gislenus de Backere, voogden over de drie minderjarige kinderen van wijlen Jan de Backere en Anna van Genuwe, verzoeken schepenen van Brugge om toelating te mogen afzien van hun recht aan de boedel van Elizabeth de Backere, wijlen echtgenote van Reaal de Joncheere, mits uitkering door deze laatste van een bedrag van 14 pond groot ten voordele van de voormelde drie kinderen.*

Pardo, raedt, Heede, Sproncholf, Baes, Oudegeerste, Cozyn, 4 decembre [1569]. — Compareren Jan van Genuwe ende Ghilein de Backere, als voochden van Jasperkin, Copkin ende Betkin, de onbejaerde kynderen van wylent Jan de Backere by Tannekin van Genuwe, zyn huusvrauwe, als in de naeme van huerlieder voorn. weesen hoirs ende aeldinghers van huerlieder 's vadersweghe in 't rechte achtste deel van alle ende eenyghelick de achterghelaten goedinghen, meuble ende immeuble, bleven ende bevonden naer de doot ende overlyden van wylent Lysbette Backers t'hueren overlydene de huusvrauwe van Reael de Joncheere, dewelcke verzochten consent etc. omme over ende uut huerlieder weesen naeme te moghen verlycken, verdeelen ende vercavelen metgaders behoerlicke lettren van quictschildinghe te passeren ter cause van de voors. successie met den voorn. Reael de Joncheere, bezittere van tzelfs Lysbettens sterfhuse, up den staet by hem gheaffirmeert in 't college van scepene der stede van Brugghe den 16en ougst 1569, mids by de voorn. voochden hebbende t'huerlieder weezen behouf by vorme van uutcoope van alle de goedinghen, meuble ende immeuble, in den voors. staet verclaerst, de somme van XIII lb. gr. Vlaemsch te wetene : de IX lb. gr. in eenen rentebrief van X s. gr. tsjaers den penninck XVIII, wel ende suffisantelick bezet up een huus in 't Vlaminckstraetkin, ende voorts in ghelde de somme van III lb. gr. Vlaemsch ende voorts gherecht blyvende in een achtste part van VIII lb. gr. gherekent voor quaet, die Marcq van Diesbrouck ten desen sterfhuse sculdich es als wesende ten meesten oirboire ende profyte van de voorn. weesen zo zy dat verclaerden by eede in de presentie van Joos Bernaerts, schoonbroedere van de voorn. weesen, Pieter Alleman ende andere huerlieder vrienden etc. daerinne etc.

Protocol van Joost Lambrecht, klerk van de vierschaar van Brugge, over de jaren 1569-1570, fol. 34.

1570 februari 13. — *Jan van Genuwe en Gislenu de Backere, voogden over de drie minderjarige kinderen van Jan de Backere en Anna van Genuwe, geven ontlasting aan Reaal de Joncheere van het recht van hun pupillen aan de nalatenschap van Elizabeth de Backere, wijlen zijn echtgenote, tegen uitkering van een bedrag van 12 pond groot.*

Anchemant, Baes, XIII sporcle 1569. — Meestre Jan van Genuwen ende Gheleyn de Backere, als voochden van Jaspar, Copkin ende Betkin, de kynderen van Jan de Backere die hy hadde by Tannekin van Genuwen zynen wyve als hoirs in de naeme van de voors. weesen van eenen vierendeele van de helft van de achterghelaten goedinghen mueble ende immueble ghebleven ende bevonden naer de doot ende overlydene van Lysbette de Backere 't wyf was van Reael de Joncheere dewelcke comparanten ten zaken naervolghende consent ende octroy hebbende van den ghemeenen college van scepenen deser stede upervoochden etc. also ons scepenen voorn. dat bleec by eender lettre van consente in daten van den vyfsten decembre LXIX staende in 't registryere van Joos Lambrecht scholden quyte den voorn. Reae de Joncheere bezittere van 's voorseyts Lysbette de Backers sterfhuuse up den staet van goede by denzelven Reael inne ghescriften ghedaen stellen ende den XVIIIen in ougst LXIX by zynen eede gheaffirmeert van alle den deele goede ende successie mueble ende immueble de voors. weesen toecommen ende verstorven by der doot van de voors. Lysbette Backers huerlieder nichte van huer 's vaders zyde ende voort van allen anderen heessen, commende ende spruutende etc. midts by de voorn. voochden hebbende ten proffyte van den voors. weesen over huerlieder voorseyt recht van successie boven allen comeren ende lasten van denzelven sterfhuuse zuvers ghelts by vorme van uutcoope de somme van XII lb. gr. in betalinghe van dewelcke somme de voors. weesen van nu voordan gherecht blyven zullen in eene rente van X s. gr. tsaers den peninc achtiene bezet up een huus met datter toebehoort staende up 't Hoochste van Brugghe toebehoorende meestre Joos Feryn valende telcken in lauwe voor VIII lb. gr. ende de reste van III lb. gr. wort de voorn. bezittere ghehouden ende beloofft by desen te betalen de voorn. voochden te Lichtmesse XVCLXX ende jeghens tguendt dies voorseyt es zo bleef de voorn. bezittere alleene gherecht in 't rechte vierde van der helft danof de wederhelft hem als bezittere competeerde van alle ende eenyghelicke de andere goedinghen als huusen erve renten catteilen inschulden ende anders ten voorn. sterfhuuse bevonden ende ooc daerjehens alleene ghe-

last in ghelyc deelen van alle de commeren ende lasten van den voors. sterfhuuse in den voorn. staet verclaerst van welcke lasten dezelve bezittere wedde ende beloofde de voorn. voochden ende weesen te quytten ende indempneren jeghens elcken.

In kennessen.

Protocol van Cornelis de Ruddere, klerk van de vierschaar van Brugge, over de jaren 1569-1571, blz. 88-89.

8

Kort na 1570 februari 13. — *Jan van Genuwe en Gislenuus de Backere, voogden over de drie minderjarige kinderen van Jan de Backere en Anna van Genuwe, doen bij de weeskamer van Brugge aangifte van hetgene hun pupillen door het afsterven van Elizabeth de Backere, wijlen echtgenote van Reaal de Joncheere, is te beurt gevallen.*

De voorn. Jan van Genuwe ende Ghelein de Backere, als voochden van Jasper, Copkin ende Betkin, 's voors. Jan de Backers kinderen, brochten ten pampiere van weesen 't goet dezelve kinderen toecommen by der doot van Lysbette de Backere, 't wyf was van Reael de Joncheere, huerlieder nichte, ende es by vorme van uut-coope zuvers ghelts de somme van twalf ponden grooten, in betalinghe van welcke somme de voorn. weesen toegeheleyt es een rente van X s. gr. tsjaers den penninck XVIII, beset up een huus staende up 't Hoochste van Brugghe toebehoorende meester Joos Feryn voor VIII lb. gr. ende de reste bedraghende IIII lb. gr. moet de voorn. Reael de Joncheere den voochden betalen te Lichtnesse XVCLXXX, al naer 't verclaers van de lettren van verdeele van den XIIIen sporcle XVC LXIX, clerck : Cornelis de Ruddere.

Weeskamer van Brugge, register van wezen-goederen van Sint-Jacobszestendeel over de jaren 1556-1614, fol. 127 v., nr. 2.

9

1570 april 19. — *Adriaan Claeissuene en zijn echtgenote Passchine van Beersele, dragen onder bepaalde voorwaarden aan Jan van Genuwe de eigendom over van een huis, staande aan de noordzijde van de Korte Winkel te Brugge.*

Duvenede, Cosyn, den XIXen in april LXX. — Compareren Adriaen Claeissuene ende joncvrauwe Passchyne van Beerssele, zyne wettelicke ghezellenede, dezelve comparenten erfachtich ende proprietarissen zynde van den parcheele van huuse metten toebehoorten hiernaer verclaerst, alzoo ons scepenen dat ten passerene van desen bleeck by eene chaertre van ghifte bezeghelt met scepenen zeghelen deser stede in daten van den thiensten daghe van decembre XVC LXVIII gheteekent by Bertholmeeus Berot, ghezwooren clercq etc. ons voors. scepenen ten passeren van desen gheetocht, gaven halm ende wettelicke ghifte meester Jan van Genuë, present ende accepterende ten juusten tytyle van coope met elcanderen ghedaen, van eenen huuse met datter toebehoort staende ten voorhoofde in de Corte Wynclē an de noordzyde van der strate naesten den huuse gheheeten Vlaenderen wylen toebehoorende Cornelis Caudelēir an de westzyde an d'heen zyde ende den huuse toebehoorende wylen de weduwe van Jan de Scheerere an de oostzyde an d'ander zyde, achterwaerts streckende totter reye deser stede, met eenen hallinck par. tsjaers daerute gaende ten rechten landscheinse, voort in neghen ponden par. tsjaers grontrente die men ghelt 't commun van Sinte-Wouburghkefcke in Brugghe, ende voort in vyfendertich scellinghen grooten tsjaers den penninck XVIII die men ghelt die van den clooster van de Castaingneboome in Brugghe, ende totdien noch verbonden ende belast met XLVI lb. gr. ter goede rekeninghe, reste van XC lb. X s. gr. loopende schult staende te betalen by IX lb. gr. tsjaers naer 't uutwysen van de lettren van weddinghe danof zynde, met expressen bespreke dat den voorn. acceptant hemlieden comparanten danaf ghehouden wert te quicten ende indempneren jehghens elcken, reserverende de voorn. comparanten t'haerliederwaerts 't ghebruuck ende usufruit van den voorn. parcheele huerlieder beeder leven lanck gheduerende lanxstlevende gheheel ghebruuckende zonder ennighe recompense ende wort bovendien den voorn. acceptant jaerlicx ghehouden te betalen alle de renten uten zelve parcheele gaende midsgaders tzelve huus te onderhouden van alle behoorlicke ende nootzakelicke reparatiēn dieder van noode wesen zullen an 't voorn. parcheel gheduerende huerlieder voorn. beede leven ghedaen te zyne ende oock hemlieden comparanten te indempneren van alle Ve, Xe, XXe, XLe ofte Ce penninck ofte ander lasten die by der Conincklycke Majesteyt ofte ander daerup ghestelt zouden moghen worden ; voor 't vulcommen van al twelcke denzelven acceptant verbyndt zyns persoons ende goederen, present ende toecommende, dezelve stellende ende abandonerende ter eerlicke executie, cum garant, behouden de clause van tailliable.

*Protocol van Jan Telleboom, klerk van de
vierschaar van Brugge, over de jaren
1569-1571, fol. 100 v.-101.*

10

1570 april 19. — *Jan van Genuwe en zijn echtgenote Adriana Wesemale, eigenaars geworden van een huis in de Korte Winkel te Brugge, verbinden zich tegenover de vroegere eigenaars de voorwaarden bij de verkoop en de eigendomsoverdracht bepaald, te zullen nakomen.*

Idem scepenen, idem dach. — Den voorn. meester Jan de Genuwe ende joncvrauwe Adriane van Wezemael, zyne wettelicke huusvrauwe, wedden ende beloofden up den baerblycxsten van hemlieden beeden, elc voor andere ende een voor al zonder divisie, Adriaen Claeysuene ende joncvrauwe Passchyne van Beerssele, zyne wettelicke huusvrauwe, te desen present ende accepterende, schadeloos, quite ende indempne t'houden ter cause van der somme van XLVI lb. XIII s. gr. behouden juste calculatie, reste van XC lb. X s. gr. staende te betalen by IX lb. gr. telcken jaere over den coop van den naerscreven parcheele daer hiervooren den voorn. Adriaen ende zyne huusvrauwe hemlieden elc voor andere ende een voor al by weddynghe jeghens Fransois Schelhavere verbonden hebben, voort hemlieden wel ende ghetrauwelick te laten ghebruucken huerlieder beede leven lanck gheduerende ende den lancxsten levende van hem beeden 't naerscreven parcheel midsgaders te betalen huerlieder voorn. leven lanc gheduerende alle de renten ende lasten uutten zelven parcheele gaende ende tzelve oock te onderhouden van alle behoorlicke ende nootzakelicke reparatiën dieder ghedurende huerlieder beede leven behouven zullen anne ghedaen te zyne ende tzelve ooc mede te indempneren van alle Ve, Xe, XXe, Ce penninck ofte andere lasten die by der Majesteyt daerup ghestelt zoude moghen worden ende dit al in recompense ofte betalinghe van den coop van den voors. parcheele danof zy comparanten hedent date van desen wettelicke ghifte of ontfanen hebben, voor 't onderhout ende vulcommen van al twelcke zylieden comparanten verbonden hebben ende by desen verbynden huerlieder beede persoonen ende goederen, present ende toecomende, dezelve al stellende ende abbonderende tot vulcommen van desen ter eerlicke executie ende by speciale verbonden ende ypotequierden dezelve comparanten daerinne 't voorn. parcheel omme by ghebreke van al tguendt dies voors. es ende elc point van dien byzondere tzelve ghebreck daeranne te moghen verhalen

ende recouvreren by vercoopinghe metten keersse thende behoorlick halleghebot alaftzelve parcheel by decrete ofghewonnen ware zonder breeder recht ofte wettelichede daeromme te moeten oirboiren anders dan dese jeghenwaardighe.

In kennessen etc.

T.a.p., fol. 101 r.-v.

11

1571 februari 8. — *Joos Bernaerts, gehuwd met Anna van Genuwe, de weduwe van Jan de Backere, stelt zich borg voor het onder hem berustende bezit van de drie minderjarige kinderen uit het eerste huwelijk van zijn vrouw.*

Op den VIIIen sporcle XVC LXX Joos Bernaerts, ghetraut hebbende de moedere van dese weesen, heeft zekere ghedaen voor XII lb. I s. III gr. die hy onder hem heeft van dezelve kinderen, te wetene : VIII lb. I s. III gr. van 's vaders doot ende III lb. gr. commende van der doot van 't wyf van Reael de Joncheere, mette personen van Jan Bernaerts ende Joos vander Moere, beede matse-naers, elc voor al, volghende de acte staende up de weeseferie ende mitsdien ontslaghen 't voorn. huus van 't verbant hierboven.

Weeskamer van Brugge, register van wezen-goederen van Sint-Jacobszestendeel over de jaren 1556-1614, fol. 127 v, nr. 3.

12

1571 augustus 2. — *Jan van Genuwe, op 19 april 1570 onder bepaalde voorwaarden eigenaar geworden van een huis aan de Korte Winkel te Brugge, verbindt zich de volledige schuld, waarmede dit huis is belast, voor zijn rekening te nemen.*

Nieuwenhove, Anchemant, anderen ougst LXXI. — Comparerende meester Jan van Genuwe welcke comparant verclaersde hoe hy op den XIXen van april LXX ghifte ontfaen heeft van Adriaen Claeysuene ende joncvrauwe Passchyne van Beisele, zyn wyf, van eenen huuse met zynen toebehoorten, staende ten voorhoofde in de Corte Wyncle an de noordzyde van de straete, metten conduyten ende lasten by den lettren van ghifte verclaerst naer 't uutwyzen van denzelven ghifte in daten van de voorn. XIXen april LXX

gheteekent J. Telleboom ende onder andere belast staet met XLVI lb. XIII s. gr. loopende schult te goede rekeninghe, danof hy comparant hem Adriaen ghehouden es te indempneren, verclaers dezelve comparant t'onslieder voors. scepenen presentie ende jeghenwoordichede hoe hem wel kennelick es dat dezelve loopende schult meerder es ende dat hy ghehouden es denzelven Claeysuene ter cause van dien jeghens elcken van zovele als die es naer't uutwysen van de weddinghe danof zynde sprekende ten profritte van .... (1) te quyten ende ontlasten costeloos ende schadeloos zo hy by desen belooft ende dit in de presentie van Melchior vander Camme dese jeghenwoordighe ten profritte van denzelven Claeysuene accepterende omme hem dies te valideren zo zynen raet ghedraghen zal.

Protocol van Jan Telleboom, klerk van de vierschaar van Brugge, over de jaren 1571-1572, fol. 35 v.

13

1571 augustus 2. — *Jan van Genuwe draagt onder bepaalde voorwaarden aan Joos Bernaerts de eigendom over van een huis, staande aan de noordzijde van de Korte Winkel te Brugge.*

Sproncholf, Huustync, 24 decembre 71. — Compareren in persone Jan van Genuwe, dewelcke kende ende leede wel ende duechdelick vercocht hebbende Joos Bernaerts, die insghelickx van den voorn. Jan van Genuwe kende ghecocht t'hebben een huus met zynen toebehoorten staende ten voorhoofde in de Corte Wyncle daerof de voors. Jan van Genuwe den voorn. Joos metten naerscreven laste van renten ende met laste van betalinghe van de onderscreven prys van den coop van desen huuze halm ende wettelicke ghifte ghegheven heeft ende gheeft by desen, staende tzelve huus an de noordzyde van de strate naesten den huuze gheheeten Vlaendren, wylen toebehorende Cornelis Caudelier an de westzyde an d'een zyde ende den huuze toebehorende wylent de weduwe van Jan de Scheerrere an de oostzyde en d'ander zyde, achterwaerts streckende totter reye deser stede, met eenen hallinck paris is tjaers daeruute gaende ten rechten lantcheinse, voorts in IX lb. paris is tjaers grontrente die men ghelt 't commun van Sint-Wouburghekercke in Brugghe ende voorts in XXXV s. gr. tjaers losrente den penninck XVIII die men ghelt die van den cloostre van de Castaigneboome in Brugghe ende tottedien noch verbonden ende belast in XXIII lb. loopende scult, deel van L lb. gr. reste van XC lb. X s. loopende scult staende te betalen by IX lb. gr.

tsjaers daerof 't eerste payement van dezelve reste verschynen zal binnen 2 jaeren eerstcommende, die men ghelt naer 't verclaeren van de lettren danof zynde, voorts zo vermach Adriaen Claissuene ende joncvrauwe Passchyne van Beerssele, zyn huusvrauwe, huerlieder beede leven lanc gheduerende 't voorn. gheheel huus ghebruucken om niet, ende voorts zo zyn de voors. comparanten gehouden te betalen alle de renten uuten zelve parcheele gaende metgaders tzelve huus te onderhouden van behoirlicke reparatiën dieder an 't voorn. parcheel van noode wesen zullen huerlieder beede leven lanc an 't voorn. parcheel ghedaen te zyne, ende ooc den voorn. Adriaen ende zyn wyf te indemneren van alle Ve, X, XX, XL, C penninck ofte andere lasten die by der Majesteyt daerup ghestelt zouden worden, al volghende den comparanten lettren van ghiften ende bespreken voorscreven daerinne gheroert in daten van den XIXen aprilis XVcLXX gepasseert, onderteekent bv. Jan Telleboom etc., voor de somme van tzeventich ponden grooten Vlaensch boven de voors, lasten van twee ponden thien scellinghen grooten tsjaers ende eenen hallinck par. mids dat alle d'andere lasten allensins staen, commen ende wesen zullen ten laste van den voors. Jan van Genuë, zyn huusvrauwe metgaders by huerlieder hoirs ende naercommers, te ghelden ende betalen dezelve somme van LXX lb. gr. de weduwe, hoirs ende aeldinghers van den voors. Jan van Genuë, te wetene : VIII lb. gr. 's daechs naer 't overlydene van de lancxt levende van den voors. Adriaen Claissuene ende zyn huusvrauwe, voorts VIII lb. gr. binnen eenen jaere daernaer eerstvolghende ende also voorts telcken jaere daernaer volghende VIII lb. gr. totter vulle betalinghe van de voors. somme van LXX lb. gr. daerinne etc. up eerlicke executie ende by speciale 't voorn. huus metten toebehoorten omme by ghebreke etc. naer de rechten, wetten ende costumen der stede van Brugghe ; dies es bespreck indien de voors. Adriaen Claissuene ende zyn huusvrauwe beede overleden deser weerelt voor den voorn. Jan van Genuë dat in dien ghevalle deze ghifte ende coop extinct ende te niete wesen zal ende dat de voors. van Genuë van den voors. huze zal moghen ghebruucken als van zyn vry proper goedt, nemaer indien de voors. Adriaen of zyn huusvrauwe of yemant van hemlieden beeden overleefden den voorn. Jan van Genuë zal desen coop blyfven stede houden zo voors. es, ingaende naer tzelfs Adriaen ende zyn huusvrauwe beede overlyden ende niet eer zo voors. es, blyvende zo langhe de hoirs ende heritiers van den voors. Jan van Genuë ende zyn huusvrauwe ghelast in de betalinghe van zulc reste als zy alsdan van de voors. loopende scult t'achteren wesen zullen midsgaders in de betalinghe van den achterstallen van de rente tot huerlieder beede overlyden, onderhoudt

van reparatien vrylastinghe van 's princes lasten, ghebruucaemhede van huze ende lasten voorscreven, belovende de voorn. Jan van Genuwe desen coop te doen advoueren by zyn huusvrauwe dies verzocht zynde. Ende es te wetene dat hierof ghemaect zyn twee lettren van eenen inhoudene, den eenen tot bewaernesse van den voorn. Joos Bernaerts in stede van de ghifte van den voors. huze ende den anderen tot bewaernesse van de toecomende weduwe ende hoirs van den voorn. Jan van Genuwe in stede van weddinghe van de voors. beloofde scult.

In kennessen etc.

Protocol van Joost Lambrecht, klerk van de vierschaar van Brugge, over de jaren 1570-1572, fol. 209-210 v.

14

1572 februari 4. — *Arnoud de Backere, wonende de Dijon in Bourgoigne, medeerfgenaam van Elizabeth de Backere, wijlen echtgenote van Reaal de Joncheere, ziet af van zijn recht aan de boedel van de voornoemde Elizabeth ten voordele van de drie minderjarige kinderen uit het huwelijk van Jan de Backere en Anna van Genuwe alsmede van Gislenus de Backere. Namens deze minderjarige kinderen treden hier op hun voogden : Jan van Genuwe en de voormelde Gislenus de Backere.*

Snouckaert, Mastaert, 4 sporcle 71. — Compareert in persone Aernoudt de Backere filius Jooris, wonende te Dijon in Hooch Bourgoigne, als hoir ende aeldinck in de rechte helt van een derde stake van 's vaders zyde van de naerghelaten goedinghen van wy-lent Lysbette Backers, t'hueren overlydene de huusvrauwe van Reael de Joncheere, zyn moye was als zy leefde, dewelcke schalt quicte Joos Bernaerts, als stiefvadere, midsgaders Jan van Genuwe ende Ghilein de Backere, als voochden van Jasparkin, Betkin ende Copkin, de onbejaerde kynderen van Jan de Backere by Tanneken van Genuwe, zyn huusvrauwe, midsgaders den voorn. Ghilein in zyn eighen naeme, present, ende anderssins aeldinghers in de 2 staken van 3 van 's voorseyts 's vaders zyde ende van de naerghelaten goedinghen van zulcken deele rechte cause ende actie als zy ontfaen ende ghelicht hadden zo uut huerlieder hoofde als uut den hoofde van hem comparant ende weesen in doot ghedeelt hadden uut den sterfhuuze van de voors. Lysbette Backers hemlieden ende elc zonderlinghe daerof by desen quyte scheldende ende hem houdende daerof wel vernoucht in tghuene dat zy den comparant,

nu in 't land ghecommen zynde, wel ende duechdelick van dezelve successie vernought ende wel betaelt hebben mids zekere somme van penninghen daerof hy hem content houdt ende hem gherefundeert dies zy over hem ende anders hem toebehooren uuten voors. sterfhuze ontfaen hadden tzelve recht by dien zo verre als 't noodt zy twelcke hem ten sterfhuze competeerde ende hy daer eenichsins zoude moghen ofte niet t'heessen etc. van de voochden midsgaders van Ghilein zo verre als elc raecken mach by desen cedeerden ende transporteerden ende belovende hemlieden nichte ende voorn. bezittere ofte anderen wie 't zy ter cause van dien nemmermeer te molesterne in eenigher manieren ende behouden al tzelve by zyn huusvrauwe als 't noodt waere te doen ratifieren, al up verbandt ende up eerlicke executie.

In kennessen.

T.a.p., fol. 225 v.-226.

15

1572 februari 4. — *Adriana Wesemale, echtgenote van Jan van Genuë, keurt de verkoop en de overdracht van een huis in de Korte Winkel te Brugge, gedaan door haar man op 24 december 1571, goed.*

Idem dach, idem scepenen. — Compareert Adriane Wezemale, d'huusvrauwe van Jan van Genuë, ten naervolghende zaecken suffisantelick geautoriseert by denzelven Jan, medecomparerende, hueren man, dewelcke naer ghehadt t'hebben lecture van de contracte ende ghifte by hueren man ende Joos Bernaerts ghedaen van zekeren huuze in de Corte Wyncle up den XXIIIen decembre 1571, duer dewelcke deze jeghenwoordighe gesteken es, verclaerde hoe zou tzelve contract ende ghifte by desen advouerde ende ratifierde by desen daeromme dat noodt zy denzelven Joos, present ende van denzelven huze oic ghifte ghevende ende huer verbindende in de bespreken ende conditiën by dezelve lettren verclaerst ende dezelve van weerden houdende al ghelyck of zou comparante ten voorn. daghe mede ghecompareert hadde met haeren man ende mede geobligiert was geweest.

In kennessen.

T.a.p., fol. 226.

16

1574 maart 6. — *Juliaan Cesar, namens hemzelf alsmede namens de andere erfgenamen van Adriaan Claeissuene, laat wettelijk beslag leggen op een bedrag, dat in handen is van Jan van Genuwe en aan de weduwe van de voormelde Adriaan Claeissuene toebehoort.*

Sproncholf, Oyseel, VI maerte 1573. — Dat wy waeren als scepenen in de Vlamyncstrate voor 't huus daer Jan van Genuwe te dien tyden innewuende aldaer voor ons compareirde Juliaen Cesar, zo over hem zelven alsook machtich over d'andere zyne medehoirs van Adriaen Claeysins, dewelcke wettelick dede arresteren metten heere ende metter wet onder ende in den handen van den voorn. Jan van Genuwe alzulcke somme van penninghen als dezelve Jan onder zyn handen ende bewelt hadde toebehoorende de weduwe van den voorn. Adriaen Claeysins in minderinghe ende omme daeranne te verhalen ende recouvreren furnissement van zeker sententie ghewesen ter camere deser stede tot voordeele van den arrestanten den XXen dach van sporcle laetsleden metten costen daeranne clevende, behouden alle rechten.

In kennessen.

Protocol van Jan Spetael, klerk van de vierschaar van Brugge over de jaren 1573-1576, blz. 70.

17

1577 april 18. — *In vervanging van Gislenuus de Backere, overleden, wordt Laurens Boens aangesteld om, samen met Jan van Genuwe, voogd te zijn over de minderjarige kinderen van Jan de Backere en Anna van Genuwe.*

Op den XVIIIen april LXXVII Laureyns Boens zwoer voocht in stede van Gheleyn de Backere, overleden, present Jan van Genuwe, te vooren voocht. Actum als boven, scepenen: vanden Heede ende Wynckelman.

Weeskamer van Brugge, register van wezen-goederen van Sint-Jacobszestendeel over de jaren 1556-1614, fol. 127 v., nr. 3.

1580 maart 21. — *Jan van Genuwe, voogd, en Joos Bernaerts, stiefvader van de drie minderjarige kinderen van wijlen Jan de Backere en Anna van Genuwe, delen de weeskamer van Brugge mede dat het bezit van deze kinderen drie verminderingen heeft ondergaan, respectievelijk van 2 pond 2 schelling 2 denier groot, van 20 schelling groot en van 10 schelling groot.*

Up den XXIen maerte LXXX de voorn. Jan van Genuwe, als voochd, ende Joos Bernaerts, ghetraut hebbende de moedere van de voorn. weesen, verclaersden dat 't deel van Jasper in de voorn. goedinghen vermindert es van II lb. II s. II gr., by den voorn. Joos Bernaerts betaelt an 't ambocht van de matsenaers voor 't vrydom van denzelven ambochte voor denzelven Jasper die 't voorn. ambocht gheleert heeft metten voorn. Joos Bernaerts, zynen schoonvadere, twelcke zy versochten hier ghenoteert t'hebbene.

Dezelve gaven bet voorts te kennen dat tsideret 't passeren van den verdeele jeghens Reael de Joncheere, zy betaelt hebben an zekere hoirs ghecommen zynde uut Vranckerycke dewelcke met dese weesen deelen mosten ten sterfhuuse van 't wyf van den voorn. Reael XX s. gr. over den uitcoop van 't deel van dezelve hoirs tot profyete van dese weesen, welcke XX s. gr. ghemynt moeten worden van de bovenscreven goedinghen.

Actum als boven, present d'heeren Jan Sochove ende Anthuenis de Schietere scepenen.

Dezelve gaven aldoo noch te kennen dat de voorn. Joos Bernaerts verschoten heeft voor de wettelicke brieven van 't consent ende verdeel ghepasseert jeghens Reael de Joncheere metgaders van de vacatiën van Joos Lambrecht ende Cornelis de Ruddere, clercken, in 't maken van den uitcoop jeghens denzelvan Reael tsamen tien scellinghen gr.

Weeskamer van Brugge, register van wezen-goederen van Sint-Jacobszestendeel over de jaren 1556-1614, fol. 127 v. nr. 4.

LE DESSIN SOUS-JACENT CHEZ MEMLING : LA CHASSE DE SAINTE URSULE.

Plusieurs auteurs ont défini les caractéristiques essentielles du dessin sous-jacent chez Memling. Il nous paraît intéressant de confronter ces observations avec celles que nous avons pu réaliser à propos de la chasse de sainte Ursule¹ et de voir si cette œuvre, réputée de la main de Memling, présente au niveau du dessin sous-jacent des éléments d'identification apparentés à ceux que l'on avait observés ailleurs ou au contraire différents.

Le dessin sous-jacent est situé sur un support où il précède d'autres stades de l'exécution picturale². Il représente le projet initial de l'artiste pour le tableau lui-même avec ce que cela peut comporter de recherche, d'hésitations, de reprises. Il est généralement très révélateur de la manière de faire de celui qui l'exécute, tel un brouillon, en toute liberté puisque ce dessin sera ensuite couvert par la couche picturale³. Les rayons infrarouges sont le moyen d'investigation du dessin sous-jacent. Dotés d'un fort pouvoir de

1. Brugge, Sint-Janshospitaal.

2. Actes des Colloques I (novembre 1975) et II (septembre 1977) pour l'étude du dessin de peintre (dessin sous-jacent). Université catholique de Louvain, Laboratoire d'étude des œuvres d'art par les méthodes scientifiques. (A paraître).

3. M. SONKES. *Le dessin sous-jacent chez les Primitifs flamands*, dans *Bulletin de l'Institut royal du Patrimoine artistique*, XII, 1970 (1972), p. 195-225 ; R. VAN SCHOUTE, *La connaissance des Primitifs flamands par l'étude du dessin de peintre*, dans *Annales du Congrès de Malmédy, Fédération archéologique, historique et folklorique de Belgique*, Malmédy, 1972 (1976), p. 97-113.

pénétration⁴, ils traversent la couche picturale. La connaissance des informations révélées par les rayons infrarouges devient possible grâce aux techniques de la photographie infrarouge et de la réflectographie à l'infrarouge. Ce dernier procédé⁵ nécessite une source de rayonnement infrarouge et une caméra qui capte les renseignements et les restitue sur un écran de télévision. Cette émission peut alors être observée et éventuellement photographiée.

Au stade actuel de nos recherches, nous nous sommes limité aux informations fournies par la réflectographie à l'infrarouge⁶, documentation par ailleurs fragmentaire ; nous espérons arriver à des conclusions plus formelles lorsque nous serons en possession de l'ensemble des documents révélateurs du dessin sous-jacent⁷.

Parmi les auteurs, Van Schoute⁸ relève les caracté-

4. A.L. LYON, *Infra-red radiations aid examinations of paintings*, dans *Technical studies in the field of fine arts*, II, 1934, p. 203-212 ; P. COREMANS, *Les rayons infrarouges. Leur nature, leurs applications dans les musées*, dans *Bulletin des musées royaux d'art et d'histoire*, 3e série, 2e année, 1938, p. 87-91.

5. J.R.J. van ASPEREN de BOER, *Infrared reflectograms of panel paintings*, dans *Studies in Conservation*, 2, 1966, p. 16-17 ; le même, *Infrared Reflectography. A Contribution to the Examination of Early European Paintings*, Amsterdam, 1970.

6. Documents du Laboratoire d'étude des œuvres d'art par les méthodes scientifiques de l'Université catholique de Louvain (prof. Van Schoute).

7. Thèse de doctorat actuellement en cours : Aspects technologiques de l'œuvre de Memling. La collection du Sint-Janshospitaal, Brugge.

8. R. VAN SCHOUTE, *La chapelle royale de Grenade (Les Primitifs flamands. I. Corpus de la peinture des anciens Pays-Bas méridionaux au quinzième siècle, 6)*, Bruxelles, 1963, p. 70, 77, 84 ; le même, *La connaissance des Primitifs flamands par l'étude du dessin de peinture...*, p. 104.

ristiques suivantes : le dessin de Memling est très abondant, il comporte de nombreuses lignes de mise en place de la composition et un certain nombre de traits dont l'affectation reste indéterminée. Les creux des plis sont accusés par des lignes tandis que des hachures préfigurent les zones d'ombre. Les contours des carnations sont marqués par des traits simples de même que les divers éléments des visages et des mains ; les changements de composition affectent plus souvent ces derniers, plus rarement les étoffes. A l'occasion, on relève également la présence de lignes de construction et une maladresse dans la réalisation de la perspective du décor architectural.

Bialostocki⁹ insiste sur le fait d'un élargissement des formes au cours de l'exécution (le dessin préparatoire étant plutôt moins ample) et le soin avec lequel la mise en place est constamment précisée, le peintre étudiant plusieurs versions de la plupart des mouvements.

Sonkes¹⁰, de la même manière, relève que chez Memling la composition est étudiée sur le panneau même ; les éléments sont tracés à main libre, les formes sont plus amples au stade final qu'au stade préparatoire, le modelé au stade du dessin ne correspond qu'approximativement au stade final, les hachures sont parfois posées sans lever la main. Le dessin est spontané, parfois jusqu'à la confusion. Enfin l'auteur remarque que d'une manière générale, les différences de format dans les tableaux n'amènent pas de modifications fondamentales dans la techni-

9. J. BIALOSTOCKI, *Les musées de Pologne (Les Primitifs flamands. I. Corpus de la peinture des anciens Pays-Bas méridionaux au quinzième siècle, 9)*, Bruxelles, 1966, p. 92.

10. M. SONKES, *op.cit.*, p. 212-217.

que de l'artiste flamand du XVe siècle, tout au plus influencent-elles son degré d'aisance.

Taubert qui a étudié le processus de travail chez les peintres flamands du XVe siècle¹¹ observe que chez Memling des changements se manifestent tout au long du processus pictural. Le dessin est si libre que souvent on ne reconnaît pas à quel but pourrait servir le dessin isolé, mais la surface picturale à laquelle on aboutit est finalement extraordinairement ordonnée et claire. On peut suivre la création de l'œuvre sur le support lui-même car au début du travail il n'y a pas encore de représentation bien déterminée de l'image. Le dessin sous-jacent ne constitue pas une étape dans la création de l'œuvre ; il est un chemin qui mène au stade final. Il serait tout à fait exclu de considérer le dessin de Memling comme un tableau en soi.

Nous envisagerons le dessin sous-jacent dans les panneaux peints de la châsse (à l'exception des médaillons) tel qu'il se présente successivement dans le paysage, les éléments d'architecture et les personnages¹².

Le paysage ne joue qu'un rôle secondaire dans l'ensemble de la composition. Les différents plans sont délimités par des courbes formant en quelque sorte des mamelons. Disposées de manière éparse,

11. J. TAUBERT, *Beobachtungen zum schöpferischen Arbeitsprozess bei einigen altniederländischen Malern*, dans *Nederlands Kunsthistorisch Jaarboek* 1975, 26, 1976, p. 61-68.

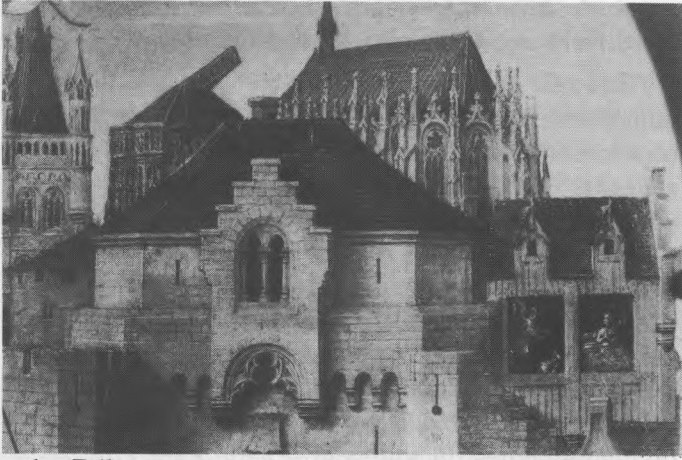
12. Les scènes se déroulent comme suit : Scène I : Débarquement à Cologne ; scène II : Débarquement à Bâle ; scène III : Réception à Rome par le pape Cyriaque ; scène IV : Voyage de retour, embarquement à Bâle ; scène V : Attaque par les Huns à Cologne ; scène VI : Martyre de sainte Ursule.

quelques formes ovoïdes préparent sans doute la végétation (scène II). Elles ponctuent l'arrière-plan et ressemblent plus à un repère qu'à ce que deviendra effectivement le stade de la couleur. Nous pouvons en dénombrer trois l'une au-dessus de l'autre qui correspondent à trois massifs de végétation au stade pictural. Les changements de composition sont peu importants : à la scène IV, on observe à gauche une sorte de tour couronnée par un bulbe à laquelle l'artiste a finalement préféré la silhouette d'un arbre. Sur cette même scène, mais à droite de la composition, des lignes horizontales annonçaient la délimitation du plan d'eau ; au stade de la couleur, un fond de montagnes a remplacé la ligne d'horizon.

Les éléments d'architecture, par contre, occupent une place importante au niveau de chacune des scènes ; ils sont rendus avec minutie, préparés par un dessin sous-jacent abondant.

Dans la scène I (pl. 1 et 1bis) il semble que l'on puisse repérer quelques lignes de construction convergentes dont le point d'aboutissement serait le sommet du pignon gauche de la cathédrale (autrement dit la base du clocheton qui la domine) : Celles-ci déterminent les axes des toits. Les traits qui délimitent les plans verticaux sont fréquemment doublés, moins pour les corriger, semble-t-il, que pour les souligner ; ceci est particulièrement visible dans la scène I. Des hachures rapides, que l'on pourrait presque croire griffonnées, préfigurent les zones d'ombre. Dans cette même scène, la recherche de mise en place des détails architecturaux de la cathédrale, notamment les dimensions et la perspective exacte des toitures, la détermination du clocheton qui la surmonte, donne lieu à de nombreux traits qui ne sont pas des éléments de correction, mais plutôt des éléments de recherche. L'aspect de ces traits nous fait

1.: Débarquement à Cologne, détail en lumière ordinaire

1bis.: Débarquement à Cologne, détail en réflectographie à l'infrarouge

supposer que le travail s'est effectué à l'aide d'un instrument rigide et non d'un pinceau.

Toujours en ce qui concerne l'architecture, de nombreux changements peuvent être observés. Ils concernent moins la mise en place des différents éléments que l'aspect définitif que doivent revêtir ceux-ci (forme et dimension des arcades ou des fenêtres par exemple...). Dans la maison où loge Ursule (scène I), les lucarnes dans le toit s'arrêtaient horizontalement à la naissance de celui-ci ; ceci fut modifié (au stade de la couleur sans doute) lorsque furent réalisées les fenêtres de la chambre et l'on constate une absence de parallélisme entre ces fenêtres et les premières lignes du toit dont le faite a dû être modifié.

Dans la scène III, il faut observer la porte de la ville dont l'arcade s'ouvrait plus haute et plus large et affectait la forme d'un arc outrepassé. Quant au bâtiment principal, on y perçoit également des remaniements tant dans la forme et/ou le nombre des arcades que dans les entablements. Il semble que l'artiste avait envisagé des arcades de valeur égale et s'ouvrant sans doute face au spectateur ; en y renonçant, il a certainement rencontré des difficultés dans l'établissement de la perspective, notamment au point de jonction des marches du perron.

Du stade du dessin au stade de la couleur, la plupart des modifications vont dans le sens d'un rétrécissement des formes qui sont aussi généralement situées en-deçà de leur emplacement initial. Dans la scène IV par exemple, les tourelles de la porte monumentale étaient plus élevées et plus pointues au stade du dessin ; dans la scène V, au-dessus de l'église de l'arrière-plan apparaissent des sortes de demi-cercles ; ceux-ci étaient-ils — en plus grand et assez imprécis — l'annonce des coupoles ? On y re-

marque également que le couronnement de la tour d'enceinte avait été dessiné plus haut qu'il ne l'est actuellement. A la scène VI, tant la grue que la toiture furent prévues de plus grandes dimensions qu'elles ne furent exécutées. Cette remarque vaut aussi pour la toiture de la cathédrale, en retrait par rapport au dessin initial. Sans doute la recherche fut-elle plus aisée puisque les monuments avaient été peints une première fois dans des dimensions analogues.

Dans la même scène, un autre aspect du décor attire l'attention : il s'agit des tentes des soldats dont l'exécution picturale nous semble médiocre et peu intégrée au reste de la composition, au moins pour celle du centre et celle de gauche. Ici l'information apportée par la radiographie pourrait être déterminante. Mais déjà l'observation des documents obtenus en réflectographie à l'infrarouge révèle dans cette zone un nombre considérable de lignes droites ou courbes qui non seulement ne correspondent pas à la réalité picturale, mais semblent parfois sans rapport entre elles ; il y a des arcs de cercle, plusieurs horizontales et des obliques, mais également quelques lignes verticales.

Nous ne disposons pas de beaucoup d'informations en ce qui concerne le traitement des étoffes. Sans doute l'imprécision de certains documents explique-t-elle partiellement cette lacune, mais surtout, croyons-nous, le fait que la structure des vêtements n'a pas été énormément travaillée. Des traits, parfois repris pour les accentuer, déterminent la ligne générale de ceux-ci (décolletés, manches, jupes...) mais, mis à part les personnages des pignons latéraux dont les vêtements accusent plus de recherche (pl. 2 et 2bis), il n'y a pas d'approche du modelé au moyen de hachures parallèles, ce qui s'explique par les peti-

2.: Vierge et donatrices,
détail en lumière ordinaire

et d'après les données de la science moderne, on peut se rendre compte que les pigments utilisés par les peintres de la Renaissance sont très riches en sels de métaux lourds, et que ces sels sont très sensibles à la lumière. C'est pourquoi les œuvres d'art de cette époque ont subi de graves dommages, et que les couleurs ont perdu leur éclat et leur fraîcheur. On a donc cherché à trouver des moyens de protéger ces œuvres, et on a découvert que la lumière ordinaire est la plus nocive pour elles. C'est pourquoi on a commencé à utiliser des lampes à incandescence à basse tension, et on a découvert que ces lampes sont beaucoup moins nocives que les lampes à haute tension. On a donc commencé à utiliser ces lampes dans les musées, et on a constaté que les œuvres d'art conservées sous ces lampes ont subi beaucoup moins de dommages que celles conservées sous des lampes à haute tension. C'est pourquoi on a commencé à utiliser ces lampes dans les musées, et on a constaté que les œuvres d'art conservées sous ces lampes ont subi beaucoup moins de dommages que celles conservées sous des lampes à haute tension.

2bis.: Vierge et donatrices,
détail en réflectographie
à l'infrarouge

tes dimensions des surfaces traitées. Par contre, dans les vêtements de la Vierge et de sainte Ursule, quelques hachures rapidement exécutées, certaines peut-être sans lever la main, et relativement espacées, annoncent les zones d'ombre. L'observation du dessin des plis est rendue malaisée à certains endroits en raison d'une restauration qui souligne ceux-ci de larges traits surpeints et masque partiellement le dessin sous-jacent (vêtement d'Ursule dans la scène VI, vêtement de la Vierge sur le pignon notamment). On constate une fois de plus que le stade de la couleur ne correspond pas exactement au stade du dessin, ce dernier se présentant comme une simple indication des lignes générales, et la construction du pli se faisant au moment de l'exécution picturale (vêtement de la donatrice à la droite de la Vierge par exemple).

En ce qui concerne les personnages, il semble que la recherche principale au niveau du dessin ne soit pas le contour, mais bien la mise en place, importante lorsqu'il s'agit de groupes. De nombreux traits inutilisés illustrent parfaitement ce travail de même que les hésitations de l'artiste à propos du nombre de ces personnages groupés. Dans la scène IV, plusieurs petits arcs de cercle, situés au centre de la composition au-dessus de têtes plus élaborées, indiquent des visages finalement non-exécutés. Beaucoup de lignes en sens divers, visibles dans les visages, ont sans doute pour origine le fait que les personnages sont groupés très serrés de sorte que la ligne prévue initialement pour déterminer un cou ou une épaule traverse actuellement la figure du personnage si celui-ci a — même légèrement — changé de position, les espaces étant fort réduits (par exemple scène I, groupe en bas à droite ; pl. 3 et 3bis). Dans les groupes on se trouve une fois de plus en présence d'un dessin très abondant, non qu'il y ait eu des

3.: Débarquement à Cologne, détail en lumière ordinaire

3bis.: Débarquement à Cologne, détail en réflectographie à l'infrarouge.

corrections nombreuses, mais peut-être parce que diverses possibilités sont envisagées simultanément ; au stade de la couleur, l'artiste retient celle qui lui paraît la meilleure, ce stade représentant la dernière étape de sa recherche.

Sans avoir pu observer de façon systématique et pour l'entièreté des surfaces peintes le dessin sous-jacent des panneaux, nous pouvons déjà retenir ceci : le dessin est extrêmement abondant, composé en majeure partie de lignes, mais aussi de quelques hachures dans les zones d'ombre, spécialement dans l'architecture et dans les personnages de grande dimension. Ces hachures sont exécutées de manière rapide (peut-être sans lever la main dans certains cas) et se présentent comme assez espacées dans les étoffes.

Il y a des différences entre le stade du dessin et celui de la couleur, ce dernier présentant plutôt un retrait par rapport au projet initial ; certains éléments sont abandonnés. Le fait que beaucoup de traits semblent inutilisés, dans les personnages notamment, s'explique par le déplacement de ces personnages pour un meilleur agencement du groupe auquel ils appartiennent.

La plupart de ces caractéristiques rejoignent celles qui ont été relevées par les auteurs ; l'aspect créatif du dessin et la progression dans l'élaboration de l'œuvre paraissent particulièrement justifiés. Par ailleurs il nous semble que peut exister ici un rapport entre la dimension des panneaux et le type de dessin. En effet, le nombre considérable d'éléments, tous de petite dimension, qui entrent en ligne de compte fait que l'artiste exerce son travail à la fois sur une grande variété d'éléments retenus et sur leur agencement dans un espace restreint ; il s'agit moins de meubler cet espace que d'y intégrer tous les éléments que l'on veut y voir figurer. On peut comprendre dès

lors que pour un même artiste, le dessin sous-jacent puisse présenter de notables différences, une grande composition à trois ou quatre personnages par exemple nécessitant moins d'esprit inventif que de soin et de précision dans l'exécution.

Il nous faut cependant réserver notre conclusion quant à l'auteur de la chasse. Si l'on retrouve dans celle-ci des caractéristiques déjà signalées ailleurs dans des œuvres reconnues de Memling, il est vrai également que les contingences propres à cette œuvre si particulière peuvent expliquer les divergences ; il est encore trop tôt pour conclure formellement en faveur d'une attribution à Memling mais il nous faut souligner cependant la vivacité, la richesse et l'originalité propres du dessin dont il était question ici.

D. HOLLANDERS-FAVART

QUELQUES LETTRES DE
W.H. JAMES WEALE
RELATIVES A L'EXPOSITION
DES PRIMITIFS FLAMANDS
DE 1902.

Le baron Henry Kervyn de Lettenhove (1856-1928), fils du grand historien Joseph Bruno Kervyn, s'est fait un nom comme archéologue et esthète¹. On retiendra les efforts qu'il déploya pour mieux faire connaître la place tenue par Bruges dans la vie artistique des anciens Pays-Bas. Il organisa plusieurs expositions et remit en ordre le musée d'archéologie de Bruges (le Gruuthuse). Une de ses initiatives les plus méritantes fut la grande exposition qui réunit au palais provincial de Bruges, du 15 juin au 5 octobre 1902, une des plus belles collections de «primitifs flamands» qui aient jamais été mises sous les yeux du public².

Le baron Henry Kervyn a laissé une relation écrite de ses démarches auprès des collectionneurs de son temps³. Elle a été publiée ici-même par le chanoine

1. Voir N. HUYGHEBAERT, notice *Kervyn de Lettenhove* (Henry) dans *Biographie nationale. Supplément*, XXXIX, Bruxelles, 1976, col. 521-531.

2. A vrai dire, l'initiative venait d'un certain P. Wytzman (1866-1925), qui ne manqua pas de le faire savoir dans une brochure *A propos de l'Exposition d'œuvres des Écoles primitives de peinture en Belgique et dans les Pays-Bas*, Bruxelles, Verteneuil, 1902. Henry Kervyn le reconnaît lui-même dans l'article signalé à la note suivante. Grâce à ses nombreuses relations, grâce en particulier à son amitié avec le ministre d'Etat A. Beernaert, le Brugeois eut le mérite de réussir là où le Bruxellois avait échoué.

3. H. KERVYN DE LETTENHOVE, *L'exposition des primitifs à Bruges en 1902*, dans *Annales Soc. d'Emulation*, 56 (1906) p. 181-213, 279-303, 409-431 ; 57 (1907) p. 44-62, 176-207.

H. Rommel sous une forme «légèrement amendée»⁴. Kervyn a également conservé, sinon la totalité, du moins une grande partie de la correspondance qu'il avait échangée, à cette occasion, avec les archéologues et les historiens de l'art, de son temps. Elle se trouve aujourd'hui, classée par lui-même et par son gendre, le vicomte Le Sergeant d'Hendecourt, à la bibliothèque du château d'Hodoumont à Ohey. Nous y avons eu accès, en 1973, grâce à l'amabilité de la baronne Anne Kervyn de Lettenhove, l'actuelle châtelaine d'Hodoumont.

Nous avons eu le temps de prendre copie de neuf lettres de W.H. James Weale (1832-1917), dont la présence dans cette collection ne pouvait pas ne pas attirer notre attention. Ce «pionnier de l'histoire des primitifs flamands»⁵ prit, comme chacun sait, une part importante à l'organisation de l'exposition de 1902. Les lettres que nous avons retrouvées permettent de préciser cette part ; elle font aussi revivre la physionomie de ce personnage, pittoresque et attirant, qui, lui aussi, appartient, d'une certaine manière, au passé de Bruges.

4. Nous avons vainement cherché ces notes et les autres mémoires auxquels fait allusion A. VAN ZUYLEN VAN NYEVELT dans sa notice nécrologique du baron Henry Kervyn, *Annales Soc. Emul.*, 71 (1928) p. 116-126. Quant aux amendements opérés par le bon chanoine Rommel, ils étaient réclamés par l'«esprit railleur, acerbe et mordant» qu'on reconnaissait au baron. Le passage (t. 57, p. 189-190) relatif au Catalogue critique du «savant, aimable et pacifique» Hulin de Loo paraît trahir une de ces corrections : le baron n'allait pas tarder à se brouiller avec le futur professeur de l'université de Gand ; dans le répertoire de sa correspondance il le qualifiera de «critique d'art prétentieux et arrivé». On sait que la correspondance de G. Hulin de Loo a été déposée à la bibliothèque de l'université gantoise, mais ne pourra être consultée qu'à partir de 1995.

5. O. DE SLOOVERE, notice Weale (W.H. James) dans *Biographie nationale. Supplément*, XXX, Bruxelles, 1958, col. 809-814.

Les six premières lettres ont été écrites avant l'Exposition, les trois dernières après. Elles datent toutes de 1902, sauf la dernière qui est de 1904. Il y en a eu certainement davantage. Dans le très bel article qu'il consacra à la fin de sa vie, à la mémoire du savant anglais, alors décédé, Henry Kervyn raconte qu'il fit la connaissance de James Weale chez le chanoine Rommel «dans les derniers jours de 1900». Kervyn travaillait déjà à mettre son exposition sur pieds. L'hôte du chanoine «se montra fort sceptique à l'égard de ce projet» ; il promit néanmoins son concours. Kervyn et lui échangèrent «pendant dix-huit mois une active correspondance». Weale, en effet, ne revint à Bruges que quelques jours avant l'ouverture de l'Exposition (...) en juin 1902. Il avait repris son gîte chez le bon chanoine Rommel qui avait pour lui autant d'amitié que d'admiration»⁶.

James Weale entra donc dans le Comité des organisateurs à côté d'A.-J. Wauters, de Ch.-L. Cardon et de G. Hulin de Loo. Kervyn lui demanda, par l'intermédiaire du chanoine Rommel, de rédiger le catalogue. L'Anglais accepta de bonne grâce.

Ce catalogue a son histoire, que nous ne tenterons pas d'esquisser, mais pour laquelle les lettres publiées ici apportent des documents nouveaux. Le catalogue de Weale, on le sait, ne fut pas achevé à temps. Quand il sortit de presse, Kervyn le déclara «parfait». Ce n'était pas l'avis de Georges Hulin qui fit paraître, — sous le nom encore inconnu de H. de Loo — à côté du catalogue «officiel» de James Weale, un «catalogue critique» où il discutait poliment les attributions de son collègue. L'Anglais ne semble pas l'avoir

6. W.H. James Weale, Esq. «Souvenirs», dans *La Revue belge*, 3e année, 1926, II, n° 6 (15 juin), p. 518-534.

pris de mauvaise part. Malgré tout son flair et sa longue expérience des «primitifs» il ne s'estimait pas infailible. De plus, — ce que le public ignorait — il avait dû tenir compte, en plus d'une occasion, des «attributions imposées aux organisateurs de l'exposition par l'amour-propre des [prêteurs]»⁷.

Le second groupe de lettres datent d'après l'Exposition. Le baron Kervyn, enhardi par le succès, poursuit deux objectifs. Il a, tout d'abord, constitué le 13 novembre 1902 une Société des Amis du Musée de Bruges, dont les statuts seront adoptés dans l'assemblée générale du 28 janvier 1903⁸. Il l'annonce aussitôt à son correspondant, qui lui souhaite «d'atteindre le but qu'il a en vue». Ce but est, avant tout, d'enrichir les collections brugeoises par de nouvelles acquisitions. Le 12 février 1906, le baron Kervyn pourra remettre officiellement à la ville sept tableaux acquis au cours d'une seule année d'exercice⁹. W.H. James Weale ne pourrait-il pas trouver quelque «occasion» en Grande-Bretagne ? Le membre insulaire de la nouvelle société pense que oui ; mais l'occasion qu'il propose ne semble pas en avoir été une. Peut-être les Amis du Musée n'ont-ils pas pu réunir la somme nécessaire à cette acquisition.

Le second objectif du baron est le transfert des tableaux de la Ville dans un musée digne de ce nom. L'idéal serait de regrouper les primitifs de la Ville avec ceux de la Commission d'Assistance publique, c'est à dire les Memling de l'hôpital Saint-Jean.

7. Sur le catalogue de James Weale, on verra *Revue de l'Art chrétien*, 50 (1902) p. 506-507 et 519 ; *Annales Soc. Emul.*, 57 (1907) p. 186-190.

8. *Annales Soc. Emul.*, 56 (1906) p. 86-89 et 207-209.

9. *Ibidem*.

On voit s'amorcer ici une campagne qui va se développer dans les années suivantes pour n'aboutir, partiellement, qu'en 1930, après la mort du baron. Déjà lors du Congrès d'archéologie qui s'était tenu à Bruges, à l'occasion de l'Exposition, du 10 au 13 août, le savant anglais avait «émis le vœu de voir Bruges construire un Musée où seraient réunis tous les tableaux des maîtres [brugeois]»¹⁰. De son côté, en clôturant l'Exposition, le 5 octobre, le baron Kervyn de Lettenhove avait insisté, devant les organisateurs et les principaux exposants, sur la nécessité de voir s'élever à Bruges «un musée digne des chefs-d'œuvre dont l'ancienne résidence des ducs de Bourgogne a la garde, et dont elle est en quelque sorte responsable devant tous les amis de l'ancien art flamand»¹¹.

Ce musée, le fougueux baron allait batailler ferme pour l'obtenir, et peut-être y aurait-il réussi, s'il avait déployé un peu plus de diplomatie et un peu moins de pugnacité¹².

Dans un premier moment, il allait s'efforcer de provoquer un mouvement de protestations contre les mauvaises conditions de conservation des collections brugeoises dans les locaux de la rue Ste Catherine (la chapelle de l'ancienne école Bogarde)¹³. James Weale est un des premiers à répondre à son appel : à la

10. *Revue de l'Art chrétien*, 50 (1902) p. 414.

11. *Revue de l'Art chrétien*, 50 (1902) p. 518.

12. Les autorités communales avaient donné un accord de principe. L'insistance maladroite du publiciste bruxellois Charles-Léon Cardon envenima l'affaire. Le conservateur responsable, Eugène Coopman, n'était pas non plus disposé à aider un rival qui cherchait visiblement à le supplanter.

13. Voir, par ex., *Revue de l'Art chrétien*, 51 (1903) p. 361.

lettre privée du 18 décembre 1902 est jointe une lettre ostensible, destinée à la publicité. La comparaison entre les deux documents est instructive : elle fait ressortir l'honnêteté, la parfaite intégrité du savant britannique, qui ne veut rien avancer que ce qu'il tient pour absolument certain, mais aussi ce côté abrupt de son caractère, qui avait plus d'une fois heurté ses contemporains¹⁴.

Cette honnêteté un peu farouche, cette ombrageuse modestie éclate encore dans une lettre que nous reproduisons également, bien qu'elle ne soit pas adressée au baron Henry Kervyn. Destinée aux lecteurs du journal bruxellois *le XXe Siècle* du 8 novembre 1902, elle a été aussitôt reproduite dans la *Revue de l'Art chrétien* (t.50, 1902, p. 520-521), un périodique auquel W.H. James Weale collaborait régulièrement et qui suivait ses activités avec autant de sympathie que d'attention. Elle apporte, pour ainsi dire, une conclusion à la correspondance que nous publions. Le 29 octobre 1902, en effet, de Madrid, où il séjournait depuis le début du mois, notre Anglais écrivait au directeur du *XXe Siècle* pour «protester» contre un article «trop élogieux» qui avait paru sur son compte dans le numéro du 10 octobre de ce journal¹⁵, où on lui attribuait une part trop grande dans la prépara-

14. Voir, par ex., le jugement de J. de Saint-Genois dans *Messenger des sciences historiques*, 1861, p. 502. Un ami intime de James Weale, J. Helbig, écrivait dans la *Revue de l'Art chrétien*, 1894, p. 283 : «James Weale... se distinguait dans ces discussions (sur les questions de conservation et de restauration des monuments) par une énergie toute insulaire et une âpreté qui devait pendant longtemps nous susciter des antagonismes redoutables».

15. Cet article, signé TAL., est, en tout cas, la meilleure source dont on dispose pour atteindre les premières années de W.H. James Weale. Il est reproduit dans *Revue de l'Art chrétien*, 50 (1902) p. 519-520.

tion de l'Exposition de Bruges. A en croire l'auteur du catalogue, une part toute aussi grande revenait à un certain Isidore Spielmann, dont à vrai dire, Henry Kervyn faisait également le plus grand cas¹⁶.

L'original de cette lettre existe-t-il encore ? C'est peu probable. Ce qui deviendra évident, quand on aura parcouru les lettres que nous publions ici, c'est que le français assez incorrect de l'archéologue anglais a été revu par la rédaction du *XXe siècle*. Nous n'avons pas cru devoir suivre cet exemple ; tout au plus avons-nous développé la ponctuation, souvent négligée de l'autre côté de la Manche.

N. HUYGHEBAERT

16. Il s'agit en réalité de sir Isidore Spielmann (1854-1925), qui joua un rôle important dans la direction des musées anglais. *Director for Art* dans le *Board of Trade (Exhibition Branch)*, il représentait les intérêts anglais dans la plupart des expositions internationales. Il avait été annobli en 1905.

1

29 Crescent Grove
Clapham Common
S.W.
12 : III : 1902

Monsieur le Baron,

Monsieur le chanoine Rommel¹ m'a écrit que vous désirez que je viens à Bruges vers le 15 mai pour classer et cataloguer les tableaux de l'Exposition et que le Comité m'accorderait 300 francs d'honoraires. J'espère qu'il vous a fait savoir que j'accepte cette proposition à condition d'être informé d'avance quant aux tableaux qui vont y figurer, aussitôt que vous serez à même de pouvoir le dire.

Je vous prierai en conséquence de vouloir bien, si vous pouvez, m'envoyer, dès à présent une liste de ceux dont le prêt est certain.

J'aimerai aussi de savoir si le projet de réunir un Comité ici va se réaliser. Il est probable que je serai hors du pays pendant le mois d'avril.

J'espère que l'Exposition sera un grand succès. Il sera très important de réunir une bonne série qui attirera beaucoup de visiteurs, en venant et ou en retournant des fêtes ici à l'occasion du Couronnement du Roi². Pour cela il faudrait pouvoir faire d'avance des notices dans les journaux sérieux ici et en Amérique.

Veillez, Monsieur le Baron, agréer, etc.

1. Le chanoine Henri Rommel (1847-1915), membre du bureau directeur de la Société d'Emulation de Bruges, dont il assura la présidence de 1911 à son mort.

2. Le roi d'Angleterre, Edouard VII, devait être couronné le 26 juin 1902. Une crise d'appendicite retarda cette cérémonie jusqu'au 6 août.

2

29 Crescent Grove
Clapham Common
S.W.
13 : IV : 1902

Monsieur le Baron,

Nous avons eu notre première réunion chez M. le Ministre¹ et je

crois que maintenant enfin les choses vont marcher. J'ai fait voir à M. Hulin² de beaux tableaux et manuscrits qu'il ne connaissait pas.

Veillez au plus tôt nous envoyer des formes (a) à remplir par les personnes qui veulent nous prêter des tableaux, mss ou autres objets (vous pouvez m'envoyer 5 ou 6), les autres à M. le Ministre qui les remettra au Secrétaire.

Quelques personnes exigeront que leurs tableaux soient assurés chez une compagnie Anglaise.

Je désire savoir au plus tôt possible vos intentions quant au catalogue. A mon avis il faut donner une courte notice biographique sur de chaque peintre et une description sommaire du tableau. Et je crois qu'il sera bon de mettre en tête une préface sur l'Ecole en général et les peintres qui ont exercé leur art à Bruges.

Accepteriez-vous des annonces ? Dans ce cas il faudra établir un prix. Je crois que je pourrai vous en obtenir de livres et de photographies. Si en outre vous admettez des annonces de marchands de votre ville ou d'autres en Belgique, ce serait un moyen de couvrir les frais d'impression.

Je voudrais cataloguer les tableaux qui vous seront prêtés par l'Angleterre avant de venir à Bruges, et je me propose de commencer cette besogne aussitôt que je reçois votre réponse à la présente.

Veillez, etc.

(a) Lisez : formulaires.

1. Le ministre de Belgique auprès de la Cour de St.-James était alors le baron Whettnall (1839-1903). Je n'ai pas trouvé la moindre allusion à l'organisation de l'Exposition de Bruges dans les dépêches de ce diplomate aux Archives du Ministère des Affaires étrangères.

2. Georges Hulin de Loo (1862-1945), professeur de logique et de droit naturel à l'université de Gand, se révéla comme historien de l'art dans son Catalogue critique de 1902, voir J. LAVALLEYE, notice sur Hulin de Loo, dans *Académie royale de Belgique. Annuaire pour 1961*, t. CCXXVII, p. 15-27.

Monsieur le Baron,

Merci pour votre lettre et les programmes, etc. Il sera nécessaire de faire imprimer le programme etc. en anglais. Pour ne pas perdre de temps nous préparons la traduction en y ajoutant les noms des membres du Comité anglais, en attendant votre approbation.

Point très important. Veuillez nous envoyer au plus tôt possible copie du texte des Polices d'assurance afin que nous pouvons nous assurer que cette Police couvre tous les risques du transport par mer etc. Et nous aimerons de savoir ce que vous payez pour l'assurance, mais l'important est d'avoir la forme (a) de Police.

J'ai obtenu aujourd'hui la promesse du pret de cinq tableaux. Et j'ai l'espoir d'obtenir le pret de deux tableaux très importants : le van Eyck qui appartenait autrefois à Anselme Adornes et un Memlinc, qui se trouvent actuellement dans la possession d'un très riche amateur à Philadelphia dans les Etats Unis.

Avez-vous demandé et obtenu le pret des tableaux de l'église de Hoogstraeten, Lierre, Aerschot et Dixmude ? Le missel de Dixmude avec une belle miniature de Simon Benninc de Bruges. Le Livre d'Heures dit de Henri VIII à la Bibliothèque de Tournai. Un autre livre d'Heures Brugeois à l'église Ste Waudru, Mons, et les tableaux à l'Hotel de ville de Nieuport représentant des scènes de la vie de S. Paul l'hermite et S. Antoine ?

Excusez ce griffonnage. Je suis très fatigué, ayant été toute la journée en courses pour voir des tableaux. Aussitôt que je reçois copie de la Police d'Assurance, je ferai convoquer le Comité et nommer un sous-comité de cinq qui pourrait se réunir deux fois par semaine et faire marcher les choses au plus vite.

Veuillez, Monsieur le Baron, agréer, etc.

Un membre du comité me demande si des élections doivent avoir lieu dans la Flandre occidentale pendant la durée de l'exposition.

(a) Lisez : le formulaire.

4

29 Crescent Grove
Clapham Common
S.W.

12 mai 1902

Monsieur le Baron,

Je reçois votre lettre à l'instant et en même temps une autre de M. Hulin. Je suis heureux d'apprendre que M. Goldschmidt¹ vous

prête son grand Memlinc, que je connais bien, l'ayant eu entre les mains pendant quelque temps. Je suis heureux d'apprendre que votre voyage à Paris a si bien réussi.

J'ai écrit il y a quelques jours à M. Tulpinck² pour savoir si M. Helleputte prêtera son van Eyck³, ce que j'aimerais bien savoir, parce qu'il faut aussitôt que possible faire composer les notices à fur et à mesure qu'elles sont prêtes, et mettre en pages aussitôt qu'on pourra après l'arrivée du dernier tableau. Je crois qu'il vaut mieux d'adopter un format in 4° avec composition de 20 x 13 ou 15 x 12 centimètres et qu'il y aura de 80 à 120 pages. Il faudra avoir un imprimeur qui a assez de matériel pour garder le tout en composition au moins jusqu'au 20 août. Je me rappelle trop bien les difficultés que nous avons eu à Malines ; d'abord les épreuves étaient surchargées de fautes malgré que mon écriture alors était meilleure qu'actuellement, et ensuite cela allait si lentement que le Comité a dû cesser et prendre un autre imprimeur à Bruxelles, de sorte que le catalogue n'a pu paraître à temps.

Je compte arriver à Bruges jeudi en huit, si possible plus tôt. Quant aux tableaux du Roi, les deux les plus importants sont à Holyrood en Ecosse et les deux petits van Eyck et Memlinc à Hampton Court. Nous n'avons rien demandé ni de Buckingham Palace ni de Windsor précisément à cause des fêtes du Couronnement ; cela ne convenait pas. Votre idée quant à une salle spéciale est bonne, mais attendez jusqu'à ce que je vous écris encore. J'irai voir M. Cust⁴ moi même.

J'espère que vous avez emprunté le petit tableau que je vous ai signalé à Thorhout de Coffermans ? Je voudrais beaucoup l'avoir pour l'exposer à côté du triptyque de M. Stowe.

Ci-joint des notes qui pourraient vous être utiles pour les autres sections, que j'ai pris en parcourant des notes faites lors de pérégrinations en Flandre il y a quarante ans. Je puis vous en envoyer encore pour les deux doyennés de Bruges.

Agréez mes salutations sincères
en grande hâte
W.H. James Weale

Un reliquaire très important à l'église d'Eyne⁵.

1. Léopold Goldschmidt, collectionneur parisien. H. Ker-
vyn en parle assez longuement dans son article, *Annales Soc.
Emul.*, 56 (1906) p. 203, 208-209.

2. Charles Tulpinck, (1861-1946), peintre et archéologue

brugeois, voir A. JANSSENS DE BISTHOVEN, *Bio- en bibliografische notitie over Camille Tulpinck*, dans *Annales Soc. Emul.*, 111 (1974) p. 101-103.

3. Le van Eyck de G. Helleputte, connu sous le nom de «Madonne van Maelbeke» se trouve aujourd'hui à Warwick Castle en Grande-Bretagne. Ce panneau, fort maltraité par des repeints et des restaurations, est certainement postérieur à van Eyck. On trouvera une bibliographie sur cette œuvre dans *Monasticon belge*, t. III, 3, p. 936.

4. Sir Lionel Cust (1859-1929), assistant au département des dessins et estampes du British Museum, puis directeur du National Portrait Gallery (1895-1909). En 1901 il avait été nommé surveillant des collections royales, J.R.H. WEAVER, *Dictionary of National Biography*, 1922-1930, Oxford, [1937], p. 235-236.

5. Reliquaire de la Ste Croix ayant appartenu à la porphyrogénète Marie, deuxième fille d'Alexis Ier Comnène, morte après 1123, voir E. VOORDECKERS et L. MILIS, *La Croix byzantine d'Eine*, dans *Byzantion*, 39 (1969) p. 456-488.

5

29 Crescent Grove
Clapham Common
S.W.

15 : V : 1902

Monsieur le Baron,

Depuis ma dernière lettre j'ai été chez plusieurs particuliers et j'ai obtenu un très beau triptyque peint par la femme de Gerard David, deux grands et beaux tableaux par des inconnus ; un calvaire par un élève de vander Weyden, fort beau, et un S. Philippe présentant P. Hinkaert, châtelain de Tervueren, à la Sainte Vierge qui tient l'Enfant entre ses bras.

Parmi les tableaux déjà annoncés, j'ai pu identifier l'abbé qui y est représenté à genoux devant le Christ ; c'est Robert Holman¹, abbé des Dunes, dont le Séminaire possède un fort beau portrait qu'il faut emprunter afin de les exposer ensemble. L'un représente l'abbé dans son costume de religieux, l'autre revêtu d'une chape et portant une mitre superbe.

Je viens d'assister à la réunion du Comité. Nous sommes certains que nous vous enverrons au moins 50 tableaux.

Les seuls refus viennent de

Lord Powis²

Lord Penrhyn³

M. Weld Blundell⁴

M. Steinkopf

et Madame Butler écrit que son mari⁵ est si malade qu'elle ne peut pas lui en parler.

Lady Wantage⁶ nous écrit de l'Italie qu'elle a vu chez Mr Newman un peintre américain qui habite Florence (1 Piazza dei Rossi. Oltre Arno)⁷ deux très beaux petits tableaux, une Mise au Tombeau par Thierry Bouts et une Madone de l'Ecole de Memlinc.

Je compte arriver à Bruges mardi ou mercredi soir. Aimerez-vous d'exposer des photographies de tableaux de van Eyck, Memlinc et Van Eyck que vous ne pouvez pas emprunter ? Dans le cas affirmatif demandez à M. Hulin ce qu'il peut prêter et, si il veut m'envoyer la liste, j'apporterai un supplément.

Veillez, Cher Monsieur, agréer etc.

W.H. James Weale

1. Robert Holman, abbé des Dunes (1568-1579), aux pieds du Sauveur. Ce petit panneau de Pieter Claessen I (+ 1576) avait été acheté par Jones Loyd, futur lord Overstone. Il appartient aujourd'hui à Christopher L. Loyd. Il a été exposé à Bruges en 1956 (n° 48 du catalogue).

2. L'earl of Powis possédait une Piéta de Rogier van der Weyden qui fut exposée à Bruges en 1956 (n° 4 du catalogue).

3. Edward Shloto Douglas-Pennant, 3e baron Penrhyn (1864-1927).

4. Charles-Joseph Weld-Blundell (1845-1927), naturaliste, journaliste et politicien. La collection d'Ince Blandell Hall réunie par Henry Blundell (1722-1810) est bien connue.

5. Sans doute Ch. Butler, collectionneur connu.

6. Harriet Sarah Loyd-Lindsay, lady Wantage (1837-1920), fille du premier et unique baron Overstone.

7. Henry Roderick Newman (1833-1918), peintre américain.

Monsieur le Baron,

Il doit y avoir à Paris un fort beau tableau de la Sainte Vierge avec l'Enfant. J'ai oublié le nom du possesseur et je ne puis retrouver la petite note que j'ai écrit (sic) lorsqu'on me l'a signalé. Je crois que ce fut M. Durrieu¹, conservateur-adjoint au Musée du Louvre — homme très compétent — qui m'en a parlé.

Si vous avez le temps pour aller chez M. Sedelmeyer, marchand de tableaux, et M. Haro, aussi marchand, ils pourront vous faire connaître les adresses de plusieurs personnes. M. Goldschmitt entre autres, qui a acheté ici le superbe tableau de Memlinc qui a été exposé à la New Gallery en 1900 et qui a été vendu depuis.

Tachez aussi de voir M. Léonce Benedite² au Louvre. Il pourrait vous être très utile.

Je doute qu'il sera possible d'avoir quelque chose du Musée Condé à Chantilly, mais M. Léopold Delisle³, administrateur général de la Bibliothèque Nationale, rue Richelieu, est celui qui peut le mieux vous en assurer.

Confidentiel

Il est très difficile d'obtenir les tableaux de Holyrood et Hampton Court. Le conservateur, M. Cust, quoique membre du Comité, et professant de vouloir seconder nos efforts, met (a) à ce qu'on m'assure, le bâton dans la roue. Je viens de tenter un dernier effort par l'intermédiaire d'un tiers. Si cela réussit, j'en aurai connaissance avant la fin de la semaine. Sinon la seule chose à faire serait de trouver le moyen d'obtenir que le comte ou la comtesse de Flandre en fit la demande directement au Roi.

Je sais de bonne autorité que lorsque le Roi a visité l'exposition qui vient de se tenir à la New Gallery, de tableaux ayant rapports aux Rois et Reines d'Angleterre, il a exprimé son étonnement que certains tableaux de Buckingham Palace et de Windsor ne s'y trouvaient pas, et qu'on ne les avait pas demandé. Le directeur lui a dit que le Comité les avait demandé et qu'ils avaient été refusés. Le Roi lui a assuré qu'il n'en savait absolument rien. Je tiens fort à mettre fin, cette fois-ci, à cette façon de faire des hommes qui compromettent la bonne réputation du Roi comme patron éclairé des Arts.

Pensez bien s'il n'y a pas moyen de faire une démarche auprès de la Comtesse⁴. Elle pourrait bien dire que les tableaux de Sigma-lingen y seront.

Il y a autant moins d'inconvénient à nous prêter les tableaux de Holyrood qu'ils n'y sont pas exposés en ce moment, car on fait

des changements au Palais.

Je vous écrirai à Bruges Vendredi soir après la réunion du Comité.

Veuillez agréer, etc.

(a) W. a écrit «mette».

1. Paul, comte (romain) Durrieu (1855-1925), chartiste et historien. Il était entré en 1885 à la conservation des peintures du Louvre. Il organisera, en 1904, avec Henry Bouchot, l'exposition des «primitifs français» au Pavillon de Marsan, réplique de celle de Bruges.

2. Léonce Benedite (1859-1925), conservateur des Musées de Versailles, puis du Luxembourg à Paris et du Musée Rodin.

3. Léopold Delisle (1826-1910), administrateur général de la Bibliothèque nationale à Paris de 1874 à 1905. Il termina sa carrière et sa vie comme conservateur du Musée Condé à Chantilly.

4. La comtesse de Flandre, née princesse Marie de Hohenzollern-Sigmaringen (1845-1912), était, par son mariage, apparentée à la famille royale d'Angleterre. D'autre part, l'intérêt qu'elle portait à la peinture était notoire.

7a

29 Crescent Grove

Clapham Common

S.W.

18 : XII : 1902

Très honoré et cher Monsieur,

J'ai été très heureux d'apprendre la bonne nouvelle de la fondation d'une Société des amis du Musée de Bruges. Vous nous avez ainsi devancés, [ici] où pareille société pourrait rendre de grands services, car le gouvernement ayant mis à la tête de la Galerie Nationale un comité directeur de membres ayant des vues très opposées, a ensuite décidé qu'on ne peut acheter aucun tableau à moins que tous les membres [ne] soient d'accord pour en conseiller l'acquisition. De cette façon le chancelier de l'Echiquier a trouvé le moyen d'économiser quelques milliers de livres par an, et les Allemands et les Américains nous enlèvent les meilleurs tableaux qui viennent sur le marché. Je vous félicite donc du succès que vous avez obtenu jusqu'ici et j'espère que vous finirez par atteindre le but que vous avez en vue.

La brochure dont vous m'avez annoncé l'envoi ne m'est pas parvenu jusqu'ici¹. Je me suis cependant rendu hier au Burlington Fine Arts Club où j'ai parlé du musée avec quelques membres. Nous croyons que, si vous êtes d'accord, le club pourrait prendre connaissance de votre brochure et ensuite adresser une lettre au Bourgmestre et conseillers de la ville.

Aucun des trois Messieurs que j'ai rencontré au Club [ne] connaît le local actuel du Musée, n'ayant visité Bruges que depuis que les tableaux ont été transportés du Poorterslogie jusqu'à cette année où naturellement ils ne sont pas allés au Musée.

Ci-inclus je vous envoie une lettre à propos de vos trois premiers points. Je ne dis rien quant au 4me parce que je ne saurais affirmer que le retable de van Eyck, le triptyque de Gerard David et la Mort de la Sainte Vierge de van der Goes ont souffert depuis qu'ils sont à la rue Ste Katherine. Tous les trois ont certainement souffert depuis que j'ai dressé le catalogue du Musée² et il me semble même que le van Eyck a souffert depuis 1878, mais je ne saurai[s] l'affirmer positivement, car il se peut que le jour à l'exposition étant beaucoup plus favorable, des détails m'ont frappés qui m'avaient échappé dans la demi-obscurité de la remise à la rue S. Katherine.

Je vous prie aussi de vouloir bien agréer mes meilleurs remerciements pour les démarches que vous avez fait pour obtenir ma nomination dans l'Ordre de Léopold. Je doute cependant que cela réussisse, parce que notre gouvernement n'accorde que très rarement la permission d'accepter des décorations étrangères, sauf aux diplomates et aux militaires. Tout le même je vous remercie pour ce que vous avez fait et surtout pour les sentiments que vous exprimez à mon égard.

Veuillez, Monsieur le Baron, etc.

P.S. Je n'ai pas été au Musée rue S. Catherine depuis l'année dernière.

1. La brochure annoncée est sans doute : *Quelques réflexions sur la nécessité et l'utilité d'une Société des Amis des Musées de Bruges*, par le baron H. Kervyn de Lettenhove, Bruges, L. De Plancke, 1902, 22 pp.

2. *Catalogue du Musée de l'Académie de Bruges*, Bruges-Londres, 1861.

7b

Clapham

18 : XII : 1902

Monsieur le Baron,

Il me semble que le nombre de personnes qui ont été attirées à Bruges de par tout le monde cette année doit avoir démontré à vos concitoyens l'intérêt croissant qu'on porte aux tableaux de l'ancienne Ecole. Il est évident aussi que les publications nouvelles auxquelles l'Exposition a donné lieu vont faire naître chez beaucoup d'autres l'envie de visiter votre ville et de voir les chefs-d'œuvre qui y sont conservés. Or non seulement dans l'intérêt des tableaux, mais dans celui de la ville même, il paraît évident que tous ceux qui ont à cœur la prospérité de Bruges devraient faire leur possible pour profiter du courant et d'attirer le monde.

Il vous faut un musée convenable, bien éclairé, entouré d'un jardin et à l'abri de tout danger d'incendie, un local enfin digne des joyaux qui y seront conservés, où l'on pourrait les admirer et les étudier dans les meilleures conditions.

Je dois vous dire que si j'étais Brugeois, j'aurais honte de conduire des étrangers au local de la rue Sainte Katherine. On a beau dire tout ce qu'on veut pour excuser l'état actuel des choses, il reste certain que ce local est indigne, je dirai même indécent. Il est certain que, malgré l'épaisseur des murs, les tableaux courraient grand danger d'être abîmés en cas d'incendie dans des batiments y attenants. Comment en effet enlever des tableaux d'un grand poids par une seule porte et une rue encombrée d'une foule ? Je frémis à l'idée d'une pareille catastrophe.

En outre je dois faire remarquer que, lorsque un temps pluvieux dure quelques jours, le local devient humide et qu'en tout temps l'éclairage est mauvais.

Je vous félicite d'avoir fondé une Société des amis du Musée, et je vous prie de m'inscrire au nombre de ces amis et je souhaite que vos efforts soient couronnés de succès. Oui, il faut que Bruges se réveille et qu'elle se crée un Musée qu'elle pourrait montrer sans rougir.

Veillez, Monsieur le Baron, agréer...

29 Crescent Grove
Clapham Common

S.W.

7 : XII : 1904

Monsieur le Baron,

Je ne me rappelle que vaguement de l'extérieur du triptyque de Dixmude, mais, à moins que je me trompe, je crois que la descendance de Sainte Anne a occupé tout l'extérieur des deux volets. Le sujet qui manque à l'intérieur est probablement la Présentation de la Vierge au temple, le grand prêtre au haut du perron que la Sainte Vierge gravit ; SS. Joachim et Anne au pied.

Je trouve que c'est une bonne chose que de conserver ce débris de l'art local qui est fort curieux ; mais je crois que si on y fait des ajoutes, on enlèvera tout son intérêt.

Vous me demandez s'il y a des chances de trouver à un prix raisonnable des tableaux ayant un intérêt spécial pour Bruges. Sans doute cela arrive de temps à autre, mais il faut saisir l'occasion de suite. Samedi dernier j'ai vu un tableau provenant d'un château en Irlande, qui doit avoir été peint à Bruges à la fin du XVe ou tout à fait au commencement du XVI siècle. C'est une copie avec beaucoup de petites variations (a) du retable de la Passion peint par Memlinc pour Guillaume Vrelant et donné par lui à la Gilde des Librairiers (b) de Bruges, actuellement à la Galerie de Turin¹. Chose remarquable, au côté gauche, il y a plusieurs détails qui ne se trouvent pas à Turin ; ce qui me fait croire que le tableau de Turin a été rogné de ce côté. Là on voit contre le bord le Christ qui descend aux Limbes, mais dans cette copie on voit Adam et Eve et Noe qui étendent leurs mains vers lui. La figure de Guillaume Vrelant à droite est remplie par celle d'un chanoine régulier en rochet avec l'aumusse sur le bras ; vis à vis, à la place de Vrelant, on voit des herbes et une grenouille.

Je crois que ce serait une excellente acquisition pour votre Musée. La conservation du tableau est très bonne. Entre nous, je crois que le propriétaire le cèdera à un prix raisonnable, mais si cela passe entre les mains d'un marchand de tableaux, de suite le prix sera magoré (c) de beaucoup. Je crois que le propriétaire le céderait pour 12 500 francs, peut-être pour moins. Je sais qu'il l'a acquis à bon compte et qu'il s'occupe plutôt de collectionner des anciens italiens. Si vous pensez entrer en négociations, vous ferez bien de ne pas tarder.

Je ne sais pas si vous recevrez le Burlington Magazine ; dans le n° de décembre², j'ai publié deux van Eyck, dont un est à la Galerie, l'autre qu'on croyait perdu j'ai retrouvé cet été. Mais lisez ma note sur les prétendus portraits peints par le maître de Flémalle³. Les deux vander Weyden de la Galerie Nationale sont aussi des pastiches peintes au XVIe siècle.

Pardon de vous avoir fait attendre ma réponse si longtemps, mais j'ai été fortement indisposé et ensuite très occupé.

Veillez, mon cher Monsieur, etc.

(a) Lisez : variantes

(b) Lisez : Libraires

(c) Lisez : majoré

1. L'identification du retable de la gilde des Libraire à l'abbaye de l'Eekhout à Bruges avec la Passion de Turin n'est plus admise aujourd'hui, voir C. ARU et Et. DE GERADON, *La Galerie Sabauda de Turin*, dans *Corpus de la peinture des anciens Pays-Bas méridionaux au quinzième siècle*, Anvers, 1952, p. 14-18, n° 18.

2. *Portraits by John van Eyck in the Vienna Gallery*, dans *Burlington Magazine*, 5 (1904) p. 190 sv.

3. Son compte-rendu d'E. GAVELLE, *Le Maître de Flémalle et quatre portraits lillois* (Lille, 1904), dans *Burlington Magazine*, 5 (1904) p. 251-252.

9

Hôtel d'Embajadores
Madrid, 28 octobre 1902

Monsieur le Directeur,

En voyage depuis le 4 de ce mois, je viens de lire l'article trop, beaucoup trop élogieux, que vous m'avez consacré dans votre numéro du 10 courant. Tout en vous remerciant pour les sentiments que vous exprimez à mon égard, je dois absolument protester contre ce que vous dites quant à ce que j'ai fait pour l'Exposition de Bruges. Il est vrai que, pendant des années, j'ai essayé de mon mieux de provoquer une exposition des œuvres des Maîtres de l'ancienne école à Bruges, et qu'avec l'aide de M. J. Helbig, de Liège¹, et d'autres membres de la Gilde de Saint-Thomas et de Saint-Luc, j'y ai organisé une exposition en 1867, mais quant à celle qui vient de se clôturer, c'est à M. le Baron Kervyn de Lettenhove et à M. G. Hulin que revient le mérite du succès de l'Exposition. Et quant à l'Angleterre, en particulier, c'est grâce au

dévouement infatigable de M. Isidore Spielmans (*sic*) qu'on a obtenu le prêt de tant de beaux tableaux. La part que j'y ai prise s'est borné à ceci : j'ai signalé les tableaux dont il fallait demander le prêt, et j'ai fait quelques démarches personnelles, et c'est tout. Je dois donc vous demander d'insérer cette rectification afin de rétablir la vérité. Je m'abstiens de relever d'autres inexactitudes ; vos lecteurs, j'en suis convaincu, ne les auront digérées que «cum grano salis».

Veillez, Monsieur le Directeur, agréer l'assurance de mes sentiments distingués.

W.H. James Weale

1. Jules Helbig (1821-1906), peintre néo-gothique et historien de l'art, fondateur de la Gilde Saint-Thomas et Saint-Luc, et collaborateur de la *Revue de l'Art chrétien*.

VLAAMSE BIOGRAFICA

WILLEM DE DEKEN (†1328) : VOLKSLEIDER EN MAKELAAR

In de marge van de herdenking van de heldendood van Nikolaas Zannekin in de slag bij Kassel in 1328, 650 jaar geleden dus¹, wordt hier aandacht besteed aan een andere leider in die strijd, de Bruggeling Willem de Deken.

Van hem zijn vooral zijn activiteiten in de periode 1320-1328 gekend, doch er is minder geweten over de persoon die hij was. Willem de Deken trad voor het eerst op in juni-oktober 1320 als onderhandelaar van de Vlaamse graaf bij de koning van Engeland. Hij werd toen als schepen van de stad Brugge vernoemd. Wanneer hij in de zomer van 1324 nogmaals met een diplomatieke zending naar Engeland werd gestuurd, was hij reeds opgeklommen tot burgemeester te Brugge. Hij verbleef toen lange tijd in Engeland, en trachtte er een vredesverdrag tot stand te brengen. Ondertussen was in de Vlaamse kuststreek de opstand uitgebroken tegen de graaf Lodewijk van Nevers en zijn volgelingen. Daarin verwickeld, reisde de Deken nog in juni 1328 naar Engeland, om er de koning te bewegen de titel van koning van Frankrijk aan te nemen en militaire steun te verlenen aan de

1. *De tentoonstelling 650 jaar Nikolaas Zannekin en de slag bij Kassel, Catalogus*, samengesteld door H. CALLEWAERT, Diksmuide, 1978.

Nikolaas Zannekin en de slag bij Kassel 1328-1978. Bijdrage tot de studie van de 14de eeuw en de landelijke geschiedenis van de Westhoek, Diksmuide, 1978.

opstandige Vlamingen, echter zonder succes. Daarop nam hij, steeds als burgemeester van Brugge, mede de leiding van de troepen van zijn stad die naar Kassel trokken. Na de nederlaag van de Vlamingen aldaar (23 aug. 1328) vluchtte de Deken naar Brabant. Hij wilde er de hertog opruien tegen Lodewijk van Nevers, doch werd door hem uitgeleverd aan de Franse koning. Willem de Deken werd te Parijs als landverrader gevangen gezet en er op gruwelijke wijze terechtgesteld².

Bij het doorlezen van een tot hiertoe ongekende rekening van Brugse krijgstochten in 1327 en 1328³, troffen wij niet minder dan zes maal de naam van Willem de Deken aan. Een drietal vermeldingen bevestigen enkel zijn hoge plaats in de Brugse stads-
magistraat en zijn leidende rol bij de militaire expedities in die jaren⁴. De andere drie teksten geven

2. E. VARENBERGH, *Episodes des relations extérieures de la Flandre : Guillaume De Deken, le bourgeois négociateur (1317-1328)*, - *Bulletins de l'Académie Royale des Sciences, des Lettres et des Beaux-Arts de Belgique*, 2e série, t. XXXI (1871), p. 88-99 ; H. PIRENNE, *La première tentative faite pour reconnaître Edouard III d'Angleterre comme roi de France (1328)*, - *Handelingen Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent*, dl. V (1902-03), p. 5-11 ; H. STEIN, *Les conséquences de la bataille de Cassel pour la ville de Bruges et la mort de Guillaume de Deken, son ancien bourgmestre (1328)*, - *Compte rendu des séances de la Commission Royale d'Histoire ou recueil de ses bulletins*, 5e série, t. IX (1899), p. 647-664 ; R. VAN CAENEGHEM, *Nota over de terechtstelling van Willem de Deken te Parijs in 1328*, - *Handelingen Emulatie*, dl. XC (1953), p. 140-142.

3. Stadsarchief Brugge, *Konfiskaties en gijzelaars*, rek. heervaarden 1327-28 ; door mij beschreven in H. CALLEWAERT, *a.w.*, p. 30, nr. 36.

4. F° 13, rek. krijgstocht naar Diksmuide zomer 1327, rubriek uitgaven voor de harnassen van schepenen en raadslieden : *Willem den Deken tesinen arnassche XV s. grote* ; f° 15, idem rek., rubriek uitgaven voor ridders en boden : *Item Pieterre Willem Dekens knape ysent te Brucghe van II daghen XVIII d. gr.* ; f° 16, idem rek., rubriek uitgaven voor degenen die de schepenen vergezelden : *Willem Dekens III knapen VII s. gr.*

echter een aanduiding voor een nog minder bekend aspect van zijn sociale status, nl. zijn beroep. In een eerste zinsnede wordt de Deken betaald voor het leveren van stokvis⁵. In een tweede en een derde tekst gaat het om varkensvlees waarvoor betaald wordt aan een vreemdeling «te Willem Dekens»⁶. Betekent deze «te» zoveel als «ten behoeve van», «voor»? In dit geval zou het kunnen dat Willem de Deken een beenhouwer was. Ook de eerste tekst is daarmee niet in tegenspraak, want het was toen geenszins ongebruikelijk dat beenhouwers terzelfdertijd vis verkochten, en in het ambacht van de visverkopers waren opgenomen⁷. Bovendien was het in die periode, als gevolg van de verworvenheden van de ambachten na 1302, niet meer ongebruikelijk dat mannen uit deze bevolkingsklasse in de stadsmagistraat zetelden⁸. Nochtans pleit tegen deze interpretatie het feit dat de Deken geen deel uitmaakte van één der zeventien beenhouwersgeslachten die het monopolie van het ambacht erfelijk bezaten⁹.

5. F° 14, idem rek., rubriek uitgaven voor proviand : *Willem den Deken van LI. stocvissche IV s. II d. gr.*

6. F° 36, rek. krijgstoct naar Aardenburg en Damme beginnende op 19 aug. 1328, rubriek uitgaven voor proviand : *Enen vremen man te Willem Dekens van XII vlecken II s. gr.*; f° 38 v°, rek. krijgstoct naar Kassel beginnende op 19 aug. 1328, rubriek uitgaven voor proviand : *Enen vremen man te Willem Dekens van XV vlecken XV s. gr.*

Het woord *vleck* betekent een bepaald deel van een varken : E. GAILLIARD, *Inventaire des archives de la ville de Bruges, Glossaire Flamand*, Brugge, 1879-82, p. 733.

7. A. VANHOUTRYVE, *De vishandel en het visambacht te Brugge tot op het einde van het oud regiem*, Brugge, 1975, p. 83.

8. J. MERTENS, *De XIVde eeuwse voornaamste Brugse schepenfamilies*, - *Ons Heem*, dl. XV (1960), p. 234-236.

9. P. BREYDEL, *Bruges et les Breydel*, Brussel, 1975, p. 64 ; H. VAN WERVEKE, *De Gentse Vleeshouwers onder het Oud Regime*, - *Handelingen der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent*, Nieuwe reeks, dl. III (1948), p. 5.

Willem de Deken kan trouwens evengoed als makeelaar de vis en het vlees hebben aangebracht. Meer nog, hij kan hotelier-makelaar geweest zijn¹⁰. Verklaart men het woordje «te» in de twee laatst geciteerde teksten als een plaatsaanwijzend voorzetsel, dan komt men tot volgende interpretatie van de teksten: een vreemdeling, gelogeed in het huis van Willem de Deken, wordt betaald voor de levering van varkensvlees dat hij ook daar kan gekocht hebben.

En inderdaad, een vermelding van de Deken in een bron van ca. 1305 komt het makelaarschap van deze persoon bevestigen. Het gaat om een lijst met de namen van 353 Brugse gijzelaars die zijn aangewezen om uitgeleverd te worden aan de koning van Frankrijk overeenkomstig de vrede die deze sloot met de Vlaamse graaf. De namen zijn onderverdeeld in 31 groepen. Tussen de 38 makelaars prijkt als zevende de naam van Willem de Deken¹¹.

Dank zij een andere bron, die in de tijd dichter aansluit bij de vermeldingen van 1327-28, kent men ook de plaats waar de Deken gevestigd was. Het betreft de lijst van de goederen geconfisqueerd in het

10. Van het makelaarsgilde maakten zowel eenvoudige makelaars als hotelier-makelaars deel uit. De eersten waren loontrekkenden, de tweeden kapitaalkrachtige zelfstandigen. J.A. VAN HOUTTE, *Makelaars en waarden te Brugge van de 13e tot de 16e eeuw*, - *Bijdragen voor de Geschiedenis der Nederlanden*, dl. V (1950), p. 11.

11. TH. DE LIMBURG-STIRUM, *Codex diplomaticus Flandriae inde ab anno 1296 ad usque 1325. Recueil de documents relatifs aux guerres et dissensions suscitées par Philippe-le-Bel, roi de France, contre Gui de Dampierre, comte de Flandre*, dl. I, fasc. 2-4, Brugge, 1886, p. 411.

Zie in dit verband D. VAN DEN AUWEELE, *De Brugse gijzelaarslijsten van 1301, 1305 en 1328. Een kompartieue analyse*, - *Handelingen Emulatie*, dl. CX (1973), p. 109-114 en 137.

Wij danken Dr. Dirk Van den Auweele voor de verwijzing naar deze bron.

Brugse Vrije na de slag bij Kassel, gedateerd maart 1329. Hierin staan ook een aantal te Brugge verbeurde huizen. Daarbij is het vierde deel van het huis dat Willem de Deken placht te bewonen in het Genthof. Dezelfde bezat nog een heester of binnenhof met zes «kamers», t.t.z. kleine éénkamerige huisjes, die werden verhuurd¹². Dit laatste duidt op de welstand van deze vooraanstaande Bruggeling.

Met dit alles zijn enkele gegevens aangebracht die toelaten Willem de Deken op het persoonlijk vlak nader te situeren. Dit aspect moge bijdragen tot een betere kennis van de Brugse burgemeester en rebel-leider.

A. VANDEWALLE

12. J.A. MERTENS, *Les confiscations dans la Châtellenie du Franc de Bruges après la bataille de Kassel*, - *Handelingen van de Koninklijke Commissie voor Geschiedenis*, dl. CXXXIV (1968), p. 279-280.

Wij danken Dr. J. Mertens voor de verwijzing naar deze bron en de hulp bij het interpreteren van onze teksten.

FRANCISCUS CAUWE ALS ANTI-JANSENISTISCHE AUTEUR 1674 - 1675

In het leven en het werk van de minderbroeder Franciscus Cauwe (1631-1679), auteur van de bekende en meermaals herdrukte PELGRIMAGIE VAN HET KINDEKEN JEZUS, ligt een overwacht intermezzo¹.

In 1674 — het jaar zelf van zijn tweede Pelgrimagie-boek — wordt hij betrokken in de Jansenistenstrijd. Van de Leuvense professor Gommarus Huygens was alsdan een Traktaat over de Biecht verschenen dat niet zonder repliek kon blijven. Hierdoor zou Cauwe weggehaald worden van de mystieke theologie naar de moraal.

* De afkortingen van de voetnoten slaan op de volgende publicaties

- Ceyskens Lucianus O.F.M., Van de veroordeling der 65 lakse proposities in 1679 naar de veroordeling van de 31 rigoristische proposities in 1690, in : *Miscellanea moralia in honorem ex. D. Arthur Janssen*, Leuven, 1948, 77-109.
- Id. — De Leuvense deputatie te Rome (1677-1679), in : *Jansenistica I, Studiën in verband met de geschiedenis van het Jansenisme*, Mechelen, 1950, blz. 167-253.
- Id. — Een geheim genootschap ter bestrijding van het Jansenisme in België, in : *Jansenistica I*, Mechelen 1950, blz. 343-397.
- Id. — Huygens Gommarus in de verwickelingen van de strijd tussen Kerk en Staat (1678-1687), in : *Jansenistica II, Studiën in verband met de Geschiedenis van het Jansenisme*, Mechelen, 1953, blz. 193-230.
- L'introduction du formulaire anti-janséniste en Belgique. Premier essai (1692-1694), in : *Jansenistica IV, Etudes relatives à l'histoire du Jansenisme*, Mechelen 1962.

1. Over de werken van Franciscus Cauwe over mystiek, zie onze bijdrage in *Biekorf-Westvlaams Archief*, LXXVII (1977), p. 23-33.

In de volgende mededeling worden de omstandigheden van die literaire afwijking en van de daaropvolgende Romereis toegelicht.

Gommaar Huygens, (geboren te Lier 26.2.1631) werd eind '68 te Leuven Dr. in de Theologie, daarna professor aan het Pauscollege, een rijzende ster aan de Universiteit, buitengewoon werkzaam, scherp van geest; hij was een vriend van Ant. Arnauld, Quesnel, en van de Leuvense gelijkgezinden: Vianen, De Swaen, Pasmans, Hennebel en Van Espen².

Hij had nog maar één werkje gepubliceerd, 1673, «Inleiding tot de waarachtige liefde Gods». «Résumé ou à peu près des théories jansénistes», zegt Dictionnaire de Theologie Catholique, VII, 752. Wetend dat de Bisschoppen van de Mechelse Provincie reeds jaren bekommerd waren om de zeden, nam hij het op zich om drie hoofdstukken van Carolus Borromaeus te behandelen in zijn lessen. Hij gaf zijn scriptum uit onder de titel: *Methodus remittendi et retinendi peccata* (Leuven, Hieronymus Nempaeus, in -12°, 24-244 blz.).

In de voorrede kondigt de auteur vier traktaten aan, waarvan het eerste, aan de hand van het 15e hoofdstuk van Borromaeus zal handelen over de biechtpraxis ten opzichte van de recidivisten, het tweede, over de gewone gelegenheid tot zonde (*occasio per se*), het derde over de accidentele gelegenheid tot zonde (*occasio per accidens*). Het vierde dat slechts weifelend wordt aangekondigd zou annexe kwesties behandelen. Evenwel bevatte het boekje aanvankelijk slechts de twee eerste traktaten.

Huygens is er zich bewust van dat de zielzorg een

2. *Dictionnaire de Théologie Catholique* D.T.C., VII, 1, 1922, 350-355.

zaak is van veel takt. Zo schreef hij : «Misschien zullen sommigen geen genoegen vinden in deze Methode, omdat zij mogelijks menen er de strengheid van de oude Canones Poenitentiales in terug te vinden. Een aandachtige lezing zal deze vrees weg nemen. Waar men leest dat enige werken van boetvaardigheid geëist worden vóór de absolutie, zij opgemerkt, dat zij slechts geëist worden om de bekering voor te bereiden, en om haar aanwezigheid te kunnen vaststellen»³.

Deze passages en andere uit de inleiding geven voldoende te kennen, dat Huygens niet verwachtte dat zijn *Methode* onomstreden zou blijven. Inderdaad kende zij weldra voor- en tegenstanders.

Zelfs Antoine Arnauld, hoewel hij Leuven een warme sympathie toedroeg, vond dat Huygens de zekerheid, die de biechtvader bezitten moet vooraleer de absolutie te kunnen geven, te hoog opdreef⁴.

Openlijke hardnekkige tegenstand was zéker te vrezan van de zijde der religieuzen, die voor het merendeel meer lakse opvattingen waren toegedaan.

Aanstands brak de polemiek los. Franciscus Cauwe was, naar het getuigenis van Huygens zelf, de eerste om de *Methode* aan te vallen. Onder deknaam van Carolus Reymakers schreef hij een *Responsio brevis ad librum cui titulus : Methodus remittendi peccata...* (Brussel, Van de Velde, 1674).

Het is wel merkwaardig dat het boek van deze Bruggeling bijna tegelijk verscheen te Brussel, Mainz

3. L. Ceysens, *Jansenistica II*, Mechelen, 1953, 198.

4. L. Ceysens, *Jansenistica II*, 199.

en Leuven en onder schuilnaam⁵. Men mag terecht denken dat een hele groep deze responsio dekt, nl. zijn eigen confraters uit de Orde.

Cauwe tracht aan te tonen dat Huygens de geest en zelfs in veel gevallen ook de letter van Borromaeus niet weergaf. Huygens antwoordde met een *Apologia Gummari H. Lyrani pro methodo remittendi et retinendi peccata adversus responsionem brevem auctore (ut se vocat) Francesco Carolo Reymakers* (Leuven, 1674, 117 blz.).

Cauwe riposteerde met : *Refutatio apologiae eiusdem Gummari Huyghens Lyrani S.T.D. in Academia Lovaniensi pro sua methode remittendi et retinendi peccata...* Mainz, 1675, 85 blz.

En nog in hetzelfde jaar 1675 *Continuatio responsionis brevis ad praefationem apologeticam Tractatus tertii, qui accessit methodo remittendi et retinendi peccata* - 155 blz.

De Jezuïet Aegidius Estric sprong Cauwe bij onder de schuilnaam van Fr. Simonis en P. Antonius de Bourgogne. De Witheer, Macarius Havermans, en de beggard, Aegidius Gabriëlis, traden op voor Huygens⁶.

Mgr. Agretti, internuntius a.i. te Brussel, schreef op 2 februari 1675 naar Rome : «De boeken van Huygens verwekken veel opspraak ; velen zijn er voor. De regulieren en enigen die bij hen aansluiten houden niet op er tegen in te gaan. Iedere dag verschijnen brochures van weerszijden. Voor enige we-

5. V. Forget, Huygens G., in *D.T.C.* VII. 1. - 1922. - 352. - Een exemplaar van de *continuatio responsionis brevis*, de *refutatio apologiae*, en de *continuatio responsionis brevis ad praefationem apologiae*, beide Mainz 1675, bevinden zich in Archief O.F.M. Sint-Truiden.

6. L. Ceyssens, *Jansenistica II*, blz. 200.

ken heb ik de boeken van Huygens opgestuurd naar het H. Officie, maar ik heb nog geen antwoord ontvangen... Intussen tracht ik beide partijen tot bezadiging te brengen...»⁷.

Vanaf 1675⁸ rijpte nu bij de leiding van de Faculteit voor Theologie het idee om een Deputatie te sturen naar Rome, en daar licht te krijgen.

In een uitgebreid artikel toont Ceyskens aan hoe er over en weer werd geschreven tussen allerhande raadgevers, internuntiatuur, Spanje, Rome en zelfs Frankrijk, waar Lodewijk XIV vreesde dat het Leuvense vuur de jansenistische haard in Frankrijk weer zou doen oplaaien⁹.

Op 7 april 1677 stonden de Leuvenaars eindelijk gereed : Lupus, Vianen, Steyaert, met drie begeleiders. «Ut obstruatur os loquentium iniqua», zoals Steyaert twee dagen vóór de afreis schreef in een manifest. Wat zouden de anti-jansenisten doen ? Anti waren vooral de religieuzen. Vooraan de Jezuïeten : Aegidius Estrix, Ledent, de Hornes, Ign. Diertins, Joh. Pollentier. Openlijk streden de Minderbroeders mee : de vooraanstaanden van de Provincia S. Joseph Graafschap Vlaanderen : Bonifacius Maes, Alfons Coen, Samuel de Deurwaerder, Robertus Proventier, Gaudentius Van de Kerckhove, Felicianus van Remoortere, en Laurentius van der Leep¹⁰.

Stilaan, in die dagen, namen ze de gewoonte aan elke week te Leuven te vergaderen. Ze vormden een

7. Ibidem, blz. 200-201.

8. L. Ceyskens, *Jansenistica I*, Mechelen, 1950, blz. 177.

9. Ibidem. blz. 192-193.

10. J. Paulissen, *Het leven en de werken van Fulgentius Bottens, O.F.M.*, Nijmegen.

«geheim genootschap» tot bestrijding van het Jansenisme. Cauwe's naam vinden we niet bij hen ; hij bleek niet een vooraanstaand moraaltheoloog te zijn ; één jaar had hij wijsbegeerte gedoceerd ; het kwalifikatief «theologus» bij de schuilnaam Reymakers kon niet méér betekenen dan met vrucht hebbende voltooid de theologische studies voor het priesterschap ; wel bleek Cauwe de mystieke theologie te beheersen en hij had bijval met zijn Pelgrimie.

Binnen het genootschap haastte Estrix zich de arglistigheid van de Levenaars publiek bekend te maken door zijn *De Fraudibus haereticorum* en hun doctrine aan te klagen in zijn *Specimina doctrinae*¹¹.

Prof. Nicolaas Du Bois van Leuven werd bij de arm genomen ; hij was Dr. in de Rechten van Leuven, Dr. Theologie van Dowaaï, professor H. Schrift te Leuven, overtuigd anti-jansenist.

Hij schreef een lange brief naar Kardinaal Nithard te Rome, om de bedrieglijkheid van de deputatie te ontmaskeren en vraagt, dat ze ginds aan de afgevaardigden een anti-jansenistische *professio fidei* zouden voorleggen¹².

Te Rome echter stelde de Paus een dubbele commissie aan : een van Kardinalen, en een van theologen ; deze laatsten onderzochten elke week de moraal-proposities van Leuven, en Innocentius XI volgde met aandacht de werkzaamheden¹³.

In augustus 1677 was het onderzoek reeds ver gevorderd en de 48 proposities schenen door de beugel te kunnen¹⁴.

11. *Jansenistica I* - blz. 201.

12. *Ibidem*, blz. 202-204.

13. *Ibidem*, blz. 197.

14. *Ibidem*, blz. 205-206.

Begin 1678 bleek de zaak in het voordeel van Leuven beslecht te zijn.

Leuven kon, vrijuit, haar doctrine doceren.

Nu waagde de deputatie een stap verder ; ze diende een tweede lijst in van proposities die afkomstig waren van anti-jansenisten.

Vanuit het geheim genootschap werd hierover veel geschreven naar bepaalde Kardinalen in Rome ; maar was dat voldoende om de veroordeling van de tweede lijst (65 lakse proposities) te verhinderen ?

De religieuzen zagen de dringende noodzaak in een procurator (gevolmachtigd om de tegenaanval te voeren) aan te stellen ; de vraag of het opportuun was dat een Jezuïet werd genoemd, of het iemand moest zijn die reeds te Rome vertoefde, of van hieruit gestuurd, werd niet gemakkelijk opgelost ; in de herfst van 1678 hoorden de religieuzen dat de censuur op de 65 lakse proposities klaarlag ; er viel niet te talmen ; het duurde toch tot februari 1679 voor Franciscus Porter, een Ierse Minderbroeder, door Prof. Nic. Du Bois, twee Minderbroeders, twee Carmelieten en twee Jezuïeten als procurator officieel werd aangesteld.

Porter woonde te Rome. Hij kon niet veel meer uitrichten : op 2 maart 1679 werd het Decreet met de veroordeling van de 65 lakse proposities uitgevaardigd.

De religieuzen beseften nu dat ze beter van uit België een echte Tegen-Deputatie zouden sturen, om met Porter saam te werken ; ze benoemden een Minderbroeder, een Carmeliet en een Jezuïet. Maar van de zending kwam weer niets in huis, totdat ze besloten Patrick Duffy naar Madrid te zenden, zodat deze onder de sterke bescherming van de Koning van

Spanje te Rome een flinke aanval zou kunnen voeren¹⁵.

De Deputatie had evenwel een derde wens naar Rome meegebracht, nl. een verklaring loskrijgen over dogmatische proposities of leer.

De deputatie zag echter zelf in, hoe moeilijk het zou zijn een uitspraak te verkrijgen in dogmatische kwesties, die het Concilie van Trente en later de «Congregatie de auxiliis» niet had willen uitmaken. Daarom vroegen ze alleen de Leuvense censuren te willen goedkeuren¹⁶.

Die censuren waren : Censura Lovaniensis 1587, Censura Duacensis 1588, en justificatio censurae Lovaniensis 1588, en bevatten de hoofdpunten van de Leuvense dogmatiek, aanleiding tot gedurige klachten over aanklevend Jansenisme¹⁷.

Indien ze konden bekomen dat Rome zeide dat er geen stellingen in voorkwamen, strijdig met het geloof, zou hun laatste verlangen volkomen voldaan zijn.

Tijdens een ontvangst van de députés bij de Paus, schetste Steyaert de toestand in Nederland niet zo slecht :

«Uit vrees voor het Jansenisme, worden er velen gedreven naar het tegenovergestelde, het molinisme. Terwijl zij, die geen molinist willen zijn, ertoe gebracht worden te menen dat ze de dwalingen van Jansenius moeten houden»¹⁸.

Paus Innocentius XI, gaf de censuren aan het H. Officie, hetwelk vier theologen met het onderzoek gelastte.

15. *Miscellanea*, blz. 80-89.

16. L. Ceyssens, *Jansenistica I*, blz. 219.

17. *Ibidem*, blz. 220.

18. *Ibidem*, blz. 220-221.

Steyaert wou naar huis. Bij een afscheidsbezoek aan de Paus sprak deze de députés toe «lang en krachtig, om de vrede tussen de seculieren en de regulieren te bewaren»¹⁹.

Steyaert vertrok 16 april 1679.

De weken verliepen en Lupus schreef een brief op 10 juni met als eindresultaat : de consultoren oordelen dat de werkjes gezond zijn van leer, geen veroordeling verdienen en bijgevolg gerust mogen gedoceed worden. Nochtans wil men geen document geven²⁰.

Rome wilde vermijden, dat een voorlopig en negatief oordeel later zou doorgaan als positief en definitief²¹.

Op St. Laurentius 1679 hadden de députés een laatste audiëntie bij de Paus. Nogmaals drukte Innocentius hen op het hart : eensgezindheid tussen seculieren en regulieren ; het vermijden van tweedracht en schandalen.

Ze vertrokken omstreeks einde augustus en kwamen midden oktober te Leuven aan²².

Hoe moeten we nu in dit alles de reis van Cauwe naar Rome situeren ?

De ogen van de Provincie konden zich moeilijk op hem richten noch om als procurator op te treden, noch om lid te worden van de antideputatie ; hij was nooit lector geweest in de Moraaltheologie, en kon op dit terrein de vergelijking niet doorstaan met veel leden der congregatio secreta.

19. Ibidem, blz. 223.

20. Ibidem, blz. 225.

21. Ibidem, blz. 226.

22. Ibidem, blz. 227.

Hoe komt het dat hij toch naar de eeuwige Stad werd gestuurd ? Er is een brief van P. Pollentier S.J., eind mei 1679 die ons het antwoord geeft :

«Met alle kracht onderhandelden wij en zullen wij onderhandelen met de religieuze oversten opdat zij enkele kloosterlingen naar Rome sturen, om daar als getuigen op te treden, en de listen der Leuvense afgevaardigden bloot te leggen»²³.

Eind Mei 1679. — Op 7 mei 1677 werd Bonifatius Maes (die in 1667 Cauwe's Pelgrimagie verdedigde) tot Provinciaal gekozen. Hij kreeg de vraag om iemand te sturen in de hoedanigheid van «getuige». De Provinciaal meende niemand beter te kunnen sturen dan Cauwe, die heel wat afwist van de contro-versen door zijn strijd tegen Huygens. Hij mocht voor de O.F.M. naar Rome (tweede helft 1678), toen de religieuzen hoorden dat de veroordeling van de «lakse» proposities gereed lag.

Helaas, hij overleed op de Ara Coeli 30 augustus 1679 — acht en veertig jaar oud. Briefwisseling schijnt niet bewaard te zijn²⁴.

Besluit. — In de polemieek van de Minderbroeders met Huygens is Cauwe vrij actief opgetreden. In verband met de Leuvense Deputatie werd hij als «getuige» van zijn medebroeders gestuurd, maar sporen van zijn kortstondige activiteit te Rome werden nog niet gevonden.

A. DEBOUTTE C.ss.R.

23. *Miscellanea*, 89.

24. Het enige dat m.i. nog kan onderzocht worden is het Archief van de Ara Coeli in het Staatsarchief te Rome, nl. de briefwisseling van Pater De Deurwaarder, die toen procurator was.

BOEKBESPREKINGEN

P. COCKSHAW, C. LEMAIRE en A. ROUZET (en andere medewerkers) *Karel de Stoute 1433-1477*, Katalogus van de Tentoonstelling, in de Koninklijke Bibliotheek Albert I, Brussel 1977, eigen uitgave, VIII + 222 pp. en 73 pl. (1 in kleur).

Te pas en te onpas worden er in ons land steeds meer tentoonstellingen ingericht. Allerlei initiatiefnemers verzoeken om bruikleen van het museum- en archiefbezit, vooral dan van deze kunstwerken en documenten die door de publikaties van andere exposities, zonder inspanning kunnen worden opgespoord.

Intussen berust het minder bekend cultuurbezit verborgen in ontoegankelijke depots en onbemiddelde musea en blijven de openbare en bestendige verzamelingen gespeend van de onontbeerlijke katalogi.

Met de thematische tentoonstellingen die de Albert I-Bibliotheek sedert jaren inricht wordt het voorbeeld gegeven hoe het eigenlijk moet en wat het begrip «basiswerk» in een museale instelling betekent. En dan nog stelt men vast dat een uitgebreid wetenschappelijk, technisch en edukatief personeelskader niet volstaat om een beperkte onderneming gewijd aan het eigen bezit en zoals hier volwaardig uit te bouwen, want er wordt een beroep gedaan op de medewerking van universiteiten en gespecialiseerde navorsingscentra.

De vijfhonderdste verjaring in 1967 van de dood van Filips de Goede had de gelegenheid geboden om de schitterende hertogelijke librerie tentoon te stellen. In 1977, vijfhonderd jaar na de tragische dood van Karel de Stoute, heeft de Koninklijke Bibliotheek, aan de hand van de eigen fondsen «gepoogd.. de verbijsterende figuur van Karel de Stoute te situeren ten opzichte van zijn tijdgenoten en in het kader van de maatschappij en de cultuur van zijn tijd». Wij menen dat het aldus door Martin Wittek, hoofdkonservator, omschreven doel, terdege werd bereikt en dat de zogenaamde poging uitliep op een katalogus van blijvende betekenis.

Het tekstgedeelte bevat voor één derde van de inhoud, voortreffelijke inleidende bijdragen. Pierre Cockshaw, eerste assistent aan de Koninklijke Bibliotheek, benaderde de personaliteit van Karel de Stoute door de ontleding van zijn eerder geringe belangstelling

voor zijn bibliotheek. De hertog schijnt voorkeur te hebben gehad voor de klassieke auteurs en had alleszins een gevormde kunst-smaak. Vooral zijn echtgenote Margareta van York heeft het boekenfonds rijkelijk aangevuld. In een tweede bijdrage heeft de auteur het over de literaire en historische werken die de regering van de hertog betreffen. Dezelfde auteur nam daarbij nog een belangrijk aandeel in het katalogusgedeelte.

Claudine Lemaire, wetenschappelijk attaché bij het Nationaal Centrum voor de Geschiedenis van het Boek, onderzocht in welke mate het Nederlands aan bod kwam in de Boergondische hofhouding en dito administratie, en hoe de franstalige ingesteldheid van de kanselarij op de Vlaamse bevolking overkwam. De hertog blijkt niet door de Dietsse literatuur geïnteresseerd te zijn geweest. Of hij vlot Diets sprak blijft een vraagteken. Maar het epos van zijn korte regering vindt weerklank in talloze Nederlandstalige kronieken. De rol van de rederijderskamers en o.m. de betekenis van een Anthonis de Roovere worden hier in het licht gesteld. Deze bijdrage eindigt met een overzicht van de legenden van Karel de Stoute : zijn onverbiddelijkheid als rechter en zijn overleven na de slag van Nancy behoren tot de folklore van onze gewesten. Schrijver nam een aanzienlijk aandeel in de redactie van de eigenlijke notities.

Gilbert Tournoy, assistent bij de K.U.L., behandelde de Latijnse literatuur in de Nederlanden ten tijde van Karel de Stoute en zocht de sporen op van het opkomende humanisme ook buiten de herzogelijke kringen. De auteur bezorgde een viertal notities.

In de wellicht meest oorspronkelijke bijdrage van deze inleidingen wordt de ikonografie van Karel de Stoute door twee auteurs behandeld : voor de schilderijen en tekeningen door Comblen-Sonkes, wetenschappelijk sekretaris van het Nationaal Centrum voor Navorsingen over de Vlaamse Primitieven ; voor de miniaturen, platen, penningen, beeldhouwwerken, glasramen en wandtapijten, door A. Rouzet, wetenschappelijke attaché bij het Nationaal Centrum voor Geschiedenis van het Boek. Deze laatste auteur nam het belangrijkste aandeel in de notities. De bijdrage van Comblen-Sonkes wijkt wel enigszins af van de anderszins gevolgde methode en de aard van een katalogus, door het wichtig wetenschappelijk apparaat aan de hand van voetnoten met lange citaten.

A. Van Keymeulen, eerste technicus van de Koninklijke Bibliotheek, besloot deze inleidingen met een korte studie over het muntwezen tijdens de regering van Karel de Stoute.

De op alle gebied voortreffelijke notities van het eigenlijke kata-

logusgedeelte zijn volgens het vooropgesteld plan van de tentoonstelling ingedeeld in vier rubrieken : I. handschriften, II. archivalia, literatuur, kronieken, III. ikonografie, IV. huwelijk van Maria en Maximiliaan. Een alfabetische lijst geeft de gebruikte bibliografie en de bronnen die in de notities in verkorte vorm voorkomen. Tenslotte komt een register op de persoons- en plaatsnamen deze catalogus op hoogst nuttige wijze afronden.

Het was wellicht niet te vermijden dat, in een boek dat uit de samenwerking van vele auteurs tot stand kwam en voor een deel uit vertaalwerk bestaat, de spelling niet steeds eenvormig is : een luttel onvolmaaktheid in een verzorgde publikatie die ook qua lay-out, van Fernand Baudin, en druk, van NV Erasmus te Ledeberg-Gent, bijzonder fraai in de hand ligt.

A. JANSSENS de BISTHOVEN

J.P. SOSSON, *Les travaux publics de la ville de Bruges, XIVe-XVe siècles. Les matériaux. Les hommes.* Brussel, Gemeentekrediet van België, 1977, 375 pp., tab., ill., grafieken, kaarten, microfiches, 750 F. (collection histoire pro civitate, série in-8°, n° 48).

Toen in de zomer van 1975 te Brugge de tentoonstelling «Op en om de bouwwerf» doorging, konden de auteurs van de catalogus (W.P. DEZUTTER en M. GOETINCK, *Tentoonstelling op en om de bouwwerf*, Brugge, 1975, 216 pp.) nog geen gebruik maken van de resultaten van de doctorale verhandeling waarmee J.P. Sosson in 1972 promoveerde. Deze studie is thans verschenen, met een tot 1975 bijgewerkte bibliografie. Het is een economische en sociale studie van de bouw in een beperkt kader. Gezien voor België op dat vlak nog bijna alles te doen is, was de auteur gedwongen zich te beperken tot een nauw afgebakend terrein, de openbare werken gefinancierd door de stad Brugge in de 14e en 15e eeuw. Hiervoor was voldoende bronnenmateriaal voorhanden, vnl. de stadsrekeningen en het ambachtsarchief. Maar precies dit bronnenmateriaal legde een verdere versmalling op van het onderwerp tot twee grote aspecten : het materiaal en de mensen.

In het eerste deel worden de bouwmaterialen besproken. Wat betreft hun herkomst wordt vastgesteld dat weinig grondstoffen in de onmiddellijke omgeving werden aangetroffen. Alleen de baksteen kon ter plaatse gewonnen worden. De gemeentelijke steenbakkerij van Ramskapelle dekte lange tijd de behoeften van de

stad. Maar voor het overige waren de Brugse werven grotendeels aangewezen op de invoer uit een ruim gebied, van Spanje tot de Finse Golf. Die invoer liep vlot dank zij de Brugse marktpositie. Hij bracht echter uiteraard een stijging van de bouwrijzen mee. De kostprijs van de bouw steeg regelmatig in de 14e eeuw, maar bleef eerder stabiel in de 15e.

In het tweede deel wordt de kijker gezet op de mensen van het bouwvak, gegroepeerd in ambachten. Deze instellingen worden ervaren als klasseinstrumenten. Zonen van meesters werden bevoorreld bij de toetredingsvoorwaarden tot het ambacht en tot de hogere graden daarin. Ook de functies waardoor macht kon worden uitgeoefend, van de bestuursfuncties in het ambacht, over het ambt van stedemeester tot lid van de magistraat, bleken slechts voor een minderheid toegankelijk. Deze werd gevormd door dezelfde personen die als ondernemer de grootste werken konden bemachtigen, dank zij hun kapitaal. Aldus vormde zich werkelijk een lobby van patroons, waartegenover de kleine ambachtsman in de kou bleef staan. Ook wat betreft salaris en koopkracht komt een duidelijk onderscheid tussen de meesters en de gezellen tot uiting. Deed een vermindering van de koopkracht zich ook bij de eersten voor in de loop van de 15e eeuw, dan kwam deze toch veel harder aan bij de laagste arbeiders.

Al de bovengenoemde vaststellingen en conclusies steunen op systematisch uit de bronnen bijeengebrachte gegevens. Een streng doorgedreven wetenschappelijkheid valt daarbij op. Deze begint reeds bij de keuze van de bronnen en de kritische bespreking daarvan. Er wordt voornamelijk gesteund op de stadsrekeningen, de wezenregisters, de poorterboeken en het ambachtsarchief. De daaruit verkregen gegevens zijn dan systematisch verwerkt in tabellen, statistieken en grafieken, die vergezeld gaan van bondige commentaren in een directe stijl. Ook is gebruik gemaakt van bevindingen uit menigvuldige ook buitenlandse studies. Het geheel vertoont een evenwichtige structuur, met toevoeging van illustraties, grafieken, kaarten, annexen en tafels achteraan.

Toch valt de studie niet op alle punten even sterk uit. Voor bepaalde onderdelen zijn de gegevens erg karig. Aldus verneemt men bijna niets over het gebruik van eigen Vlaams hout, worden over de weerslag van de prijzenevolutie op de bouw weinig meer dan hypothesen geformuleerd, of blijft men in het vage over het fortuin van de ambachtslui. Hierbij valt echter niets te verwijten aan de auteur, wel aan de beperktheid van de bronnen. Het is integendeel de verdienste van de auteur hier voldoende op te wijzen, en dan ook uiterst voorzichtig te blijven in zijn besluiten.

Elders kan hij zich vrijer bewegen, dank zij meer overvloedig materiaal, zoals bij de studie van de machtspositie van de ondernemers, of van de factoren die de tewerkstelling beïnvloeden. Ook via onrechtstreekse weg worden conclusies verkregen, zoals de herkomst van de grondstoffen uit die van de handelaars die ze aanbrachten.

Het werkt bovendien een positief oordeel over de studie in de hand wanneer men er gegevens kan aan toetsen die men bij andere gelegenheden ontmoette. Aldus blijkt dat de tenoren van de bouw van het Brugse stadhuis (zie *600 jaar Brugs stadhuis, 1376-1976*, Brugge, 1976, p. 9) ook in de studie van Sosson als belangrijke ondernemers naar voor komen. De metsersbazen Jan Roegiers en Mathieu Saghen bekleedden een belangrijke plaats zowel wat betreft de aanneming van «taswerken» als bij het werk per stuk of per dag. En nog beter kunnen de timmerlieden van de gewelven in de gotische zaal, Gillis van der Houtmersch en Cornelis van Aalter, gevolgd worden van grote ondernemers over machthebbers als stedemeesters en als bestuursleden van hun ambacht tot fortuinbezitters.

Uiteindelijk mag er toch wel enige detailkritiek op het boek af. Vooreerst kan gewezen worden op de neiging tot het teveel toevoegen van de tabel- of statistiekvorm voor het weergeven van gegevens, dit dan ten nadele van de vlotte lezing. Is het inderdaad nodig een schema te maken waarbij alle cijfers voor alle kolommen dezelfde zijn, wanneer men dit dan toch in een paar doorlopende zinnen kan samenvatten (p. 137 en 138)? Vervolgens mag de auteur geen onrecht aandoen aan de *Inventaire Sommaire* van het ambachtsarchief op het Rijksarchief door CH. VANDEN HAUTE, hoe bescheiden die ook moge zijn. Het is inderdaad onjuist te beweren dat deze niet alle ambachtsarchieven vermeldt, en met name de charters zou weglaten die in het fonds blauwe nummers aangetroffen worden (p. 58, noot 68). Hij noemt bij elk ambacht precies het aantal charters op, die juist deze van de blauwe nummers zijn! Een andere opmerking geldt het gebruik van microfiches als annexen bij het boek. Dit mag dan al een gecondenseerde vorm zijn om het materiaal mede te delen, het is toch allesbehalve gemakkelijk voor de lezer. Deze kan het boek niet eens volledig thuis raadplegen, doch moet ermee naar een openbare instelling, die bovendien dan nog goed geoutilleerd is.

Mogen wij ook wijzen op een paar slechte vertalingen in de Nederlandse samenvatting? «La corporation ... elle ...», wordt vertaald als: «het ambacht ... zij ...» (p. 267); en «l'adjudication au rabais» zou in plaats van als «toewijzing met korting» toch beter

als «aanbesteding met toewijzing aan de laagste inschrijver» vertaald worden (p. 267). Een paar fouten in de Franse tekst zullen wij maar aan de zetduivel wijten : «pour ce (in plaats van se) faire une idée» (p. 14, noot 27) ; en «solution» in plaats van «solutions» (p. 60). Tenslotte moet de tweede vermelding van «alphabétique» in plaats van «chronologique» een onachtzaamheid zijn (p. 60, noot 96).

A. VANDEWALLE

H. SOLY, *Urbanisme en kapitalisme te Antwerpen in de 16de eeuw. De stedbouwkundige en industriële ondernemingen van Gilbert Schoonbeke*, [Brussel] 1977, 496 blz. (historische uitgaven pro civitate, reeks in-8°, nr. 47). 700 BF.

In het midden van de zestiende eeuw is in Antwerpen een ondernemer bedrijvig geweest die zowel omwille van de grote omvang van zijn activiteiten als door hun veelzijdigheid en originele aanpak een uniek figuur in het toenmalige West-Europa mag genoemd worden : Gilbert van Schoonbeke (1519-1556), grondspekulant, urbanist, bouwondernemer, industrieel, legerleverancier... Het is dan ook een bijzonder gelukkige omstandigheid dat Van Schoonbekes archief nagenoeg volledig tot ons is gekomen : 29 registers en ruim 5.000 documenten, thans bewaard op het Antwerps stadsarchief.

H. Soly heeft de niet geringe taak op zich genomen om aan de hand van het «fonds Van Schoonbeke» en van talrijke andere binnen- en buitenlandse archiefbronnen een grondige studie te maken van Van Schoonbeke's ondernemingen en ze bovendien in een ruimer kader te situeren.

In het eerste deel van zijn werk schetst de auteur op heldere wijze een beeld van de transakties op onroerende goederen te Antwerpen in de 16de eeuw. Dergelijke transakties waren in die tijd het middel bij uitstek om geld veilig te beleggen, om over vaste en regelmatige inkomsten te beschikken, maar ook om krediet te bekomen (renten !) en aan speculatie te doen. Immobiliën zullen in Van Schoonbeke's economische bedrijvigheid dan ook een eersterangsrol spelen. De auteur wijst tevens op het feit dat een systematisch en kwantitatief onderzoek der transakties op stedelijke onroerende goederen in het Ancien Régime voor de studie van de stedelijke economische ontwikkeling een benaderend meet-instrument kan verschaffen in een mate waarin geen enkele andere bron zulks toelaat. Dit toont hij treffend aan door op dat

gebied een jaar van economische bloei (1545) te vergelijken met een crisisjaar (1555) aan de hand van gegevens uit de Antwerpse schepenregisters : in het crisisjaar is een opvallende vermindering van de transakties op immobiliën waar te nemen. Een dergelijke studie over langere periodes (wat vanzelfsprekend buiten het kader van Soly's werk viel) zou niet alleen het gebruik van gestandaardiseerde fiches, mechanografische hulpmiddelen en de organisatie van efficiënt *teamwork* vereisen, maar kan uiteraard ook slechts gebeuren wanneer het bronnenmateriaal volledig en continu is. Dit laatste is in Antwerpen bijna zonder lacunes het geval voor de periode 1394-1797. Het weze terloops aangestipt dat dit, in tegenstelling tot wat de auteur beweert (blz. 107 voetnoot 95), voor Brugge niet het geval is. De registers of «protocollen» van de klerken van de vierschaar (officieelhouders belast met het opstellen en registreren van de schepenakten) zijn er erg onvolledig bewaard : voor de 14de eeuw geen enkele, voor de 15de eeuw één, en pas vanaf 1520 zijn er méér, maar ook dan is de reeks ver van volledig (Cf. A. Schouteet, De klerken van de vierschaar te Brugge met inventaris van hun protocollen bewaard op het Brugse Stadsarchief, Brugge 1973, blz. 54).

Het tweede deel van het boek vormt de hoofdbrok, en behandelt de economische bedrijvigheid van Gilbert Van Schoonbeke. De eerste stappen die de jonge Van Schoonbeke in het economisch leven zette, bestonden uit enkele beperkte projecten van grondspeculatie, aanvankelijk in samenwerking met enkele anderen, daarna zelfstandig. Als beginkapitaal beschikte hij slechts over een lening van zijn stiefmoeder, want als natuurlijke zoon had hij van zijn vader geen stuiver geërfd. Dank zij zijn verbazend economisch inzicht en commerciële flair, en ook wel dank zij de nodige relaties en steekpenningen, maakte hij snel fortuin, nam hij steeds groter projecten ter hand (bouw van de nieuwe omwalling, urbanisatie van de Nieuwstad) en bezat uiteindelijk het feitelijk monopolie der openbare werken in Antwerpen. Dit was hem o.a. mogelijk door de oprichting van een volledige bouwtrust : hij beschikte over eigen steenbakkerijen, veenderijen (brandstof voor de steenbakkerijen), kalkovens en houtexploitatie. Op urbanistisch vlak ging hij zeer rationeel te werk, wat een schril contrast vormde met de chaotische uitbreiding van de meeste andere Europese steden. Verschillende Antwerpse wijken dragen op heden nog de duidelijke stempel van Van Schoonbeke's urbanisatiewerken !

Toen de economische malaise der jaren vijftig grootscheepse grondspeculaties en bouwondernemingen onmogelijk maakte, liqvideerde Van Schoonbeke zijn bouwtrust, en begon een reusach-

tige brouwerijenonderneming (16 brouwerijen in de Nieuwstad). Daarbij wist hij — met de steun van de centrale regering — officieel het monopolie van de bierproductie in Antwerpen in handen te krijgen : ieder die voortaan bier wou brouwen was verplicht dit te doen in een van de door Van Schoonbeke gebouwde brouwerijen. Deze nieuwe economische krachtoer was evenwel tevens de druppel die de emmer deed overlopen : reeds lang was de Antwerpse bevolking misnoegd over de monopolies van de ondernemer en over het korrupte stadsbestuur dat zijn medewerking verleende aan een dergelijke gang van zaken, en op 11 juli 1554 brak oproer uit. Het stadsbestuur werd door paniek bevangen, en gaf gedeeltelijk toe aan de eisen van de protesterende arbeiders en vooral van de kleine ondernemers (die het felst benadeeld waren door Van Schoonbeke's economische activiteiten). Doch de ondernemer genoot in zo hoge mate van de keizerlijke steun, dat de toegevingen aan de oproerlingen al gauw werden ongedaan gemaakt.

Die uiting van haat van de Antwerpenaren tegen Van Schoonbeke zette hem wel aan voortaan zijn aktieterrein buiten Antwerpen te verleggen. Hij ging zich toeleggen op de bevoorradings van het leger die de centrale regering op dat ogenblik zeer zware problemen bezorgde. Net zoals bij de bouw van de grote omwalling en de aanleg van de Nieuwstad, nam de ondernemer hier weer een totaal vastgelopen situatie over van een wanhopige overheid, en loste hij de moeilijkheden binnen de kortste keren op met zijn traditionele vindingrijkheid en efficiënte aanpak — waarbij hij ook weer de overheid flinke besparingen deed realiseren en zelf grote winsten op zak stak. Zijn vroege dood maakte in 1556 abrupt een einde aan deze uitzonderlijke carrière.

De nalatenschap bleek een enorm ingewikkelde puzzel te zijn, want Van Schoonbeke zelf was kennelijk de enige geweest met een globaal en duidelijk inzicht in zijn talrijke ondernemingen. Van deze verwarde situatie maakten het stadsbestuur en Van Schoonbeke's gewezen vennoten en zakenrelaties gretig gebruik om met de medewerking van frauduleuze curatoren een flink deel van het fortuin op volstrekt gewetenloze wijze naar zich toe te halen.

In het laatste deel van zijn boek plaatst Soly de figuur van Van Schoonbeke in een wat ruimer sociaal-ekonomisch kader.

Als grondspekulant-urbanist stak Van Schoonbeke door de grootsheid van zijn projekten en door zijn «moderne» werkwijzen torenhoog boven de andere spekulanten uit. Hij heeft het aanzien van Antwerpen veranderd, maar tevens, vooral door zijn

grote winstmarges, de grond- en huurprijzen de hoogte ingejaagd en daardoor mede een verslechtering van de woonomstandigheden in de hand gewerkt.

Ook als industrieel en monopolieverwerwer was hij een unicum in zijn tijd, eveneens door de nieuwe aanpak en de ongezien grote omvang van zijn ondernemingen. En ook hier weer hadden zijn activiteiten een aantal negatieve sociale gevolgen, zoals bij voorbeeld het uitsluiten van alle kleinere — dus niet zeer kapitaal-krachtige — aannemers bij grote openbare werken.

Uiteindelijk komt de auteur tot de konklusie dat Van Schoonbeke het best kan omschreven worden als een «marginale figuur» in het Antwerpen (en zelfs Europa) van de 16de eeuw.

We kunnen slechts lof hebben voor de wijze waarop H. Soly zijn onderwerp heeft behandeld. Hij beschikte weliswaar over prachtig bronnenmateriaal, maar hij heeft dit materiaal ook op uitstekende wijze bewerkt. Hij hangt ons niet alleen een zeer levendig en gedetailleerd beeld op van Van Schoonbeke, maar belicht tevens uitvoerig de sociaal-ekonomische achtergronden, en komt tot een aantal belangwekkende konklusies waar wij ons volledig achter kunnen scharen. Bovendien is het boek geschreven in een goed leesbare stijl. Dat laatste mag wel even benadrukt worden, want zoiets is lang niet altijd het geval met werken van een dergelijk hoog wetenschappelijk niveau.

MARC RYCKAERT

R. BAETENS, *De nazomer van Antwerpens welvaart. De diaspora en het handelshuis De Grootte tijdens de eerste helft der 17de eeuw*, 2 dln, uitg. Gemeentekrediet van België, Historische Uitgaven Pro Civitate, reeks in 8°, nr. 45, 1976, 400 + 370 pp., geïllustreerd, stadsplan in bijlage, 980 fr.

De voorouders van de familie De Grootte maakten in de 13de eeuw te Brugge en vanaf de 14de eeuw te Gent deel uit van het stedelijk patriciaat. De familie moest waarschijnlijk tengevolge van de represailles van Karel V Gent verlaten. In 1542 wordt ene Mathieu De Grootte te Ieper als stadstresorier vermeld (II, p. 11), officieel wordt hij als koopman betiteld. Nicolaas, de 17-jarige zoon van Mathieu, week in 1566 naar Antwerpen uit en ontplooidde er gedurende 18 jaar zijn activiteiten. In 1584 wijkt hij, alhoewel katholiek, naar Keulen uit. Hij, en na zijn dood zijn weduwe, legden de basis én van het Antwerpse- (Balthasar en Ferdinand) én van het Keulse huis De Grootte (Hendrik en Jacob).

Schrijver behandelt in deel I het korte economisch herstel tijdens de regering van de aartshertogen Albrecht en Isabelle. Hij wijst er op dat nu de Schelde gesloten was Antwerpen zich instelde om een bemiddelaarsrol te vervullen tussen de Noordelijke Nederlanden en het Iberisch schiereiland. Na de virtuele sluiting van de Schelde in 1585 waren rechtstreekse zeeverbindingen mogelijk vanuit Duinkerke, Nieuwpoort en Oostende die door een stelsel van kanalen met de Schelde te Gent verbonden werden. Van alle Zuidnederlandse havens blijken Antwerpen en Duinkerke aanvankelijk de voornaamste. Als gevolg van de militaire operaties tegen Duinkerke werd Antwerpen na 1643 de belangrijkste haven van de Zuidelijke Nederlanden. Naarmate Duinkerke verzwakte wonnen ook Nieuwpoort en vooral Oostende aan kracht. Het is echter Gent dat na 1655 tot de tweede haven van het land uitgroeide.

Schrijver bespreekt ook de import en de export te Oostende in 1648. Hij had hier nuttig gebruik kunnen maken van de licentiaatsverhandeling van Wilfried Vandroemme (RUG, academiejaar 1968-69), «De goederenomzet in de havens van Oostende 1640-48, 1654-1655 en Nieuwpoort 1642-45» (promotor Dr. W. Brulez) :

- Het zilver (dl. I, p. 79) nodig voor de betaling der Spaanse troepen kwam te Duinkerke binnen met een Engels konvooi. Schrijver meent dat naast Duinkerke ook Oostende en Antwerpen aan deze invoer deel hebben gehad. Voor Oostende haalt hij geen enkel bewijs aan. In de gegevens door Vandroemme medegedeeld is er geen sprake van zilverinvoer te Oostende.
- Bovenaan de lijst van de export uit de kusthavens staan de producten van de textielindustrie (dl. I, p. 79). De inlichtingen waarover s. voor Oostende beschikt zijn eerder vaag. Uit de licentiaatsverhandeling van Vandroemme blijkt dat de export van textielproducten naar Engeland (hoofdzakelijk naar Dover), slechts betekenis begon te krijgen in 1645.
- Onder de belangrijkste exportartikels vermeldt s. (dl. I, p. 80) de wapenzendingen uit het Luikse (via Oostende) ter bevoorradings van Spaanse troepen en ter versterking van de wankele positie van de Engelse vorst. Hij steunt hier op de gegevens vermeld op een paspoort verleend op 25 april 1640 (zendingen van 19 juli en 30 augustus 1640). In de gegevens van Vandroemme is er geen spoor te vinden van wapenzendingen uit Oostende.

Wijzen wij er tenslotte nog op dat Vandroemme in zijn verhandeling een lijst mededeelt van Antwerpse kooplieden die vanuit Oostende (1640-48) textiel exporteerden. Van de 61 handelaars in

genoemde lijst vermeld vinden wij er slechts 25 terug in het werk van Baetens (dl. II, p. 317-365, personenregister).

Al bij al betekent het werk van Baetens een belangrijke bijdrage over de rol van de Zuidnederlandse havens in het internationale zeeverkeer in de eerste helft van de 17de eeuw.

D. DALLE

M. THEYS, *La population de Diest pendant les deux premiers tiers du XIXe siècle*, uitgave Pro Civitate, nr. 50, 1977, 166 blz., 300 BF.

De belangstelling van de Pro Civitate-reeks voor demografische en historisch-demografische studies is reeds geruime tijd gekend. Sinds het midden van de jaren '60 kwamen deze deeldisciplines hier immers reeds meermaals aan bod met overtuigende publikaties, die zowel in binnen- als buitenland als een verrijking voor het lopend onderzoek werden ervaren (vgl. de nrs. 2, 3, 12, 18, 20 en 52, m.m.v. D. Van Assche-Vancouwenbergh, J. De Brouwer, A. De Vos, P. Deprez, E. Hélin, A. Cosemans, J. Charlier en G. Hectors). In menig opzicht wordt deze «traditie» thans verder gezet met een monografie voor Diest, waarin vooral de *externe* facetten van de demografische evolutie tijdens de periode 1796-1866 aan bod komen. Uitgangspunt voor deze studie was immers een exhaustieve behandeling van de tellingen van 1796, 1810, 1833 samen met de bevolkingsregisters van 1846 en 1866. Komplementair werden tevens de parochieregisters (tot 1827) en de burgerlijke stand in het onderzoek betrokken.

Als meer algemene konklusie blijkt hieruit dat Diest zich allesbehalve door een demografische en (of) economische expansie laat kenmerken. Behoudens de aanpassingen, die het gevolg waren van enkele administratieve innovaties (kantonhoofdplaats en zetel van een vredegerecht) en de inplanting van een garnizoen (met 7 tot 8% van de bevolking), dient vooral het stagnerend en zelfs dalend (1846-66) bevolkingsverloop te worden benadrukt. Het derde kwart van de eeuw zal trouwens een niet onbelangrijk negatief migratiesaldo laten noteren. Ook op economisch vlak is geen enkele versnelling aan te wijzen. In 1866 telt Diest slechts één fabriek waar stoomkracht wordt aangewend. Ook kwam geen enkel bedrijf voor met meer dan dertig arbeiders.

Vrij uitvoerig wordt door de auteur verder ingegaan op allerlei aspecten van de mobiliteit (vooral dan inwijking, met een aandeel van ca. 30% van de totale bevolking), hetgeen dan op sprekende

wijze gerelateerd wordt met de socio-professionele onderverdelingen. Interessante aanvullingen komen verder aan het licht wanneer de immigratie per leeftijdsklasse voor mannen en vrouwen wordt gevolgd en weergegeven in meerdere grafische voorstellingen. Voor een gedetailleerde opsomming van de geboorteplaatsen der inwijkelingen zorgt bijlage II. Een meer uitvoerige bespreking is tevens voorzien voor de nuptialiteit en de structuur der gezinshuishoudens, ofschoon hierbij wel meer sociale verschillen mochten benadrukt worden. Minder geslaagd en al te oppervlakkig behandeld lijkt anderzijds het overzicht in verband met de mortaliteit. Storend hierbij is o.m. de begripsverwarring tussen levensverwachting en gemiddelde leeftijd bij overlijden. Poneren dat men minder lang zou leven omdat in een gegeven periode minder personen van 70 jaar of meer overlijden (pp. 132-133) lijkt wel een zware onderschatting van de impact van allerlei sterftekrisissen te impliceren. Diepgaander onderzoek lijkt immers aangewezen vooraleer men besluit tot een «absence de tout progrès dans la longévité de la population». En vermits de auteur alle opzoekingen wenste te beperken tot de externe facetten van het demografisch proces, konden wellicht nuttiger evaluaties uitgewerkt worden door de diverse componenten van de zuigelingensterfte aan een grondiger onderzoek te onderwerpen.

Minder begrijpelijk tenslotte is ook het beperkte vergelijkingsmateriaal dat werd opgenomen. Behalve een paar sporadische verwijzingen naar de studie van M. Lachiver voor Meulan (Frankrijk) en enkele nationale gemiddelden die lukraak worden geciteerd, heeft de auteur het nooit wenselijk geacht het lokale kader van dit provinciestedje te overschrijden. Ook het compleet ontbreken van een literatuurlijst laat een duidelijk gebrek aan interesse uitschijnen. Mits wat meer aandacht voor het komparatief onderzoek zou deze verdienstelijke studie nochtans heel wat aan diepgang kunnen winnen.

CHR. VANDENBROEKE

J. DHONDT, *Estates or Powers. Essays in the parliamentary history of the southern Netherlands from the XII th. to the XVIII th. century*, re-edited by Willem Blockmans. Heule, 1977, 279 blz. (STANDEN EN LANDEN LXIX).

Als deel LXIX van de reeks Standen en Landen verscheen een bundel van de opstellen, die J. Dhondt aan de standenvergaderingen heeft gewijd.

De opstellen werden op magistrale wijze heruitgegeven door W. Blockmans, die de teksten voorzag van samenvattingen en van een kritisch supplement (p. 253-279) in het Engels. De inleiding (p. 9-24) werd gesteld in een Engelse en in een Nederlandse versie. De uitgever situeert de hier gepubliceerde bijdragen in de context van de Belgische literatuur over de standenvertegenwoordigingen en wijst erop hoe Dhondt opnieuw de aandacht vestigde op de Staten van Vlaanderen op het ogenblik dat ze sinds ongeveer een halve eeuw niet meer bestudeerd waren. Dhondts bijdragen op het stuk van de standenvertegenwoordigingen verdienen te worden heruitgegeven omdat onze kennis over de late 16de, 17de en 18de eeuw in wezen niet gewijzigd werd sinds zijn in 1940 verschenen bijdragen. Bovendien maakt Dhondt reeds een duidelijk onderscheid tussen politieke façade en politieke macht. Tenslotte heeft Dhondt, beter dan wie ook vóór hem het fenomeen van de Statenvergaderingen in de moderne periode gesitueerd als het resultaat van een eeuwenlang groeiproces. Zijn uitgangspunt is dat niet het schema van de drie standen maar wel het machtsstreven van de sterkste elementen in de maatschappij het wezen van de volksvertegenwoordiging bepaalt, zodanig dat de standenvertegenwoordiging niet het resultaat is van het streven van de «ordres» (staten) maar van de «puissances» (machten). Het is immers duidelijk dat niet alle groepen binnen de verschillende staten of standen evenredig in de Statenvergaderingen vertegenwoordigd zijn. Slechts de machtigsten komen hiertoe, zonodig — of zo mogelijk — met uitsluiting van andere geledingen uit dezelfde stand.

Blockmans vult Dhondt's opstellen aan met nota's en visies die hij aan meer recente opzoekingen van vooral Prof. Prevenier en hemzelf ontleent en maakt, mede door zijn indringende inleiding en het bibliografisch en kritisch supplement het boek tot een merksteen in de historiografie van de Standenvertegenwoordiging.

Ter informatie laten wij hier ten slotte de titels van de opgenomen opstellen volgen, samen met het jaar van de oorspronkelijke publikatie :

«Ordres» ou «Puissances». L'exemple des Etats de Flandre (1950) ; Les origines des Etats de Flandre (1950) ; Over standenvertegenwoordiging in de Staten van Vlaanderen (vóór de hervorming van Maria-Theresia) (1941) ; Bijdrage tot de kennis van het financieuzen der Staten van Vlaanderen (XVIe en XVIIe eeuw) (1941) ; Locale standenvertegenwoordiging in het graafschap Vlaanderen (1950) ; Les assemblées d'Etats en Belgique avant 1795 (1965).

J. MERTENS

KRONIEK

PERSONALIA

In memoriam. — Op 4 juni van dit jaar overleed te Roeselare ons medelid Antoon Deschrevel (°Haringe, 19 september 1913), pastoor te Edewalle (gem. Handzame). Zijn leven lang heeft Deschrevel zich bezig gehouden met de studie van het Westvlaamse kerkelijk kunstpatrimonium. Hij was geen veelschrijver, maar iemand die naar de bronnen ging en die geschiedenis schreef gesteund op archivalia. Bijzonderlijk de orgels gingen hem ter harte; op dit domein was hij actief in de Bisschoppelijke Commissie voor orgels en klokken, de Interdiocesane Orgelcommissie en de Provinciale Commissie voor Monumenten en Landschappen.

Ons medelid André Bonnez overleed op 26 oktober 1978 te Stavele, waar hij op 23 december 1906 geboren was. We mogen hem ongetwijfeld de beste kenner van het landelijk leven in de Westhoek noemen. Zelf landbouwer, kende hij als niet één de traditionele boerderij en al wat er bij hoort. Van zijn kennis getuigen bijdragen in *Biekorf*, *Bachten de Kupe* en *Ons Heem*. Bonnez was ook de eerste en voornaamste Westvlaamse medewerker van het Openluchtmuseum te Bokrijk.

L.D.

Architekt H. Beyaert. — Van 28 april tot 3 juni vond in de Nationale Bank te Brussel een tentoonstelling plaats gewijd aan «De eklektische bouwkunst van Hendrik Beyaert». H. Beyaert (°Kortrijk 29.7.1823 - † Brussel 23.1.1894) is één van de belangrijkste 19de-eeuwse architecten in ons land. In zijn gebouwen verwerkt hij stijlmotieven uit de 16de en 17de eeuw tot een eigen architectuur, zoals in de Nationale Bank te Brussel en te Antwerpen. Zijn verbouwing van de Hallepoort (1869-1871) kan ons thans minder bekoren.

ALGEMENE GESCHIEDENIS EN OUDHEIDKUNDE

Colloquium «bronnen voor de historische geografie van België». — Van 25 tot 27 april 1979 wordt te Brussel onder dat thema een colloquium ingericht door het Algemeen Rijksarchief en de Vereniging van Archivarissen en Bibliothecarissen van België onder het voorzitterschap van de

professoren L. Genicot en A. Verhulst. Er zullen lezingen gegeven worden m. b. t. technieken en disciplines uit de natuurwetenschappen (pollenanalyses, bodemkunde, dendrochronologie, ecologie), aanschouwelijke bronnen (kaarten en plans ; foto's, prentkaarten, schilderijen, gravures), archeologische en monumentale bronnen (oppervlaktesporen, luchtfotografie, archeologische overblijfselen, monumenten), geschreven bronnen (archiefbronnen : cijnsboeken, rekeningen ; literaire bronnen). Het accent hierbij ligt vaak veeleer op de bronnen en de toetsing van hun waarde voor de historische geografie in het algemeen dan op afzonderlijke onderzoeksresultaten, alhoewel die vanzelfsprekend ook hun plaats krijgen.

Naar aanleiding van dit colloquium wordt terzelfdertijd een tentoonstelling ingericht door het Rijksarchief, met de medewerking van de referaathouders. Iedere spreker op het colloquium heeft een drietal van de documenten waarop hij tijdens zijn uiteenzetting beroep doet met een korte begeleidende — tevens inleidende — tekst tentoongesteld. Hierdoor zullen de uiteenzettingen nog eens extra geconcretiseerd worden en ook voor een nog ruimer publiek toegankelijk zijn.

De lijst van de referaathouders en de door hen te houden lezing volgt hierna :

- R. Agache, Directeur des Antiquités préhistoriques de Picardie.
De l'importance respective des indices linéaires et des indices maculiformes pour la détection aérienne des habitats disparus.
- R. Antoine, Professeur à l'Université catholique de Louvain.
Comment étudier une forêt de jadis et son évolution.
- C. Billen, Assistante à l'Université libre de Bruxelles.
Les censiers seigneuriaux comme source de géographie historique locale et régionale.
- D.P. Blok, Hoogleraar aan de Universiteit te Amsterdam,
De toponymie als bron voor de historische geografie.
- J.M. Cauchies, Chargé de cours aux Facultés universitaires Saint-Louis - Bruxelles.
Les sources des itinéraires routiers en Europe occidentale au moyen âge.
- H. Coppejans-Desmedt, Departementshoofd bij het Rijksarchief,
De betekenis van het archief van de Commissies van Openbare Onderstand voor de studie van de historische geografie.

- J. David, Drs Geschiedenis,
De techniek van de middeleeuwse ontginningen. Belang en onderzoekingsmethode.
- A. De Leeuw, Adviseur bij de Nationale Landmaatschappij,
De ruilverkaveling, hedendaagse ingreep in het perceleeringspatroon van de Belgische landbouw.
- A. De Smet, Ere-departementshoofd bij de Koninklijke Bibliotheek,
«Oude landmeterskaarten, bronnen voor de historische geografie».
- M.L. Fanchamps, Professeur,
«Tonlieux, réseau fluvial et trafic au Moyen Age».
- P. Flatrès, Professeur à l'Université de Haute-Bretagne-Rennes II
La géographie historique vue par le géographe.
- A. Gautier, Werkleider aan de Rijksuniversiteit te Gent,
Archeozoologie als inlichtingsbron voor de historische geografie.
- L. Genicot, Professeur à l'Université catholique de Louvain,
Allocution de conclusion.
- L.F. Genicot, Professeur aux Universités de Louvain et Liège,
L'aspect architectural des villages et l'histoire de l'habitat. Moyens et limites. (avec R. Noël)
- J. Hannes, Hoogleraar aan de Vrije Universiteit te Brussel en aan de Rijksuniversiteit te Gent,
De kadastrale bronnen uit de Franse tijd en het primitief kadaster.
- J. Hannes, Hoogleraar aan de Vrije Universiteit te Brussel en aan de Rijksuniversiteit te Gent,
Historische geografie en actueel bodembeleid.
- H. Laudelout, Professeur à l'Université catholique de Louvain,
Possibilité d'une étude de l'évolution séculaire des propriétés du sol.
- C. Leva, Président du Centre interdisciplinaire de Recherches aériennes,
La photographie aérienne, source pour la géographie historique de la Belgique.
- V.G. Martiny, Professeur à l'Université libre de Bruxelles,
Archives d'Architectes et de Sociétés d'architectes et la connaissance du développement urbain.
- A. Matthijs, Assistant au Service National des Fouilles,

Archéologie des sites fortifiés et histoire de la défense des territoires, des axes et des centres de peuplement au moyen âge dans le bassin de la Semois.

- J. Mertens, Hoogleraar aan de Katholieke Universiteit te Leuven,
Bedenkingen over de moderne archeologische cartografie.
- R. Noël, Professeur aux Facultés Universitaires Notre-Dame de la Paix à Namur,
Les dépôts de pollens fossiles, témoins de l'évolution du milieu naturel et des paysages.
- R. Noël, Professeur aux Facultés Universitaires Notre-Dame de la Paix à Namur,
L'aspect architectural des villages et l'histoire de l'habitat. Moyens et limites. (avec L.F. Génicot)
- A. Notebaert, Assistant aux Archives Générales du Royaume,
La carte postale.
- M.L. Parry, Lecturer in Geography, University of Birmingham,
Climatic change, agriculture and settlement.
- H. Pauwels, Departementshoofd bij de Koninklijke Musea voor Schone Kunsten te Brussel,
Tekeningen als bron voor de historische geografie.
- J. Ruwet, Professeur à l'Université catholique de Louvain,
Le cadastre thérésien comme source pour la géographie historique de la Belgique, du Grand-duché de Luxembourg et régions limitrophes.
- M. Ryckaert, Assistent aan de Rijksuniversiteit te Gent,
«De bronnen voor het opstellen van een stedelijk kadastrer» vóór het Ancien Régime.
- J.P. Sosson, Chef de Travaux à l'Université catholique de Louvain,
Peinture du bas moyen âge et géographie historique. A propos d'une réalisation en cours : la photothèque du Centre belge d'histoire rurale.
- H. Van der Haegen, Hoogleraar aan de Katholieke Universiteit te Leuven,
Mogelijkheden tot de reconstructie van de agrarische bedrijven en de eigendomsverhoudingen in historische bronnen : Ancien Régime (Landboek Oud Kadaster (+ 1830). Exploitantenfiches (1940) met exemplarische toelichting.
- P. Vandewalle, Drs geschiedenis, leraar,
Staten van goed : bron voor historische geografie
- R. Verberckt, Administrateur-generaal van het Nationaal Geografisch

Instituut,

Het Nationaal Geografisch Instituut. De documentatie waarop het beroep doet en die het produceert.

- F. Verhaeghe, Bevoegdverklaard navorsers bij het N.F.W.O.
Middeleeuwse archeologie op het platteland : een andere bron voor de historische geografie.
- A. Verhoeve, Werkleider aan de Rijksuniversiteit te Gent,
Bodemkaart en landboeken in een landschapsgenetisch perspectief.
- A. Verhulst, Hoogleraar aan de Rijksuniversiteit te Gent,
De historische geografie en haar resultaten sedert ca. 1930.

Inlichtingen over dit colloquium kunnen verkregen worden bij de secretaris ervan : J. Mertens, Rijksarchief, Academiestraat 14, 8000 Brugge (tel. 050 / 33.72.88).

J.M.

Jaar van het dorp. — Na het monumentenjaar (1975), werden we in 1978 met het «jaar van het dorp» begiftigd. Volksfeesten, demonstraties van oude ambachten, naambordjes aan hoeven e.d. doen ons niet vergeten dat er na de gemeentefusies nog dorpen zijn waar mensen wonen die het in vele gevallen moeten stellen zonder openbare nutsvoorzieningen en zonder kulturele en recreatieve infrastructuur ; dorpen met een slinkend aantal winkels en met een dalende landbouwuitbating ; waar gebouwd, verbouwd en gesloopt wordt zonder respect voor het eeuwenoude patroon.

In het kader van de herwaardering van het dorp moet men nu allereerst het bestaande patrimonium met andere ogen gaan bekijken. Niet meer gebruikte gemeentehuizen, scholen, kloosters, pastoriën en brouwerijen mogen niet meer gesloopt worden, maar dienen een nieuwe functie te krijgen. Dit betekent de redding voor veel 19de-eeuwse gebouwen die anders ten ondergang gedoemd zijn. Vooraleer nog meer onsociale «sociale wijken» tegen de dorpen aan te bouwen, moeten eerst het huizenbestand en de nog aanwezige bouwgrond in het dorp zelf in een verstandige bouwpolitiek ingeschakeld worden.

Op een ander gebied hebben we dringend behoefte aan een officiële bescherming van dorpsgezichten waardoor althans de belangrijkste historische dorpsstructuren beveiligd worden.

L.D.

Kastelen. — In 1977 kwam bij de uitgeverij Vokaer het tweede deel van de pers van «Het groot kastelenboek van België», dat kastelen van de 16de tot de 19de eeuw beschrijft. In dit tweedelige werk heeft men thans voor het eerst een overzicht van de belangrijkste kastelen in ons land, waarbij de klemtoon nu eens niet valt op de bewoners maar op de gebouwen zelf. In het tweede deel is een studie over de tuinarchitectuur opgenomen van de hand van R. Pechère.

Apocalypse. — Talrijk zijn de kunstwerken die geïnspireerd zijn door de Apocalypse, door Johannes — in ballingschap op Patmos — opgeschreven. Verscheidene van deze werken worden door prof. dr. F. Van der Meer bestudeerd in het kunstboek «Apocalypse» dat door het Mercatorfonds uitgegeven is. We vermelden hier enkel vijf cycli omdat ze op de één of andere wijze verband houden met het graafschap Vlaanderen.

In het «Liber floridus», door Lambert van Sint-Omaars in het begin van de 12de eeuw samengesteld en nu bewaard in de Gentse Universiteitsbibliotheek, is de Apocalypse weliswaar uitgescheurd, maar hij is nog aanwezig in een 12de-eeuwse Duitse kopie in Wolfenbüttel. In 1373 bestelde Louis I, hertog van Anjou, een reeks tapijten, gekend als de Apocalypse van Angers, waarvan de kartons getekend zijn door Jan Bondol uit Brugge. Een Westvlaams hs. uit het begin van de 15de eeuw bevat een Apocalypse in 23 miniaturen die alle in kleur afgebeeld worden. De Vlaamse Primitieven zijn vertegenwoordigd door Jan van Eyck met het Lam Gods en Hans Memlinc met de rechtervleugel van het Mystiek Huwelijk van de H. Katharina.

Meubelkunst. — Als co-editie van Lannoo en het Mercatorfonds verscheen van de hand van F. Defour «Zeven eeuwen meubelkunst in België». Het luxueus uitgegeven werk wil in de eerste plaats een mooi kijkboek zijn en met zijn 197 zwart-wit afbeeldingen en talrijke kleurfoto's is het daarin tenvolle geslaagd. Vanaf de Middeleeuwen tot in de 20ste eeuw krijgen we zo een gedocumenteerd overzicht van meubelen en meubeltypes in ons land. Jammer genoeg staat de tekst niet op dezelfde hoogte als de illustratie; noch op het gebied van de stijl- en vormevolutie, noch op het vlak van de techniek wordt veel informatie verstrekt. De schrijver is meer aestheet dan kunsthistoricus. Enkele voorbeelden.

Op blz. 19 lezen we i.v.m. de romaanse kunst: «De koffer heeft zich bij ons nooit tot grote hoogte ontwikkeld, omdat het land arm was, dun bevolkt...». Vlaanderen en Brabant in de 12de eeuw arm

en dun bevolkt? Hoe kan schrijver spreken over de graad van ontwikkeling als hij zelf toegeeft dat ons land maar weinig exemplaren rijk is en hij als voorbeelden twee koffers uit de 14de eeuw afbeeldt.

Op blz. 21 luidt het: «De gotische periode valt bij ons samen met het Bourgondische bewind» en op blz. 29: «In Brugge, de meubelwerkplaats van Europa, kreeg ze [de kast] haar eigen stem-pel, een merkteken van zelfbewust meesterschap, in de vorm van paneelversiering». Over de Lodewijk-XVI stijl en over de neogotiek krijgen we amper een halve bladzijde tekst (blz. 146 en 172); de afgebeelde neogotische meubelen staan alle in het kasteel van Loppem, maar de naam van J. Bethune wordt nergens vermeld.

Toch zijn er mogelijkheden aanwezig om tot een «geschiedenis van de meubelkunst in België» te komen, op voorwaarde dat men tot ploegwerk komt.

PLAATSELIJKE GESCHIEDENIS EN OUDHEIDKUNDE

Provinciale prijs voor geschiedenis. — In 1980 wordt door de provincie West-Vlaanderen een provinciale prijs voor geschiedenis uitgeschreven, voor niet-gepubliceerde of voor gepubliceerde studies, met een minimum-omvang van ongeveer 80 bladzijden. De personen die meedingen moeten in West-Vlaanderen geboren zijn of er tenminste vijf jaar wonen.

Toezeningen moeten vóór 1 augustus 1980 gebeuren aan de Gouverneur van de Provincie West-Vlaanderen, Dienst voor Cultuur, Provinciaal Administratief Centrum, Koning Leopold III laan, 41, 8200 Brugge 2, waar het volledig reglement kan aangevraagd worden.

De valse oorkonde uit 961 voor Sint-Donaas. — In 1971 werd te Hamburg een tot op heden onbekend cartularium van het Sint-Donaaskapittel ontdekt (Zie *Handelingen Genootschap voor Geschiedenis te Brugge*, 108, 1971, blz. 74).

Onlangs nu heeft dr. Albert Derolez een grondige studie geschreven over dit Hamburgs cartularium in de *Handelingen van de Koninklijke Commissie voor Geschiedenis*, 140, 1974, blz. 431-499, onder de titel «De valse oorkonde van graaf Arnulf I van Vlaanderen voor het Sint-Donatiaanskapittel te Brugge (961, juli 31)».

Uit deze studie blijkt zeer duidelijk dat de valse oorkonde nog niet bestond in 1252 en dat ze opgesteld werd door Filips van Savoye of iemand uit zijn omgeving als wapen in zijn strijd voor het behoud van de preposituur van Sint-Donaas te Brugge. De vervalsing en haar inlassing in het cartularium *Ha* — het oudste van de thans bewaarde cartularia — moet gedateerd worden ten laatste 6 februari 1263.

Waarom werd juist deze preciese datum van 31 juli 961 genomen? Bestond er wellicht een nog ouder cartularium in het Sint-Donaaskapittel dat verloren is gegaan en waarin als notitia een plechtigheid stond ingeschreven die op 31 juli 961 plaats vond, bv. het in gebruik nemen van de kerk, of de wijding ervan of de consecratio? De preciese datum werd toch niet zomaar uit de lucht gegrepen! Heeft Filips van Savoye of zijn medewerker handig gebruik weten te maken van de notitia om zijn aanspraak op de preposituur ten nadele van Jan van Vlaanderen meer kracht bij te zetten? Het is niet uitgesloten dat hij de notitia heeft gebruikt om, met de gegevens van de oorkonde van 1089, de valse oorkonde van 961 op te maken.

J. Noterdaeme

Galbert van Brugge. — Op 27 oktober 1978 werd in het stadhuis te Brugge de vertaling in het Nederlands en in het Frans voorgesteld van Galbertus' kroniek over de moord op graaf Karel de Goede (1127). Het boek — uitgegeven door het Mercatorfonds — kwam tot stand o.l.v. prof. dr. R. Van Caenegem, die tevens een opmerkelijke historische inleiding schreef. De Nederlandse vertaling is van de hand van drs. A. Demyttenaere, de Franse van prof. dr. J. Gengoux; de illustratie werd bijeengebracht door prof. dr. A. Derolez en dr. L. Devlieghe die ook nog een bijdrage schreef over de topografie van Brugge in Galbertus' verhaal. In jg. 1979 van onze Handelingen zullen prof. dr. J. Huyghebaert, O.S.B., en dr. J. Mertens het boek bespreken.

Zannekin. — De 650ste verjaardag van de veldslag te Kassel waar in 1328 het Vlaamse leger o.l.v. N. Zannekin, uit Lampernisse, verslagen werd door de Fransen, werd door de Kulturele Raad van Diksmuide door verscheidene manifestaties herdacht. Een geïllustreerd gedenkboek, gewijd aan de slag te Kassel en aan de streek van Lampernisse, is een blijvende getuigenis van deze herdenking.

In het kader van deze feestelijkheden heeft ook de Vlaamse Toe-

ristenbond het nr. 14 (22 juni 1978) van *De Toerist* aan Lampernisse gewijd.

De kanunniken van Sint-Donaas, 1350-1450. — Dr. Raphaël De Keyser was zo vriendelijk aan het archief van het Bisdom een fotocopie te schenken van zijn *Biografische nota's*, het derde deel van zijn proefschrift: *Het Sint-Donaaskapittel te Brugge (1350-1450), bijdrage tot de studie van de hogere geestelijkheid tijdens de late middeleeuwen*, Katholieke Universiteit te Leuven, 1972. Dit derde deel (B.A.B., nr. H 127) behelst XXII-374 bladzijden en bevat alle biografische inlichtingen over de 282 kanunniken (proosten en dekens inbegrepen), die tussen het midden van de 14e en het midden van de 15e eeuw in het Sint-Donaaskapittel te Brugge geprebendeerd waren, en die het voorwerp van het proefschrift uitmaken. Dit biografisch gedeelte is een belangrijke bijdrage vooreerst tot een betere kennis van de individuele kanunniken. Slechts van enkelen onder hen is reeds een biografische schets gepubliceerd. Een grote meerderheid kent men enkel bij naam. Om tot een beter begrip te komen van de geestelijke stand in het algemeen en van de laat-middeleeuwse seculiere kannuniken in het bijzonder is het noodzakelijk alle beschikbare gegevens omtrent deze personen te synthetiseren (Uit de *Inleiding*, blz. 1).

B.J. de B.

Opgravingen op het terrein «Huis De Jaegher» en achter de H. Bloedkapel. — Onder deze titel publiceerden M. Rogge en H. De Witte een kronieknota in de «Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis... Société d'Emulation te Brugge», 114 (1977), 412-414. In deze bijdrage slopen enkele hinderlijke drukfouten. Om te beginnen moet de titel van de bijdrage gezet zijn als de nu bovenstaande titel. Het begin van de tekst luidt:

«De aanleiding van het onderzoek waren afbraak- en nieuwbouwwerken op het terrein Burg nr. 15 (Oud huis «De Jaegher»). Hier werden twee sleuven onderzocht (WP I en WP II). De opgraving werd later uitgebreid naar de tuinen achter de H. Bloedkapel (WP III). In totaal werden ca. 110 m² opgegraven. Het onderzoek vond plaats van juli tot eind december 1977. De opgravingen leverden nagenoeg uitsluitend sporen op uit de Middeleeuwen». Verder hoort de verwijzing naar de publikatie van prof. A.E. Verhulst als verantwoording voor de passus «het Steen, stenen woonplaats van de graaf, dat na 1224 gevangenis werd (1)», terwijl onder de afbeelding volgend onderschrift moet: «Zicht op de burchtmuur tijdens de opgraving (foto M. Rogge)».

Bouwmateriaal in de Brugse «stadswerken» (14de-15de eeuw). — Met belangstelling werd uitgekeken naar de publikatie van de doctoraatsverhandeling van J.-P. Sosson. Onder de titel «Les travaux publics de la ville de Bruges, XIVe-XVe siècles. Les matériaux. Les hommes» werd deze studie in 1977 door het Gemeentekrediet van België uitgegeven, nadat de auteur enkele jaren geleden reeds een samenvattend artikel over het probleem gepubliceerd had («Pour une approche économique et sociale du bâtiment. L'exemple des travaux publics à Bruges aux XIVe et XVe siècles», in *Bulletin de la Commission Royale des Monuments et des Sites*, 2, 1972, 129-152). Gesteund op een minutieus archiefonderzoek, worden de 14de en 15de-eeuwse, door de Stad Brugge gefinancierde werken (openbare gebouwen, poorten en stadsmuren, bruggen, sluisen, straten) aan een nauwkeurig onderzoek onderworpen.

Het eerste deel dat handelt over het bouwmateriaal, interesseert ons in het bijzonder omdat het onze gegevens over andere bouw-werven bevestigt en aanvult.

De ondergrond van het graafschap Vlaanderen bevat weinig natuursteen. Veldsteen en ijzersteen schijnt na 1200 enkel nog als hergebruikt materiaal voor te komen en worden in de Brugse stadsrekeningen niet aangetroffen. Eigenaardig is wel dat de Brabantse zandsteen wel goed vertegenwoordigd is, maar niet de gelijkaardige zandsteen uit Vlaanderen, nl. uit Balegem en Lede. Om te verhelpen aan het gebrek aan natuursteen in de streek rond Brugge, heeft de Stad in 1331 het leengoed Ayshove te Ramskapelle (gem. Knokke-Heist) aangekocht en daar baksteenovens gebouwd; langs waterlopen werd de daar gebakken steen naar Brugge gevoerd (cfr. ook M. Coornaert, De steenbakkerij van de stad Brugge te Ramskapelle, in *Rond de Poldertorens*, 7, 1965, 42-53, 90-99). Deze stedelijke steenbakkerij is actief gebleven tot in 1416. In tegenstelling met de mening van Sosson (op blz. 73-74) waren er naast grote gemetselde ovens, ook kleine eenvoudige veldovens in gebruik. Sosson berekent dat er in die periode tenminste zeventienhalf miljoen bakstenen vervaardigd werden. Daarnaast bestonden er ook nog steenbakkerijen te Stalhille, Steenbrugge, Schoeringe, Damme, Sluis, enz.

Zoals reeds vermeld, werd veel zandsteen betrokken uit Brabant en wel uit de omgeving van Brussel — en door Brabantse schippers langs de Schelde naar Brugge gebracht. De Schelde verzekerde ook het vervoer van Ecaussinnes-arduin en Doornikse kalksteen.

Mortel voor het metselen en pleisteren werd gemaakt met zand en schelp- of steenkalk. Kalk afkomstig van kalksteen werd meestal betrokken uit de streek van Sint-Omaars en uit het Doornikse.

Leien werden door schippers uit Antwerpen, Mechelen en voornamelijk Dordrecht aangevoerd vanuit de Ardennen, bijzonderlijk uit Fumay en uit het niet-gelocaliseerde Martinfosse.

In Brabant, en ook in het Doornikse en in Artesië kocht men kasseistenen aan.

Hout was blijkbaar niet in voldoende hoeveelheden in Vlaanderen zelf te vinden; daardoor was men genoodzaakt buiten de grenzen te gaan om hout te kopen: de Ardennen, Duitsland, de Baltische landen en Skandinavië. Het hout werd ofwel onmiddellijk naar Brugge vervoerd, ofwel door bemiddeling van Hollandse steden, voornamelijk Dordrecht.

Een wereldmarkt als Brugge kon ook zonder veel moeite aan het nodige metaal komen: lood en tin uit Engeland, ijzer uit Noord-Spanje, enz.

L.D.

Brugge in de 19de eeuw. — Op 15 december werd in het stadhuis te Brugge het boek van G. Michiels «Uit het leven der Brugse mensen» voorgesteld, waarin aan de hand van eigentijdse foto's een beeld gegeven wordt van het leven te Brugge in de 19de eeuw. De twee gastsprekers prof. dr. Balthazar en drs. W. Dezutter situeerden het boek en het 19de-eeuwse Brugge in een bredere politieke en economische kontekst.

Aanwinsten in het Brugse Stadsarchief. — Tijdens de eerste acht maanden van 1978 werd het Brugse Stadsarchief met twee belangrijke collecties verrijkt.

Vooreerst werd in januari door de aannemer belast met de restauratiewerken aan het stadseigendom Hof van Gistel, aldaar op een verwaarloosde zolder van een bijgebouw een hoop oude papieren gevonden. Door de zorgen van de Dienst Monumentenzorg werden ze naar het Stadsarchief overgebracht. Het betreft het archief van de Watering van Moerkerke Noord-over-de-Lieve. Het gebied waarover deze Watering de zorg droeg strekte zich uit over de gemeenten Moerkerke, Damme en Lapscheure. Het blijkt dat de algemene vergadering van deze Watering vanaf 1841 tot het begin van de 20e eeuw jaarlijks bijeenkwam in het Hof van Gistel, alwaar een «Wateringkamer» was ingericht. Vandaar de vindplaats van het archief.

Dit archief bevat bescheiden uit de administratie van de Watering vanaf de 16e tot de 20e eeuw. Het overgrote deel van de

documenten dateert uit de 19e eeuw. De rekeningen van de Watering zijn het talrijkst in aantal. Ook de registers met grondbeschrijvingen zijn belangrijk. Bij dit archief behoren ook een 60-tal kaarten en plannen. Daaronder is er een reeks kaarten van P.C. Popp. Merkwaardig is ook een ca. 20 m. lange kaart van de ontworpen steenweg Brugge-Kortrijk, tussen Steenbrugge en Ingelmunster (1750). Een gedetailleerde inventaris van dit alles wordt voorbereid.

In de loop van de maand juli werd dan een tweede belangrijk archief verworven, ditmaal uit een leegstaand particulier huis. Het is het archief van de Cecilia-Kring, d.i. de toneelkring van de «Koninklijke Vereniging van de oudleerlingen van het Sint-Franciscus-Xaverius Instituut te Brugge». In 1946 bestond er binnen deze kring een afdeling T.O.M. (toneel en ontspanning voor militairen), die stukken opvoerde voor de Welfaredienst van het Belgisch leger.

Dit archief werd tot aan zijn dood bewaard door de heer Fernand Vermeire, zelf spelend lid van de Kring, die in 1941 lid werd van het bestuur en in 1945 secretaris. Het beslaat de periode ± 1931-1946, en omvat briefwisseling, verslagen, rekeningen, ledenlijsten, toneelstukken e.a. administratieve stukken.

Beide aanwinsten tonen aan dat nog heel wat interessant archiefmateriaal op zolders van huizen berust. Het is nochtans uitermate moeilijk dit op te sporen en te verwerven. Men geeft zich doorgaans ook geen rekenschap van het belang dat dergelijke oude papieren kunnen hebben voor de kennis van het sociaal-economische en kulturele verleden van onze stad en streek. Het zou wellicht te mooi zijn indien wij zouden durven hopen dat het initiatief tot het afstaan of het deponeren van oude papieren steeds meer van de particulieren zelf zou uitgaan !

A. Vandewalle

Stedelijke commissie voor graftekens te Brugge. — Door de artikelen 9 en 26 van de wet van 20 juli 1971 wordt i.v.m. de kerkhoven bepaald dat de grondconcessies, die reeds meer dan 52 jaar geleden zijn verleend, vervallen indien geen aanvraag tot verlenging wordt ingediend ; de in voorgaand geval niet weggenomen graftekens en eventueel nog bestaande ondergrondse bouwwerken worden eigendom van de gemeente. Hierdoor worden de gemeentebesturen in de mogelijkheid gesteld om, alhoewel de grondvergunning vervallen is, bepaalde van die graven of grafmonumenten te bewaren uit historische, kunsthistorische, archeologische of andere overwegingen. Om zich in deze aangelegenheid te laten ad-

viezeren heeft het stadsbestuur van Brugge een commissie aangesteld, die op 26 april 1978 voor het eerst bijeenkwam.

De commissie bestaat uit : Mevr. J. Van Vlaenderen-Tuyaerts (Schepen van Burgerlijke Stand - voorzitter), de heren L. Constandt (hoofd dienst Monumentenzorg), R. De Meyer (steenhouwer), R. Duyck (gepensioneerde St.-Kruisenaar), J. Ghysaert (adjunct-bibliothecaris), G. Michiels (kunstschilder), R. Monbaliu (gepensionerd onderwijzer Dudzele), R. Ramon (steenhouwer), J. Van Cleven (kunsthistoricus-aspirant N.F.W.O.), A. Vandewalle (stadsarchivaris), J. Van Hollebeke (hoofd begrafenissendienst), G. Van In (gemeenteraadslid-senator), V. Vermeersch (conservator Stedelijke Musea).

De commissie heeft, vooraleer het eigenlijke werk aan te vatten, in een nota de basisprincipes vastgelegd waarnaar ze zal handelen. Hiervoor werd ook rekening gehouden met buitenlandse bv. Engelse voorbeelden van kerkhofbeleid. De commissie zal de graftekens en ensembles aanduiden die omwille van hun merkwaardigheid voor behoud in aanmerking komen ; ze zal ook de middelen voorstellen waardoor dit behoud het best kan worden verzekerd. De criteria voor het behoud steunen vooreerst op de waarde van elk grafteken afzonderlijk : er is het historisch belang, verbonden aan de persoon van de overledene ; het kunsthistorisch en archeologisch belang, waarbij vooral het representativiteitskarakter en de esthetische kwaliteiten domineren. Maar tevens worden de graftekens in relatie tot hun omgeving beoordeeld, en wordt rekening gehouden met de landschappelijke waarde van elk geheel. Bij de middelen voor het behoud wordt vooropgesteld dat het monument zoveel mogelijk in situ moet bewaard worden, in zijn historisch gegroeide omgeving. De ingrepen zullen zich bij voorkeur beperken tot onderhouds- en beveiligingswerken. Er kan nochtans ook gedacht worden aan meer ingrijpende restauraties ofwel het onderbrengen van merkwaardige delen in een lapidarium. Uit landschappelijk oogpunt kan het ook wenselijk zijn monumenten te verplaatsen en te groeperen. De idee van een campo santo op de oude centrale begraafplaats wordt overwogen.

Met dit laatste is men bij de concrete realisaties beland. De commissie begon reeds haar werk te velde : adviezen werden gegeven op de kerkhoven van Dudzele en St.-Kruis. Door de begrafenissendienst wordt van alle graftekens, die op grondvergunningen met een grafduur van tenminste 50 jaar zijn geplaatst, het volledige opschrift overgeschreven en op steekkaarten en lijsten gebracht. Van al de graftekens waarvan tot afbraak beslist wordt, wordt een foto genomen. Aldus wordt tevens een belangrijke do-

cumentatie bijeengebracht, die een nieuwe bron zal zijn voor de genealogie, de sociale geschiedenis, de kunstgeschiedenis enz.

Met dit initiatief heeft de stad Brugge een belangrijke bijdrage geleverd tot de conservatie van haar patrimonium. Niet alleen worden afzonderlijke grafmonumenten, ensembles met een onderlinge samenhang of landschappelijke gehelen gevrijwaard, maar tevens worden van de niet behouden graftekens getuigenissen bewaard. Daarmee zijn zowel de monumenten- en landschapszorg als de archeologie, de kunstgeschiedenis, de geschiedenis en de genealogie gediend.

A. Vandewalle

Een altaarstuk en zijn schenker Willem de Montbléru (†1468). — Coulanges-la-Vineuse is een poëtisch stadje, hoofdplaats van een dekenaat, ten zuiden van Auxerre, in het Franse departement Yonne. In de kapel van het parochiecentrum, die aldaar tijdens de wintermaanden en door het jaar voor de weekdiensten de parochiekerk vervangt, bevindt zich een merkwaardig geschilderd paneel van een anoniem Vlaams meester uit het midden van de 15e eeuw: de Boodschap des Engels aan Maria. Het wapenschild in de benedenste rechterhoek van het paneel, dat 1,40 m hoog en 1,10 m breed is, verwijst naar de gever Willem de Montbléru, die het in 1463 tot versiering van het hoofdaltaar in de parochiekerk van Coulanges-la-Vineuse heeft geschonken. Uit Brugge afkomstig, was hij in dienst van Karel de Stoute als raadsman, hofmaarschalk en baljuw van Auxerre. Overleden te Brugge op 27 juli 1468, werd hij begraven in de kapel van Sint-Lucas of schilderskapel, welke hij had laten vergroten en rijkelijk begiftigen. Boven zijn graf werd een monument in zwart marmer opgericht, met liggend beeld van de afgestorvene en zijn wapenschild (van azuur met drie kepers van goud). De kapel, gelegen tussen de Noordzandstraat en de Zilverstraat, behoorde tot het gilde van de schilders, dat in 1794 werd afgeschaft. Nadien werd de schilderskapel afgebroken, evenals het monument van de Montbléru. Het domein is in 1841 eigendom geworden van de Zusters van Sint-Jozef, die op dezelfde plaats in 1887 een nieuwe kapel liet bouwen (Zie E. Feys & A.C. De Schrevel, *Fondation de Guillaume de Monbléru en la chapelle de St.-Luc et St.-Eloi, dite chapelle des peintres à Bruges*, in *Annales de la Société d'Emulation*», 46, 1896, 117-141).

Colette Carton wijdde een grondige studie aan het schilderij van Coulanges en aan zijn geschiedenis: *Un tableau et son donateur Guillaume de Montbléru, «premier escuyer d'escuyrie du comte de Charolais»*, in *Annales de Bourgogne*, 38, 1966, 172-187. Het meester-

werk werd tijdens de Franse revolutie uit de parochiekerk verwijderd en omgekeerd tegen de wand van een klaslokaal opgehangen, waar de achterzijde als schoolbord dienst deed. Na meer dan een eeuw werd het schilderij, in 1913, naar de parochiekerk teruggebracht, waar het nog een tijd lang omgekeerd in de sakristie bleef hangen, tot het eindelijk in ere werd hersteld. C. Carton besluit haar bijdrage als volgt: «A coup sûr, le tableau de Coulanges ajoute une œuvre de grande valeur à toutes celles produites par les peintres flamands du XVe siècle, mais peut-on se prononcer sur son attribution? Ce tableau, sans doute retouché, seul panneau resté d'un retable plus important, et malgré l'amoindrissement causé par la vétusté, ne peut être dû qu'à un Maître.

Mettre en parallèle l'Annonciation de Coulanges et le tableau de Van Eyck, «Arnolfini et son Epouse», peut sembler insolite, nous voulons seulement indiquer le sentiment et un climat identiques, que le fond du décor augmente encore: vitres rondes, le ton verdâtre du mur, le fond rouge du lit (ou de la banquette, on se sait très exactement), et une certaine distance des choses et des personnages, les uns par rapport aux autres. Il y a entre ces deux œuvres une parenté profonde, indéniable. On ne peut pourtant ignorer les points communs importants avec Van der Weyden, Bouts et Hugo Van der Goes, sur lesquels nous ne pouvons nous étendre ici».

B.J. de B.

Oude borduurkunst in Sint-Jan-Baptist te Anzegem. — De kerk van Sint-Jan-Baptist te Anzegem bezit enkele liturgische gewaden en andere stukken die de aandacht waard zijn.

Een van de belangrijkste is een rode kazuifel die wij dateren in de 16de eeuw. De essentiële, handgeborduurde versierselen ervan zijn gelukkig bewaard gebleven. De kazuifel zal oorspronkelijk voorzeker gesneden zijn geworden uit eenzelfde fraai Genuees fluweel gelijk wij in dezelfde kerk aantreffen in de jongere «voile de Thabor» of Thaborvelum dat dienst deed ter bekleding van het tabernakeltje of bergdoos voor het H. Sakrament op het rustaltaar van Witte Donderdag. Dat dit kleedje uitgevoerd was in het rood stemt overeen met de feestkleur vroeger en met deze die in gebruik was voor het H. Sakrament in het algemeen, tabernakels en draaghemels inbegrepen.

Het fluweel is voor bovenbedoelde kazuifel nu vervangen geworden door een modern zijdefluweel waarop de oorspronkelijke borduurselen werden overgebracht. Ook de gallon waarmede het kruis op de kazuifelrug en de kolom op de voorzijde ervan waren

afgezet, en die een met de hand geborduurd goudgallon zal zijn geweest, is nu verdwenen. Kruis en kolom bleven evenwel bewaard. Zij bestaan uit een met de hand geborduurde grond in gouden couchuresteek, d.i. een draadhechting langsheen de tekening of voorstelling. Op deze grond bevinden zich de ronde medaillons in cartouche-versiering. De voorstelling gaat duidelijk terug op de patroonheilige. Boven het centraal rond motief en tussen de medaillons heeft de kunstenaar de gekruiste palmen en de kroon verwerkt als symbolen van de martelaar. Het centraal rond motief, wondermooi uitgevoerd, stelt de Pinksterscène voor. Zij is uitgevoerd in het fijnste borduurwerk, de zg. «point nué» of genuanceerde gouddraad, en de aangezichten van de personages zijn levendig dank zij de zeer fijne zijdedraden figuursteek. Onder de Pinksterscène prijkt een Sint-Michiel evenals de voorstelling van Sint-Jan-de-Evangelist in de kokende olie. Dit samenbrengen van de twee Sint-Jan-figuren (zoals in het «Mystiek Huwelijk» van Hans Memling te Brugge) is het aantekenen waard. Ook die figuratie is uitgevoerd in dezelfde gouddraad. Op de kolom van de voorzijde bevinden zich van boven naar onder : Petrus, Paulus, en een personage dat de martelaarskroon vasthoudt evenals gekruiste palmtakken, Sint-Jan-Baptist ?

Wij maakten reeds gewag van de «voile de Thabor», oorspronkelijk gebruikt op het rustaltaar ter bekleding van het H. Sakrament, nu integendeel gebezigd als een kelkdoek. Ook dit stuk is in Genuees fluweel, en zijn versierselen verdienen eveneens de aandacht. Rondom en in de hoeken is cannetille-borduurwerk aangebracht ; in de hoeken bestaat het in de vorm van een gestyleerde granaatappel ; in het midden is het Lam Gods afgebeeld in een aureoolkrans, de zg. glorie. De rest van het veld van dit doek, dat vroeger voorzeker vrij geweest is van versiering, is nu bezet met vlammotieven die nogal wild door elkaar geplaatst werden. Zij stemmen geenszins overeen met het decoratief element rondom. Deze «voile de Thabor» durven wij aanzien als 17de-eeuws werk.

De grote bursa, dienstig bij de lofcelebratie, draagt hetzelfde cannetillewerk als het velum, met een duifmotief in een glorie.

Stola en manipel die nu bij de rode kazuifel gebruikt worden, zijn duidelijk van een gans andere factuur en kunnen daar geenszins mee wedijveren, noch als compositie noch als uitvoering.

Dezelfde kerk bezit verder een wit volledig stel in de kleinere zogenaamd vioolkastbouw. Het heeft in de loop der tijden al verscheidene zorgezegde herstellingen ondergaan. Op de onderscheiden gewaden verschilt o.a. de afboording met galon. De tekening van loofwerk is bijzonder geslaagd. Zij is grotendeels uitgevoerd

in de «cul de dé»-steek (waarbij op koord wordt gewerkt) en wendt daarbij, typisch voor de 18de-eeuwse gewaden, en nogal renaissance-achtig, vrucht- en bloemmotieven aan : granaatappel, peer, druiventros, roos, anjelier enz. De stylering op de kazuifel en op de koorkap is beter dan op de dalmatieken. De voorkeur voor de motieven valt op ; men weerde in die periode de uitgesproken kristelijke emblemen en zinnebeelden die in de Middel-eeuwen en nog tot in de 16de eeuw hoofdvereiste waren geweest. Dit zal wel te maken hebben gehad met de nawerking van het humanisme en de opkomende «Aufklärung».

Anzegem bewaart ook een rijke rode koorkap. De compositie is weelderig, de volutetekening groots en effectvol. Ongetwijfeld heeft de borduurder daarvoor de kroon- en palmemblemen op de prachtige 16de-eeuwse rode kazuifel als uitgangspunt genomen. Wij begrijpen echter niet waarom tussen de voluten van de schelp het H. Geest-motief, de duif, zo petieterig is uitgevallen. Het vogeltje staat er werkelijk als verloren. De uiteinden van de voluten hebben een nogal verwarde tekening. Maar toch blijft het een trefend geheel.

Tegenover bovenbedoelde gewaden vallen bepaalde moderne tegenhangers wel erg zwak uit.

J. Van Hauwermeiren

De Sint-Niklaaskapel te Kortrijk. — Tijdens werken aan de Sint-Niklaaskapel te Kortrijk kwam tot aller verrassing een gotische bekapping — oorspronkelijk voorzien van een houten ton — aan het licht. Ook nissen en vroegere vensters werden blootgelegd. Een grondige restauratie zal de oude kapel terug in eer herstellen.

Huis Kaaistraat 18 te Oostende. — Op het einde van 1977 werd te Oostende een belangwekkend huis dat behoorde tot het complex van het Sint-Andrieslyceum, gesloopt ; enkele maanden vroeger had men de procedure tot officiële bescherming eerst ingezet en nadien weer ingetrokken om de uitbreiding van de school niet te hinderen. Alhoewel de gevel in Lodewijk-XVI stijl opgetrokken was, bleken de daarachter liggende kamers met hun zolderingen van moer- en kinderbalken tot de 17de eeuw op te klimmen. Een spijtig verlies voor een stad die uit de 17de en 18de eeuw maar heel weinig meer te bieden heeft.

Rijksopvoedingsgesticht te Ruiselede. — Einde 1977 werd zonder de vereiste toelating het beschermde hoofdgebouw (1849-1850) van het Rijksopvoedingsgesticht te Ruiselede afgebroken, met uitzondering

van de voorgevel waarin nochtans nieuwe ramen met een andere roeieverdeling geplaatst werden.

De Sint-Karelsmolen in De Moeren. — De beschermde, 19de-eeuwse windmolen Sint-Karel wordt thans hersteld. Deze molen werd tot in 1968 gebruikt voor de ontwatering van de polders in De Moeren ; sindsdien gebeurt dit bij middel van een dieselmotor die in een nabijgelegen gebouw opgesteld is. In 1975 werd zonder toelating van de Koninklijke Commissie voor Monumenten en Landschappen een nieuwe vijzel geplaatst — met een gewijzigde helling van 33° — in een nieuwe metalen trog. Deze nieuwe vijzel steekt nu echter zo ver boven de vloer uit dat hij niet meer kan gekoppeld worden aan het kamwiel dat zich langs onder aan de koningsspil bevindt. Wil men toch koppelen om met de wind droog te malen, dan zou de koningsspil moeten ingekort worden ! De vijzel zal aangedreven worden door een in de molen opgestelde electro-motor, die oorspronkelijk als een voorlopig hulpmiddel aanzien werd. De vraag mag hier wel gesteld worden waarom men de molen niet in zijn bestaande toestand hersteld heeft, zodat hij verder zijn historische taak had kunnen vervullen.

20 jaar Bachten de Kupe. — Op 16 december 1978 werd te Izenberge het twintigjarig bestaan van de heemkundige kring Bachten de Kupe herdacht. In de kerk vond een dubbele tentoonstelling plaats, enerzijds met werk van leden-kunstenaars, anderzijds met fotopanelen opgemaakt door het Algemeen Rijksarchief te Brussel en gewijd aan elk der deelgemeenten van Alveringem. Op het museumterrein achter de kerk was naast de schuur (uit Leisele), het bakhuis, de wagenschuur (uit Hondshoote) het in opbouw zijnde vakwerkhuis uit Beveren (gem. Roeselare) de grote blikvanger. Van de stalling — geen heropbouw van een overgebracht gebouw — werd de eerste steen gelegd.

Zwevezele, 1000 jaar dorpsleven. — Van 2 tot 11 juli 1978 werd door de culturele kring «'t Lieverke» te Zwevezele een tentoonstelling ingericht in het kader van het «jaar van het dorp». Het was eens te meer een hoogstaande manifestatie, waarin talrijke herinneringen aan het dorp en dorpsleven te Zwevezele smaakvol werden tentoongesteld. Als leidraad werd hierbij het standaardwerk van J. Weyns, *Volkshuisraad in Vlaanderen*, gebruikt. Naast voorwerpen en beeldmateriaal werd ook archief van en over Zwevezele tentoongesteld, historisch bronnenmateriaal dat, naar ons in de verzorgde catalogus wordt meegedeeld, aan de basis ligt van een geschiedenis van Zwevezele, die eerlang zal gepubliceerd worden.

Alles samen worden in de catalogus 574 stukken zeer summier beschreven. Het werk is verlucht met 41 afbeeldingen waarvan verscheidene in kleur.

J.M.

Het oude Sint-Andries. — Op vrijdagavond 6 oktober 1978 werd in aanwezigheid van de burgemeester en verschillende prominenten van de stad Brugge een tentoonstelling geopend, georganiseerd in het kader van het «jaar van het dorp» door het werkcmité «Sint-Andries». Zij was voor het publiek toegankelijk op 7 en 8 oktober. Tal van waardevolle dokumenten waren er op smaakvolle wijze bijeengebracht en het initiatief oogstte een verdiende belangstelling.

J.M.

Zeebrugge vissersdorp. — In het kader van het jaar van het dorp werd op 13-15 mei 1978 in Zeebrugge een tentoonstelling gehouden over «Zeebrugge vissersdorp». De gestencilde catalogus werd samengesteld door W. Dezutter en M. Goetinck.

Westvlaamse dag te Bokrijk. — Op 21 mei 1978 heeft de Provincie West-Vlaanderen in samenwerking met de Provincie Limburg een «Westvlaamse dag» gehouden in het Openluchtmuseum te Bokrijk

Boerenhuis te Hoogstade, nu in Bokrijk.

n.a.v. het herbouwen van de schuur van Groot Schoeringe uit Zuienkerke en van een woonhuis uit Hoogstade; terzelfdertijd werd ook het gemeentehuis van Sint-Rijkers terug als herberg in gebruik genomen. Vóór de herberg werd 's morgens het officiële gedeelte van de plechtigheid gehouden waarbij L. Devliegher de geschiedenis van het Westvlaams gehucht in Bokrijk schetste en conservator Laenen de nieuwe gebouwen toelichtte. In de namiddag werd een wagenspel opgevoerd, volksdansen voorgesteld, gezongen, gemusiceerd en gebold, terwijl in de bakovens van Loppem en Hoogstade voor de eerste maal brood gebakken werd.

Het Poperingse in Bokrijk. — Sinds enkele jaren staan in Bokrijk reeds een schuur en een hopast, beide uit Proven, als eerste bouwsels van een Westvlaamse hommelfofstede. In de loop van 1978 kwamen nu een uit 1771 gedateerd vakwerk-huis (Abeelse weg 167 te Poperinge) en een vakwerk-bakhuis (uit Watou) deze gebouwen vervoegen. Intussen werd voor deze boerderij ook nog een vakwerk-stal uit Oostcappel (Frans-Vlaanderen) overgebracht.

BOEKENSCHOUW

Lopende bibliografie van de geschiedenis van het oude graafschap Vlaanderen en de provincie West-Vlaanderen

1977-1978

(1 september - 31 juli)

door M. Ryckaert en W. Vanderpijpen. Met medewerking van M. Berteloot, L. Danhieux, L. Devliegher, H. De Witte, W. Dezutter, J.M. Duvosquel, B. Janssens de Bisthoven, N. Jennart, J. Mertens, H. Platelle, A. de Schietere de Lophem, J. Six, A. Vandewalle en L. Valcke.

Voor de criteria die bij de samenstelling werden gevolgd, zie H. Em. 88 (1951) 172.

I. HULPWETENSCHAPPEN

1. Bibliografie, inventaris en katalogoog.

1. J. Andriessen, (S.J.) *Bernard Spaapen S.J. (1912-1977). In Memoriam. Bibliografie van de wetenschappelijke publikaties van B. Spaapen S.J.* - OGE., 51 (1977) 321-326.
2. Mark Berteloot, *Bibliografie van Brugge, 16-10-1976 - 30-11-1977.* - BO., 17 (1977) 405-412.
3. Germain Bonte, *Mededelingen. Het zeerecht van Damme. Bibliografie.* - RP., 20 (1978) 39-43.
4. A. Cabantous, P. L. Laurent, Ch. Pfister, *Bibliographie de l'histoire dunkerquoise.* - AVD., (nov. 1977) 67-82.
Belangrijk.
5. R. De Herdt, *Bibliografie van de geschiedenis van Gent 1976-1977.* - HMGOG., 31 (1977) 241-264.
6. Louis Desgraves, *Contribution à la bibliographie de Joannes Despauterius (†Comines 1520) aux XVIIe et XVIIIe siècles.* - MSHC., 7 (1977) 385-402.
7. Anne-Marie Frédéric en Jean Peeters-Fontainas (†), *Supplément à la bibliographie des impressions espagnoles des Pays-Bas méridionaux.* - GP., 55 (1977) 1-66.
8. K. Lambrechts, *Verslagen en mededelingen van de koninklijke Vlaamse Academie voor Taal- en Letterkunde (1886-1960).* Antwerpen, Centrum voor Studie en Documentatie, 1977, XLIV-337 blz. (Nederlandse Volkskundige bibliografie. Systematische Registers op Tijdschriften. Reekswerken en Gelegenheidsuitgaven, 24).

9. Jean-Pierre Lippinois, *Tijdschriften uit Frans-Vlaanderen (1800-1960)*. Schilde, Centrum voor studie en documentatie, 1977, LI-376 blz. (Nederlandse volkskundige bibliografie; systematische registers op tijdschriften reekswerken en gelegheidsuitgaven, 22).
10. N. Maddens, *Bibliografie 1976-1977 van de Geschiedenis, Taal- en Volkskunde in het Kortrijkse*. - LG., 20 (1978) 117-149.
11. *Nederlandse volkskundige bibliografie; systematische registers op tijdschriften reekswerken en gelegheidsuitgaven: D: zaaknamen-index op delen XI-XX*. Schilde, Centrum voor studie en documentatie, 1977, X-83 blz.
12. M. Ryckaert, W. Vanderpijpen, M. Berteloot, D. Cracco, L. Danhieux, L. Devliegheer, J.-M. Duvosquel, N. Huyghebaert, B. Janssens de Bisthoven, N. Jennart, J. Mertens, H. Platelle, A. de Schietere de Lophem, J. Six en A. Vandewalle, *Boekenschouw. Lopende bibliografie van de geschiedenis van het oude graafschap Vlaanderen en de provincie West-Vlaanderen, 1976-1977 (1 september - 31 juli)*. - HEm., 114 (1977) 423-465.
13. Jo Sierens, *Bachten de Kupe. Register 1969-1973*. Nieuwpoort, Bachten de Kupe, [1976], 43 blz.
14. Frans Sillis, *Heemkundige bibliografie 1976*. - OH., 32 (1978) 117-146.
15. F. Sillis, *Tijdschriftenschouw 1973*. - OH., 31 (1977) 203-211.
Vervolg van Boekenschouw 1977 nr. 17.
16. Frans Sillis, *Tijdschriftenschouw 1976*. - OH., 32 (1978) 147-171.
17. K. Berquin, *Hoe kwam Grimminck tot ons?* - IK., 14 (1978) 37-39.
Archivalia betreffende de priester-kluizenaar (leper 1676-Sint-Jan ter Biezen (Watou) 1728).
18. Jan Buntinx, *Inventaris van het archief van de Raad van Vlaanderen. Dl. VII*. Brussel, Alg. Rijksarchief, 1977, 182 blz.; *Dl. VIII*. Brussel, Alg. Rijksarchief, 1978, 356 blz.
19. M. De Brie, *Archief van O.L.Vrouw van St. Jan*. - ADS., 8 (1978) 3, 29.
Betreft Poperinge.
20. W.P. Dezutter en Marc Ryckaert, *Kroniek en korte berichten (4)*. - BO., 17 (1977) 383-404.
21. W.P. Dezutter en Marc Ryckaert, *Kroniek en korte berichten (5)*. - BO., 18 (1978) 99-126, ill.
22. *Lopende periodieken-KUL; Universiteitsbibliotheek: stand 1976*. Leuven, Universiteitsbibliotheek, 1976, 442 blz.
23. Wouter Rombauts, *Inventaris van het Archief der Kerkfabriek van Sint-Walburga te Brugge (XIIIde-XXste eeuw)*. Brussel, Alg. Rijksarchief, 1977, 182 blz.
24. Albert Schouteet, *Inventaris van het archief van de Brugse rederijergilden van de H. Geest, van de Drie Santinnen en van het H. Kruis op het stadsarchief van Brugge*. - HEm., 114 (1977) 361-385.
25. Albert Schouteet, *Stadsarchief van Brugge. Regesten op de Oorkonden, deel 2, 1301-1339*. Brugge, Genootschap voor Geschiedenis, 1978, 362 blz.

27. Erik Thoen, *Het Belgisch Centrum voor Landelijke Geschiedenis en zijn publikaties*. - BO., 18 (1978) 119-122.
28. F. Vandenhole, *Inventaris van nieuws-, vak- en kiesbladen ; Met bibliografische annotaties en geografisch-chronologische index*. - 2de sterk vermeerderde druk. Gent, Rijksuniversiteit-Centrale Bibliotheek, 1977, XVII-676 blz. (Bijdragen tot de bibliotheekwetenschap ; 4).
29. André Vandewalle, *Inventaris van het archief van de Brugse tuchthuizen*. Brugge, 1977, 26 blz. (Overdruk uit HEM., 113 (1976) 259-285).
30. *Archives des hôpitaux et hospices de Lille antérieurs à 1790, Catalogue l'exposition présentée aux Archives du Nord, novembre 1977-mai 1978*, Rijsel, z.d., 22 blz. (gestencild).
31. Herwig Callewaert, *De tentoonstelling 650 jaar Nikolaas Zannekin en de slag bij Kassel. Kerk Lampernisse 12-27 augustus 1978*. Diksmuide, Kulturele Raad Werkgroep Zannekin, 1978, 73 blz., offset.
146 nummers.
32. *Catalogus. Boerderijen renoveren. Brugge. Provinciaal Hof, 16 december 1977 - 9 januari 1978*. Brugge, Provinciebestuur, 1977, 40 blz.
33. *Catalogus. Lucien Wercollier. Joseph Probst. Stedelijk museum Oostende 23.12.77-23.1.78*. Oostende, Stedelijk museum, 1977, z. blz.
34. *Catalogus. Tentoonstelling Pijp en Tabak. Stedelijk Ontmoetingscentrum Harelbeke, 9, 10, 11, 12 1977*. Kortrijk, Heemkundige Kring De Leiegouw ; Harelbeke, De Roede van Harelbeke, 1977, 25 blz.
35. J.-M. Cauchies, *L'intérêt des Archives et de la Bibliothèque de Dijon pour la première série du Recueil des Ordonnances des Pays-Bas*. - HKCUOW., 27 (1975-1976) 33-36.
36. *Gruuthuse Museum ; Katalog der Ausstellungsstücke*. Brugge, Gemeentebestuur, 1976, 38 blz.

2. Paleografie, Diplomatiek, Handschriften en Epigrafie.

37. Jan Vandromme, *De 14de en 15de eeuwse oorkonden van de Sint-Tillokerk in Izegem. Kritische tekstuitgave. De Oorkondentaal*. Brugge, Westvlaams Verbond van Kringen voor Heemkunde, 1978, 112 blz.
38. Cyriel Vleeschouwers, *Les cartulaires des évêques de Tournai. Etude diplomatique et notes sur l'histoire et la composition de ces cartulaires ainsi que sur leurs scribes*. - HKCG., 143 (1977) 1-116.
39. André Vandewalle, *Privilegie van de Visserij 1666*. - Zeebrugge vissersdorp tentoonstelling 13-14-15 mei 1978, [Brugge], 1978, p. 6-8.
40. A. Bousse, *Belgische archivalische publicaties voor de jaren 1974, 1975 en 1976*. - ABB., 49 (1978) 339-358.

41. J. Deschamps, *Middel nederlandse handschriften in de Koninklijke Bibliotheek Albert I, Brussel. Vierde reeks (1952-1977)*. - ABB., 48 (1977) 657-689.
42. *Kroniek der handschriftenkunde in de Nederlanden (1975-1976) (nrs. 1463 - 1685)*. - ABB., 48 (1977) 690-774.
43. J. Reynaert, *Gevouwen katernen in papieren codices : een methodologische verkenning aan de hand van hs. Gent, U.B.255*. - ABB., 49 (1978) 240-244.
44. W. Tillie, *Wat staat op het titelblad van een oud boek*. - ADS., 7 (1977) 4, 1-16, ill.
Aangebrachte versieringen en aantekeningen al dan niet op rijm, 17e en 18e eeuw.
45. R. Van Uytven, *De datering van het Brugse «Livre des Mestiers»*. - ABB., 48 (1977) 642-653.

3. Aardrijkskunde, Archeologie, Onomastiek en Taalkunde.

46. E. Cramers-Peeters, *De verdrinken landen van Zuid-Beveland en Saeftinge*. - WT., 36 (1977) 227-230.
Vermeldt o.a. gegevens over in West-Vlaanderen voorkomende toponiemen eindigend op inghe.
47. C. De Vleeschauwer, *De Flandria illustrata van Antonius Sanders*. - ABB., 49 (1978) 1-114.
48. A. D'hondt, *Ebbe en vloed in het ontzandingsvraagstuk*. - CII., (1977) 10, 4-16, ill.
Naast enkele historische gegevens, een overzicht van de maatregelen vanaf de 20e eeuw.
49. Marc Duranthon, *La carte de France. Son histoire, 1678-1978*. - Parijs, Solar, 1978, 64 blz., krtn., ill.
50. Edgar Kesteloot, *Geologie en geografie van de Blankaert*. - Bulletin De Belgische Natuur- en Vogelreservaten, (1977) 25, 35-40, ill.
51. L. Van Acker, *West-Vlaanderen in de kaart van Ferraris*. - B., 78 (1978) 81-84.
52. Beatrijs Augustyn, *Bijdrage tot het ontstaan en de vroegste geschiedenis van de Wase polders van de oudste tijden tot circa 1400*. - Annalen van de Koninklijke Oudheidkundige Kring van het Land van Waas, 80 (1977) 5-97, 22 ill.
53. R. Baetens, *Een onderzoek naar het beoefenen van de industriële archeologie in België*. - BMGN., 92 (1977) 69-80.
54. Pierre Bastien en Catherine Metzger, *Le trésor de Beaurains (dit d'Arras)*. - Mémoires de la commission départementale des monuments historiques du Pas-de-Calais, t. XVII, 1977, 258 blz., ill.
In 1922 ontdekte schat ; deels uiteengerukt en verspreid ; eersterangsdokument voor de geschiedenis van het Late Keizerrijk.
55. Jean Bourgeois, *L'exposition archéologique à la Maison de la Jeunesse et de la Culture à Comines en janvier 1977*. - MSHC., 7 (1977) 555-556.

Epoques romaine et médiévale.

56. Jean Bourgeois, *Un vicus gallo-romain à Ploegsteert*. - MSHC., 7 (1977) 539-544.
57. Jean Bourgeois e.a., *L'archéologie à Comines-Warneton et dans la région en 1976-1977*. - MSHC., 7 (1977) 535-556.
58. Jean Bourgeois e.a., *Découvertes archéologiques dans la région, Catalogue de l'exposition (29-30 janvier 1977)*, Comines, Société d'Histoire de Comines-Warneton, 1977, 7 p.
- Epoques romaine et médiévale.
59. I. Creus, *De Gallo-Romeinse nederzetting onder het laat-romeinse grafveld van Oudenburg*. Archaeologia Belgica 179, Brussel, 1975, 40 blz., ill.
60. Willy Debaille, *Recente Gallo-Romeinse vondsten te Bredene*. - JHC., (1977), blz. GRV 1-4, ill.
61. G. D[e] B[oe], *Romeinse schepen in België en Nederland*. - Archeologie, (1976) 112.
- I.v.m. de Romeinse boot van Brugge.
62. S.J. De Laet, J. Nenquin, A. Van Doorselaer, M. Desittere, A. Gautier, H. Thoen, F. Verhaeghe en M. Rogge, *Oudheidkundige opgravingen en vondsten in Oost-Vlaanderen VII*. - Gent, 1976, 218 blz., ill. (Kultureel jaarboek voor de provincie Oost-Vlaanderen, Bijdragen n.r., nr. 2).
63. Philippe Delval, *Des poteries médiévales à Comines-France*. - MSHC., 7 (1977) 544-546.
64. R. Delmaire, *La céramique Gallo-Romaine de Théroouanne II. La céramique dite Rhénane*. - Septentrion, VII (1977) 23-26.
65. J. D[e] M[eulemeester], *Brandrestengraf en middeleeuwse motte te Loker (W.-VI.)*. - Archeologie, (1976) 103.
66. J. De Meulemeester, *De Galorie te Loker. Brandrestengraf en Middeleeuwse Mote*. - Archaeologia Belgica 203 (1978) 34 blz., ill.
67. J. D[e] M[eulemeester], *Brugge : grafelijk slot (?)*. - Archeologie, (1977) 107.
68. J. D[e] M[eulemeester], *Circulair site te Alveringem (W.-VI.)*. - Archeologie, (1976) 23.
69. J. De Meulemeester, *Een circulaire versterking te Alveringem*. - Archaeologia Belgica 196. Conspectus MCMLXXVI, Brussel, 1977, 73-77, ill.
70. J. De Meulemeester, *De Galooie te Loker : Middeleeuwse mote en brandrestengraf*. - Conspectus MCMLXXVII. Archaeologia Belgica 206, 114-116.
71. J. D[e] M[eulemeester], *Loker (W.-VI.) : Romeinse sporen onder middeleeuwse mote*. - Archeologie, (1977) 121.
72. J. De Meulemeester, *Middeleeuwse motte en brandrestengraf te Loker*. - Archaeologia Belgica 196. Conspectus MCMLXXVI, Brussel, 1977, 97-101, ill.
73. J. D[e] M[eulemeester], *Oostduinkerke (W.-VI.) : sporen van Nieuwe Yde*. - Archeologie, (1977) 120.
74. J. D[e] M[eulemeester], *Vauban-versterking te Menen*. - Archeologie, (1977) 107.
75. M. Desittere, *Archeologische Kroniek*. - HMGOG., 31 (1977) 224-229, krt., ill.

76. M. Desittere, *Bronzen nietendolk afkomstig tussen Temse en Tielrode*. - Archeologie, (1977) 76-77, ill.
Bronstijd.
77. P. Despriet, *Deerlijk : Romaanse kerk en Romeinse nederzetting*. - Archeologie, (1977) 70-71, ill.
78. P. Despriet, *Moorslede (W.-VI.) : bijl.* - Archeologie, (1977) 75-76, ill.
Neolithicum.
79. Ph. Despriet, *Het oudheidkundig bodemonderzoek in het arrondissement Kortrijk in 1976*. - LG., 20 (1978) 99-116, ill.
80. P. Despriet, *Poperinge-Abeele (W.-VI.) : bijl.* - Archeologie, (1977) 75-76, ill.
Neolithicum.
81. Ph. Despriet, *De voorgeschiedenis van Harelbeke*. - LG., 20 (1978) 191-219, ill.
Verslag van opgravingen van een reeks prehistorische sites.
82. P. Despriet, *Waregem : kasteel Nieuwenhove*. - Archeologie, (1976) 89.
83. P. Despriet, *Waregem : Romeinse nederzettingen*. - Archeologie, (1976) 83.
84. L. Devliegher, *Kerk te Staden*. - Archeologie, (1976) 85.
85. L. Devliegher, *Koksijde : boten in de Duinenabdij (?)*. - Archeologie, (1976) 90-91.
86. L. Devliegher, *Romaanse krypte te Haringe*. - Archeologie, (1976) 85.
87. M. Dewulf en H. Thoen, *Waasmunster (O.-VI.) : Romeinse nederzetting*. - Archeologie, (1976) 81.
88. P. Janssens, *Zottegem-Velzeke : oogartsstempel*. - Archeologie, (1977) 95.
Gallo-Romeins.
89. D. Janssens, *Oudenburg (W.-VI.) : Laat-Middeleeuwse munt*. - Archeologie, (1977) 107-108, ill.
90. D. Janssens, *Slype (W.-VI.) : Groot-Tempelhof*. - Archeologie, (1977) 108.
91. William Langedock, *Découvertes monétaires dans le canton*. - MSHC., 7 (1977) 550-552.
A Comines-France, Comines-Belgique et Warneton, monnaies romaines et médiévales.
92. William Langedock en Jean Bourgeois, *Les fouilles de l'église Saint-Martin à Bas-Warneton*. - MSHC., 7 (1977) 553-555.
93. P. Leman, *Les activités archéologiques dans la région dunkerquoise*. - AVD., (nov. 1977) 49-53.
94. Pierre Leman, Bernard en William Langedock, *Quelques poteries médiévales à Comines-France, indice d'une officine de potier*. - MSHC., 7 (1977) 239-260.
95. P. Marsden, *A boat of the Roman period found at Bruges, Belgium, in 1899, and related types*. - International Journal of Nautical Archaeology and Underwater Exploration, (1976) 5.1, 23-55.
96. Jozef Mertens, *Het Laat-Romeins castellum te Oudenburg*. - Conspectus MCMLXXVII. Archaeologica Belgica 206, 73-76.

97. Jozef Mertens, *De Middeleeuwse parochiekerk van Oudenburg*. - *Conspectus MCMLXXVII*. *Archaeologica Belgica* 206, 127-128.
98. J. M[ertens], *Oudenburg : laat-Romeins castellum en parochiekerk*. - *Archeologie*, (1977) 119.
99. M. Rogge, *Bossuit (W.-VI.) : Romeins site*. - *Archeologie*, (1977) 96.
100. M. Rogge, *Waarmaarde (W.-VI.) : Romeins site*. - *Archeologie*, (1976) 82.
101. M. Rogge en A. Van Doorselaer, *Kerkhove (W.-VI.) : Romeinse nederzetting*. - *Archeologie*, (1976) 81-82.
102. M. Rogge en A. Van Doorselaer, *Kerkhove (W.-VI.) : Romeinse nederzetting*. - *Archeologie*, (1977) 96-98, ill.
103. H. Thoen, *Bredene (W.-VI.) : Romeinse nederzetting*. - *Archeologie*, (1977) 96.
104. H. Thoen, *Bredene (W.-VI.) : Romeins aardewerk*. - *Archeologie*, (1976) 81.
105. H. Thoen, *Destelbergen (O.-VI.)*. - *Archeologie*, (1976) 60.
I.v.m. Urnenveldenperiode, Gallo-Romeinse tijd en Middeleeuwen.
106. H. Thoen, *Gevernist aardewerk van Terwaan*. - *Archeologie*, (1977) 50.
107. H. Thoen, *Leffinge (W.-VI.) : Romeins zoutwinningscentrum*. - *Archeologie*, (1976) 82.
108. H. Thoen, *Leffinge (W.-VI.) : Romeins zoutwinningscentrum*. - *Archeologie*, (1977) 98-100, ill.
109. H. Thoen, *Stekene (O.-VI.) : urnenveldengraf*. - *Archeologie*, (1976) 69.
110. H. Thoen, *Waasmunster (O.-VI.) : Romeinse munt*. - *Archeologie*, (1977) 95.
111. H. Thoen, *Waasmunster-Pontrave (O.-VI.) : Romeinse munt*. - *Archeologie*, (1976) 81.
112. H. Thoen, *Wenduine (W.-VI.) : terra sigillata*. - *Archeologie*, (1977) 100.
113. H. Thoen, H. De Witte, M. Dewulf, L. De Clercq, L. Panis en M. Van Bockstael, *Archeologische Kroniek Waasland 1974 (deel II) en 1975*. - *Annalen van de Koninklijke Oudheidkundige Kring van het Land van Waas*, 79 (1976) 191-207, ill. (= Werkgroep Archeologie, overdrukkenreeks nr. 3).
114. Hugo Thoen, Hubert De Witte, Marcelijn Dewulf, Lode De Clercq en Rudi Van Hove, *Archeologische Kroniek Waasland 1976*. - *Annalen van de Koninklijke Oudheidkundige Kring van het Land van Waas*, 80 (1977) 179-190, ill. (= Werkgroep Archeologie, overdrukkenreeks nr. 4).
115. H. Thoen en J.A. Trimpe Burger, *Chronique / Kroniek District E (1972-1974) : Flandre occidentale, Flandre orientale, Zélande (West-Vlaanderen, Oost-Vlaanderen, Zeeland)*. - *H.*, 16 (1976) 70-87.
116. H. Thoen en A. Van Doorselaer, *Destelbergen (O.-VI.)*. - *Archeologie*, (1977) 94-95.
Gallo-Romeinse nederzetting.
117. A. Van Doorselaer, *Brugge (W.-VI.) : middeleeuwse pottenbakkerij*. - *Archeologie*, (1977) 107.

118. A. V[an] D[oorse]laer, *Kemmelberg (W.-VI.) : ijzertijd bergvesting*. - Archeologie, (1976) 13.
119. A. V[an] D[oorse]laer, *Kemmelberg (W.-VI.) : ijzertijdversterking*. - Archeologie, (1976) 69-70.
120. A. Van Doorselaer, *Kemmelberg (W.-VI.) : ijzertijdversterking*. - Archeologie, (1977) 77.
121. A. V[an] D[oorse]laer, *Kemmelberg (W.-VI.) : neolithisch*. - Archeologie, (1977) 75.
122. A. Van Doorselaer, *Vondsten in het Kortrijkse (W.-VI.)*. - Archeologie, (1976) 60-61.
I.v.m. vondsten te Kortrijk, Harelbeke, Gullegem en Harelbeke-Stagegem.
123. F. Verhaeghe, V. *Het archeologisch onderzoek in Lampernisse (14de eeuw)*. - (H. Callewaert) Catalogus. De tentoonstelling «650 jaar Nikolaas Zannekin en de Slag bij Kassel». Kerk Lampernisse 12-27 aug. 1978. Diksmuide, 1978, 46-61.
124. Frans Verhaeghe, *De laat-middeleeuwse bewoning te Lampernisse en omgeving : het archeologisch onderzoek*. - Gedenkboek Nikolaas Zannekin, Diksmuide, 1978, 30-64, krtn., ill.
125. Guido Aerbeydt, *Roeselaarse persoonsnamen 1540-1550*. - R., (1977) 62-102.
126. P. Ameye, *Toponiemen, afgeleid van persoonsnamen, te Nieuwenhove*. - JGHKW., (1977) 293-311.
127. W. Beele, *De familienaam Buta(e)ye*. - N., 9 (1977) 256-258.
128. F. Claes, *Namen voor snoepgoed*. - OH., 31 (1977) 151-154.
129. A. Dawyndt, *Oude Herbergnamen uit de Westhoek (19e eeuw). Herkomst en betekenis*. - BK., 19 (1977) 78-82, 103-112.
Beginletters R en S.
130. Frans Debrabandere, *De Brugse waternaam Dijver*. - BO., 18 (1978) 122-126.
131. F. Debrabandere, *De plaatsnaam Wijngaard*. - Heemkundig jaarboek 't Beertje, 2 (1976-1978) 71-74.
132. G. Demerter, *Het kattesas te Nieuwpoort*. - BK., 19 (1977) 60-61.
Naamoorsprong.
133. J. Devleeschouwer, *Oudbelgische hydroniemen (I)*. - N., 9 (1977) 176-182.
134. M. Hoebeke, *De romanisering in Zuid-Oost-Vlaanderen in de spiegel der plaatsnamen van dit gebied*. - N., 9 (1977) 121-138.
135. F. Lentacker, *Les dénominations régionales dans le Nord-Pas-de-Calais sous l'effet du voisinage de la Belgique*. - Actes du 101e congrès des sociétés savantes (Lille 1976), section géographie, Parijs, Bibliothèque nationale, 1977, blz. 155-159.
136. E. Morel, *Benamingen van snoepgoed in de Westhoek*. - OH., 31 (1977) 190.
137. J. Roelandt, *Een «gloriette» te Wervik, 1495-1640*. - B., 78 (1978) 94.
Toponiem.
138. A. Schouteet, *De betekenis van de plaatsnaam Dyver te Brugge*. - HEM., 114 (1977) 163-168.
139. Albert Schouteet, *De straatnamen van Brugge. Oorsprong en betekenis*. Brugge, Vanden Broele, 1977, 249 blz., ill.

140. A. Vanhuyse, *Het kattesas te Nieuwpoort II.* - BK., 19 (1977) 99-100.
Naamverklaring.
141. A. Viaene, *Jongensnaam Marnix. Lotgevallen in de Lage Landen van een plaatsnaam uit Hoogland Savoye.* - B., 77 (1977) 331-334.
142. Roger-A. Blondeau, *Lo-Ping-To, de sinoloog uit de Westhoek. Pater Edmond Devloo (1891-1974) van Oostvleteren. Missionaris en taalkundige.* - IJZB., 7 (1977) 9, 3 en 6, portr.
143. H. Boets en G. De Schutter, *Verstaanbaarheid en appreciatie. Nederlandse dialekten uit België zoals inwoners van Duffel die ervaren.* - TT., 29 (1977) 156-177.
144. A. Bonneze, *Slapen met 't lang kordeel.* - B., 77 (1977) 215-217.
Paardenkwekersterm uit West- en Frans-Vlaanderen en Friesland.
145. Frans Debrabandere, *Scilt ende vrient.* - Nu nog. Tweemaandelijks tijdschrift van de v.z.w. Vereniging voor Beschaafde Omgangstaal, 25 (1977) 119.
146. L. Devloo, *Westvlaamse zantingen.* - B., 75 (1974) 115-116 ; 78 (1978) 167-171.
Vervolg van Boekenschouw 1974 nr. 64.
147. G. Geerts, J. Nootens en J. Van den Broeck, *Opinies van Vlamingen over dialect en standaardtaal.* - TT., 29 (1977) 98-141.
148. H.C.M. Ghijsen (red), *Woordenboek der Zeeuwse Dialecten.* Den Haag, Van Goor, 1978, 5de druk, 1232 blz., ill.
149. K.P., «Hofstede» leeft eigen-Vlaams leven voort. - B., 78 (1978) 45.
150. J.-M. Lermytte, *Het administratief taalgebruik in West-Vlaanderen.* - B., 78 (1978) 23-32.
151. W.J.J. Pijnenburg, *Het Corpus Gysseling.* - N., 9 (1977) 171-175.
152. Freddy L. Rigaux, *Buitengaats. Uit de vaktaal van de Vlaamse visser.* - BK., 20 (1978) 73-104, ill.
Verklarende woordenlijst.
153. H. Ryckeboer, *Het Nederlands van de Franse Westhoek, situatie en situering.* - TT., 29 (1977) 50-66.
154. J. Soete en F. Debrabandere, *Zegswijzen met binnen en buiten.* - LG., 20 (1978) 257-264.
In het Kortrijkse.
155. K. Stallaert, *Glossarium van verouderde rechtstermen, kunstwoorden en andere uitdrukkingen uit Vlaamsche, Brabantsche en Limburgsche oorkonden.* Dln. I-II, Handzame, Familia et Patria, 1977, 634 + 368 blz. (anastatische herdruk van de uitgave Leiden, 1890-1892).
156. *Stallaert's Glossarium van verouderde rechtstermen, kunstwoorden en andere uitdrukkingen uit Vlaamse, Brabantse en Limburgse bronnen, voortgezet en bewerkt door Debrabandere Frans.* Dl. III, Handzame, Familia et Patria, 1977, XXXVII blz.-736 kol.
157. J. Taeldeman, *Register(s) bij de R.N.D. als materiaalverzameling voor klankgeografisch onderzoek.* - TT., 29 (1977) 1-27.
158. J. Vandromme, *Bijdragen tot de studie van het Izegems dialect. I.*

- De korte klinkers.* - LG., 20 (1978) 265-276.
159. A. V[iaene], *Leegh-Duytsch.* - B., 77 (1977) 222.
17de-eeuw neologisme, bedacht door de Brugse monnik Prosper de Vynck.
160. Staf Verleye, *leperse woordjes en uitdrukkingen.* - IK., 13 (1977) 104-109.
Vervolg op IK., 12 (1976) 55, 90, 122-126 (Boekenschouw 1977, nr. 106).
161. Hubert Frère, *Le denier carolingien, spécialement en Belgique.* Leuven, Institut supérieur d'Archéologie et d'Histoire de l'Art de l'Université catholique de Louvain, 1977, 116 blz., ill., krtn. (Numismatica Lovaniensia, 1).

4. Numismatiek en Metrologie, Sigillografie, Heraldiek en Iconografie.

162. Pierre Cockshaw, *Muntvondst van Asper : zilverstukken van Lodewijk van Male.* - TN., 28 (1978) 179-180.
163. Pierre Cockshaw, *Le trésor d'Asper (monnaies d'argent de Louis de Male).* - CEN., 15 (1978) 24-25.
164. Paul De Baeck, *Quelques considérations sur le Franc de Bruges et ses jetons.* - VN (1978) 112-119.
165. Willy Vanderpijpen, *Monetaire toestanden tijdens de periode van Nikolaas Zannekin.* - Gedenkboek Nikolaas Zannekin, Diksmuide, 1978, 133-141, ill.
166. Willy Vanderpijpen, *Le trésor d'Aalbeke (XIV siècle).* - CEN., 15 (1978) 71-73.
167. André Van Keymeulen, *Les ducats et les demi-ducats d'argent de Charles II (1665-1700).* - CEN., 15 (1978) 25-37.
168. André Van Keymeulen, *Les ducats d'or de Charles II.* - CEN., 15 (1978) 6-19.
169. André Van Keymeulen, *Erreurs de gravure sur les monnaies des Pays-Bas du sud depuis le règne de Philippe II (1555-1598).* - VN., (1977) 145-152.
O.a. een ¼ patagon van Albrecht en Isabella (1598-1621) en een dukaton en een patagon van Karel II (1665-1700) te Brugge geslagen.
170. André Van Keymeulen, *Hele en halve zilveren dukats van Karel II (1665-1700).* - TN., 28 (1978) 1-13.
171. André Van Keymeulen, *Onuitgegeven Brugse dukaton van 1674.* - TN., 27 (1977) 189.
172. André Van Keymeulen, *Onuitgegeven munten van Maria-Theresia (1740-1780).* - TN., 28 (1978) 27-28 en 182.
173. Luc Goeminne en Georges Puimège, *Het oudste schepenzegel met afbeelding van een staakmolen in Vlaanderen ?* - AM., 28 (1977) 235-238, ill.
Zegel in RAG. met staakmolen te Oostwinkel, 1313.
174. Georges De Crayencour, *Dictionnaire héraldique. Tous les termes et figures du blason. Complément.* Brussel, 1976, IV-101 blz., ill.
175. M. Desmedt, *Het wapenschild van Snellegem.* - Snellegem Sprokkels 2, z.p., 1977, 4-7.

176. Otffried Neubecker, *Heraldiek : bronnen, symbolen en betekenis*. Brussel, Elsevier, 1977, 288 blz.
177. Hervé Stalpaert, *Brugse devotieprenten van Sint-Elooi*. - VK., 78 (1977) 234-245.

5. Genealogie, Biografie en Levensberichten.

178. René Baert, *Uit de oude doos. Varsenaarse familiememoires (deel II)*. - BO., 17 (1977) 370-382, ill.
De familie Catrysse. Vervolg op Boekenschouw 1976 nr. 106.
179. W. Beele, *Soldaten uit de Kasselrij Ieper anno 1590*. - IK., 13 (1977) 92-95.
Naamvermelding, al dan niet met wapen, naar plaats van herkomst gerangschikt. Rijksarchief Brugge, Bruine Pakken, nr. 7574. Copie.
180. Baron Bonaert, *Notes généalogiques sur les Thevelin à Ypres*. - MGN., 33 (1978) 270-282.
181. M. Boussauw, *Genealogische bronnen in het fonds van het ambacht van Maldegem in het Rijksarchief te Gent*. - VS., 14 (1978) 191-216.
182. Bert Bijmens, *Een ambtenaar die een vlieg in zijn oog had*. - BK., 19 (1977) 93-94.
Geslachtsabuïs bij geboorte te Koksijde in 1874, verbeterd in 1892 : Romanie Zenobie Vandenberghe.
183. R. Cauwe, *De grafzerk van Jan Cosman te Meulebeke*. - VS., 14 (1978) 80-82.
184. A. De Baets, *Buitenpoorters van Kortrijk in de roede van Deinze*. - VS., 14 (1978) 183-186.
185. Karel M. De Lille, *Wie was Karel Lodewijk Grimminck*. - IK., 14 (1978) 2-17, ill.
De priester-kluizenaar (Ieper 1676-Sint-Jan-ter-Biezen 1728) en zijn familie.
186. Henri Demarest, *Smidje Smee met de ganzeveer : de familie Vuylsteke en haar literaire produktie*. - BO., 17 (1977) 283-304, ill.
Brugge, tweede helft 19de en begin 20ste eeuw.
187. M. Desmedt, *De familie Casteleyn te Snellegem*. - Snellegem Sprokkels I, z.p., 1977, 8-22.
188. M. Desmedt, *De familie Deruwe te Snellegem*. - Snellegem Sprokkels I, z.p., 1977, 43-54.
189. M. Desmedt, *De geschiedenis van de familie Vandebussche te Snellegem*. - Snellegem Sprokkels 2, z.p., 1977, 1'-51', ill.
190. Romain L. Dewulf-Heus, *Boedelbeschrijvingen van de heerlijkheid Lichtervelde*. deel 1. Brugge, Vlaamse Vereniging voor Familiekunde, z.j., 128 blz.
191. R. Dewulf-Heus, *Staten van goed van de heerlijkheden Erckegem, Oostkamp en Rooden, geseyt Nieuwenhove*. Sint-Andries, Heemkundige Kring Maurits Van Coppenolle, 1977, 120 blz.
192. Romain L. Dewulf-Heus, *Wezerijakten en boedelbeschrijvingen*

- van de heerlijkheid Koolskamp. Brugge, Vlaamse Vereniging voor familiekunde, afdeling Brugge, 1977, 126 blz.
193. R.L. Dewulf, *Notariaat Corthals*. - VS., 13 (1977) 478-482, 527-532, 607-612, 681-686 ; 14 (1978) 51-52, 370-376.
194. R. Dewulf-Heus, *Staten van goed van de heerlijkheden Erckegem, Oostkamp en Rooden geseyt Nieuwenhove*. - MBO., 8 (1977) 141-144, 163-164, 181-184, 198-200, 214-216 ; 9 (1978) 13-16, 28, 35-36, 50-52, 59-60, 78-80, 95-96.
Vervolg op Boekenschouw 1977 nr. 123.
195. R. Dewulf-Heus, *Staten van goed van de heerlijkheden Erckegem, Oostkamp en Rooden, geseyt Nieuwenhove. Deel I*. Brugge, Heemkundige Kring «Maurits Van Coppenolle», 1977, 120 blz.
196. Romain L. Dewulf-Heus, *De wezerijakten van de heerlijkheden Ardoioe & Ayshove*. - Brugge, Vlaamse Vereniging voor Familiekunde, 1978, III -108 blz.
197. André Franchoo, *De landbouwersfamilie Strubbe-Strubbe te Varsenare*. - BO., 17 (1977) 311-316.
198. André Franchoo, *Varsenare : de familie Degrande in het nieuws*. - MBO., 8 (1977) 140-141.
199. André Ghyselbrecht, *Gheleyn Ghyselbrecht (†1530-1605), huivetter te Steenvoorde tot 1579, burgemeester en schepen te Nieuwpoort van 1583 tot 1605. Overzicht van afstamming en nakomelingen*. - VS., 14 (1978) 71-79.
200. R. Haghebaert en E. Deschepper, *De kwartierstaten J. De Clerck en G. Moerman*. - O., 3 (1978) 177-182.
201. Lucien Lefevere, *Westende tafel D. 1643-1799. H. 1645-1799 ; O. 1644-1799*. [Oostende, V.V.F.], 1977, 94 blz.
202. Maria Maertens-Verkinderen, *Onze voorouders van (den) Neste : zes eeuwen familiegeschiedenis, 14de-20ste eeuw*. Handzame, Familia & Patria, 1977, 120 blz.
203. F. Michem, *De parochiegeestelijkheid van het oude dekenaat Tielt*. - RT., 8 (1977) 3, 2-47.
De dekens van Tielt, de pastoors van Tielt, onderpastoors van Tielt, pastoors van Ruiselede, onderpastoors van Ruiselede, pastoors van Meulebeke, onderpastoors van Meulebeke, pastoors en onderpastoors van Oostrozebeke, pastoors en onderpastoors van Aarsele, pastoors van Dentergem, Kanegem, onderpastoors van Kanegem, pastoors, kapelaans en onderpastoors van Wakken.
204. Michiel Mispelon, *Klim in je stamboom*. Handzame, Familia & Patria, 1977, 52 blz.
205. E.G.R. Ossieur, *Professor Dokter Louis François Fraeys en zijn familie*. - VS., 13 (1977) 633-647.
206. A. Perneel, *Miliciens van de kasselrij Ieper 1747-1748*. - VS., 13 (1977) 663-676.
207. E. Pernet-de Leersnijder, *De postbodenfamilie de Leersnijder te Ruiselede*. - Ons Doomkerke, 23 (1978) 1, 11-12.
208. J. Roelandt, *Akten van de studie van Mr. Marc Jean (II) Gommers, gezwoeren notaris van de kasselrij Ieper te Komen*. - VS., 13 (1977) 509-515, 559-565, 597-602.

209. J. Roelandt, *Akten van de studie van Mr. Yves Marc Courtens, gezworen notaris van de kasselrij Ieper te Komen*. - VS., 13 (1977) 653-658 ; 14 (1978) 13-22, 101-109, 256-266, 359-369.
210. Jozef Roelandt, *Wervikse geschiedenis op familienamen*. - VMSOCW., 12 (1977) 3-4, 2-18.
211. Marcel Smessaert, *De staten van goed van Ursel : naamregister : 5. Zomergem, M. Smessaert, 1978, 42 blz.*
212. W. Steeghers, *Genealogie van de familie Vermast te Eeklo*. - AM., 28 (1977) 173-195, ill.
213. Wilfried Steeghers, *De staten van goed van ambacht Maldegem : 1. Gent, Vlaamse Vereniging Familiekunde Oost-Vlaanderen, 1977, 2 delen, 193 blz.*
214. W. Van Hille, *Gelegenheidsvondsten. Akten van de schepenen van Diksmuide (RAB)*. - VS., 13 (1977) 558.
215. A. Vanmarcke, *Huwelijkskontrakten te Menen (vervolg)*. - VS., 13 (1977) 501-506, 571-573 ; 14 (1978) 87-93, 267-268.
Vervolg van Boekenschouw 1977 nr. 147.
216. W. Van Hille, *Watou*. - VS., 13 (1977) 678-680 ; 14 (1978) 49-50, 94-96.
217. Alban Vervenne, *De landbouwersfamilie Strubbe-Strubbe te Varsenare*. - MBO., 8 (1977) 206-207.
Aanvulling op BO., 17 (1977) 311-316.
218. Guido Aerbeydt, *Adriaen Willaert, eminent componist en grondlegger van de venetiaanse school, niet te Brugge, maar te Roeselare of in de onmiddellijke omgeving van Roeselare geboren*. - VS., 14 (1978) 273-300.
219. Roger Andries, *Zij zorgden voor Ieperse vermaardheid*. - GiK., 16 (1977) 1, 20-21.
Alphons Vandenpeereboom, Pieter Simons, Karel De Groux, Frans De Brouwer. (Vervolg van Boekenschouw 1977 nr. 150).
220. R.-H. Bautier, *Diplomatique et histoire politique : ce que la critique diplomatique nous apprend sur la personnalité de Philippe le Bel*. - RH., 525 (janvier-mars 1978) 3-29.
221. R.A.B. (Roger-A. Blondeau), *Een der schoonste figuren uit de Kristelijke vakbeweging. Volksvertegenwoordiger René Debruyne van Haringe (1868-1941)*. - IJZB., 7 (1977) 10, 1-2, portr.
222. R.A.B. (Roger-A. Blondeau), *250 jaar geleden stierf : Karel-Lodewijk Grimminck (1676-1728) de mystieke kluzenaar van de Westhoek*. - IJZB., 8 (1978) 2, 1-2, portr.
223. Roger-A. Blondeau, *De zoon van de wagenmaker van «de Molenaar» (Roesbrugge-Haringe) Ingenieur Achille Charlet (1885-1972) bouwde aan de Katholieke Universiteit van Leuven*. - IJZB., 8 (1978) 4, 1-2, portr.
224. L. Dhondt, *Het debuut van De Borchgrave, het debuut van de nieuwe plattelandsburgerij*. - WT., 37 (1978) 1-10.
Over de Wakkenaar J. De Borchgrave (1758-1819).
225. Norbert Hostyn, *De «Oostendse periode» van Antoine Dujardin, architect*. - HEM., 114 (1977) 389-396.
°Luik 1848 - †Oostende 1933. Bijdrage in de reeks «Vlaamse biografica».

226. B. Janssens de Bisthoven, *Joannes Baptista Ludovicus de Castillon*. - HEm., 114 (1977) 179-180.
In de reeks «Vlaamse biografica». Aanvulling op : Voordeckers E., *Castillon, Jan Baptiste Louis, vijftiende bisschop van Brugge*. - Nationaal Biografisch Woordenboek, deel V, Brussel 1972, kol. 175-179.
227. Hadelin Kervyn de Meerendré, *Des Kervyn dans l'Eglise. Fragments biographiques rassemblés pour l'Association Kervyn*. z.p.u., juni 1978, ill., portr.
228. R. Lanszweert, *De Stavelse Burgemeesters (8)*. - IJZB., 7 (1977) 9, 4-5, portr.
1892-1927 : Jules Lelieur.
229. R. Lanszweert, *De Stavelse Burgemeesters (9)*. - IJZB., 7 (1977) 10, 3-4, foto.
1892-1927 : Jules Lelieur.
230. R. Lanszweert, *De Stavelse Burgemeesters (10)*. - IJZB., 7 (1977) 11, 3-4, portr.
1927-1938 : Jérôme Pil.
231. R. Lanszweert, *De Stavelse Burgemeesters (11)*. IJZB., - 7 (1977) 12, 3-4, portr.; *Idem (12)*. - 8 (1978) 1, 4-5, ill.; *Idem (13)*. - 8 (1978) 2, 3 en 6, ill.
1938-1963 : Joseph Cornelis.
232. R. Lanszweert, *De Stavelse Burgemeesters (14)*. - IJZB., 8 (1978) 4, 4, portr.; *Idem (15)*. - 9 (1978) 5, 4-5, portr.
1963-1971 : Felix Debaenst.
233. Mathi Lauwers, *Margaretha van York*. - SH., 12 (1977) 617-622, 7 ill.
O.m. huwelijk met Karel de Stoute te Damme.
234. P. Lefèvre, *Baert Gustave* (°Sint-Michiels 16.6.1846, †Sint-Michiels 25.2.1924). - HEm., 114 (1977) 178.
In de reeks «Vlaamse biografica».
235. O. Mus, *Pieter de Maets, stadsbouwmeester-ondernemer (Ieper, ... / †1318)*. - HEm., 114 (1977) 339-360.
236. Roger Perez, *Emile Cauche, peintre-portraitiste warnetonnois (Warneton 1874-Ixelles 1941)*. - MSHC., 7 (1977) 421-440.
237. André Saelen, *Figuren van bij ons : Z.E.H. Gerard Samijn, pastoor van Kachtem*. - TM., 18 (1978) 40-44.
238. F. Simon, *Compernelle Aloïse, hulponderwijzer te Menen*. - HEm., 114 (1977) 169-177.
In de reeks «Vlaamse biografica».
239. P. Soetaert, *Wenzel Cobergher. Een Vlaamse uomo universale*. - SH., 13 (1978) 362-371, ill.
O.m. in verband met de Berg van Barmhartigheid te Kortrijk.
240. Y. Van den Berghe, *De Brugse burgemeester Robert Coppieters (1727-1797), een prototype van een ambtsedelman ?* - TG., 90 (1977) 524-536.
241. Paul Van Peteghem, *Meester Antoon van Hille (begin XVIde - 13 mei 1570) : Raadsheer-commissaris in de Raad van Vlaanderen*. - VS., 14 (1978) 124-128.
242. A. V[iaene], *Bisschop Antonius Triest herdacht, 1577-1657*. - B., 77 (1977) 348.

243. J. Andriessen (S.J.), *Pater Stephanus G. Axters O.P. In Memoriam.* - OGE., 51 (1977) 319-320.
244. W. Beele, J.B. Vansteendam, *vondeling te Proven in 1790.* - ADS., 8 (1978) 2, 6-7.
245. K. Berquin, *Brieven van Grimminck in verband met Ieper.* - IK., 14 (1978) 40-43, ill.
Priester-kluizenaar (Ieper 1676 - Sint-Jan-ter-Biezen 1728).
246. K. Berquin, *Karel-Lodewijk Grimminck, de pelgrim uit de westhoek die er «eenzitter» werd, 1676-1728.* - GiK., 16 (1978) 1, 2-7, krt., ill.
247. K. Berquin, *Het leven van Grimminck in een lied.* - BK., 19 (1977) 65-77, ill.
Overleed in 1728 als priester-kluizenaar te Sint-Jan-ter-Biezen (Watou).
248. R.A.B. (Roger-A. Blondeau), *Hij beminde de schoonheid in kunst en natuur... E.H. Antoon Deschrevel van Haringe (1913-1978) kenner van het Westvlaamse kunstpatrimonium.* - IJZB., 8 (1978) 9, 1-2, portr.
249. Bert Bijmens, *De laatste te Koksijde woonachtige duinheer (Monnik uit de Duinenabdij).* - BK., 20 (1978) 44-45.
Martin (François) Speeckaert, †1812.
250. W. Debrock, *François Carpentier, Oostendse kaper.* - O., 3 (1978) 147-158.
251. J. De Cuyper, *Jan van Iddergem, van kapitteldeken tot Benediktijnermonnik.* - LG., 20 (1978) 221-225.
Jan van Iddergem, deken van het kapittel van Kortrijk in de 14de eeuw.
252. J. De Cuyper, *Nikolaas de Ruyter. Kanunnik van de Kortrijkse Kapittelkerk en bisschop van Atrecht. (± 1442-1509).* - LG., 20 (1978) 226-236, ill.
253. R. De Man, *André Pevernage en Kortrijk (1543-1591).* - HGOK., 44 (1977) 3-42.
Kerkzangmeester en toondichter.
254. Wilfried Desodt, *Eerwaarde Heer Leo Devynck.* - IK., 14 (1978) 45-48, ill.
Watou 1908 - Ieper 1969. Levensbeschrijving.
255. Jan Devadder, *Het gebeurde 150 jaar geleden... De weg die niet de zijne was (Over Lodewijk Donche en Theodoor Rijken).* - Concordia (driemaandelijks tijdschrift van de oudleerlingen van het Xaveriusinstituut, Brugge), 43 (1978) 12-15.
256. A. Dewitte, *De Brugse humanist Mulerius te Groningen.* - B., 78 (1978) 80.
257. A. Dewitte, *Victor Ghiselin van Zandvoorde, 1539-1591.* - B., 78 (1978) 214-216, ill.
258. Chr. D'haen, *Louise Gezelle in 1864.* - LG., 20 (1978) 49-62, ill.
259. M. Dubois, *Isodoor Hintjens (1900-1973).* - PL., 7 (1978) 2, 9-11.
Architect.
260. L. François, *Jean Baptiste Serruys : een orangistische stem in het Nationaal Congres (1830-1831).* - O., 3 (1978) 159-166.

261. N. Hostyn, *Architect André Daniels*. - PL., 6 (1977) 1, 12-13.
262. N. Hostyn, *De architecten Charles Pil en Henri Carbon*. - PL., 6 (1977) 4-8, 4-5.
263. N. Hostyn, *Enige gegevens over Antoine Dujardin, architect te Oostende*. - PL., 6 (1977) 2, 3-5.
264. N. Hostyn, *Kunstschilder Edouard Hamman, Bondige chronologie van zijn leven en werk*. - O., 3 (1978) 135-146, ill.
265. N. Hostyn, *Leven en werk van architect Gustaaf Vandamme (1970-1938)*. - PL., 6 (1977) 10, 3-16 en 11, 9-15, ill.
266. N. Hostyn, *Nota betreffende architect Jean F. Gobin*. - PL., 6 (1977) 3, 13-14.
167. N. Hostyn, *Vergeten Oostendse Schilders I. Louis Serruys II. Emile Spilliaert III. Michel T.A. Van Cuyck. IV. De schilders van scheepsportretten in achterglastechniek*. - PL., 7 (1978) 1, 12-13 ; 2, 7-8 ; 4-8, 12-13 ; 9, 8-9 ; 10, 8-9.
268. N. Hostyn, (met medew. van P. Verraert), *Oostendse Bouwmeesters. Auguste Verraert*. - PL., 6 (1977) 9, 4-6.
269. L.C., *650 jaar geleden, de slag bij Kassel en ... Niklaas Zannekin uit Lampernisse*. - IJZB., 8 (1978) 6, 1-2, ill.; 7-8, 1-2, ill.
270. J. Mertens, *Zannekin of de evolutie van het beeld van een volksheld*. - De Franse Nederlanden - Les Pays-Bas Français, 3 (1978) 24-37.
271. H. Morlion, *In memoriam Dom Amandus Dumon (Blankenberge, 1914 - Brugge, 1976)*. - ABB., 48 (1977) 829-830.
272. Marcel Penet, *In memoriam R. Defrancq, ondervoorzitter St.O.C. - VMSOCW.*, 12 (1977) 3-4, 58-61.
Historicus van Wervik (1896-1977).
273. J. P[enninck], *Wij gedenken...* - MBO., 9 (1978) 65.
In memoriam Walter Simoens.
274. Geert Puype, *Jean-Henri Loosveldt (Tielt, 7 oktober 1835 - Tielt 19 september 1904)*. - RT., 9 (1978) 1, 3-18.
275. M.L. Sebrechts, *De Oostendse kaper Michiel Mansvelt en zijn familie*. - O., 3 (1978) 17-40.
276. J. Soete, *Jakob Goethals-Vercruyse, vader van de herdenking van de slag der Gulden Sporen*. - Cur., 12 (1977) 48, 13-14.
277. Marcel Stevens, *Kortemark's vergeten priester-dichter E.H. Moenaert 1891-1919. Zijn levensverhaal en een bloemlezing uit zijn werk*. Kortemark, Eigen beheer, 1977, z. blz., ill.
278. L. V[an] B[iervliet], *Architect Hendrik Beyaert tegen de rechte lijn in stedenbouw, 1877*. - B., 78 (1978) 239-240.
Werkte ook te Brugge en Oostende.
279. Lori Van Biervliet, *François Busschop-Breydel, een «illustere» Bruggeling, 1763-1840*. - B., 77 (1977) 218-221.
280. Lori Van Biervliet, *Jules Busschop, een Brugse Beethoven... (Parijs 1810 - Brugge 1896)*. - B., 77 (1977) 297-305, ill.
281. R. Van Cauteren, *In memoriam prof. ir. A. Dumon (Oedelem, 29 april 1895 - Leuven 1 maart 1978)*. - WT., 37 (1978) 65-70.
282. *Van nu en toen. Uit de classeermap «memorable personen die ooit Sint Anna [parochie te Brugge] bewoond hebben».*
— Brijns Jozef [1894-1966]. - Schr., 7 (1977-1978) 4, 5-6.
— Buysse Amelie [1823-1924]. - Schr., 7 (1977-1978) 4, 7.

- Carton Charles [1802-1863]. - Schr., 7 (1977-1978) 5, 7-8.
- De Bay Joannes Balduinus [1758-1835]. - Schr., 7 (1977-1978) 5, 8-10.
- De Dene Edewaerd [†1505, †tussen 1576 en 1579]. - Schr., 7 (1977-1978) 6, 6-7.
- De Foere Leon [1787-1851]. - Schr., 7 (1977-1978) 6, 8 ; 7, 6.
- De Quincere Servaas [1569-1639]. - Schr., 7 (1977-1978) 7, 7-8.
- De Groof Vincent [1830-1874]. - Schr., 7 (1977-1978) 8, 6-7.
- Dienberghe Jan Baptiste [1756-1812]. - Schr., 7 (1977-1978) 8, 7-8.
- Dequidt Seraphien [1858-1911]. - Schr., 7 (1977-1978) 8, 8-9 ; 9, 6.
- Fonteyne Florimond [1856-1923]. - Schr., 7 (1977-1978) 9, 6-8.
- Gezelle Guido [1830-1899]. - Schr., 7 (1977-1978) 10, 8-10.
- Gilleman Edmond [1856-1925]. - Schr., 7 (1977-1978) 11, 6.
- Haentjens Julien [1903-1968]. - Schr., 7 (1977-1978) 11, 7-8.
- Hooghuys [orgelbouwersfamilie]. - Schr., 7 (1977-1978) 12, 8-9.
- Huys Gustaaf [1871-1938]. - Schr., 7 (1977-1978) 12, 9-10.
- Lateur Karel [1873-1949]. - Schr., 8 (1978-1979) 1, 5-6.
- Lenoir Alfons [1885-1975]. - Schr., 8 (1978-1979) 2, 4.
- Lerou Joseph [1865-1939]. - Schr., 8 (1978-1979) 2, 5-6.
- Leys Edwaard [1889-1945]. - Schr., 8 (1978-1979) 3, 4-5.
- Michiels Jan Frans [1823-1887]. - Schr., 8 (1978-1979) 4, 9-10.
- Maertens Alfons [1890-1941]. - Schr., 8 (1978-1979) 4, 10-11.
- Minnebo Bernard [1867-1919]. - Schr., 8 (1978-1979) 6, 10-11.

Korte levensbeschrijvingen. Vervolg van Boekenschouw 1977 nr. 149.

- 283. André Vandewiele, *Filips Luucx van Zwevezele, leraar van Sanderus*. - RT., 8 (1977) 4, 181-188, ill.
- 284. Roger V. Verbeke, *In 1918 sneuvelde luitenant Juul De Winde*. - IK., 13 (1977) 112-118, ill.
     Vlaamsgezinde. Sneuvelde 28.9.1918 bij de Lekkerboerbeek, Westrozebeke of Passendale.
- 285. R. Verelst, *Peeter Ver(h)elst, kanunnik te Veurne in het begin van de XVIIIde eeuw*. - BK., 20 (1978) 49-68, ill.
- 286. Liliane Verhaegen-Polfliet, F.A. Snellaert. - GiK., 15 (1977) 4, 2-16, ill., diagr.
- 287. Raf Verholle, *In memoriam Jozef Bourgeois, ondervoorzitter en medestichter van de heemkundige kring «Ten Mandere»*. - TM., 18 (1978) 1, 74-76.
- 288. Raf Verholle, *In memoriam Robert Holvoet, gewezen voorzitter van de C.O.O., en van de bouwmaatschappij*. - TM., 18 (1978) 1, 71-73.
- 289. A. Viaene, *Hendrik Hosdey van Boezinge, 1855-1906*. - B., 78 (1978) 57-60.

Belangrijk regionaal-historicus.

6. Volkskunde.

- 290. Karel Berquin, *Het leven van Grimminck in een lied*. - BK., 19 (1977) 5, 65-78.
- 291. J. Beun, *Bijgeloof van onze Vissers in de Westhoek. Kamiel «Becksje» vertelde...* - BK., 19 (1977) 83-86.

Bescherm- en onheilspraktijken.

292. J. Beun, *Kinderspelen, zegswijzen en rijmpjes te Lombardsijde*. - BK., 19 (1977) 62-64.
293. R.A.B. (Roger A. Blondeau), *De bende Pollet. De misdadigers uit het Westland*. - IJZB., 5 (1975) 4, 1, ill.
294. R.A.B. (Roger-A. Blondeau), *Waar men gaat langs Vlaamse wegen ... O.-L.-Vrouw van het Mirakel te Beveren-IJzer*. - IJZB., 8 (1978) 5, 1-2, ill.
295. A. Bonnez, *Leugenvertelsels uit het Westland*. - Volkskundig jaarboek 't Beertje, 2 (1976-1978) 65-70.
296. Frans Bresseleers, *Sint-Jakob, patroon van reizigers en bedevaarders in Vlaanderen en Walenland*. Antwerpen, Vlaamse Toeristenbond, 1977, 16 blz. (Vlaamse toeristische bibliotheek, 216).
297. M. Broeckhove, *Een nieuw volksspel voor volwassenen. Het knikkeren op de Engelse manier*. - OZ., 52 (1977) 20-27. ook te Brugge en met Brugse deelnemers.
298. Jean Cassart, *La légende de Saint Chrysole dans les vitraux du chœur de la Cathédrale de Tournai*. - MSHC., 7 (1977) 227-238. Evangélisteur de Comines, suivant la tradition.
299. A. Dawyndt, *Oude herbergnamen uit de Westhoek (19de eeuw). Herkomst en betekenis*. - BK., 19 (1977) 5, 78-82.
300. B. Delmaire, *Chrysole : antroponyme grec ou toponyme romain ?* - MSHC., 5 (1975) 273-276.
301. B. Delmaire, *Le culte de Saint Chrysole à Lens (Pas-de Calais) du XVe au XVIIIe siècle*. - MSHC., (1975) 251-272, ill.
302. H. Demarest, *Beewegen van St.-Anna naar Onze-Lieve-Vrouw van 't Boompje*. - Volkskundig jaarboek 't Beertje, 2 (1976-1978) 75-94.
303. Wilfried Desodt, *Herbergen te Voormezele*. - IK., 13 (1977) 80-85, ill.
- Vóór en na oorlog 1914-18.
304. L. Devloo, *Kemmelse wijsheid en humor*. - B., 77 (1977) 309-310.
305. Julien De Vuyst, *Het moordlied in de Zuidelijke Nederlanden : 20e eeuw*. Brussel, Aurelia Books, 1977, 154 blz. (Aurelia folklorica, 7).
306. L. Gelber, *Janneke en Mieke. Bijdrage tot een Vlaams toversprookje*. - OZ., 53 (1978) 53-62.
307. J. Gerits, *Over snoepgoed*. - OH., 31 (1977) 149-151.
308. Marc Goetinck, *Karel de Goede in de volkstaal : een bloemlezing*. - Karel de Goede 1127-1977, Brugge, 1977, 121-130.
309. *Hoeven uit het Meetjesland : katalogus van de tentoonstelling : Gent : 1978*. Gent, Koninklijke Bond der Oostvlaamse volkskundigen, 1978, 12 blz.
310. Alfred Keuckeleire, *Het dodenmasker uit het kasteel «Koudekeuken» te St.-Andries*. - MBO., 8 (1977) 192.
311. Jackie Landuyt, *Een zonderling Beernems duivenverhaal*. - JBB., 10 (1977) 108-109.
312. L. L[annoo], *Sint-Anna in het volkslied*. - Schr., 7 (1977-1978) 4, 8-9 ; 6, 9-10.
313. *Lotto spelen*. - Schr., 8 (1978-1979) 3, 10-11.
- Volkse benamingen voor de verschillende getallen in het lottospel te Brugge.

314. Noël Maes, *Evolutie van de voornaamgeving te Kortrijk*. 1940-1975. Kortrijk, Eigen beheer, 1976, 62 blz.
315. F. Rotsaert, *Onze Lieve Vrouw van Foy, 350 jaar vereerd in het Poperingse*. - ADS., 8 (1978) 2, 1-6, ill.
316. J. Rotsaert, *Graven, grafinschriften, jaargetijden in de St.-Jacobskerk te Brugge*. - MBO., 8 (1977) 156-162, 176-180, 195-198, 211-213 ; 9 (1978) 10-12, 26-28, 33-35, 48-50, 57-59, 75-77, 92-94, ill.
317. Raf Seys, *Zannekin en de Kerels van Vlaanderen in het volkslied. Beknopte bloemlezing*. - Gedenboek Nikolaas Zannekin, Diksmuide, 1978, 197-210, ill.
318. Etienne Slos, *De balpijp*. - JBB., 10 (1977) 42-45, ill.
Uitleg over de aard van de balpijpschieting (19de eeuw).
319. Etienne Slos, *Het winkeltje van Mietje De Witte*. - JBB., 10 (1977) 145-146.
Korte geschiedenis van een oude dorpswinkel.
320. Roger Slosse, *Volksdevotie in de Westhoek. Waar men gaat langs Vlaamse wegen*. Roeselare, Roularta, 1978, 142 blz., ill.
Heiligenverering. Arrondissementen Diksmuide, Ieper, Poperinge, Veurne.
321. J. Soete en F. Debrabandere, *De oude kinderspelen op Overleie*. - LG., 20 (1978) 35-48, ill.
322. Hervé Stalpaert, *Brugge carnaval en amoureuze gevolgen in 1467*. - VK., 79 (1978) 58.
323. Hervé Stalpaert, *Brugse carnavalgeboden in 1827*. - VK., 79 (1978) 55-57.
324. Hervé Stalpaert, *De devotieprent van Sint-Antonius-abt te Brugge*. - Volkskundig jaarboek 't Beertje, (1976-1978) 131-150.
325. *Thyl Ulenspiegel dans le livre et l'estampe : exposition : Mariemont : 1977*. Morlanwelz-Mariemont, Musée de Mariemont, 1977, 19 blz.
326. R. Tondat, *Ongewone functies in de kerk te Eeklo, Ruiselede en Rozebeke (W.-VI.)*. - OZ., 53 (1978) 29-31.
327. Stef Top, *Volkskunde : Van curiosum tot re- en innovatie*. - Volkskundig jaarboek 't Beertje, 2 (1976-1978) 29-55.
328. Achiel Van Acker, *Het verleden in spreekwoord en gezegde*. - Kortrijk-Heule, UGA, 1977, 365 blz.
329. H. Vandenberghe, *Bidprentjes (IV)*. - ADS., 7 (1977) 4, 28-32.
330. H. Vandenberghe, *Bidprentjes (slot)*. - ADS., 8 (1978) 1, 29-32.
331. R. Van der Linden en M. Messiaen, *Reuzen en reuzinnen in West-Vlaanderen. Proeve van inventaris en typologie*. - OZ., 52 (1977) 141-166.
332. J. Van Haver, *Volksgeneeskunde*. - Volkskundig jaarboek 't Beertje, 2 (1976-1978) 11-20.
333. L. Vanheule, *Het eerste communieprentje van mevrouw De Vleeshouwer-Bras*. - BK., 20 (1978) 120-123.
Izenberge 1920. Tekst van Cyriel Verschaeve.
334. A. Vanhuysse, *Zantekoorn uit Klemskerke en ommeland*. - B., 77 (1977) 247-248.
Een verzameling volkse uitdrukkingen.

335. G. Vermeulen, *Sint-Antonijs-abt in de volksdevotie*. - Volkskundig jaarboek 't Beertje, 2 (1976-1978) 21-28.
336. Michiel Viaene, *Processen voor de Prochie, Heerlychede ende Baronnerie van Lichtervelde 1606-1796*. - Brugge, Vlaamse Vereniging voor Familiekunde, 1978, 44 blz.
337. G. Vlieghe-Steps, *Oude papsoorten bestaan nog...* - B., 77 (1977) 163-166, 235-238, 327-330.
338. G. Vlieghe-Steps en Magda Cafmeyer, *Gelofte van blauw. Een gebruik in de kinderkleding*. - B., 78 (1978) 183-185.
339. Henri Zutterman, *De remedies van «Bonne-Maman Raes»*. - JBB., 10 (1977) 132-139.
19de-eeuwse volksgeneeskunde.
340. Henri Zutterman, *De stoomcaroussel van Johannes Dobbelaere*. - JBB., 10 (1977) 166-118, ill.
19de eeuw.

II. ALGEMENE GESCHIEDENIS

1. Geschiedenis van Vlaanderen.

341. Robert Abs, *Geschiedenis van de socialistische arbeidersbeweging: B.W.P.-B.S.P.: 1885-1960*. Brussel, E. Vandervelde Instituut, 1976, 68 blz.
342. G. Adriaenssens, *Het eiland Wulpen en Oostburgh Ambacht*. - CII., (1978) 11, 5-23.
343. M. Baelde, *De pacificatie van Gent in 1576: Hoop en twijfel in de Nederlanden*. - BMGN., 91 (1976) 369-393.
344. B.C., *De eerste Vlaamse redevoering van Leopold II. Een gemiste kans in Brugge, 1887*. - B., 78 (1978) 32.
345. Willem Bossier, *Franz Petri en zijn taalgrenstheorie*. - De Vlaamse gids, 62 (1978) 3, 67-75.
346. Robert Boterberghe, *Enkele historisch-geografische aspecten van de westelijke kustvlakte*. - Gedenkboek Nikolaas Zannekin, Diksmuide, 1978, 13-29, krtn.
347. Henri Bourgeois, *Objectif Ypres. Témoignages des militaires allemands stationnés à Comines-Warneton et dans la région en 1914-1918*. Préface de Jacques Willequet. - MSHC., 7 (1977) 1-207.
348. J.S. Bromley, *The North Sea in Wartime (1688-1713)*. - BMGN., 92 (1977) 270-299.
349. Herwig Callewaert, *De tentoonstelling 650 jaar Nikolaas Zannekin en de slag bij Kassel*. Kerk Lampernisse 12-27 augustus 1978. Catalogus. Diksmuide, Kulturele Raad Diksmuide Werkgroep Zannekin, 1978, 73 blz.
350. Herwig Callewaert, *Nikolaas Zannekin en onze tijd*. - Gedenkboek Nikolaas Zannekin, Diksmuide 1978, 7-12.
351. K.J. Cornillie, *Herinneringen uit de oorlogsjaren 1914-1915*. Handzame, Familia et Patria, 1977, 91 blz.
352. J. De Cuyper, *1000 jaar Leiegouw*. - LG., 19 (1977) 483.
Over de oorsprong van de naam Leiegouw (tijdschrift en pagus).

353. Jacques De Launay, *Hitler en Flandres*, Strombeek-Bever, De Schropioen, 1975, 157 blz.
354. Georges-Henri Dumont, *Histoire de la Belgique*. Paris, Hachette, 1977, 566 blz. (Littérature & sciences humaines).
355. *Gedenkboek Nikolaas Zannekin en de slag bij Kassel 1328-1978. Bijdrage tot de studie van de 14de eeuw en de landelijke geschiedenis van de Westhoek*. Diksmuide, Kulturele Raad / Werkgroep Zannekin, 1978, krtn., ill.
356. Jo Gerard, *Quand la Belgique était autrichienne*. Bruxelles, P. Legrain, 1976, 160 blz.
357. Jo Gerard, *Quand la Belgique était hollandaise*. Bruxelles, P. Legrain, 1978, 150 blz.
358. *Gulden Sporen; 1302-1977; tentoonstelling, Kortrijk 1977*. Brussel, Kredietbank, 1977, 40 blz.
359. Viviane Hascal, *Liberale Partij en P.V.V.: korte historiek der liberale familie in de twintigste eeuw*. Liège, G. Thone, 1977, 47 blz.
360. F. Hayt, *Atlas der algemene geschiedenis en der Belgische geschiedenis*. Heruitg. Namur, Wesmael-Charlier, 1977, 152 blz. (Verzameling Roland).
361. J. Huyghebaert, *Karel de Goede en de hongersnood van 1816*. - B., 78 (1978) 186-187.
362. Nicolaas Huyghebaert, *Pro justitia agonizare*. - Karel de Goede 1127-1977, Brugge, 1977, 13-14.
Over de betekenis van graaf Karel de Goede.
363. Robert Jennes, *De slag bij Kassel, 23 augustus 1328*. - Gedenkboek Nikolaas Zannekin, Diksmuide, 1978, 142-149, krtn., ill.
364. Denise Keymolen, *Vrouwenarbeid in België van ca. 1860 tot 1914*. Leuven, Acco, 1977, 47 blz. (Dossiers geschiedenis, 3).
365. *Karel de Goede 1127-1977*. Brugge, Karel-de-Goede-comité, 1977, 132 blz., ill.
Verzameling van verschillende bijdragen.
366. Firmin Lentacker, *La frontière franco-belge. Etude géographique des effets d'une frontière internationale sur la vie de relations*. Rijsel, 1974, 460 blz., ill., krtn., diagr.
367. F. Lentacker, *L'attraction touristique du littoral belge sur les vacanciers de Lille-Roubaix-Tourcoing*. - *Hommes et Terres du Nord*, (1977) 2, 81-82.
368. Jacques Mertens, *De boerenopstand onder Zannekin*. - Gedenkboek Nikolaas Zannekin, Diksmuide, 1978, 96-103, ill.
369. W. Minne, *Vlaamse soldatenbrieven uit de Napoleontische tijd*. - B., 77 (1977) 311-317.
370. M. Nevejans, *De waarheid over K. Cogge*. - BK., 19 (1977) 89-93.
De verdienste van de IJzervlakteoverstromingen eind oktober 1914 komt hem alleen toe!
371. Daniel Nordman, *Géographie ou histoire d'une frontière: la frontière franco-belge. Note critique*. - AESC., 32 (1977) 433-444.
372. Stephen Pistono, *The petition of Jacob De Smet: A plea for reprisals against the English, 1403*. - HKCG., 142 (1976) 341-351.
373. L. Schepens, *Oorlogskerkhoven in Vlaanderen*. - SH., 12 (1977) 611-616, ill.

374. Raf Seys, *De slag aan de Pene 1677 plus even eromheen*. Koekelare, De Rumberg, 1977, 58 blz.
375. Raf Seys, *De slag aan de Pene 1677*: 2e druk. Koekelare, De Rumberg, 1978, 66 blz.
376. Raf Seys, *Voettocht door het slagveld van Zannekin en de Kerels van Vlaanderen*. - Gedenkboek Nikolaas Zannekin, Diksmuide, 1978, 150-156, krt., ill.
377. Bernard Tuytens, *De Koningskwesitie*. - RT., 8 (1977) 4, 151-169, ill.
 Samenvatting, zeer algemeen, over de koningskwesitie; niet plaatselijk behandeld.
378. *Twintig eeuwen Vlaanderen*; 11: *kunst en wetenschap*: 2. Has-selt, Heidelberg-Orbis, 1978, 468 blz.
 Zie ook: Boekenschouw 1976, nr. 230.
379. Raoul C. Van Caenegem, *Over koningen en bureaucraten*. Brus-sel, Elsevier, 1977, 383 blz. (Elseviers historische bibliotheek).
380. Jozef Van den Heuvel, *Chronologisch overzicht*. - Karel de Goede 1127-1977, Brugge, 1977, 16-25.
 Alle gebeurtenissen i.v.m. de graaf van ca. 1080 tot 1977.
381. Jozef Van den Heuvel, *Karel de Goede en de geschiedschrijving*. - Karel de Goede 1127-1977, Brugge, 1977, 57-84.
382. Jef Van Der Donckt, *100 jaar. Jubileum Iever & eendracht Men-nen*. - Z.p.u.j., 51 schr.
383. R. Van der Linden, *Perikelen rond samenvoeging van gemeenten in Vlaanderen 1976-77*. - OZ., 52 (1977) 183-199 en 210-238.
384. A. Van Doorselaer, *La Vallée de L'Escaut à l'Epoque Mérovin-gienne. Quelques réflexions critiques*. - H., 17 (1977) 209-230, krt.
385. Eric Vanneufville, *Een Frans-Vlaamse visie op de Slag bij Kassel*. - Gedenkboek Nikolaas Zannekin, Diksmuide, 1978, 157-162, ill.
386. Jan Van Rompaey, *De opstand in het Vlaamse Kustland van 1323 tot 1328 en de figuur van Nikolaas Zannekin*. - Gedenk-boek Nikolaas Zannekin, Diksmuide, 1978, 104-132, krt., ill.
387. (H.) Van Roye, *Brieven herkomstig van Westvlaamse soldaten ingelijfd in het leger van Napoleon*. - Wefisstudie, (1978) 138-150.
388. Richard Verbanck, *1919. Terugkeer uit Engeland*. - JHC., (1977), blz. TE 1-8, ill.
389. J.F. Verbruggen, *1302 in Vlaanderen. De Guldensporenslag*. Brussel, Koninklijk Legermuseum, 1977, 102 blz., ill., krt. (Centrum voor Militaire Geschiedenis, Bijdragen, 13).
390. J.-F. Verbruggen, *Het epos der Vlaamse gemeentenaren. De Slag der Gulden Sporen, 11 juli 1302*. - BTMG., 22 (1977) 81-131, 205-229, 285-312, ill.
391. J.-F. Verbruggen, *La bataille de Merkem, 17 avril 1918*. Brussel, Koninklijk Legermuseum, 1977, 175 blz., krt. (Centrum voor Militaire Geschiedenis, Bijdragen, 12).
392. Adriaan Verhulst, *Die gräfliche Burgenverfassung in Flandern im Hochmittelalter*. - Vorträge und Forschungen des Konstanzer

- Arbeitskreises für mittelalterliche Geschichte. Die Burgen im deutschen Sprachraum. Ihre rechts- und verfassungsgeschichtliche Bedeutung. Sigmaringen, 1976, 266-282.
393. A. Viaene, *Bij een vijfhonderdste verjaring : de dood van Karel de Stoute, Dertienavond 1477*. - B., 77 (1977) 193-202, ill.
394. A. Viaene, *De vaart op Compostella vanuit Engelse en Vlaamse havens, 1350-1520*. - B., 77 (1977) 239-242.
395. A. Viaene, *Galbert van Brugge in eerste moderne vertaling. Een Vlaams initiatief van archivaris Delepiere, 1830*. - B., 78 (1978) 199.
396. A. Viaene, *Informatie voor Jeruzalemvaarders, 1498*. - B., 77 (1977) 306-308.
Aanvullingen op een verwante tekst van Rombout de Doppere.
397. *Vlaamse soldatenbrieven uit de Napoleontische tijd*. Brugge, Orion, 1977, 648 blz.
398. Carlos H. Vlaeminck, *Dossier Abbeville : arrestaties en deportaties in mei 1940*. Leuven, Davidsfonds, 1977, 424 blz.
399. Carlos H. Vlaemynck, *Karel de Goede, graaf van Vlaanderen (1119-1127)*. - Karel de Goede 1127-1977, Brugge, 1977, 27-39.
400. L. Wils, *De taalpolitiek van Willem I*. - BMGN., 92 (1977) 81-87.

2. Plaatselijke geschiedenis.

401. Johan Ballegeer en Edwin Vandenberghe, *Tussen Noord-Ee en Noordzee in oude prentkaarten*. Zaltbommel, Europese bibliotheek, 1978.
402. *Land van de Woestijne : tijdschrift van de Heemkundige Kring Arthur Verhoustraete : verschijnt tweemaal per jaar*. Aalter, Heemkundige Kring Arthur Verhoustraete, 1978 (1e jaarg.; nr. 1).
403. M. Laenen, *Het woonhuis van de hofstede «Het Paddekot» in Abele*. - VK., 79 (1978) 231-252, ill.
404. G. Demerre, *Alveringem tijdens de 1ste W.O.* - BK., 19 (1977) 49-52.
Dagaantekeningen van hoofdonderwijzer Emiel Sel-schotter.
405. R. Lanszweert, *De Westhoek tijdens de Franse Revolutie. (Alveringem)* 1978, 336 blz., ill.
406. Alf. Ryserhove, *Historische Speurtocht doorheen de streek van Beernem (1973)*. - JBB., 10 (1977) 77-104, ill.
407. Etienne Slos, *De openbare verlichting te Beernem*. - JBB., 10 (1977) 119-120.
408. Germain Vandepitte en Alf. Ryserhove, *Het monster van Beernem*. - JBB., 10 (1973) 23-41.
De geschiedenis van een reeks aan misdaad te wijten sterfgevallen in de Beernemse familie Barreseele (18de eeuw).
409. Joris Vlamynck, *Heemschut-actie voor het kleine monument*. - JBB., 10 (1977) 7-16, ill.

Kapelletjes te Beernem.

410. Joris Vlamynck, *De Sint-Amandsparochie Beernem jubileert 1902-1977*. - JBB., 10 (1977) 121-131, ill.
411. H.A.M. Van de Vijver, *De oorlog te Bieroliet, Begin en Einde, 1940 en 1944*. - Bijdragen tot de Geschiedenis van West-Zeeuws-Vlaanderen, nr. 6, [Aardenburg] 1978, 82 blz., ill.
412. Raf Seys, *De glorie van Bovekerke*. Koekelare, Willemsfonds, 1977, 16 blz.
413. K. Clybouw, *Zanten uit Bredene-Dorp*. - PL., 6 (1977) 2, 11-12 ; 4, 21-22 ; 12, 5-6 ; 7 (1978) 1, 9 ; 3, 7.
414. Camille Geselle, *Uit de kinderjaren van een kaaiegast*. - JHC., (1977), blz. K 1-22, ill.
415. Ferdinand Gevaert, *De «Festung Europa» te Bredene*. - JHC., (1977), blz. FE 1-5, ill.
416. *Het Goed ter Schelle in de Potteriepolder*. - JHC., (1977) 1-4. Bredene.
417. Joannes Van Besien, *Brief van een Bredense conscrit gericht aan zijn ouders 1805*. - JHC., (1977), blz. BR 5-9.
418. Richard Verbanck, *De duinenweg van de geule tot het spanjaardsduin*. - JHC., (1977), blz. D 1-21, ill.
419. Johan Ballegeer en Jean-Pierre Braems, *Kastelen in het Brugse in oude prentkaarten*. Zaltbommel, Europese Bibliotheek, 1977, Circa 120 blz.
420. D.M.L., *De Sint-Annaparochie en de Brugse ambachten en neringen*. - Schr., 8 (1978-1979) 3, 5-9.
421. Henri Demarest, *Monument Breidel en De Coninc op Jeruzalem te Brugge, of ... in de schaduw van Guido Gezelle*. - Koerier van de Beer. Orgaan van en door de leden van de handelsgebuurtekring 't Beertje, 7 (1977) 3/4, 3-24. (Overdruk uit MBO., 8 (1977) 105-126).
422. Henri Demarest, *Van vijf eeuwen her bij Bertje van Brugge, deel I : Het huis «De Munte» in de Vlamingstraat*. - BO., 18 (1978) 39-65, ill.
423. Luc Devliegher, *Met Galbertus te Brugge (1127-1128)*. - Karel de Goede 1127-1977, Brugge, 1977, 40-55. bachten» en het «Gesprächbüchlein». - B., 78 (1978) 217-218.
425. Jozef Geldhof, *Het gilde van St.-Cornelis en St.-Geleyn in het St.-Janshospitaal te Brugge, 1586-1741*. - B., 77 (1977) 277-293, ill.
426. J. Geldhof, *Karel de Goede patroonheilige van de anti-liberale strijd te Brugge 1877-1884*. Overdruk uit Biekorf-Westvlaams Archief 1977, 18 blz.
Meer dan een eenvoudige overdruk : nieuwe titelbladzijde, eigen paginatuur, foto van achterkant en voorkant van het volledig Spermalie-triptiek.
427. G. Gyselen, *Sint-Donaas en Brugges eerste kathedraal*. - B., 78 (1978) 243-244.
428. Jozef Huyghebaert, *De apostateklok van Brugge in 1801 en 1870*. - B., 78 (1978) 38-44.
De zegeklok van de Brugse halletoren in anti-franse (1801) en anti-liberale (1870) geschriften.

429. Patrick Lefèvre, *Une nouvelle orientation du parti libéral brugeois : les élections législatives de 1912.* - HEM., 114 (1977) 115-141, ill.
430. J.-L. Meulemeester, *Kapel van Karel de Goede in de Sint-Salvatorskathedraal.* - Karel de Goede 1127-1977, Brugge, 1977, 113-119.
Te Brugge.
431. C. Minten, *Feesten ter ere van Karel de Goede te Brugge in 1884.* - Karel de Goede 1127-1977, Brugge, 1977, 103-110.
432. J. Noterdaeme, *De vroegste geschiedenis van Brugge. VI. Een ander «Oudburg» te Brugge ?* - HEM., 114 (1977) 211-338.
Vervolg van Boekenschouw 1977 nr. 290.
433. J. P[enninck], *Het Engels klooster ; de Sint-Sebastiaansgilde ; de Sint-Janshuismolen.* - MBO., 9 (1978) 39-40.
434. Jozef Penninck, *De Jeruzalemkerk te Brugge.* Sint-Andries, Heemkundige Kring Maurits Van Coppenolle, 1977, 44 blz.
435. Jozef Penninck, *De Sint-Salvatorskathedraal te Brugge.* Sint-Andries-Brugge, Heemkundige Kring M. Van Coppenolle, 1977, 83 blz., ill.
436. Jaak A. Rau, *Brugge in oude prentkaarten, deel 2.* Zaltbommel, Europese Bibliotheek, 1977, z. blz., 156 ill.
437. Marc Ryckaert, *Een lantaren voor de Jan Miraelstraat (Brugge 1827).* - MBO., 8 (1977) 194.
438. Marc Ryckaert, *Twee foto's van het verdwenen theaterkwartier te Brugge uit 1865 of 1866.* - BO., 17 (1977) 398-404, ill., krt.
439. Albert Schouteet, *De straatnamen van Brugge : oorsprong en betekenis.* Brugge 2, Vanden Broele, 1977, 249 blz.
440. *Sint-Donaas en de voormalige Brugse katedraal.* Brugge, Jong Kristen Onthaal voor Toerisme v.z.w., 1978, 130 blz., ill.
441. Jean-Pierre Sosson, *Les travaux publics de la ville de Bruges, XIV-XV siècles. Les matériaux, les hommes.* Bruxelles, Credit Communal de Belgique, 1977, 375 blz.
(Collection histoire Pro civitate, série in-8°, 48).
442. E. en L. Stalpaert, *De geschiedenis van Sint-Andries en van de «Craeynest» biotoop.* - BO., 17 (1977) 327-354, ill., krt.
443. Yvan Vanden Berghe, *Brugge in de Revolutietijd. Een verzameling opstellen over Brugge op het einde van het Ancien Régime (1770-1794).* Brugge, Koninklijke Gidsenbond Brugge en Westvlaanderen, 1978, 194 blz., ill.
Bundeling van vroeger verschenen artikels : *De Nederlanden in het tijdperk der grote revoluties 1780-1794* (1971) ; *De eerste schakel van een lange ketting te Brugge. Het Vaderlands Nieuwsblad 1792-1793* (1964) ; *De Brugse publicist Jan van Hese (1757-1802). Zoeklichten op zijn leven en werk* (1965) ; *Drukker F. van Hese in het gedrang. Een geval van averechtse repressie. Brugge 1790* (1966) ; *Philippe Veranneman de Wateroliet. Een politiek publicist in de revolutietijd. Brugge 1790-1815* (in samenwerking met F. Simon) (1966) ; *Een onbekende Brugse kroniek. Het Journal van kruidenier Johannes Keuckelincx, 1787-1793* (1969) ; *De «verlichte»*

- wereld van de oud-katholiek B. Detert : «De Rapsodisten», een onbekende economische periodiek. Brugge, 1784-1785 (1972) ; Biografie van publicist P. Vervisch, 1749-1793 (1968) ; Biografie van bisschop Mgr. F. Brenaert, 1720-1794 (1970) ; De algemene armenkamer te Brugge (1776-1925). Een poging tot rationaliseren en laïciseren van de armenzorg (1968) ; Prijzen van tarwe en rogge te Brugge, 1758-1798 ; De sociale en politieke reacties van de Brugse volksmassa op het einde van het Ancien Régime, 1770-1794 (1972) ; De Raad van Besturen en bedesaneerde de stadsfinanciën : het voorbeeld Brugge, 1766-1794 (1970) ; Het offensief van de steden tegen het corporatisme op het einde van de 18de eeuw. Een voorbeeld : de vruchteloze strijd van de Brugse vleeshouwers (1970) ; De Brugse burgemeester Robert Coppieters (1727-1797), een prototype van een ambtsedelman ? (1977) ; Een analytische studie van het ontstaan en de reacties van de eerste moderne politieke groepen te Brugge (1780-1794). Een proeve van microgeschiedenis in het kader van de studie van de verlichting (1970) ; Sint-Andries stemt voor de aanhechting bij Frankrijk, 6 maart 1793 (1969).
444. A. V[iaene], *Vijfhoek. Een huisnaam bij het Prinsenhof, Brugge 1351.* - B., 78 (1978) 119.
445. André Vandewalle, *Wijn en wijnschrodgers te Brugge.* - MBO., 8 (1977) 203-204.
446. Bea Windels-Arickx, *De 13de eeuwse kelder Kuipersstraat 31-33 te Brugge.* - BO., 17 (1977) 317-319.
447. *Wandelen door het vergeten Brugge ; Promenades dans Bruges oubliée.* Brugge, Jonge Economische Kamer, 1978, 55 blz.
448. H.A.M. Van de Vijver, *De hofsteden van Cadzand, Retranchement en Zuidzande.* - Bijdragen tot de geschiedenis van West-Zeeuws-Vlaanderen, nr. 5, [Aardenburg] 1977, 84 blz., krtn., ill.
449. Ph. Despriet, *De Sint-Columbakerk in Deerlijk.* - Deerlijkse Bijdragen (1977) 1.
450. M. Debrouwere, *De Sint-Pietersheerlijkheid op Desselgem. Beveren, Waregem en Deerlijk. Het Munkenhof.* - JGHKW., (1977) 57-137.
451. D. Dalle, *Toerisme te De Panne voor wereldoorlog I.* - GiK., 16 (1978) 3, 3-20, krt., ill.
452. A.L., *Beknopte geschiedenis Diksmuide.* Z.p., [1977], 16 blz.
453. Wilfried Beele, *Strijders en slachtoffers uit Groot-Diksmuide in de Slag bij Kassel (1328).* - Gedenkboek Nikolaas Zannekin, Diksmuide, 1978, 163-172, ill.
454. *Oud-Diksmuide.* Z.p., z.d., z. blz.
455. P. Despriet, *Emelgem, nederzetting van alle tijden.* - Ten Mandere, (1975) 59-80, ill.
456. L. Devlieghe, *Emelgem, nederzetting van alle tijden.* - Archeologie, (1976) 25.
457. Christine Vanthuyne, *Geschiedenis van de gemeente Emelgem.* - GiK., 15 (1977) 4, 8-23, ill.

458. Joris Vlamynck, *Geschiedenis van ons dorp*. Z.p., z.j., z. blz., ill.
- Esen.
459. Emile Huys, *Geschiedenis van Geluwe*. Derde aangevulde uitgave, ingeleid door N. Maddens en bijgewerkt door D. Decuypere. Geluwe, M. Demeester, 1977, XI-436 blz., ill. tab.
460. Pros-Paul Caen, *Gouden jubileum 50 jaar Davidsfonds Gits, 1927-1977*. Gits, Davidsfonds Gits, 1977, 48 blz.
461. V. Gaublomme, *Volksromanschrijver en volksdichter Camiel De Waegenaere van Gottem en een pamflet uit de strijd rond een gemeenteraadsverkiezing aldaar (1902?)*. - RT., 8 (1977) 4, 175-180.
462. Johan Ballegeer en Jean-Pierre Braems, *Heist in oude prentkaarten : 2. Zaltbommel, Europese Bibliotheek, 1977, 76 blz.*
463. Maurits Dekeyzer, *Van Hollandse babbelaars tot Heistse babeluten (W.-Vl.)*. - OH., 31 (1977) 177-178.
464. J.E. De Langhe, *De Sloengemeulen te Ieper*. - B., 78 (1978) 113-114.
465. Lucien Duflou, *De bevrijding van Ieper op woensdag 6 september 1944 (vervolg)*. - IK., 13 (1977) 97-103, ill.
- Aanvulling op IK, 12 (1976) 65-70 (Boekenschouw 1977, nr. 312).
- Ooggetuigenverhalen van Viaene Henri : «Hoe Ieper-Hoekje en de Haiglaan bevrijd werden» (97-99) en Dael Paul : «Het Kanon» (100-103, ill).
466. Lucien Duflou, *De Ieperse «Garde Civique» van 4 augustus tot 7 oktober 1914*. - IK., 13 (1977) 119-122, ill.
467. Jozef Geldhof, *Oorlogsdagboeken over Ieper (1914-1915)*. 2e deel. *De dagboeken Delaere (1915-1920), Van Nieuwenhove en Van Uxem en de verslagen der zittingen van het Comité provisoire en het Comité définitif*. Brugge, Genootschap voor Geschiedenis, 1977, 471 blz., ill., krt.
- [Bijdragen tot geschiedenis van West-Vlaanderen, uitgegeven door Genootschap voor Geschiedenis «Société d'Emulation» te Brugge, 7].
468. Hugo Verriest *en Ieper honderd jaar geleden*. Tentoonstelling Stedelijke bibliotheek Ieper 15-29 september 1978. Ieper, Stedelijke bibliotheek, 1978.
469. R. Bekaert, *Izegem in de Franse tijd*. IV. - TM., 17 (1977) 65-148.
470. Raoul Royaux, *Het 8e L.R. in zijn strijd rond Izegem*. - TM., 18 (1978) 45-67.
471. Stan Boutens, *Jabbeke, een dorp in het Brugs Ommeland*. - BO., 17 (1977) 355-369.
- Vervolg op Boekenschouw 1975 nr. 279.
472. Ant. Vandromme, *Ontstaan van de benaming «Kruipend'aarde» gehucht in het N.-O. van Kachtem*. - TM., 17 (1977) 161-162.
473. Léon Lippens en Guido Burggraave, *Het natuurreservaat Het Zwin*. - Bulletin De Belgische Natuur- en Vogelreservaten, (1977) 25, 77-79, ill.
474. J. Van den Heuvel, *De Dominee H.Q. Janssen van Sint-Anna*

- Ter-Muiden schrijft de geschiedenis van Knokke 56 jaar vóór pastoor J. Opedrinck (1913). - CII., (1977) 10, 17-24.
475. J. Van den Heuvel, *De schatten van de Margarethakerk (Knokke)*. - CII., (1978) 11, 35-39.
476. B. Bijmens, *De paardetram te Koksijde*. - BK., 19 (1977) 87-88.
477. Jean-Marie Duvosquel, *La Société d'Histoire de Comines-Warneton et de la Région en 1976-1977*. - MSHC., 7 (1977) 213-226.
478. Rita Lejeune, *La mentalité de Philippe de Comynnes vue par Jean Dufournet*. - MSHC., 7 (1977) 361-366.
479. Roger Perez, *La fabrication de la faluche dans la région de Comines-Warneton*. - MSHC., 7 (1977) 531-534.
480. Roger Pinon, *Gastronomie du Tournaisis et de la Flandre Gallicante : la faluche*. - MSHC., 7 (1977) 525-530.
481. André Schoonheere, *La jeunesse méconnue de Philippe de Comynnes éclairée par son temps*. - MSHC., 7 (1977) 367-384.
482. Jacques Corijn, 1977 Museumjaar. - Cur., 12 (1977) 47, 1-13, ill.
- Handelt vnl. over de Kortrijkse musea en museumbe-
zit.
483. J. Huyghebaert, *Westlaams rederijersfeest in Napoleons tijd, Kortrijk 1813*. - B., 78 (1978) 218-219.
484. R. Tanghe en P. Vancolen, *Gedenkboek Stad Kortrijk, 1830-1976*. Kortrijk, 1978, 376 blz., ill.
485. J. Vanbossele, *Overleie*. - LG., 20 (1978) 3-10.
486. Paul Vancolen en Roger Tanghe, *Gedenkboek Stad Kortrijk : 1830-1976*. Kortrijk (Stadhuis), Stadsbestuur van Kortrijk, 1978, 373 blz.
487. Chr. G.F. Vandewal, *Geschillen met het Recollettenklooster*. - LG., 20 (1978) 29-34, ill.
- Moeilijkheden en betwistingen tussen het Recolletten-
klooster en de buerschap op de Overleie-wijk te
Kortrijk.
488. A. Van Eeckhoutte, *Wandelend in Zuid-Oost-Kortrijk*. - Cur., 13 (1978) 49, 1-20, ill.
- Met historische gegevens over hoeven.
489. J. Van Wijnendale-Van den Broucke, *Sint-Niklaas als hospitaalinstelling in de middeleeuwen*. - Cur., 12 (1977) 48, 1-11, ill.
- Te Kortrijk.
490. A. V[iaene], *Toneelfestival te Kortrijk, 1770*. - B., 78 (1978) 200.
491. J. Gh. H., *Krombeke en de Geschiedkundige aantekeningen van E.H. Carolus Derache*. - IJZB., 8 (1978) 2, 4.
- Handschrift 1858-59, pastorie Krombeke.
492. J. Gh. H., *Krombeke en zijn geschiedenis. Naar E.H. De Rache en andere bronnen*. - IJZB., 8 (1978) 3, 4 ; 4, 4-5, ill ; 6, 4-5, ill.
493. Mark Becuwe, *Natuur en landschap in het kom-grondgebied van Lampernisse*. - Gedenkboek Nikolaas Zannekin, Diksmuide, 1978, 65-76, krtn., ill.
494. Godfried Vandenbergh, *Herontdekking van een cultuur-landschap. Het Zannekinpad in Lampernisse*. - Gedenkboek Nikolaas Zannekin, Diksmuide, 1978, 77-95, krtn.

495. August Vansteene, *Leffinge eertijds en nu*. Middelkerke, E. Vyvey, 1977, 32 blz.
496. Edward Vyvey, *Leffinge vroeger... en nu*. Handzame, Familia et Patria, 1978, z. blz., ill.
497. Ludwig Vandenbussche, *Leke en zijn verleden*. Leke, L. Vandenbussche, 1978, 266 blz.
498. Dr. E. Warlop, *De Heren en het gemeentewapen van Lendeledede*. - VS., 14 (1978) 329-344.
499. F. Nackaerts, *Het raadsel van het Carette-kruis in Marke gedeeltelijk opgelost*. - LG., 19 (1977) 481-483, ill.
500. J.F. Verbruggen, *La bataille de Merkem 17 avril 1918*. Brussel, Centrum voor Militaire Geschiedenis, 1977, 176 blz., + plannen. (Bijdragen 12).
501. Christiane Piérard, *Mons et les foires de Flandre, singulièrement celle de Messines*. - MSHC., 7 (1977) 329-360.
502. J. Monballyu, *Een dorpskeure te Meulebeke in de 16de eeuw*. - B., 77 (1977) 257-276.
503. Peter Don, *Het Middelburgse stadhuis en de Keldermansen*. - ZT., 28 (1978) 52-60, ill.
504. Moen, *ons dorp van toen : een greep uit geschiedenis en folklore*, 2de ongewijzigde druk. Moen, Heemkundige Kring, 1976, 98 blz.
505. N. Geirnaert, *Pastoor Jan Nilis en de vestiging van Sarepta te Moerkerke*. - B., 78 (1978) 48-52.
506. Charles-Clovis Selse, *Les rues de Mouscron. Origine et signification*. - Mouscron, chez l'auteur, 1978, 341 p.
507. *Moerslede vroeger en nu. Jaar van het dorp 1978*. Handzame, 1978.
Fotoalbum met 82 illustraties.
508. Jules Joye, *La kermesse annuelle de Bas-Warneton avant 1914*. - MSHC., 7 (1977) 521-524.
509. W. Van Hille, *De heerlijkheid Nieuwkerke*. - IK., 13 (1977) 86-91.
Gehouden van het leenhof van Belle.
510. Maria Vlamynck, *Het beleg van Nieuwpoort*, Antwerpen, Mercurius, 1977, 226 blz., ill.
511. Henri Zutterman, *De geboorte van een vondeling te Oedelem*. - JBB., 10 (1977) 105-107, ill.
Over vondelingen in de 19de eeuw.
512. Henri Zutterman, *De Zeldonktocht*, JBB., 10 (1977) 17-23, ill.
Heemkundige wandeling door Oedelem.
513. Michiel De Bruyne, *De roepsteen te Oekene*. - R., 9 (1977) 128-131.
514. G. Billiet, *Oostende in de Franse Tijd. Kroniek van de voornaamste gebeurtenissen*. - PL., 7 (1978) 1, 4-5 ; 2, 4-6 ; 3, 3-4 ; 4-8, 5-7 ; 9, 3-4 ; 10, 13-14.
515. J. Brys, *Ostende bains ou Ostende Kursaal*. - Wefisstudie (juni 1978), 1-9.
516. J. Coopman, *Het Godshuis «De Drie Koningen»*. - O., 3 (1978) 61-80.
517. Regnier De Herder, *Ode aan Oostende, Citaten en gedichten uit*

- de wereldliteratuur bijeengebracht door John Gheeraerts. Voorwoord : Hugo Brutin. Oostende, De Kinkhoorn, J. de Groeve, 1977, 100 blz., ill.
518. D. Farasyn, *Het Mijnplein te Oostende*. - O., 3 (1978) 41-60, ill.
519. D. Farasyn, *Oostendse straatnamen gewijzigd in de 19e en 20e eeuw. Aanvullingen en verbeteringen*. - PL., 7 (1978) 3, 11-17 ; 4-8, 19-20.
520. D. Farasyn, *Oostendse Zeebaden straks 200 jaren oud*. - PL., 6 (1977) 12, 8-10.
521. D. Farasyn, *Vergeten monumenten... vergeten weldoeners*. - PL., 6 (1977) 3, 8-10.
522. J.H. Klausing, *Oostende 1837-1977. Evolutie weerspiegeld in handel, nijverheid en beroepen*. - O., 3 (1978) 5-15.
523. W. Major, *De eerste ballontocht vanuit Oostende*. - Cahier voor luchtvaartgeschiedenis, 1 (1977) 2.
524. W. Major, *Oostende 1909 : Paulhan komt !* - Cahier voor luchtvaartgeschiedenis, 1 (1977) 1.
525. J. Moens, *De «Koninklijke» Walvois van Oostende, 1827-1877*. - PL., 6 (1977) 11, 3-6.
526. P. Vandewalle, *Oostende 1604-1645*. - O., 3 (1978) 81-96.
527. O. Vilain, *Oostendse «spekkewinkeltjes»*. - OH., 31 (1977) 195-197, ill.
528. O. Vilain, *Uitgevers van Oostendse prentkaarten*. - O., 3 (1978) 96-117, ill.
529. Gh. Vandeputte, *Roosebeke up de Mandere*. - RT., 9 (1978) 1, 19-24.
- Over Oostrozebeke en de Mandel vroeger.
530. Roger V. Verbeke, *De aanval van het derde regiment karabiniers op 28 september 1918*. - Juul De Winde gedenkboek, Merchtem, 1977, 61-83, ill.
- Grotendeels op Passendale.
531. Roger V. Verbeke, *Waar sneuvelde luitenant De Winde ?* - Juul De Winde gedenkboek, Merchtem, 1977, 71-83, ill.
- Passendale of Westrozebeke.
532. Gabriël Versavel, *Passendaalse herinneringen : 2*. Passendale, G. Versavel, 1978, 461 blz.
533. M. Millon, *Le Kruys-Bellaert*. - AVD., (nov. 1977) 63-66.
- Relikwie van het Echte Kruis, sinds de elfde eeuw bewaard te Petite-Synthe.
534. Michel De Witte, *L'Alumnat des Pères de l'Assomption au Bizet (Ploegsteert) depuis sa fondation (1904)*. - MSHC., 7 (1977) 441-520.
535. A. Duerinck, *Een smokkeldrama op Onze-Lieve-Vrouw-Hemelvaart*. - ADS., 8 (1978) 2, 22-24.
- A° 1732, Poperinge. A.R. Brussel, Conseil Privé, Régime autrichien, 1001 B.
536. H. Houwen, *Een kistje van onvergelykbare menselijke vriendelijkheid*. - ADS., 8 (1978) 3, 1-6, ill.
- Schotse vliegenier T.G.F. Ritchie te Reningelst gevalen de 21e juli 1941 en er begraven.
537. E. Leeuwerck, *De «bioscopen» te Poperinge tijdens de oorlog*

- 1914-1918. - ADS., 7 (1977) 4, 22-25, ill.
538. E. Leeuwerck, *Poperingse molensprokkelingen*. - ADS., 8 (1978) 3, 30-32.
539. E. Leeuwerck, *Zeventigjarig bestaan van Football-club Poperinge*. - ADS., 8 (1978) 3, 23-35, foto.
Wie ermee te maken had.
540. Raf Seys, *Het Hollandse leger te Poperinge juist voor en na de slag aan de Peene in 1677*. - ADS., 7 (1977) 4, 25-27, ill.
541. R.A.B. (Roger-A. Blondeau), *De kerk en 28 huizen gingen in de vlammen op. De grote brand van Proven op Hemelvaartsdag 1802. Het verhaal van een ooggetuige*. - IJZB., 8 (1978) 1, 1-2, ill.
542. H. Houwen, *De inhuldiging van E.H. Alfons Dusquesnoy als pastoor van de Sint-Vedastus-parochie te Reningelst op donderdag 14 januari 1909*. - ADS., 8 (1978) 3, 10-22, ill.
Versierde opschriften.
543. E. Leeuwerck, *Bijzondere gebeurtenissen tijdens 't begin van de oorlog 1914-1918 in Reningelst*. ADS., 8 (1978) 2, 29-32, ill.
Gelicht uit een dagboekje.
544. H. Vandenbergh, *Reningelst voor het Groot-Poperinge was*. - ADS., 8 (1978) 3, 26.
Verkiezingspamfletten 1903.
545. R.A.B. (Roger-A. Blondeau), *Uit onze middeleeuwse geschiedenis. De heerlijkheid Rohardsbrugge of Ponte Rohardi. De laatste heer van Roesbrugge stierf in 1825*. - IJZB., 8 (1978) 3, 1-2, ill.
546. E. Leeuwerck, *Geschiedenis van de windmolens te Roesbrugge-Haringe*. - ADS., 8 (1978) 1, 21-28, ill.
547. Lucien Van Acker, *Drie eeuwen Grauwe Zusters in Roeselare*. - R., 9 (1977) 51-61.
548. Louis Trénard (ed.), *Histoire d'une métropole. Lille-Roubaix-Tourcoing*. Toulouse, Privat, 1977, 520 blz.
Zie bespreking van H. Platelle in RN., 60 (1978) 183-190.
549. Robert Houthave, *Een bezoek aan «heilig» Rumbeke*. - GiK., 15 (1977) 4, 24-27, ill.
Sint-Antoniuskapel en «Chiepens Kruis».
550. *800 jaar geschiedenis van Scora / Schore. Flitsen uit eigen verleden. Deel I: Schore als gemeente. Schore, Eigen beheer, 1978, 131 blz.*
551. G. Sophia Van Holthe tot Echten, *De stadspomp te Sint Anna ter Muiden*. - ZT., 27 (1977) 197-202, ill.
552. P.E. De Brock, *De Stad Sluis, één bolwerk*. - ZT., 27 (1978) 172-177, ill.
553. M. Desmedt, *Beknopte geschiedenis van het Snellegemse groencomité*. - Snellegem Sprokkels 2, z.p., 1977, 30-34.
554. M. Desmedt, *Een greep uit de jaren 1600-1700*. - Snellegem Sprokkels I, z.p., 1977, 23-28, ill.
Te Snellegem.
555. M. Desmedt, *Ons Geduchts Heeren Velt of Vloethemveld*. - Snellegem Sprokkels I, z.p. 1977, 55-58, krtn.
556. M. Desmedt, *Het Hyldeghehof te Snellegem*. - Snellegem

- Sprokkels 2, z.p., 1977, 25-29.
Belangrijke hoeve ; bezit van het Brugse Sint-Jans-hospitaal tot einde Ancien Régime.
557. M. Desmedt, *Het leven in ons dorp in vroegere tijden*. - Snellegem Sprokkels 2, z.p., 1977, 11-18.
Snellegem, vanaf de vroege middeleeuwen.
558. M. Desmedt, *Het proces verbaal van een messengevecht aan het Halfweghuis*. - Snellegem Sprokkels 2, z.p., 1977, 21-24.
Snellegem 1865.
559. M. Desmedt, *Snellegem Sprokkels 2, ter nagedachtenis...* Z.p., 1977, 51 blz., ill., (gestencild).
560. M. Desmedt, *Een testament uit de jaren 1800*. - Snellegem Sprokkels 2, z.p., 1977, 19-20.
Familie Vandenbussche te Snellegem, 1816.
561. M. Desmedt, *De verkiezingen van 13 oktober 1834*. - Snellegem Sprokkels I, z.p., 1977, 37-42.
Gemeenteraadsverkiezingen te Snellegem.
562. M. Desmedt, *Vijf jaar Snellegem. Wat gebeurde te Snellegem tussen 1970 en 1975 ?* - Snellegem Sprokkels 2, z.p., 1977, 40-43.
563. J. Noterdaeme, *De fiscus Snellegem en de vroegste kerstening in het westen van Brugge*. Sint-Andries-Brugge, Heemkundige Kring «Maurits Van Coppenolle», 1977, 93 blz., krt. (overgenomen uit de Handelingen der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent, nieuwe reeks XI (1957) 49-136).
564. Jozef Noterdaeme, *Klokkengeschiedenis van Snellegem*. - BO., 17 (1977) 320-322.
565. Paul Billiet, *Staden 1914-'18. De Frontstreek in West-Vlaanderen*. Dilbeek, bij de auteur, 1978, 127 blz., ill., + plan.
Een eerste druk verscheen in 1963.
566. K. De Ceuninck, *Staden. Eertijds en hedendaags*. Brugge, A. Dezuttere, 1872. (Bibliotheek Rond den Heerd, 23). (Anastatische herdruk Handzame, Familia et Patria, 1977).
567. A. Dewitte, *Stalhille, voornamelijk in de zeventiende eeuw*. - B., 78 (1978) 85-86.
Enige korte aantekeningen over dertien armendisrekeningen uit het laatste kwart van de 16de en het midden van de 17de eeuw.
568. R. Lanszweert, *Stavele in de Wereldoorlog 1914-1918*. - IJZB., 8 (1978) 9, 4 ; 10, 4-5, ill.
569. R. Lanszweert, *Stavele in de wereldoorlog 1914-1918 (3). De verdere optocht van de Uhlanen*. - IJZB., 8 (1978) 11, 4.
570. Bart en Karel Dewulf, *Het Paraplutje in de Zuidstraat 2*. - JHKH., 1977, 1-6.
Geschiedenis van een huis te Torhout.
571. R. Haelewyn, *Het spekkenwinkeltje van Heldenbergjes te Torhout*. - OH., 31 (1977) 197-198.
572. Maurits Pyck, *De historiek van de Torhoutse straten en straatnamen. Deel 2 : Het agrarisch gebied ten N.W. van het stadscentrum*. - JHKH., 1977, 1-22, kaarten.
573. Daniël Vanderhaeghe, *Thourout anno 1850*. - JHKH., 1977, 1-7.

574. Herwig Verleyen, *Torhout, de Sparrestede*. Antwerpen, Vlaamse Toeristenbond, 1977, 20 blz. (Vlaamse toeristische bibliotheek, 214).
575. Marcel Smessaert, *Ursel en het Vrije Laetschap. Poging tot reconstructie van het «Vrijlaetboek» anno 1571*. - VS., 14 (1978) 145-157.
576. A. Dewitte, *Een momentopname van Varsenare in de herfst van 1674*. - B., 78 (1978) 137-142.
577. André Franchoo, *Opeising van biezen en riet te Varsenare, 1803-1805*. - BO., 18 (1978) 71-77.
578. B.C., *Stemmen voor de vrijheid op uitnodiging van Dumouriez, Veurne 1793*. - B., 78 (1978) 176.
579. D. Dalle, *Een klein hoekje Veurne*. - GiK., 16 (1978) 3, 23-25, ill.
- Het «Torentje» op de Grote Markt.
580. A. Dawyndt, *De waterpomp op het St.-Denijsplein te Veurne*. - BK., 19 (1977) 57-58, ill.
- Daterend van 1648.
581. J. Hindryckx, *Herrie om een zitplaats*. - BK., 19 (1977) 100-102.
Te Veurne a° 1717 in de gereformeerde kerk.
582. *De oude parochiekerk van Vichte*. - Cur., 13 (1978) 49, 21-23, ill.
583. Lucien Duflou, *Het Kasteel van Vlamertinge en de edele familie du Parc. Betwistingen omtrent de naam du Parc*. - IK., 13 (1977) 73-79, ill.
584. Remy Duflou, *Vlamertinge tijdens de Tweede Wereldoorlog : 1949-1945. Ieper, Iepers Kwartier, 1977, 270 blz.*
585. Jean J. Veys, *De rivier «Dru» te Vlamertinge*. - IK., 13 (1977) 70-72, ill.
- Identificering.
586. *Wermarda 1072 - Waarmaarde 1976. Waarmaarde, Het Fusiecomité, 1977, 240 blz.*
587. Jean Bourgeois, *Le mur d'enceinte de l'abbaye de Warneton*. - MSHC., 7 (1977) 546-548.
588. Albert Baldewyns en André Herman-Lemoine, *De kanonnen van Walcheren. Zele, D.A.P. Reinaert ; Gent, Het Volk, 1977, 200 blz. + krt., ill.*
589. De Somville, *De verspreiding van de bossen te Waregem en ommeland in de 2e helft van de 18e eeuw*. - JGHKW., (1977) 312-315.
590. J. Vanthuyne, *Werd de laatste wolf uit de Nederlanden gedood te Waregem op 29 maart 1888 ?* - JGHKW., (1977) 7-9.
591. René Defrancq, *De geschiedenis van het Sint-Janshospitaal te Wervik*. - VMSOCW., 12 (1977) 3-4, 19-57.
592. Jean-Pierre Renier, *Een huishoudelijk reglement voor het schepencollege, 1824*. - VMSOCW., 12 (1977) 1-2, 33-40.
593. Jozef Roelandt, *Herbergen in Wervik, vlak voor de eerste wereldoorlog*. - VMSOCW., 12 (1977) 1-2, 2-32.
594. J. Samyn, *Het goed Ter Brant : 1627-1841-1976*. - VMSOCW., 12 (1977) 1-2, 67-66.
- Te Wervik.
595. [Jozef Storme], *Davidfonds Wervik : 50 jaar. Wervik, Davids-*

- fonds, 1977, 37 blz., ill.
596. Robrecht de Beaucourt van Noortvelde, *Geschiedenis en beschrijving der gemeente Westende-ter-zee bij Nieupoort. Oostende*, A. Swertvagher, 1898, 131 blz., ill. (Anastatische herdruk Kortemark-Handzame, Familia et Patria, 1978).
597. Guido Lams, *Van... Wenghinas tot Wingene 847-1977*. Wingene, Eigen beheer, 1977, 180 blz., geïll.
598. H. Stieperaere en H. De Meyer, *De Gulke Putten (Wingene) in 1976 en 1977*. - Bulletin De Belgische Natuur- en Vogelreservaten, (1977) 25, 67-71, ill.
599. M. Gryseels en H. Stieperaere, *Het Blankaartreservaat, een vegetatiekundige schets*. - Bulletin De Belgische Natuur- en Vogelreservaten, (1977) 25, 41-48, ill.
600. P. Houwen, *De Blankaart en zijn geschiedenis*. - Bulletin De Belgische Natuur- en Vogelreservaten, (1977) 25, 32-34, ill.
601. Johan Ballegeer en Jean-Pierre Braems, *Zeebrugge in oude prentkaarten, deel 2*. Zaltbommel, Europese bibliotheek, 1978, Z. blz., ill.
602. Pamphiel Osaer, *Klein Zande-ke adieu. Een klein stukje geschiedenis van een klein gemeentje. Met een «In memoriam» door Raf Seys*. Koekelare, Willemsfonds, 1977, VIII - 28 blz.
603. W.P. Dezutter en Marc Goetinck, *Zeebrugge vissersdorp tentoonstelling 13-14-15 mei 1978*. [Catalogus]. [Brugge, Gemeentebestuur], 1978, 24 blz.
604. Robert Toussaint, *Zeebrugge in oude prentkaarten*. Zaltbommel, Europese Bibliotheek, 1978, z.p., 38 ill.
605. Serge Coudron, *Sint-Catharinakerk Zillebeke*. Zillebeke, Van Massenhove, 1973, Z. blz., ill.
606. L. Vanbesien-Robbe, *Bedford House, begraafplaats op het vroegere domein van Kerkenshove kasteel te Zillebeke*. - GiK., 16 (1978) 1, 27-29.
Brits oorlogskerkhof.
607. *Zwevegem*. Zwevegem, Gemeentebestuur, 1977, Z. blz., ill.
[Map uitgegeven ter gelegenheid van de deelname aan het T.V.-spel «Spel zonder grenzen»].
608. M. Cafmeyer, *Leven in het dorp. Zwevezele vóór 1914*. - B., 78 (1978) 95-103, 143-152, 233-238, ill.
609. W. Lepoutre en M. Strobbe, *Beelden uit het oude Zwevezele*. - RT., 9 (1978) 2, 71-74, ill.
610. Gentiel Verhelst, *Spekwinkel en spekken te Zwevezele (W.-VI.)*. - OH., 31 (1977) 191-192.
611. A. Vandewiele, *De geschiedenis van Zwevezele of het waarachtig verhaal van een parochie*. - RT., 9 (1978) 2, 42-54.
612. *Zwevezele, 1000 jaar dorpsleven*. Zwevezele, 1978, 90 blz., ill.

III. BIJZONDERE GESCHIEDENIS

1. Recht en instellingen

613. Ph. Godding, *Consultabilité et exploitation scientifique des archives judiciaires en Belgique (19e-20e s.)*. - ABB., 49 (1978) 287-306.

614. Ph. Godding, *La motivation des arrêts du Grand Conseil de Malines au 16e siècle*. - TRG., 45 (1977) 155-157.
615. R. Janssens, *Het Hof van Cassatie van België. Enkele hoofdmomenten van zijn ontwikkeling*. - TRG., 45 (1977) 95-116.
616. J. Monballyu, *De strafrechterlijke bevoegdheid van het leenhof van Ieper tijdens de 14de eeuw*. - HEM., 114 (1977) 143-153.
617. R. Van Answaarden, *De rechtspraak van de Grote Raad van Mechelen en de jaarstijlen*. - ABB., 49 (1978) 151-167.
618. Aubert-Tillo Van Biervliet O.S.B., *Het Laetschip van Oost-Ieper-Ambacht te Gits*. - R., 9 (1977) 103-127.
619. Raoul Charles Van Caenegem, *Galbert van Brugge en het recht*. Brussel, Koninklijke Academie voor wetenschappen, letteren en schone kunsten van België, 1978, 35 blz. (Mededelingen van de Koninklijke Academie voor wetenschappen, letteren en schone kunsten van België : klasse der letteren ; 40, 1).
620. Germain Vandepitte, *Criminele rechtspraak te Damme*. - RP., 19 (1977) 4.
621. Jan Van Herwaarden, *Opgelegde bedevaarten. Een studie over de praktijk van opleggen van bedevaarten (met name in de stedelijke rechtspraak) in de Nederlanden gedurende de late middeleeuwen (ca. 1300-ca. 1550). Proefschrift ter verkrijging van het doctoraat in de Letteren aan de Rijksuniversiteit te Groningen*. Assen-Amsterdam, Van Gorcum, 1978, XXIX-774 blz., tab.
622. A. V[iaene], *Appelleren te Riemen. Reims als kerkelijk beroepshof voor Vlaanderen, 1311-1440*. - B., 78 (1978) 118.
623. A. Viaene, *Naar Keulen «Ten Drie Coninghen». Een bedevaart in het oude Vlaamse strafrecht*. - B., 78 (1978) 129-136.
624. W.P. Blockmans, *Mutaties van het politiek personeel in de steden Gent en Brugge tijdens een periode van regimewisselingen : het laatste kwart van de 15de eeuw*. - Bronnen voor de Geschiedenis van de instellingen in België. Handelingen van het Colloquium te Brussel 15.-18. IV. 1975, uitg. door de Schepper Hugo, Brussel, Alg. Rijksarchief, 1977, 92-103, tab.
635. R.A.B. (Roger-A. Blondeau), *In 1819 kwam het notariaat van Westvleteren naar Roesbrugge. Over notarissen vroeger en nu*. - IJZB., 8 (1978) 11, 1-2, III.
7 notarissen, van Raymond Deeren tot Thomas-Jacobus Criem (vanaf 1965).
626. L. Danhieux, *De vernieuwing van de magistraat van Oostende in 1788*. - O., 3 (1978) 167-176.
627. Hugo De Schepper, *Vorstelijke ambtenarij en bureaucratisering in regering en gewesten van 's Konings Nederlanden, 16de-17de eeuw*. - TG., 90 (1977) 358-377.
628. Jan Dhondt, *Estates or powers. Essays in the parliamentary history of the southern Netherlands from the XIIth to the XVIIIth century*. Re-edited in the original version with an introduction, summaries and a bibliographical and critical supplement by Blockmans Willem. - SL., 69 (1977), 1 vol. in 8°, 279 blz.
Ce volume reprend les travaux suivants qui intéressent la Flandre :

- «Ordres» de «puissances». L'exemple des Etats de Flandre (pp. 25-53).
- Les origines des Etats de Flandre (pp. 55-107).
- Over standenvertegenwoordiging in de Staten van Vlaanderen (Vóór de hervorming van Maria-Theresia). (pp. 109-129).
- Bijdrage tot de kennis van het financieewezen der Staten van Vlaanderen (XVIe en XVIIe eeuw). (pp. 131-170).
- Lokale Standenvertegenwoordiging in het graafschap Vlaanderen. Een tractaat uit de XVIIIe eeuw (pp. 171-177).
- 629. Luc Dhondt, *Staatsveiligheidsmodel en bureaucratisering onder Maria-Theresia en Jozef II (1740-'90)*. - TG., 90 (1977) 423-438.
- 630. Luc Dhondt, *Van Ancien Régime naar «moderne» bureaucratie. De hervorming van het vorstelijk bestuursapparaat in 1787*. - TG., 90 (1977) 439-456.
- 631. E.E., *Kruisboogtoernooi van de drie zustersteden*. - GT., 7 (1978) 132-140.
- 632. P. Lenders, *De Junta der Besturen en Beden (1764-1787) en haar werking in de Oostenrijkse Nederlanden*. - BMGN., 92 (1977) 17-36.
- 633. Niklaas Maddens, *Het beheer van de Vlaamse beden onder Keizer Karel*. - SL., 70 (1977) 323-334.
- 634. L. Th. Maes, *Ambtenarij en bureaukratisering in regering en gewesten van de Zuidelijke Nederlanden in de 13de-15de eeuw*. - TG., 90 (1977) 350-375.
- 635. J. Monballyu, *De organisatie en de bevoegdheden van de hoochpointers en vryscepenen van de kasselrij Kortrijk*. - LG., 19 (1977) 467-472.
- 636. L. Van Buyten, *Bureaucratie en bureaucratisering in de lokale besturen der Zuidelijke Nederlanden, 16de tot 18de eeuw*. - TG., 90 (1977) 503-523.
- 637. J. Van Rompaey, *De keuren en statuten van de heerlijkheid Rode-Nieuwenhove te Oostkamp bij Brugge*. - HKCUOW., 27 (1975-1976) 113-156.
- 638. J.F. Verbruggen, *The Art of Warfare in Western Europe during the Middle Ages. From the Eighth Century to 1340*. Translated by Sumner Willard and Southern S.C.M. Amsterdam-New York - Oxford, North-Holland Publishing Company, 1977, 321 blz. (Europe in the Middle Ages. Selected Studies. Volume 1).
Heruitgave van Nederlandstalig werk in 1954 uitg. door de Kon. Vlaamse Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten van België.
- 639. A. Viaene, *De oppervalkenier van Vlaanderen*. - B., 78 (1978) 245-246.
Opsomming van de rechten van de Oppervalkenier in 1390.
- 640. A. V[iaene], *«Put ende galghe» in feodaal strafrecht. Kasselrij Ieper, 1391*. - B., 78 (1978) 46-47.
- 641. Ph. Wolff, *Pouvoir et investissements urbains en Europe occidentale et centrale du XIIIe au XVIIIe s.* - RH., 524 (octobre-décembre 1977) 277-312.

642. Antoine Zoete, *Heffingen op het Gemene Land ten bate van de Vier Leden en de Drie Staten van Vlaanderen (1405-1519)*. - SL., 70 (1977) 121-160.

2. Economische en sociale geschiedenis. Demografie.

643. G. Algoet en Christiaan Vandenbroeke, *Alfabetisme in Vlaanderen en inzonderheid in zuidelijk Vlaanderen (einde 18e eeuw - ca. 1870)*. - JGHKW., (1977) 142-178.
644. G. Asaert, *La situation des ports aux anciens Pays-Bas aux XVe et XVIe siècles*. - AVD., (nov. 1977) 55-62.
645. Johan Ballegeer en Jean-Pierre Braems, *Vlas, kant en spel-lewerksters in oude prentkaarten ; 2de druk*. Zaltbommel, Europese Bibliotheek, 1978, 80 blz.
646. Bert Bijmens, *De paardetram te Koksijde*. - BK., 19 (1977) 5, 87-88.
647. W.P. Blockmans, *Voor wijn en vis : de politieke rol van de Vlaamse kustplaatsen aan de vooravond van de nieuwe tijden*. - O., 3 (1978) 119-134.
648. Roger-A. Blondeau, *Bij de 350e verjaring van de drooglegging van de Moeren. Wenzel Cobergher (± 1560-1634) Een Vlaams genie uit de Renaissance*. - IJZB., 7 (1977) 12, 1-2, portr.
649. R.A.B. (Roger-A. Blondeau), *Van 1757 tot 1793... De papiermolen van Roesbrugge. Een unicum in Vlaanderen*. - IJZB., 8 (1978) 10, 1-2, ill.
650. A. Bonneze, *Over het verdwenen ambacht van strodekker-hageleder en nog wat*. - BK., 20 (1978) 105-119, ill.
Veelal was de hageleder (verzorger van hagen) - strodekker in zijn vrije tijd en bij slecht weer nog stroovlechter. Veurnse houtland.
651. Jean Bourgeois, *Les fours à chaux du Pont-Rouge à Warneton*. - MSHC., 7 (1977) 548-550.
XVIIIe et XIXe siècles.
652. Paul Braet, *Van schroobak naar schroomolen*. - CII., (1978) 11, 33-34.
Evolutie bij de strohakmachine.
653. Evelynne Claeys, *Historisch overzicht van de waterbevoorrading van de stad Ieper vanaf haar oorsprong tot op heden*. - GiK., 1 (1978) 1, 9-14.
654. J. Cruyt-Vandenbulcke, *Het Godshuis der Hoge Zieken te Ieper*. - GiK., 16 (1978) 1, 22-26.
Leprozerij.
655. Luc Danhieux, *La pêche sur les côtes flamandes*. - AVD., (nov. 1977) 21-27.
656. Willem Deckmyn, *Kredietbank Diksmuide - 50 jaar jong*. - Z.p., [1977], 16 blz., ill.
657. K. Degryse, *Fortuin en sociaal prestige. Enkele beschouwingen over het «verraad van de burgerij» tijdens het Ancien Régime*. - TSG., 3 (1977) 3, (= nr. 9 van de reeks), 283-293.

658. B. Delmaire, *Le compte général du receveur d'Artois pour 1303-1304. Edition précédée d'une introduction à l'étude des institutions financières de l'Artois aux XIIIe-XIVe siècles*. Brussel, 1978, CXXVII-311 blz., krtn. (Koninklijke Academie van België. Koninklijke Commissie voor Geschiedenis).
659. Bertin Deneire, *Het fenomeen van Toc H en Talbot House*. - GiK., 16 (1978) 1, 15-19.
 Beweging van sociaal dienstbetoon, gegroeid vanuit het «Talbot House» te Poperinge (Brits onthaalcentrum voor van het front wekerende soldaten tijdens de eerste wereldoorlog).
660. E. Denut, *De Belgische postbureaus in Frankrijk, 1914-1918*. - Wefisstudie (1978) 34-35.
661. H. De Ridder-Symoens, *Universiteitsgeschiedenis als bron voor sociale geschiedenis*. - TSG., 4 (1978) 1, (= nr. 10 van de reeks), 87-115.
662. A. Derville, *Le rendement du blé dans la région lilloise (1285-1541)*. - Bulletin de la Commission historique du Nord, 40 (1978) 23-40.
 De auteur stelt de hoge landbouwproductiviteit in deze streek gedurende de middeleeuwen vast aan de hand van de rekeningen van het Sint-Salvatorshospitaal.
663. M. Desmedt, *De buurtspoorweg Brugge-Leke*. - Snellegem Sprokkels I, z.p., 1977, 35-36.
664. M. Desmedt, *Vlasbewerkers te Snellegem*. - Snellegem Sprokkels 2, z.p., 1977, 8-10.
665. Jos De Smet, *Stadsmest en mestrapers*. - Volkskundig jaarboek 't Beertje, 2 (1976-1978) 95-99.
666. L. Devliegher, *Vier Westvlaamse rosmolens in Bokrijk*. - VK., 79 (1978) 199-205, ill.
667. D.E. Devreese, *Vakverenigingen, politieke partij en politieke actie in België. Een kort overzicht tot ca. 1920*. - TSG., 3 (1977) 3 (= nr. 9 van de reeks), 270-282.
668. F. De Wever, *Pacht- en verkoopprijzen in Vlaanderen (16de-18de eeuw). Bijdrage tot de conjunctuurstudie tijdens het Ancien Régime*. - BG., 59 (1976) 249-273.
669. H. Dubois, *Le Téméraire, les Suisses et le sel*. - RH., 526 (avril-juin 1978) 309-334.
670. G 25 Jaar Administratieve zetel Brugge, *Generale Bankmaatschappij*. - Brugge, 1978, 40 blz., ill.
 Met geschiedenis van de gebouwen sedert 1399 en historische ontwikkeling van de zetel Brugge 1953-1978.
671. Roger Haelewyn, *De Torhoutse paardenmarkt*. - JHKH., 1977, 1-10, ill.
672. Muriel Jeorger, *La structure hospitalière de la France sous l'Ancien Régime*. - AESC., 32 (1977) 1025-1051, krtn., diagr.
673. Alfred Keukeleire, *De geschiedenis van de haven van Brugge tijdens de eerste wereldoorlog en haar herstel tijdens de jaren 1917-1920*. - BO., 18 (1978) 78-98, ill.

674. C. Koninck, *Zuidnederlandse deelname in de Zweedse Oost-Indische Compagnie 1731-1786*. - HKZNM., 31 (1977) 121-136.
De Zweedse Compagnie is niet de voortzetting van de Oostendse.
675. Danny Lannoy, *De emigratie naar Noord-Amerika*. - CII., (1978) 11, 40-44.
Emigratie vanuit Knokke naar de V.S. tussen 1884 en 1899.
676. P. Lenders, *Controversen over de intrestvoet in de achttiende eeuw bij de conversie van de renten in Vlaanderen (1755-1777)*. - BTFG., 55 (1977) 1037-1068.
677. Jacques Libon, *Documents relatifs à la perception de la dîme à Houthem au XVIIIe siècle*. - MSHC., 7 (1977) 403-412.
678. André Maes, *Over biertonnen en biervaten*. - MBO., 8 (1977) 155-156.
679. Griet Maréchal, *De levenskansen van de personeelsleden in het Brugse Sint-Janshospitaal in de XIVde en XVde eeuw*. - BO., 18 (1978) 35-38.
680. *Maritieme geschiedenis der Nederlanden*. Antwerpen, De Branding, 1976, 369 blz.
681. E. Morel, *Het «bakken van spekken», een oud familiebedrijf in de Westhoek*. - OH., 31 (1977) 165.
682. U. Naert, *Baron August De Maere d'Aertrycke, vader van Brugge-Zeehaven*. Eernegem, Eigen beheer, 1977, 149 blz.
683. David Nicholas, *Structures du peuplement, fonctions urbaines et formation du capital dans la Flandre médiévale*. - AESC., 33 (1978) 501-527, krtn.
684. W. Peperstraete, *De Koninklijke Vlaamse Scherpschutters*. - CII., (1977) 10, 35-40.
Geschiedenis van de vereniging van 1902 tot nu.
685. Christian Pfister, *La construction navale à Dunkerque au XVIIIe siècle*. - AVD., (nov. 1977) 3-19.
686. *Productinty of land and agricultural innovation in the Low Countries (1250-1800)*; edited by Herman Van der Wee and Eddy Van Cauwenberghe. Leuven, University Press, 1978, VIII-187 blz., ill.
687. J. Rotsaert, *Iets over «cleen» en «groot» bier*. - MBO., 8 (1977) 193-194.
688. René Silverberg, *La poste belge durant la guerre de 1914-1919*. Bruxelles : P. De Méyère, 1977. - 124 blz.
689. Paul Soetaert, *Le livre de règlements des Monts-de-Piété aux Pays-Bas méridionaux (1618)*. - HKCG., 142 (1976) 69-285.
690. Jean-Pierre Sosson, *Les travaux publics de la ville de Bruges XIVe-XVe siècles. Les matériaux. Les hommes*. Brussel, Gemeentekrediet, 1977, 375 blz., ill., krtn., tab., diag., microfiches. (Collection Histoire Pro Civitate, série in-8°, nr. 48).
691. L. Stockman, *De Eeklose familie Weits in 1314. Schenking aan het Brugse Sint-Janshospitaal*. - B., 77 (1977) 296.
692. Monique Tanghe, *Enquête bij reders en scheepsjongens in de Belgische zeevisserij : Het Fonds voor scheepsjongens*. Oostende, Ministerie van Landbouw, Dienst voor de Zeevisserij, 1977, 76 blz.

693. A. Theuninck, *Proeve van een heemkundige studie over de wind-oliemolen te Zonnebeke 1765-1915*. - Zonneheem, 6 (1977) spec. nr.
694. W. Tillie, *De eerste telefoon en het eerste telegram te Poperinge (1870)*. - ADS., 8 (1978) 3, 7-9, ill.
Lijst eerste aangesloten.
695. Clemens Trefois, *Oude hoeven in Vlaanderen*. Brussel, Aurelia Books, 1977. 247 blz. (Aurelia folklorica, 11).
696. L. Van Acker, *Vlas, garen en lijnwaad in het Brugse omstreeks 1840*. - B., 78 (1978) 177-180.
697. M. Van de Catsijne, *Brugse postgeschiedenis. De tijdelijke en definitieve agentschappen te Brugge en hun stempels*. Wefis-studie, (1978) juni, 108-121.
698. Eddy Van Cauwenberghe en Herman Van der Wee, *Productivity, evolution of rents and farm size in the Southern Netherlands agriculture from the fourteenth to the seventeenth century*. - Productivity of land and agricultural innovation in the Low Countries (1250-1800), Leuven, 1978, 125-162.
699. C. Vandenbroeke, *Levensstandaard en tewerkstelling in Vlaanderen (17de-18de eeuw)*. - HMGOG., 31 (1977) 151-189, diagr.
700. Christiaan Vandenbroeke en Willy Vanderpijpen, *The problem of the «Agricultural Revolution» in Flanders and in Belgium: myth or reality?* - Productivity of land and agricultural innovation in the Low Countries (1250-1800), Leuven, 1978, 163-170.
701. J. Van den Heuvel, *De vistuigen van Damme. Volgens een militaire kaart uit 1688*. - RP., 20 (1978) 3-11.
702. Herman Van der Wee, *The agricultural development of the Low Countries as revealed by the Tithe and Rent Statistics, 1200-1800*. - Productivity of land and agricultural innovation in the Low Countries (1250-1800), Leuven, 1978, 1-24.
703. Ant. Vandromme, *25 jaar geleden verdween de tram*. - TM., 17 (1977) 149-160.
704. Jan-A. Van Houtte, *Essays on Medieval and Early Modern Economy and Society*. Leuven, University Press, 1977, 310 blz., ill. (Symbolae Facultatis Litterarum et Philosophiae Lovaniensis, Series A / Vol. 5).

Huldealbum waarin een aantal vroeger gepubliceerde artikels van de jubilaris zijn gebundeld: *Les courtiers au moyen âge* (1936); *Ambernijverheid en paternostermakers te Brugge gedurende de XIVe en XVe eeuw* (1939); *Les foires dans la Belgique ancienne* (1953); *Onze zeventiende eeuw, «ongelukseeuw»? (1953)*; *Anvers aux XVe et XVIe siècles. Expansion et apogée* (1961); *Déclin et survivance d'Anvers (1550-1700)* (1962); *Die Städte der Niederlande im Uebergang vom Mittelalter zur Neuzeit* (1962); *Gesellschaftliche Schichten in den Städten der Niederlande* (1966); *The rise and decline of the market of Bruges* (1966); *Stadt und Land in der Geschichte des flandrischen Gewerbes im Spätmittelalter und in der Neuzeit* (1968); *De draperie van*

- Leidse lakens in Brugge, 1503-1516. Een vroege poging tot inplanting van nieuwe nijverheden* (1970).
705. Henri Van Roye, *De telegraaf en telefoondienst in West-Vlaanderen*. Oostende, Wefis, 1978, 97 blz. (Wefis-studie 18).
706. J. Van Wijnendaele-Vanden broucke, *Sint Niklaas als hospitaalinstelling in de Middeleeuwen*. - Cur., (1977) 48, 1-11.
707. C. Van Winkelen, *De molens van Zeeuwsch-Vlaanderen*. - Zierikzee, 1978, 38 blz., ill.
708. J.F. Verbruggen, *Liebaards en Leliaards onder de poorters van Brugge in 1297 en 1302*. - LG., 20 (1978) 69-98.
709. A. Viaene, *Blauwe en groene schaliën van Martinfosse in het oude bouwbedrijf, 1438-1570*. - B., 78 (1978) 105-111.
Gegevens uit voornamelijk Westvlaamse bronnen.
710. A. V[iaene], *Verregende graanoogst en duurte in het Brugse Vrije, 1650*. - B., 78 (1978) 220.
711. J. Vlamynck, *Boomkwekerijen te Beernem. Een brok lokale geschiedenis*. - JBB., 10 (1977) 110-115.
712. Luc Braem, *Lampernisse, schoolvoorbeeld van ontvolking in de Westhoek*. - Gedenboek Nikolaas Zannekin, Diksmuide, 1978, 173-184, ill., diagr.
713. Robert-H. Demaegdt-Casselmann, *Volkstelling 1748 van de parochies Houtave, Meetkerke, Stalhille, Sint-Jan-op-den-Dijk, Zuienkerke*. Brugge, V.V.F., 1977, 47 blz.
714. G. Demerre, *Bevolkingstelling in 1685 te Duinkerke*. - BK., 19 (1977) 95-96.
715. B. De Meyer en Walter Prevenier, *De bevolking van Nieuwpoort in de 14de en 15de eeuw*. - Demografische evoluties en gedragspatronen van de 9e tot de 20ste eeuw in de Nederlanden. Gent, 1977, 247-275.
716. *Demografische evoluties en gedragspatronen van de 9de tot de 20ste eeuw in de Nederlanden*. Gent, Studia Historica gandensia, 1977, I-277 blz. (Studia historica gandensia, 200).
717. K. Denys, *Een trouw post mortem*. - B., 77 (1977) 214.
Lichtervelde, 19de eeuw.
718. M. Desmedt, *De volkstelling van 1748*. - Snellegem Sprokkels I, z.p., 1977, 29-34.
Te Snellegem
719. Romain L. Dewulf-Heus, *Volkstelling 1748 van de prochie Woumen, Wijnendale (Torhout buiten), Zerkegem, Aartrijke*. Brugge, Vlaamse Vereniging voor Familiekunde, 1978, 130 blz.
720. M. Etambala, *Bijdrage tot de geschiedenis van Zwevezele. De demografische crisis te Zwevezele in 1694-1695*. - RT., 9 (1978) 2, 55-70.
721. John Everaert, *De Belgische emigratie naar Latijns Amerika tijdens de XIXde eeuw (1830-1914). Socio-demografische analyse van een voorlopige statistiek*. - Demografische evoluties en gedragspatronen van de 9e tot de 20ste eeuw in de Nederlanden. Gent, 1977, 83-116.
722. P.M.M.Klep, *De agrarische beroepsbevolking van de provincies Antwerpen en Brabant en van het koninkrijk België, 1846-1910*.

- Nieuwe evaluaties van kwantitatief-historisch materiaal.* - BG., 59 (1976) 25-69.
723. Jacques Mertens, *De bevolking van het Brugse Vrije rond 1520.* - Demografische evoluties en gedragspatronen van de 9e tot de 20ste eeuw in de Nederlanden. Gent, 1977, 145-166.
724. Alf. Ryserhove, *De algemene bevolkingsstatistiek uit 1846.* - JBB, 10 (1977) 140-144.
725. *De telling van het jaar 1748.* - JHC., (1977), 1-32.
726. Didier Terrier et Philippe Toutain, *Pression démographique et marché du travail à Comines au XVIIIe siècle.* - MSHC., 7 (1977) 413-420.
727. Christiaan Vandenbroeke, *Overzicht van de zuigelingen- en kindersterfte in Zuid-Vlaanderen (18de-19de eeuw).* - Demografische evoluties en gedragspatronen van de 9e tot de 20ste eeuw in de Nederlanden. Gent, 1977, 199-222.
728. Chr. Vandenbroeke, *Seksualiteit en vruchtbaarheidscontrole rond 1900.* - TSG., 4 (1978) 2 (= nr. 11 van de reeks), 197-221.
729. Monique Vleeschouwers-Van Melkebeek, *Demografische problemen in verband met de polyptiek van Sint-Bertijns.* - Demografische evoluties en gedragspatronen van de 9e tot de 20ste eeuw in de Nederlanden. Gent, 1977, 239-245.
730. *Volkstelling 1814 : 4 : Brugge.* Brugge, V.V.F., 1977, 208 blz.
731. *Volkstelling 1814 : 5.* Brugge, Vlaamse Vereniging voor familie-kunde-Afdeling Brugge, 1977, 163 blz.
732. *Weerbare mannen in de kasselrij Veurne in 1655.* Oostende, V.V.F., 1977, III-92 blz.

3. Geschiedenis der wetenschappen en letteren.

733. L. Elaut, *De koek : een ziektekundig klaverblad, in West-Vlaanderen en in Silezië.* - B., 77 (1977) 223-234.
734. A. G. Homblé, *Een 18de-eeuwse deontologie voor de vroedvrouwen.* - B., 78 (1978) 20-22.
735. Helma Houtman-De Smedt, *Vijftig jaar Vlaamse Wetenschappelijke Stichting : 1928-1978.* Antwerpen, Drukk. De Coker, 1978, 96 blz.
736. J.B. Quintyn en G. Provoost, *Koning Albert en het wetenschappelijk reveil in België.* Gent, Museum Wetenschappen en techniek, 1977, 27 blz. (Sartonia, 36).
737. Louis Trénard, *De Douai à Lille... Une université et son histoire.* Rijsel, Université de Lille III, 147 blz., ill.
738. G. Billiet, *Oostende in de literatuur. Het bravourestuk van Muscar.* - PL., 6 (1977) 9, 7-8.
739. E. Cramers-Peeters, *Jacob van Maerlant, De scone uit zijn Alexander.* - WT., 36 (1977) 161-166.
740. D. Dalle, *Fernand Florizoone bekroond.* - GiK., 16 (1978) 3, 21-22.
- Veurns dichter, °1925.
741. Henri Demarest, *Een paar apothekers-penneridders. Jan-Baptiste Sobry. Paul Van de Vyvere.* Brugge, Eigen beheer, 1977, z. blz.

- [Verwijlend bij «Onze Dietsche Dicht'ren Altegaeder»]. Zie ook nr. 186.
742. Fr. De Poorter, *Rubens en Hendrik Conscience*. - RT., 8 (1977) 4, 170-174.
743. A. Dewitte, *Bij de documentaire herdenking in Londen. Brugge in het leven van Thomas More*. - B., 78 (1978) 53-56.
744. A. Dewitte, *Een Brugs refrein op Maria Magdalena, 1480*. - B., 78 (1978) 13-19, ill.
745. A. Dewitte, *In de boekenwereld van een abt van Oudenburg. Raphael de Marcatellis, 1437-1508*. - B., 78 (1978) 241-242.
746. Alfons Dewitte en Antoon Viaene, *De Lamentatie van Zeghere van Male. Brugge na de opstand tegen Spanje 1590*. Brugge, Gidsenbond, 1977, XV-193 blz., diagr.
747. G. Franchoo, *Een onbekende gelukwens van de rederijkerskamer van het H. Kruis. Sint-Michiels-Brugge, 1802*. - B., 77 (1977) 335-339.
748. Jozef Geldhof, *De «Geleerde Nar» van Abraham a Sancta Clara verboden, Brugge 1743*. - B., 78 (1978) 103-104.
749. Jozef Geldhof, *Pieter Busschaert en zijn «gedichtencahier»*. - B., 78 (1978) 205-210.
750. G. Gyselen, *Rainer Maria Rilke te Veurne in 1906*. - B., 78 (1978) 5-12.
751. R. Lagrain, *Guido Gezelle over Kerlingaland in een brief aan Antoon Witteryck, 1885*. - B., 78 (1978) 201-204.
752. N.E., «*De Twee Wezen» op de planken, 1875-1910*. - B., 77 (1977) 353-354.
O.a. te Kortrijk.
753. Daniel Sabbe, *Guido Gezelle onderpastoor op de O.-L.-Vrouwparochie te Kortrijk*. - HGOK., 44 (1977) 151-199.
754. Michiel Vanheule, *De Rederijker Florentijn-David De Simpel*. - GS., 8 (1978) 169-200, ill.
Moorslede 1778 - Staden 1851.
755. J. Van Iseghem, *Gezelles wereld van binnen belicht*. - LG., 20 (1978) 245-256.
756. Jan Van Ruusbroec, *De verhevenheid van de geestelijke bruiloft of de innige ontmoeting met Christus; Oorspronkelijke tekst met juxta-vertaling in modern Nederlands door Dr. Lod. Moereels S.J., Tielt-Amsterdam, 1977, 384 blz.*
757. Herwig Verleyen, *F.R. Boschvogel, 75 jaar jong*. - JHKH., 1977, 1-7, ill.
758. A. Viaene, *Revolte op de galei in de haven van Sluis bezongen door een bootsgezel «van Ypre», 1539*. - B., 77 (1977) 340-344.

4. Geschiedenis van het onderwijs.

759. Gerard Beuselinck, *De Torhoutse Studentenbond 1896-1943*. - JHKH., 1977, 1-39, ill.
760. R.A.B. (Roger-A. Blondeau), *De lagere school 130 jaar geleden! Het verhaal van iemand die het heeft meegemaakt*. - IJZB., 7 (1977) 9, 1-2, ill.

761. M. Desmedt, *Een jubileum*. - Snellegem Sprokkels 2, z.p., 1977, 43-47.
Snellegem 1908 : viering van 25 jaar kloosterschool.
762. A. de Groeve en R. Vancraeynest, *Gedenkschrift Onze-Lieve-Vrouwecollege Oostende 1878-1978*. Oostende, Onze-Lieve-Vrouwecollege, 1978, 33 blz., ill.
763. M. De Vroede, *Bijdragen tot de geschiedenis van het pedagogisch leven in België in de 19de en 20ste eeuw* : 3,1. Gent, Seminaries voor historische en voor vergelijkende pedagogiek, 1977, 1.004 blz.
764. R.C. Gitsberg, *Normaalschool : klasse 1930 en de Vlaamse Beweging*. - JHKH., 1977, 1-7, ill.
765. Clara Roets, *Uit eigen herinneringen aan de jaren doorgebracht in de lagere meisjesschool van Beernem-dorp, 1917-27*. - JBB., 10 (1977) 59-76, ill.
766. L. Van Acker, *De Franse schooltjes van de familie De Rynck. Lichtervelde en Amsterdam, 1653-1704*. - B., 77 (1977) 203-213.
767. L. Van Acker, *Het schoolschrijfboek van David de Muelenaere uit Koolskamp, Pittem 1767*. - B., 78 (1978) 221-227.
768. Raf Verholle, *Een stadsgenoot hoogleraar te Amsterdam*. - TM., 18 (1978) 1, 68-70.
Guido Tytgat.
769. *Vijftig Jaar Technisch Instituut H. Elisabeth Grauwzusters Roeselare*. Roeselare, 1978, 48 blz., ill.

5. Kunstgeschiedenis en monumenten.

770. *Abdijen en begijnhoven van België* : 4. Brussel, Artis-Historia, 1978, 93 blz.
771. Jef Ameeuw, *Daar bij die molen... Windmolens uit het Roeselaarse*. - GiK., 15 (1977) 4, 3-4, ill.
Westmolen en Gillekensmolen.
772. José Barbieux en Pierre Demolon, *L'église Saint-Michel de Flines-les-Râches (Nord)*. - Amis de Douai, 7 (1977) 3, 49-53.
Kerk nabij Dowaai, met belangrijke karolingische elementen.
773. *De beeldhouwkunst in de eeuw van Rubens in de Zuidelijke Nederlanden en het prinsbisdom Luik ; tentoonstelling ; Brussel*. 1977. Brussel, Koninklijke Musea voor schone kunsten van België, 1977, 387 blz.
774. *Het beiaardspel*. - V., 26 (1977) 159, passim.
Themanummer, bevat ook gegevens over West-Vlaanderen.
775. K.G. Boon, *Lancelot Blondeel as a designer for Sculpture and Textiles*. Z.p.u., 12 blz., ill. (Overdruk uit Hafnia Copenhagen Papers in the History of Art, 1976, 113-124).
776. Hugues Boucher, *Les monuments de Belgique*. Bruxelles, Ministère de la Culture, 1975, (Les monuments de Belgique ; 1).
777. *Burchten en kastelen van België* : 8. Brussel, Artis-Historia, 1977, 70 blz.
Bestaat ook in het frans.

778. *Catalogus van de kunstschaten van de Sint-Martinuskerk te Moorsele*; Tontoongesteld in «Het jaar van het dorp» op kermiszonndag, 24 september 1978. Moorsele, Davidsfonds, 1978, 32 blz., ill.
779. Guy Delmarcel, *Wandtapijten : 1 : Middeleeuwen en vroegere Renaissance*. Brussel, Koninklijke Musea voor kunst en geschiedenis, 1977, 11 blz., 36 pl. (Koninklijke Musea voor kunst en geschiedenis : museumgids).
780. P. De Pue, *De oude predikstoel van de paters Dominikanen te Brugge*. - MBO., 8 (1977) 172-176, ill.
781. Albert Derolez, *Liber Floridus ; kunst en wetenschap in een middeleeuwse encyclopedie ; tentoonstelling : Gent 1977*. Gent, Centrale bibliotheek-Rijksuniversiteit, 1977, 16 blz.
782. Ghislaine Dervaux-Van Ussel, *Houten retabels*. Brussel, Koninklijke Musea voor kunst en geschiedenis, 1977, 14 blz., 46 pl. (Koninklijke Musea voor kunst en geschiedenis : museumgids).
783. A. Deschrevel, *Enkele correcties bij de tentoonstelling «Kerk-schaten»*. - VMSOCW., 12 (1977) 1-2 67-68.
Uit de kerken van het decanaat Wervik. Zie ook nr. 813.
784. A. Deschrevel, *Isaïas Heuwijn giet 13 voorslagklokken voor het Kortrijks torenuurwerk (1586)*. - LG., 20 (1978) 242-244.
785. A. Deschrevel, *Luid- en speelklokken dan wel voorslag- en beiaardklokken door J. Waghevens (1546-49) voor de Sint-Maartenskerk te Kortrijk*. - LG., 20 (1978) 237-241.
786. Ph. Despriet, *De Sint-Columbakerk in Deerlijk*. - JGHKW., (1977) 10-48.
787. Luc Devliegheer, *Cryptes-couloirs romanes dans le Hainaut et la Flandre*. - Bulletin de la Commission des monuments et des sites, 7 (1977) 5-19.
788. Luc Devliegheer, *De Romaanse bouwkunst in Frans-Vlaanderen (ten noorden van de Leie)*. - De Franse Nederlanden-Les Pays-Bas Français, 3 (1978) 135-152.
789. L. Devliegheer, *Monumentenzorg. Stadskernvernieuwing in Kortrijk ?* - LG., 20 (1978) 277-279, ill.
Over de eventuele afbraak van het Patershuis (1766) te Kortrijk.
790. D. De Vos, *Sint-Lukas tekent het portret van O.-L.-Vrouw. Een bijzondere aanwinst voor Brugge*. - ML., 3 (1976) 29-31, ill.
791. C. Devyt, *De Westvlaamse windmolens in 1977*. - B., 77 (1977) 345-346.
792. J.B. Dreesen, *Een Toekomst voor ons verleden. Merkwaardige gebouwen te Oostende. Kaaistraat 18*. - PL., 6 (1977) 1, 9-11, ill.
793. D. Farasyn, *Merkwaardige gebouwen te Oostende. Van gevang tot Koninklijk Lyceum*. - PL., 6 (1977) 9, 11-13.
794. Marc Goetinck, Willy Le Loup, Marc Van de Wiele en Marc Ryckaert, *Tentoonstelling Marcus Gheeraerts. Catalogus G. Davidgalerij Brugge - juni 1978*. Z.p. u.j., [8 blz.], ill.
795. Jan-Albert Goris, *Dürer in Vlaanderen. 1520-21*. - Snoeck's 78, Gent 1977, 46-57, ill.

796. G. Gyselen, *Beeldende kunst in West-Vlaanderen sinds 1950*. - ZT., 27 (1977) 122-129, ill.
797. Yolande Hollebosch-Van Reck, *Van luidklok tot beiaard*. - SH., 12 (1977) 394-399, ill.
O.m. over de beiaard in de Halletoren te Brugge.
798. N. Hostyn, *Bouwmeesters van Oostende-Belle-Epoque*. IX. *Stadsarchitect Achille Raoux*. X. *Emile Vandewinckel*. XI. *Architect Pierre van Hercke*. XII. en XIII. *Kleinere namen*. XIV. *Felix Laureys*. - PL., 6 (1977) 12, 13-14 ; 7 (1978) 1, 10 ; 3, 19-20 ; 4-8, 3 ; 9, 12-13 ; 10, 3-4.
799. N. Hostyn, *Orgels in Groot-Oostende*. - PL., 7 (1978) 1, 16-17 ; 2, 12-14 ; 3, 8.
800. N. Huyghebaert, *Een zonderling paneel in Kortrijk. Het «Cort begryp van de fundatie van de Groeningeabdij» in de St.-Michielskerk*. - B., 78 (1978) 65-79, ill.
801. Aquilin Janssens de Bisthoven, *Catalogus van de Brugge stadsgezichten. Schilderijen XVIIe-XXe eeuw. Met een inleiding over het Arentshuis*. Brugge, Stadsbestuur, 1977, 80 blz., ill.
802. A. Janssens de Bisthoven, *Het exposeren van kantwerk. Een museumtechnische oplossing*. - ML., 4 (1977) 13-14, ill.
Betreft het Gruuthusemuseum te Brugge.
803. A. Janssens de Bisthoven, *Jan Antoon Garemijn decorateur. Een nieuw document*. - HEM., 114 (1977) 387-388.
804. «*De kruisoprichting» van A. Van Dyck naar Brussel (1802-1817)*. - LG., 20 (1978) 63-68, ill.
805. Luk Lannoo, *Orgelbezit te Brugge*. - MBO., 9 (1978) 31-32.
806. Luk Lannoo, *Orgels te Brugge (I)*. - BO., 18 (1978) 3-34, ill.
807. Willy Le Loup, *Oude grafiek*. - Zeebrugge vissersdorp tentoonstelling 13-14-15 mei 1978, [Brugge], 1978, p. 9-11.
808. J. Lestoquoy, *Deux siècles de l'histoire de la tapisserie (1300-1500). Paris, Arras, Lille, Tournai, Bruxelles*. - Mémoires de la commission départementale des monuments historiques du Pas-de-Calais, t. XIX, Arras, 1978, 140 blz., ill.
809. *Meubelkunst*. - V., 27 (1978) 162, passim.
Themanummer, bevat ook gegevens over West-Vlaanderen.
810. Gisèle Ollinger-Zinque, *Ensor by himself*. Brussels, Laconti, 1977, 160 blz.
811. A.G. Pauwels, *Kijken naar damast*. - ML., 4 (1977) 20-28, ill.
Betreft wit linnen damast uit Kortrijk. (18de eeuw).
812. *Provinciale prijs beeldhouwkunst. 2 juli-10 oktober 1978. Provinciaal museum Constant Permeke, Jabbeke*. Brugge, Provinciebestuur, 1978, z. blz., ill.
813. Jean-Pierre Renier en P. Debrabandere, *Tentoonstelling. Kunstschaten uit de kerken van het decanaat Wervik*. - Wervik, 1976, 44 blz., zie ook nr. 783.
814. *Retrospectieve Gilbert Decock, Knokke-Heist. 25.3-15.5.1978*. Knokke-Heist, Scharpoord, 1978.
815. *Retrospectieve tentoonstelling Jozef Storme. 8.7.-15.8.1978 Galerij Drie Koningen, Veurne-Wulveringem (Beauvoorde)*. Catalogus. z.p.u., 1978.

816. Bernadette Roose-Meier en Hugonne Verschraegen, *Fotorepertorium van het meubilair van de Belgische bedehuizen. Provincie West-Vlaanderen. Kanton Harelbeke*. Brussel, Ministerie van Ned. Cultuur, 1977, 41 blz.
817. Freddy Rotsaert, *De geschiedenis van het kerkorgel en een terugblik op de historische instrumenten van het Hoppeland*. - ADS., 8 (1978) 1, 1-20, ill.
818. *Het Sint Ursulaschrijn. Schoonheid van stedelijke cultuur. Hans Memling. Brugge. Sint-Jans-hospitaal*. - Zeven wonderen van België, (1978) 129-159.
819. Jan Stalmans, *Joris Minne: pleidooi voor de tekenkunst*. Tielt, Lannoo, 1977, 156 blz.
820. Guido Theys, *Orgelcultuur in Vlaanderen, deel XIV*. - GiK., 16 (1978) 1, 30-32.
 Vervolg van Boekenschouw 1977 nr. 547.
821. *Torens en belforten = Tours et beffrois*. Antwerpen, J.-E. Buschmann, 1975. 168 blz. (Flandria illustrata, 12).
822. Lori Van Biervliet, *Het schilderije van Heimling in de Kamer van Mevrouw*. - B., 78 (1978) 231-232.
 Memlings «Mystiek huwelijk van de H. Catharina» in het Brugse Sint-Janshospitaal.
823. Lori Van Biervliet, *Op weg naar Memling (I). Weimar en Brugge. Goethe en het Réveil der «primitieven»*. - B., 78 (1978) 33-37, ill.
824. Lori Van Biervliet, *Op weg naar Memling (II). Keerbergs «Ursula». Een uit liefde geboren geesteskind, 1818*. - B., 78 (1978) 87-93, ill.
825. Lori Van Biervliet, *Op weg naar Memling (III). Keerbergs, een schakel in de herwaardering van de Vlaamse primitieven*. - B., 78 (1978) 153-166, ill.
826. Armand Vandeghinste, *Ontmoetingen met 81 Vlaamse kunstenaars: 2. Kortrijk, Atlas, 1977, 170 blz.*
827. Willy Vandenbussche, *Het voormalig kasteel van Volmerbeke te Hooglede*. - GiK., 15 (1977) 4, 5-7, ill.
828. Antoon Vandromme, *Muurstenen in de St.-Tillokerk*. - TM., 18 (1978) 1, 3-27.
829. Antoon Vandromme, *Nadere kennismaking met Pierre N. Croquison, bouwmeester van onze huidige St.-Tillokerk*. - TM., 18 (1978) 1, 28-36.
830. A. Vanmarcke, *De krypte van de Meense kapucijnenkerk*. - LG., 19 (1977) 473-479, ill.
831. Leo Van Puyvelde, *La renaissance flamande de Bosch à Breughel*. Bruxelles, Meddens, 1977, 244 blz.
832. Leo Van Puyvelde, *De Vlaamse schilderkunst ten tijde van Bosch en Breughel*. Hasselt, Heidelberg-Orbis, 1977, 244 blz.
833. Julien Van Remoortere en Frans Van den Bremt, *Belgique, trésors d'art - België, kunstschaten*. Bruxelles, Meddens, 1977, 140 blz.
834. J. Van Wijnendale, *Gevelbeelden te Kortrijk*. - Cur., 13 (1978) 50, 2-13, ill.
835. Valentin Vermeersch, *Cataloog Schenking Herssens*. Brugge, Stadsbestuur, 1977, 231 blz., ill.

836. A. Viaene, *Marcus Gerards' plan van Brugge op de kunstmarkt in Sevilla, Herfst 1564*. - B., 78 (1978) 181-182.
837. Jef Victoor, *De dekenkapel of Heilig-Sakramentskapel (St.-Maartenscathedraal)*. - IK., 13 (1977) 123-127, ill.
Ieper. Enkele kunsthistorische aspecten van de in 1623 opgetrokken en na de vernieling 1914-18 niet wederopgebouwde kapel.
838. *Vijftig jaar kunstprijzen van de provincie West-Vlaanderen*. Brugge, Provinciebestuur, 1977, 43 blz.
839. Frans Vromman, *De preekstoel te Roeselare*. - GiK., 15 (1977) 5, 2-3, ill.
In de Sint-Michielskerk. Preekstoel afkomstig uit het verdwenen Carnersklooster van Brugge.

6. Geschiedenis van de drukkunst, de pers en de communicatiemedia.

840. André Cordewiener, *La presse et la Seconde Guerre mondiale : répertoire de la presse périodique conservée au Centre*. Bruxelles, Centre de recherches et d'études historiques de la Seconde Guerre mondiale, 1974, 2 vol., 680 blz. (Archives générales du Royaume : Centre de recherches et d'études historiques de la Seconde Guerre mondiale).
841. Hervé Daras, *Uit het archief van drukker Vandermoere (Oedelem-Dorp)*. - JBB., 10 (1977) 46-58.
Geschiedenis van een drukkerij, periode 1928-1976.
842. Theo Luykx, *Evolutie van de communicatiemedia*. Woluwe, Elsevier, 1978, 576 blz.
843. J. Machiels, *Kroniek der drukkunst tot 1600*. - ABB., 48 (1977) 775-790.
844. A. Schouteet, *Documenten betreffende Brugse drukkers. Pieter Zoetaert (°15.. -†1610)*. - HEm., 114 (1977) 156-161.

7. Kerkgeschiedenis.

845. M. Backhouse, *Het protestantisme op Overleie tijdens de tweede helft van de XVIde eeuw*. - LG., 20 (1978) 23-28.
846. R.A.B. (Roger-A. Blondeau), *Een belangrijke historische vraag. Begon de Beeldenstorm te Steenvoorde of te Krombeke? Over geuzenleiders te Roesbrugge en omgeving*. - IJZB., 7 (1977) 11, 1-2, ill.
847. E. Brouette, *Bénéficiaires du diocèse de Thérouanne de 1431 à 1471*. - BSAM., XXII, afl. 432 (sept. 1977), 576-582.
848. M. Cloet, *Antoon Triest, prototype van een contrareformatorische bisschop, op bezoek in zijn Gentse diocees (1622-1657)*. - BMGN., 91 (1976) 394-405.
849. Jan Coole, *300 jaar Grauwzusters Franciscanessen te Roeselare*. Roeselare, 1977, 176 blz., ill.
850. D. Dalle, *Pastorale rechten in de kasselrij Veurne in de 17de en de 18de eeuw*. - B., 77 (1977) 318-326.

851. D. Dalle, *Pater Jacobus Clou en de stichting van de sodaliteit van de gekruisigde zaligmaker, de kruisweg en de boeteprocessie te Veurne*. - HEM., 114 (1977) 1-113, ill.
852. P. Declerck, *Bisdom en seminarie te Ieper tijdens het leven van Karel Lodewijk Grimminck (1676-1728)*. - IK., 14 (1978) 18-36, ill.
853. G. Declercq, *Het ontstaan van het Sint-Salvatorskapittel in Harrelbeke*. - LG., 20 (1978) 163-189, ill.
854. Marcel Delmotte, *Kerk, pastoors, kosters en parochianen van Sint-Eloois-Vijve van 1566 tot 1713*. - JGHKW., (1977) 179-284.
855. Louis Demoulin, *Jansénisme et antijansénisme à Wevelgem : le curé Pierre-François Van Biesbrouck (1703-1728)*. - HGOK., 44 (1977) 43-149.
Met samenvatting in het Nederlands (147-149).
856. Fr. De Poorter, *De kerk en in het bijzonder in het bisdom Gent in verzet. (1786-1814)*. - RT., 9 (1978) 1, 25-34.
857. J. Geldhof, *Jubelkruk voor drie Brugse kapittelheren, Brugge 13 april 1853*. - B., 77 (1977) 243-246.
Frans Thomas Corselis, Jan Simons, Jozef De Keyser.
858. M. Desmedt, *Kerkelijke geschiedenis Snellegem*. - Z.p., 1978, 94 blz., ill. (gestencild).
859. N.N. Huyghebaert, *De oorsprong van de Sint-Amandsprootsdij bij Kortrijk*. - LG., 20 (1978) 11-22.
860. *Répertoire des visites pastorales de la France, première série, anciens diocèses t. I (Agde-Bourges)*. Parijs, C.N.R.S., 1977, 325 blz.
Betreft meer bepaald de bisdommen Arras en Boulogne.
861. J. Roegiers, *De Jansenistische achtergronden van P.F. de Neny's streven naar een «Belgische Kerk»*. - BMGN., 91 (1976) 429-454.
862. *Sint Donaas en de voormalige Brugse kathedraal*. Brugge, Jong Kristenonthaal voor Toerisme, 1978, 130 blz., ill.
863. J. Soete, *Vroege vruchten van het concilie te Trente*. - LG., 19 (1977) 480.
Eerste noteringen van overlijdens te Wevelgem.
864. A. Vandenbroucke (dom), *De Birgittijnen van St.-Sixt*. - ADS., 8 (1978) 2, 8-21, ill.
Westvleteren, Staatsarchief Rome.
865. Alfons Vanden Broucke (dom), *De Birgittijnen van Sint-Sixtus in het Grote Romeinse Bullarium*. - ADS., 7 (1977) 4, 17-21.
866. O. Verbeke, *Gelukzalige Karel de Goede : de Pauselijke erkenning van de eredienst*. - Karel de Goede 1127-1977, Brugge, 1977, 87-100.
867. M. Vleeschouwers-Van Melkebeek, *Officialité de Tournai ; archives détruites, archives conservées*. - ABB., 48 (1977) 199-218.

8. Geschiedenis van de Vlaamse beweging.

868. Marc Boey, *Zannekin en het Kerelslied : motief in de Vlaamse Beweging*. - Gedenkboek Nikolaas Zannekin, Diksmuide, 1978,

- 185-196, ill.
869. A. De Decker, *De Vlaamse beweging : 1. Kapellen, De Sikkell*, 1977, 32 blz. (Het open venster, 81).
870. Rik De Ghein en Clem De Ridder, *Een halve eeuw Vlaams idealisme*. Antwerpen, Vlaamse Toeristenbond, 1977, 128 blz.
871. J. Huyghebaert, *De voorgeschiedenis van de Vlaamsche Vlagge (1873-75)*. - WT., 36 (1977) 203-214.
872. Toon Osaer, *De evolutie van de taaltoestanden in het Sint-Lodewijkscollege te Brugge (1834-1940)*. Brugge, Eigen beheer, 1978, 61 blz.
873. Jos Vinks, *Cyriel Verschaeve, de Vlaming*. Brecht, De Roerdomp, 1977, 380 blz.
874. Lode Wils, *De Vlaamse beweging in het kader van de nationale bewegingen*. Leuven, Acco, 1977, 24 blz. (Dossiers geschiedenis, 1).

Lijst van afkortingen

- A. = Augustiniana, Heverlee.
- AB. = Analecta Bollandiana, Brussel
- ABB. = Archief- en Bibliotheekwezen in België, Brussel.
- ABVH. = Annalen van de Belgische Vereniging voor Hospitaalgeschiedenis, Brussel.
- ADS. = Aan de Schreve, Poperinge.
- AESC. = Annales. Economies-Sociétés-Civilisations, Parijs.
- AM. = Appeltjes van het Meetjesland, Eeklo.
- AVD. = Les Amis du vieux Dunkerque, Duinkerke.
- B. = Biekorf, Brugge.
- BCFF. = Bulletin du Comité flamand de France, Duinkerke.
- BG. = Bijdragen tot de Geschiedenis, inzonderheid van het herzogdom Brabant, Antwerpen.
- BGTWO. = Bijdragen tot de geschiedenis van de tweede wereldoorlog.
- BIHBR. = Bulletin de l'Institut historique belge de Rome.
- BK. = Bachten de Kupe, Nieuwpoort.
- BKCML. = Bulletin van de Koninklijke Commissie van monumenten en landschappen, Brussel.
- BMGN. = Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden, Utrecht-'s Gravenhage.
- BO. = Het Brugs Ommeland, Sint-Andries (Brugge).
- BOSKW. = Binding. Orgaan van de Stedelijke Kultuurraad, Wervik.
- BROB. = Berichten van de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek, Amersfoort.
- BSAM. = Bulletin trimestriel de la Société académique des Antiquaires de la Morinie, Saint-Omer.

- BSEPC. = Bulletin de la Société d'Etudes pour la province de Cambrai.
- BTFG. = Belgisch Tijdschrift voor Filologie en Geschiedenis, Brussel.
- BTMG. = Belgisch Tijdschrift voor Militaire Geschiedenis, Brussel.
- BTNG. = Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis, Gent.
- BTOK. = Belgisch Tijdschrift voor Oudheidkunde en Kunstgeschiedenis, Brussel.
- C. = Citeaux. Commentarii cistercienses, Westmalle.
- CB. = Cahiers bruxellois, Brussel.
- CBG. = Collationes Brugenses et Gandavenses, Brugge en Gent.
- CBKGW. = Circulaire van het Belgisch Comité voor de Geschiedenis der Wetenschappen.
- CCM. = Cahiers de Civilisation médiévale, Poitiers.
- CENB. = Cercle d'Etudes numismatiques. Bulletin, Brussel.
- Cur. = Curtrike, Kortrijk.
- EHR. = The Economic History Review, Londen.
- F. = Franciscana, Sint-Truiden.
- GB. = Gentse Bijdragen tot de Kunstgeschiedenis, Gent.
- GiK. = De Gidsenkring, Brugge.
- GK. = Gezellekroniek, Antwerpen.
- GP. = De gulden passer.
- GS. = Het gebied van Staden, Staden.
- GT. = Gentsche Tijdighen.
- H. = Helinium.
- HEM. = Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis «Société d'Emulation» te Brugge.
- HG. = Hansische Geschichtsblätter.
- HGOK. = Handelingen van de Koninklijke Geschied- en Oudheidkundige Kring van Kortrijk.
- HKCG. = Handelingen van de Koninklijke Commissie voor Geschiedenis, Brussel.
- HKCUOW. = Handelingen van de Koninklijke Commissie voor de uitgave van oude wetten en verordeningen van België.
- HKZNM. = Handelingen van de Koninklijke Zuidnederlandse Maatschappij voor taal- en letterkunde en geschiedenis, Brussel.
- HMGOG. = Handelingen van de Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent.
- IJZB. = De IJzerbode. Roesbrugge-Haringe.
- IK. = Iepers Kwartier, Ieper.
- JBB. = Jaarboek van de Heemkundige Kring «Bos en Beverveld», Oedelem.
- JGOKW. = Jaarboek van de Geschied- en Oudheidkundige Kring «De Gaverbeke», Waregem.
- JHC. = Jaarboek Heemkring Ter Cuere, Bredene.
- JHKH. = Jaarboek van de Heemkundige Kring Houtland, Torhout.
- JHKS. = Jaarboek van de Heemkundige Kring «Het Scheldeveld», Sint-Martens-Latem.

- JOE. = De Franse Nederlanden. Jaarboek uitgegeven door de Stichting Ons Erfdeel. Rekkem.
- JHWZV. = Jaarboek van de Heemkundige Kring West Zeeuws-Vlaanderen.
- KVA. = Verslagen en Mededelingen van de Koninklijke Vlaamse Academie voor Taal- en Letterkunde, Gent.
- LA. = Het Land van Aalst.
- LB. = Het Land van Beveren, Kallo.
- LG. = De Leiegouw, Kortrijk.
- MA. = Le Moyen-âge, Brussel.
- MBO. = Mededelingen voor het Brugs Ommeland.
- MGN. = De middelaar tussen de genealogische navorsers.
- MMA. = Mededelingen van de Marineacademie, Antwerpen.
- MSHC. = Mémoires de la Société d'Histoire de Comines et de la région.
- N. = Naamkunde. Mededelingen van het Instituut voor Naamkunde te Leuven en de Commissie voor naamkunde en nederzettingsgeschiedenis te Amsterdam, Leuven.
- NRA. = Nieuwe Rumbeekse Avondsonder, Rumbeke.
- O. = Ostendiana, Oostende.
- OE. = Ons Erfdeel, Rekkem.
- OGE. = Ons Geestelijk Erf, Tielt.
- OH. = Ons Heem, Sint-Martens-Latem.
- OZ. = Oostvlaamse Zanten, Gent.
- P. = Le Parchemin, Gentbrugge.
- PL. = De Plate.
- R. = Rollariensia, Roeselare.
- RB. = Revue Bénédictine, Maredsous.
- RBNS. = Revue belge de Numismatique et de Sigillographie, Brussel.
- RH. = Revue historique, Parijs.
- RHE. = Revue d'Histoire ecclésiastique, Leuven.
- RHES. = Revue d'Histoire économique et sociale.
- RN. = Revue du Nord, Rijsel.
- RP. = Rond de Poldertorens, Oostkerke.
- S. = Scriptorium, Brussel.
- Schr. = Het Schrijverke. Orgaan van de Culturele Kring St. Anna, Brugge.
- SE. = Sacris Erudiri, Steenbrugge.
- SH. = Scientiarum Historia, Antwerpen.
- SL. = Standen en Landen, Leuven.
- SMGC. = Streven. Maandblad voor Geestesleven en Cultuur, Leuven.
- SpH. = Spiegel Historiae, Bussum.
- TG. = Tijdschrift voor Geschiedenis, Groningen.
- TGB. = Tijdschrift (driemaandelijks) van het Gemeentekrediet van België, Brussel.
- TM. = Ten Mandere, Izegem.
- TN. = Tijdschrift voor Numismatiek, Brussel.
- TRG. = Tijdschrift voor Rechtsgeschiedenis, Groningen.

- TSG. = Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis.
 TT. = Taal en Tongval.
 V. = Vlaanderen, Tielt.
 VK. = Volkskunde, Antwerpen.
 VMSOCW. = Verslagen en Mededelingen van de Stedelijke Oudheidkundige Commissie, Wervik.
 VN. = La vie numismatique. Brussel.
 V.S. = De Vlaamse stam. Antwerpen.
 WT. = Wetenschappelijke Tijdingen. Sint Amandsberg.
 Z.T. = Zeeuws Tijdschrift.

Register op de auteursnamen

De getallen verwijzen naar de volgnummers. De voorvoegsels (de, d', des, van, von, enz...) worden bij de rangschikking in acht genomen.

A.L., 452	Beele Wilfried, 127, 179, 244, 253
Abs, Robert, 341	Bekaert R., 469
Adriaenssens G., 342	Berquin Karel, 18, 245, 246, 247, 290
Aerbeydt Guido, 125, 218	Berteloot Marc, 2, 12
Algoet G., 643	Beun Johan, 291, 292
Ameeuw Jef, 771	Beuselinck Gerard, 759
Ameye P., 126	Billiet G., 514, 738
Andries Roger, 219	Billiet Paul, 565
Andriessen J., 1, 243	Bijnens Bert, 182, 249, 476, 646
Asaert G., 644	Blockmans Wim, 624, 647
Augustijn Beatris, 52	Blondeau Roger A., 142, 221, 222, 223, 248, 293, 294, 541, 545, 625, 648, 649, 780, 846
B.C., 344, 578	Boets H., 143
Backhouse M., 845	Boey Marc, 868
Baelde M., 343	Bonaert Baron, 180
Baert René, 178	Bonne A., 144, 295, 650
Baetens Roland, 53	Bonte Germain, 3
Baldewyns Albert, 588	Boon K.G., 775
Ballegeer Johan, 401, 419, 462, 601, 645	
Barbieux José, 772	
Bastien Pierre, 54	
Bautier R.-H., 220	
Becuwe Mark, 493	

- Bossier Willem, 345
 Boterberge Robert, 346
 Boucher Hugues, 776
 Bourgeois Henri, 347
 Bourgeois Jean, 55, 56, 57,
     58, 92, 587, 651
 Boussauw M., 181
 Bousse A., 40
 Boutens Stan, 471
 Braem Luc, 712
 Braems Jean-Pierre, 419,
     462, 601, 645
 Braet P., 652
 Bresseleers Frans, 296
 Broeckhove M., 297
 Bromley J.S., 348
 Brouette E., 847
 Brys J., 515
 Buntinx Jan, 19
 Burggraeve Guido, 473
 Cabantous A., 4
 Caen Pros-Paul, 460
 Cafmeyer Magda, 608
 Callewaert Herwig, 31, 349,
     350
 Cassaert Jean, 298
 Cauchies J.-M., 35
 Cauwe R., 183
 Claes F., 128
 Claeys Evelyne, 653
 Cloet M., 848
 Clybouw K., 413
 Cockshaw Pierre, 162, 163
 Cocle Jan, 849
 Coopman J., 516
 Cordewiener André, 840
 Corijn Jacques, 482
 Cornillie K.J., 351
 Coudron Serge, 605
 Cracco D., 12
 Cramer-Peters E., 46, 739
 Creus I., 59
 Cruyt-Vandenbulcke J., 654
 D.M.L., 420
 Dalle Dieudonné, 451, 579,
     740, 850, 851
 Danhieux Luc, 12, 626, 655
 Daras Hervé, 841
 Dawyndt Albert, 129, 299,
     580
 De Baeck Paul, 164
 De Baets A., 184
 Debaillie Willy, 60
 de Beaucourt van
     Noortvelde Robrecht,
     596
 D[e] B[oe] G., 61
 Debrabandere Frans, 130,
     131, 145, 159, 321
 Debrabandere P., 813
 De Brie M., 20
 De Brock P.E., 552
 Debrouwere M., 450
 De Bruyne Michiel, 513
 De Ceuninck K., 566
 Deckmyn Willem, 656
 Declerck P., 852
 Declercq G., 853
 De Clercq L., 113
 De Clercq Lode, 114
 Declercq V., 550
 De Crayencour Georges, 174
 De Cuyper J., 251, 252, 352
 De Decker A., 869
 Defrancq René, 591
 De Ghein Rik, 870
 De Groeve A., 762
 Degryse K., 657
 De Herder Regnier, 517
 De Herdt René, 5
 Dekeyzer Maurits, 463
 De Laet S.J., 62
 De Langhe J.E., 464
 De Launay Jacques, 353
 De Lille Karel M., 185
 Delmaire B., 300, 301, 658
 Delmaire R., 64
 Delmarcel Guy, 779
 Delmotte Marcel, 854
 Delrock W., 250
 Delval Philippe, 63
 Demaegdt-Casselmann Robert
     H., 713
 De Man R., 253
 Demarest Henri, 186, 302,
     421, 422, 741
 Demerre G., 132, 404, 714
 De Meulemeester J., 65, 66,
     67, 68, 69, 70, 71, 72,
     73, 74
 De Meyer B., 715
 De Meyer H., 598

- Demolon Pierre, 772
 Demoulin Louis, 855
 Deneire Bertin, 659
 Denut E., 660
 Denys K., 717
 De Poorter Fr., 742, 856
 De Pue P., 780
 De Ridder Clem., 870
 De Ridder-Symoens H., 661
 Derolez Albert, 781
 Derveaux-Van Ussel Ghislaine, 782
 Derville A., 662
 Deschamps J., 41
 Deschepper E., 200
 De Schepper Hugo, 627
 De Schietere de Lophem A., 12
 Deschrevel A., 783, 784, 785
 De Schutter G., 143
 Desgraves Louis, 6
 Desmedt Marcel, 175, 187, 188, 189, 553, 554, 555, 556, 557, 558, 559, 560, 561, 562, 663, 664, 718, 761, 858
 De Smet Jos, 665
 Desodt Wilfried, 254, 303
 De Somville, 589
 Despriet Ph., 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 449, 455, 786
 Desittere Marcel, 62, 75, 76
 Deurinck A., 535
 Devadder Jan, 255
 De Vleeschauwer C., 47
 Devleeschouwer J., 133
 Devlieghe Luc, 12, 84, 85, 86, 423, 456, 666, 787, 788, 789
 Devloo L., 146, 304
 De Vos Dirk, 790
 Devreese D.E., 667
 De Vroede M., 763
 Devyt C., 791
 De Vuyst Julien, 305
 De Wever Frans, 668
 Dewitte A., 256, 257, 567, 576, 743, 744, 745, 746
 De Witte Hubert, 113, 114
 De Witte Michel, 534
 Dewulf Bart, 570
 Dewulf Karel, 570
 Dewulf Marcellijn, 87, 113, 114
 Dewulf R.L., 193
 Dewulf-Heus Romain L., 190, 191, 192, 194, 195, 196, 719
 Dezutter W.P., 21, 22, 424, 603
 D'haen Chr., 258
 Dhondt Jan, 628
 Dhondt Luc, 224, 629, 630
 D'Hont André, 48
 Don Peter, 503
 Dreesen J.B.,
 Dubois H., 669
 Dubois M., 259
 Ducatteeuw E., 450
 Duflou Lucien, 465, 466, 583
 Duflou Remy, 584
 Dumont Georges-Henri, 354
 Duranthon Marc, 49
 Duvosquel Jean-Marie, 12, 477
 E.E., 631
 Elaut L., 733
 Etambala M., 720
 Everaert John, 721
 Farasyn D., 518, 519, 520, 521, 793
 Franchoo André, 197, 198, 577
 Franchoo G., 747
 François L., 260
 Frédéric Anne-Marie, 7
 Frère Hubert, 161
 Gaublonne V., 461
 Gautier A., 62
 Geerts G., 147
 Geirmaert N., 505
 Gelber L., 306
 Geldhof Jozef, 425, 426, 467, 748, 749, 857
 Gerard Jo, 356, 357
 Gerits F.J., 307
 Geselle Camille, 414
 Gevaert Ferdinand, 415
 Ghyselbrecht André, 199
 Ghysen H.C. M., 148
 Gyselen G., 427, 750, 796

- Gitsberg R.C., 764
 Godding Ph., 613, 614
 Goeminne Luc, 173
 Goetinck Marc, 308, 794
 Goris Jan-Albert, 795
 Gryseels M., 599
 Haelewyn Roger, 571, 671
 Haghebaert R., 200
 Hascal Viviane, 359
 Hayt F., 360
 Herman-Lemoine André,
     588
 Hindryckx J., 581
 Hoebeke M., 134
 Hollebosch-Van Reck
     Yolande, 797
 Homblé A.G., 734
 Hostyn Norbert, 225, 261,
     262, 263, 264, 265,
     266, 267, 268, 798, 799
 Houthaève Robert, 549
 Houtman-De Smedt Helma,
     735
 Houwen H., 536, 542
 Houwen P., 600
 Huyghebaert J., 361, 428,
     483, 871
 Huyghebaert Nicolaas, 12,
     362, 800, 859
 Huys Emile, 459
 J. Gh. H., 491, 492
 Janssens D., 89, 90
 Janssens P., 88
 Janssens R., 615
 Janssens de Bisthoven
     Aquilain, 801, 802,
     803
 Janssens de Bisthoven B.,
     12, 226
 Jennart Nora, 12
 Jennes Robert, 363
 Jeorger Muriel, 672
 Joye Jules, 508
 K.P., 149
 Kervyn de Meerendré Ha-
     delin, 227
 Kesteloot Edgar, 50
 Keukeleire Alfred, 310, 673
 Keymolen Denise, 364
 Klausling Jef, 522
 Klep P.M.M., 722
 Koninckx C., 674
 L.C., 269
 Laenen M., 403
 Lagrain R., 751
 Lambrechts K., 8
 Lams Guido, 597
 Landuyt Jackie, 311
 Langedock William, 91, 92
 Lannoo Luc, 312, 805, 806
 Lannoy Danny-Roger, 675
 Lanszweert R., 228, 229,
     230, 231, 232, 405,
     568, 569
 Laurent P., 4
 Lauwers Mathi, 233
 Leeuwerck E., 537, 538, 539,
     543, 546
 Lefevere Lucien, 201
 Lefèvre Patrick, 234, 429
 Lejeune Rita, 478
 Le Loup Willy, 807
 Leman Pierre, 93, 94
 Lenders P., 632, 676
 Lentacker Firmin, 135, 366,
     367
 Lepoutre W., 609
 Lermytte J.M., 150
 Lestoquoy J., 808
 Libon Jacques, 677
 Lippens Léon, 473
 Lippinois Jean-Pierre, 9
 Luykx Theo, 842
 Machiels J.M., 843
 Maddens N., 10, 633
 Maes André, 678
 Maes Noël, 314
 Maertens-Verkinderen Ma-
     ria, 202
 Maes L. Th., 634
 Major W., 523, 524
 Maréchal Griet, 679
 Marsden P., 95
 Mertens Jacques, 12, 270,
     368, 723
 Mertens Jozef, 96, 97, 98
 Metzger Catherine, 54
 Meulemeester J.-L., 430
 Michem J., 203
 Millon M., 533
 Minne W., 369
 Minten C., 431

- Mispelon Michiel, 204
 Moens Jan, 525
 Monballyu J., 616, 635
 Morel E., 136, 681
 Morlion H., 271
 Mus O., 235
 N.E., 752
 Nackaerts F., 499
 Naert U., 682
 Nenquin J., 62
 Neubecker Ottfried, 176
 Nevejans M., 370
 Nicholas David, 683
 Nootens J., 147
 Nordman Daniel, 371
 Noterdaeme Jozef, 432, 563,
 564
 Ollinger-Zinque Gisèle, 810
 Osaer Pamphiel, 602
 Osaer Toon, 872
 Ossieur E.G.R., 205
 Panis L., 113
 Parez Roger, 236, 479
 Pauwels A.G., 811
 Peeters-Fontainas Jean, 7
 Penet Marcel, 272
 Penninck Jozef, 539, 540
 Peperstraete W., 684
 Perneel A., 206
 Pernet-de Leersnijder E.,
 207
 Pfister Christian, 4, 685
 Piérard Christiane, 501
 Pijnenberg W.J.J., 151
 Pinon Roger, 480
 Pistono S.P., 427
 Platelle H., 13
 Prevenier Walter, 2, 243
 Provoost G., 736
 Puype Geert, 274
 Pyck Maurits, 572
 Quintyn J.B., 736
 Rau Jaak A., 436
 Renier Jean-Pierre, 592, 813
 Reynaert J., 43
 Rigaux Freddy Leopold, 152
 Roegiers J., 861
 Roelandt Jozef, 137, 208,
 209, 219, 593
 Roets Clara, 765
 Rogge M., 62, 99, 100, 101,
 102
 Rombauts Wouter, 24
 Roose-Meier Bernadette, 616
 Rotsaert Freddy, 315, 817
 Rotsaert J., 316, 687
 Royaux Raoul, 470
 Ryckaert Marc, 12, 21, 22,
 437, 438, 794.
 Ryckeboer H., 153
 Ryserhove Alfons, 406, 408,
 724
 Sabbe Daniël, 753
 Saelen André, 237
 Samyn J., 594
 Schepens Luc, 373
 Schoonheere André, 481
 Schouteet Albert, 25, 26,
 138, 139, 439, 844
 Sebrechts Maurice L., 275
 Selosse Charles-Clovis, 506
 Seys Raf, 317, 374, 375, 376,
 412, 540
 Sierens Jo, 13
 Sillis Frans, 14, 16
 Silverberg René, 688
 Simon Frank, 238
 Slos Etienne, 318, 319, 407
 Slosse Roger, 320
 Smessaert Marcel, 211, 575
 Soetaert Paul, 239, 689
 Soete Jan, 154, 276, 321, 863
 Sosson Jean-Pierre, 441, 690
 Stallaert K., 155
 Stalmans J., 819
 Stalpaert E., 442
 Stalpaert Hervé, 177, 322,
 323, 324
 Stalpaert L., 442
 Steeghers W., 212, 213
 Stevens Marcel, 277
 Stieperaere H., 598, 599
 Stockman L., 691
 Storme Jozef, 595
 Strobbe M., 609
 Taldeman J., 157
 Tanghe Monique, 692
 Tanghe R., 484, 486
 Terrier Didier, 726
 Theys Guido, 820

- Theuninck A., 693
 Thoen E., 27
 Thoen Hugo, 62, 87, 103,
     104, 105, 106, 107,
     108, 109, 110, 111,
     112, 113, 114, 115, 116
 Tillie Willy, 44, 694
 Tondat R., 326
 Top Stef, 327
 Toussaint Robert, 604
 Toutain Philippe, 726
 Tréfois Clemens, 695
 Trénard Louis, 548, 737
 Trimpe Burger J.A., 115
 Tuytens Bernard, 377
 Van Acker Achiel, 328
 Van Acker Lucien, 51, 547,
     696, 766, 767
 Van Answaarden R., 617
 Van Besien Joannes, 417
 Vanbesien-Robbe L., 606
 Van Biervliet Aubert-Tillo,
     618
 Van Biervliet Lori, 278, 279,
     280, 822, 823, 824, 825
 Van Bockstaël M., 113
 Van Bossele J., 485
 Van Buyten L., 636
 Van Caenegem R.C., 379,
     619
 Van Cauteren R., 281
 Van Cauwenberghe Eddy,
     698
 Vancolen P., 484, 486
 Vancraeynest Raymond
     M.G., 762
 Van de Catsijne M., 697
 Vandeghinste Armand, 826
 Vandenberghé Edwin, 401
 Vandenberghé Godfried, 494
 Vandenberghé H., 329, 330,
     544
 Vanden Berghe Yvan, 240,
     443
 Van den Brecht Frans, 833
 Van den Broeck J., 147
 Vandenbroeke Chris, 643,
     699, 700, 727, 728
 Vandenbroucke A., dom,
     864, 865
 Vandenbussche Ludwig, 497
 Vandenbussche Willy, 827
 Van den Heuvel Jozef, 380,
     381, 474, 475, 701
 Vandepitte Germain, 408,
     620
 Vandeputte Gh., 529
 Van Der Donck Jef, 382
 Vanderhaeghe Daniël, 573
 Van der Linden R., 331, 383
 Van Der Wee Herman, 698,
     702
 Vanderpijpen Willy, 12, 165,
     166, 700
 Van de Vijver H.A.M., 411,
     448
 Vandewal Ch. G., 487
 Vandewalle André, 12, 29,
     39, 445
 Vandewalle P., 526
 Vandewiele André, 283, 611
 Van Doorselaer André, 62,
     101, 102, 116, 117,
     118, 119, 120, 121,
     122, 384
 Vandromme A., 472, 703,
     828, 829
 Vandromme Jan, 37, 158
 Van Eeckhoutte A., 488
 Van Haver J., 332
 Van Herwaarden Jan, 621
 Vanheule L., 333
 Vanheule Michiel, 754
 van Hille U., 214, 216, 509
 Van Holthe tot Echten G.
     Sophie, 551
 Van Houtte Jan A., 704
 Van Hove Rudi, 114
 Vanhuyse A., 140, 334
 Van Iseghem J., 755
 Van Keymeulen André, 167,
     168, 169, 170, 171, 172
 Vanmarcke A., 215, 830
 Vanneufville Eric, 385
 Van Peteghem Paul, 241
 Van Puyvelde Leo, 831, 832
 Van Remoortere Julien, 833
 Van Rompaey Jan, 386, 637
 Van Roye Henri, 705
 Van Ruusbroec Jan, 756
 Vansteene August, 495
 Vanthuyné Christine, 457

- Vanthuynne J., 590
 Van Uytven R., 45
 Van Wijnendaele J., 834
 Van Wijnendaele-Van den
   Broucke J., 489, 706
 Van Winkelen C., 707
 Verbanck Richard, 388, 418
 Verbeke O., 866
 Verbeke Roger V., 284, 530,
   531
 Verbruggen J.F., 389, 390,
   391, 500, 638, 708
 Verelst R., 285
 Verhaeghe Frans, 62, 123,
   124
 Verhaegen-Polfliet Liliane,
   286
 Verhelst Gentiel, 610
 Verholle Raf, 287, 288, 768
 Verhulst Adriaan, 392
 Verleye Staf, 160
 Verleyen Herwig, 574, 757
 Vermeersch Valentin, 835
 Vermeulen G., 335
 Versavel Gabriël, 532
 Verschraegen Hugonne, 816
 Verveen Alban, 217
 Veys J.J., 585
 Viaene A., 141, 159, 242,
   289, 393, 394, 395,
   396, 444, 490, 622,
   623, 639, 640, 709,
   710, 746, 758, 836
 Viaene Michiel, 336
 Victoor Jef, 837
 Vilain O., 527, 528
 Vinks Jos, 873
 Vlaemynck Carlos H., 398,
   399
 Vlaminck Joris, 409, 410,
   458, 711
 Vlaminck Maria, 510
 Vleeschouwers Cyriel, 38
 Vleeschouwers-Van Mel-
   kebeek Monique, 729,
   867
 Vlieghe-Steps G., 337, 338
 Vromman Frans, 839
 Vyvey Edward, 496
 Warlop E., 498
 Wils Lode, 400, 874
 Windels-Arickx Bea, 446
 Wolff Ph., 641
 Zoete Antoine, 642
 Zutterman Henri, 339, 340,
   511, 512.

INHOUD
BIJDRAGEN

M. Vandermaesen, <i>De rekening der Brugse gijzelaars 1328-9 / 1338-41.</i>	1- 16
A. Dewitte, <i>Peter en Bonaventura De Smet, alias Vulcanius (1501-1571).</i>	17- 42
A.K. de Meijer O.S.A., <i>Een Brugse Augustijn aan het Engelse hof in 1685. Jacobus Willemart O.S.A. en Jacobus II.</i>	43- 81
R. Boterberge en T. Colom Aguilar, <i>Brugge in 1631 bedreigd en ontzet.</i>	82-102
E. Costenoble, <i>De bevolking van Adinkerke in de 19e eeuw.</i>	103-145

OORKONDEN EN MEDEDELINGEN

R. van Belle, <i>Een gotische grafzerk uit de Duinenabdij te Koksijde.</i>	146-155
A. Schouteet, <i>Documenten betreffende de Brugse drukkers uit de 16de eeuw. Jan van Genuwe de Oude.</i>	156-173
D. Hollanders-Favart, <i>Le dessin sous - jacent chez Memling : la châsse de Sainte-Ursule.</i>	174-186
N. Huyghebaert, <i>Quelques lettres de W.H. James Waele relatives à l'exposition des primitifs flamands de 1902.</i>	187-206

VLAAMSE BIOGRAFICA

A. Vandewalle, <i>Willem de Deken (†1328) : volksleider en makelaar.</i>	207-211
A. Deboutte C. ss-R., <i>Franciscus Cauwe als anti-jansenistische auteur 1674-1675.</i>	212-221

BOEKBESPREKINGEN

J. Dhondt, <i>Estates or Powers. Essays in the parliamentary history of the southern Netherlands from the XII th. to the XVIII th. century re-edited by W. Blockmans (J. Mertens).</i>	233-234
J.P. Sosson, <i>Les travaux publics de la ville de Bruges, XIVE-XVE siècles. Les matériaux. Les hommes (A. Vandewalle).</i>	224-227
C. Cockshaw, C. Lemaire en A. Rouzet, <i>Karel de Stoute 1433-1477, Katalogus van de Tentoonstelling (A. Janssens de Bisthoven).</i>	222-224
H. Soly, <i>Urbanisme en kapitalisme te Antwerpen in de 16de eeuw. De Stedebouwkundige en industriële ondernemingen van Gilbert van Schoonbeke. (M. Ryckaert).</i>	227-230
R. Baetens, <i>De nazomer van Antwerpen welvaart. De diaspora en het handelshuis De Grootte tijdens de eerste helft der 17de eeuw (D. Dalle).</i>	230-232
M. Theys, <i>La population de Diest pendant les deux premiers tiers du XIXe siècle (Chr. Vandenbroeke).</i>	232-233

KRONIEK	235-254
BOEKENSCHOUW	255-313

MEDEWERKERS AAN DEZE JAARGANG

- R. Boterberge, Duindistellaan 19, 8370 Blankenberge
T. Colom Aguilar, Duindistellaan 19, 8370 Blankenberge
E. Costenoble, Ijslandstraat 5, 8470 De Panne
D. Dalle, Violtjesstraat 20, 8460 Koksijde
A. Deboutte, Katelijnestraat 105, 8000 Brugge
A.K. de Meijer, Provinciaal Orde der Augustijnen, Rozenstraat 1,
Utrecht 2501 Nederland
A. Dewitte, Sint-Sebastiaanstraat 9, 8202 Varsenare
D. Hollanders-Favart, Laboratoire d'étude des œuvres d'art, de
Beriotstraat 34, 3000 Leuven
N. Huyghebaert, Abdij Zevenkerken, 8200 Sint-Andries
A. Janssens de Bisthoven, Sint-Jorisstraat 12, 8000 Brugge
J. Mertens, Rijksarchief, Academiestraat 14, 8000 Brugge
M. Ryckaert, Coupure 15, 8000 Brugge
A. Schouteet, Koningin Elisabethlaan 63, 8000 Brugge
R. van Belle, Zwaluwstraat 1, 8000 Brugge
Chr. Vandenbroeke, Ruitersdreef 13, 8790 Waregem
M. Vandermaesen, Seminarie voor Paleografie, Blandijnberg 2, 9000
Gent
A. Vandewalle, Stadsarchief, Breidelstraat 3, 8000 Brugge

ENKELE UITGAVEN NOG IN VOORRAAD :

- Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis*,
(vanaf 1926), per jaargang. 400 fr.
- H. Dussart, *Fragments inédits de Rombout de Doppere, Chronique brugeoise de 1491 à 1498*. Brugge, 1893,
in 8°, 56 blz. 300 fr.
- A. Heysse, O.F.M., *Tabulae capitulares almae provinciae Sancti Joseph in comitatu Flandriae Ordinis Fratrum Minorum Recollectorum (1629-1796)*. Brugge,
1910, in 4°, XXV - 169 blz. 300 fr.
- A. De Poorter, *Un traité de théologie inédit de Gautier de Bruges : Instructiones circa divinum officium*. Brugge,
1911, in 8°, XII - 44 blz. 150 fr.
- L. Gilliodts-van Severen, *Mémoriaux de Bruges*, Dl. II,
in 8°, 327 blz. 400 fr.
- A. Schouteet, *Gedenkwaardige aenteekeningen van Jan Karel Verbrugge. Brugse kroniek over 1765-1825*.
Brugge, 1958, in 8°, 147 blz. 200 fr.
- A. Schouteet, *Een beschrijving van de Bogardenschool te Brugge omstreeks 1555 door Zeger van Male*, Brugge,
1960, in 8°, 225 blz. + 6 pl. 400 fr.
- A. Van Walleghem. *De oorlog te Dickebusch en omstreken 1914-1918*. Uitgegeven door J. Geldhof. Tweede
en derde deel, in 8°, 256, 213 blz., ill ; samen 400 fr.
- J. De Cuyper, *Journal de Campagne 1914-1917. Oorlogsdagboek van een hulpdokter bij het Belgisch leger*.
Uitgegeven door A. De Cuyper. Brugge, 1968, in
8°, XXI + 242 blz. + 5 pl. 400 fr.
- L. Devliegheer, *Oorlogsdagboeken uit de streek tussen IJzer en Leie*. Brugge, 1972, in 8°, 247 blz. + 20 pl. 400 fr.
- J. Geldhof, *Het Handboek van P. Vandendorpe, pastoor van Nieuwerkerke (1730-1806)*. Brugge, 1974, in 8°,
310 blz. 400 fr.
- A. Schouteet, *Stadsarchief van Brugge. Regesten op de oorkonden 1089-1300*. Brugge, 1973, in 8°, 217 blz.
Tweede deel, 1301-1339. Brugge, 1978,
in 8°, 362 blz., samen 1.000 fr.

Het Genootschap voor Geschiedenis «Société d'Emulation», gesticht in 1839, heeft tot doel de geschiedenis van het oude graafschap Vlaanderen en van de Provincie West-Vlaanderen te beoefenen en te bevorderen.

De «Handelingen» vormen ieder jaar een boekdeel van ten minste 300 bladzijden, waarin bijdragen over historische onderwerpen van allerlei aard opgenomen worden.

Om lid van het Genootschap te worden, wende men zich tot het Bestuur (p.a. Rijksarchief, Academiestraat 14, 8000 Brugge) met opgave van naam, beroep en adres. Het lidmaatschap verplicht tot betaling van de jaarlijkse contributie (400,-fr.) en geeft recht op de toezending van de «Handelingen». Bovendien wordt aan de leden een korting van 20 % verleend op de prijs van de «Handelingen» of de afzonderlijke uitgaven, die vóór hun toetreding tot het Genootschap zijn verschenen.